

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

Bingol University
Journal of Social Sciences Institute

ISSN: 1309-6672

Yıl/Year:2 Cilt/Volume: 2 Sayı/Issue: 3 Bahar/Spring 2012

EBSCOHost PUBLISHING

ASOS İNDEX

Tarafından Full Text Taranmaktadır

Bingöl

**BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ**

**Bingol University
Journal of Social Sciences Institute**

ISSN: 1309-6672

Yıl/Year:2 Cilt/Volume:2 Sayı/Issue:3 Bahar/Spring 2012

Sahibi / Owner:

(Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Adına)
(Of Behalf of Bingol University Social Sciences Institute)
Prof. Dr. Gıyasettin BAYDAŞ

Editörler / Editors:

Doç. Dr. Sait PATİR
Doç. Dr. Abdülbaki ÇETİN
Yrd. Doç. Dr. Yaşar BAŞ
Yrd. Doç. Dr. Mehmet GÜVEN
Yrd. Doç. Dr. Abdulvahap BAYDAŞ

Yazı İşleri Müdürü / Editor in Chief:

Yrd. Doç. Dr. Hüseyin ÇALDAK

Yayın Kurulu / Editorial Board:

Prof. Dr. Kazım YOLDAŞ
Prof. Dr. Ali Yılmaz GÜNDÜZ
Prof. Dr. Mehmet Halil ÇİÇEK
Prof. Dr. Mehmet ÇELİK
Doç. Dr. Sait PATİR
Yrd. Doç. Dr. Abdullah AYDIN
Yrd. Doç. Dr. Ahmet KAYINTU
Yrd. Doç. Dr. Aznavur DEMİRPOLAT
Yrd. Doç. Dr. Fikret OSMAN
Yrd. Doç. Dr. Kasım TATLILIOĞLU
Yrd. Doç. Dr. Mehmet KAYA

Kapak Tasarım / Cover Design:

E-Dergi Sorumlusu / Contact Person of e-Journal:

Öğr. Gör. Özgür AYDIN

Dergi Sekreteryası ve İletişim / Secretary of Journal and Communication:

Bingöl Üniv. Sos. Bil. Enst. Sekreteryası: sosbil@bingol.edu.tr

İngilizce Redaktör / English Redactor:

Arş. Gör. Önder ÇAKIRTAŞ

Dergi Yazışma Adresi / Correspondence Address:

Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü 12100-BİNGÖL
Tlf: 0 (426) 215 00 72 Faks : 0 (424) 215 10 17 e-posta: sosbil@bingol.edu.tr

Basım Yeri / Place of Publication:

Serhat Kitap Kirtasiye ve Matbaacılık Sivas Cad. Şehir Pasajı NO: 11
Tlf: 0(422)353 35 66 e-posta: egemen.44@hotmail.com ; serhatdigital@hotmail.com

- Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi **yılda iki kez yayımlanan, Ulusal Hakemli, bilimsel** bir dergidir.
- Yayımlanan yazıların her türlü hukukî ve bilimsel sorumluluğu yazarlarına aittir. Derginin her hakkı saklıdır. Dergide yayımlanan yazılar kaynak gösterilmeksizin kullanılamaz.
- Dergimizin PDF formatına Enstitümüz Web sayfasından ulaşılabilir.

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Ali Yılmaz GÜNDÜZ	Bingöl Üniversitesi
Prof. Dr. Avni GÖZÜTOK	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Enver ÇAKAR	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Erkan OKTAY	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Cengiz TORAMAN	Gaziantep Üniversitesi
Prof. Dr. Kazım YOLDAŞ	Bingöl Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet ÇELİK	Bingöl Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Halil ÇİÇEK	Bingöl Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet İNBAŞI	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet TAKKAÇ	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet TÖRENEK	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Muhammet Beşir AŞAN	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa UÇAR	Dicle Üniversitesi
Prof. Dr. Remzi ALTUNIŞIK	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Sayın DALKIRAN	Erzincan Üniversitesi
Prof. Dr. Turan ÖNDEŞ	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Turgut KARABEY	Erzincan Üniversitesi
Prof. Dr. Himmet UÇ	Dicle Üniversitesi
Doç. Dr. Bilgehan PAMUK	Gaziantep Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet Engin DENİZ	Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa Doğan KARACOŞKUN	Kilis 7 Aralık Üniversitesi
Doç. Dr. Üzeyir OK	Cumhuriyet Üniversitesi
Doç. Dr. Yakup BULUT	Mustafa Kemal Üniversitesi
Assoc. Prof. Dr. Flaudette May Datuin	Filipinler Üniversitesi
Dr. Mohd Nor Hakim Bin Yusoff	Malezya Üniversitesi
Dr. Mohd Rafi Yaacob	Malezya Üniversitesi

TEŞEKKÜR

Bu dergi, değerli hakemlerin katkılarıyla yayımlanmaktadır. İlgilerinden ve desteklerinden dolayı teşekkür eder, saygılar sunarız.

BU SAYININ HAKEMLERİ

Prof. Dr. Rahmi DOĞANAY
Prof. Dr. Süleyman ÇALDAK
Prof. Dr. Hasan BOYNUKARA
Prof. Dr. Mukadder ERKAN
Prof. Dr. İbrahim YILDIZ
Prof. Dr. Abdülaziz BEKİ
Prof. Dr. Mehmet ÇELİK
Doç. Dr. M. Cengiz YILDIZ
Doç. Dr. Candermir DOĞAN
Yrd. Doç. Dr. Aznavur DEMİRPOLAT
Yrd. Doç. Dr. Hüseyin ÇALDAK
Yrd. Doç. Dr. Yasemin YAVUZER
Yrd. Doç. Dr. Nusrettin BOLELLİ
Yrd. Doç. Dr. Hüseyin DOĞAN
Yrd. Doç. Dr. Mehmet KAYA
Yrd. Doç. Dr. Ergünöz AKÇORA
Yrd. Doç. Dr. Mahmut Kubilay AKMAN
Yrd. Doç. Dr. İbrahim USTA
Yrd. Doç. Dr. Kasım TATLILIOĞLU
Yrd. Doç. Dr. Yaşar BAŞ

EDİTÖRDEN

Sosyal Bilimler Dergisi ikinci sayısından itibaren uluslararası veri tabanları olan EbscoHost Publishing veri tabanında ve ASOS İndex veri tabanında Full Teks taranmaya başlanmıştır. Ayrıca, DOAJ Directory of Open Access Journal Web erişimli veri tabanına yapılan müracata olumlu cevap alınmak üzere. İlaveten, derginin uluslararası hakemli bir dergi olması için, bu sayıdan itibaren İngilizce makedeler ve uluslararası yazarlar listemize katılmış bulunmaktadır. İlerleyen sayılarda sosyal bilimler alanında uluslararası hakemli bir dergi olmak ümidiyle, sevgi ve saygılar sunarım.

Editör

.....Doç.Dr.Sait PATİR

İÇİNDEKİLER

Ali Yılmaz GÜNDÜZ

Osmanlı Devletinin Ekonomik ve Dış Borç Politikası1

Nusrettin BOLELLİ

İslam Tarihinde Okuma-Yazma Ekseninde Arapçanın Gelişmesine Katkı Yapan Kadınlar.....19

Harun ŞAHİN

Yirminci Yüzyılın Başlarında Maraş Sancağının Ulaşım Durumu31

Esmâ SAYIN

Tasavvuf Klasikleri Açısından Namaza Psikolojik Bakış43

Mgr. Lenka MYNARIKOVA

Deception As A Form Of Communication In The Czech Republic59

Ewa WYLEZEK

Washing Dirty Linen In Public – Spanish Fashion In The Discursive Field.....67

Mehmet GÜVEN

Yönetim Düzeyleri Açısından Yöneticilerin Sorun Belirleme ve Çözme Performanslarının Değerlendirilmesine Yönelik Bir Uygunlama71

Önder ÇAKIRTAŞ

Ann Petry ve Amerikan Romanında Etnisite ve Irkçılık87

Özlem AYDIN, Abdulhalim AYDIN

Chris Cleave'in Küçük Arı Adlı Eserinde Çok Kültürcülük ve Ötekilik Temaları93

Sümeyya TATLI, Hasan SELİMOĞLU, Dursun BADEMCİ

Çocukları Okul Öncesi Eğitime Devam Eden Annelerin Aile Hayatı ve Çocuk Yetiştirme Tutumlarının İncelenmesi101

Selman YEŞİL

Arapçada Lâzım ve Müdeaddî Fiiller ve Bunları Birbirine Çevirme Yolları.....115

Muhammet KEMALOĞLU

Ermeni Sorununa Ait Türk Arşiv Kaynakçası125

OSMANLI DEVLETİNİN EKONOMİ VE DIŞ BORÇ POLİTİKASI

The Ottoman Empire's Economy And External Debt Policy

Ali Yılmaz GÜNDÜZ*

ÖZET

Bu çalışmanın amacı Osmanlı ekonomisini incelemektir. 18 yüzyıla kadar her alanda gelişme gösteren Osmanlı ekonomisi, 18 yüzyılda birbirinden oldukça farklı trendler gösteren iki döneme ayrılabilir. Yüzyılın başlarından 1760 yıllarına kadar uzanan birinci dönemde genel bir yayılma ve gelişme trendi, 1760'lardan sonraki ikinci dönemde ise daralma ve buhran belirtileri görülmektedir. İkinci dönem olarak ifade edilen bu dönemde devlet yönetimindeki ehil olmayan kimselerin iş başına geçmeleri ve yanlış politika uygulamaları sonucu ekonomik alanda gerilemelere yol açmış, bu da ülkede birçok toplumsal huzursuzluklara neden olmuştur. Toplumsal kurumlar yozlaşmış, rüşvet ve iltimasın başladığı bir dönem olmuştur. Osmanlı devletini ayakta tutan klasik optimal denge bozulmuş, mali sistem çöküntüye uğramıştır. XVIII. yüzyıl, başta İngiltere olmak üzere belirli Avrupa ülkelerinde sanayi devriminin gerçekleştiği yüzyıldır. Bu yüzyılda Batı Avrupa ülke ekonomilerinde üretimde organik enerjinin yerini inorganik enerji (önce buhar gücü, sonra da elektrik, havagazı, petrol) almıştır. Bu teknolojik sıçrama sözkonusu ülkelerin ekonomik yapısını değiştirdiği gibi uluslar arası ticaretinde gelişmesine imkân vermiştir. Bu dönemde Osmanlı Devleti kendisini yenileyememiştir. Osmanlı Devletinin Batı Avrupa ülkeleri ile yaptığı ticari antlaşma sonucu mamul ürünler almış, hammadde satmıştır. Ülkede bir korumacılık politikası uygulanmamıştır. Osmanlı Devletinin XVI. yüzyıl sonunda başlayan Avrupa'dan geri kalma süreci özellikle XIX. yüzyılın ilk yarısında büyük bir hız kazanmış, kapitülasyonlar ve dış borçlar gibi uzun tarihsel süreçler sonunda doruğa ulaşmıştır. Dış borçlanmayı bir kurtuluş reçetesi olarak görerek sürekli borçlanma politikası takip etmiş bunun sonucunda da Batılı devletlerce "Hasta Adam" denilmiştir. Bu da Osmanlı Devletinin yıkılışına yol açmıştır.

Anahtar kelimeler: Devlet İdaresi, Dış Borçlanma, Siyaset, Kalkınma

ABSTRACT

Aim of this study is to examine Ottoman economics. The economy of Ottoman Empire at 18 century, which has shown increase at every field till 18 century, can be divided into two terms which are quite different than each other. The first term ,from the beginning of the century to 1760, showed spread and improve but the second term, from 1760 to the end of the century , showed signs of narrowing and crisis. In the second term, unskilled and unexpert people took responsibilities and governmental duties and followed wrong policies causing social conflictions and discomforts. Governmental institutions degenerated, bribe and favouritism spreaded in this term. Classical optimal economic balance was lost and financial system faced collapse. 18 century is known as the time being in which industrial revolution ocured in many European country, primarily England. In this era, western Europe economics changed the main production energy dependence from organic energy to inorganic sources (firstly steam power and then electricity, natural gas and petrol). This technological leap changed economical structure of these countries as well as it launched the improvement of the international trade. In this term, Ottoman Empire could not renew itself. The trade of Ottoman Empire with Europe was depending on

* Prof. Dr., Bingöl Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Öğretim Üyesi

buying manufactured goods and selling raw material to Europe according to commercial agreements of that time. A conservative policy applied in the country. Ottoman Empires' period of being late from Europe started at the end of the 18 century and accelerated in the first half of the 19 century, reached to its maximum due to capitulations and running up debts from foreign countries. Seeing foreign indebtedness as salvation recipe, Ottoman Empire consistently borrowed money as economic policy and because of this, was entitled Sick Man of Europe. And finally this policy caused the collapse of Ottoman Empire.

Keywords: State Administration, Foreign Debt, Politics, Development

1. Giriş

18 yüzyıla kadar her alanda gelişme ve büyüme gösteren Osmanlı ekonomisi, 18. yüzyılda, birbirinden oldukça farklı trendler gösteren iki döneme ayrılabilir. Yüzyılın başlarından 1760 yıllarına kadar uzanan birinci dönemde, genel bir yayılma ve gelişme trendi, ekonominin hemen bütün sektörlerinde müşahade edilir. Buna karşılık, ilk belirtileri 1760'larda başlayan ikinci dönem, oldukça uzun sürmüş görünen daralma ve buhran belirtileri ile temâyüz eder bir hale gelmiştir.

Ekonomiyi, birbirinden belirgin şekilde farklılıklar gösteren iki ayrı döneme ayırdığım 1760 yıllarının, aynı zaman 18. yüzyılda Osmanlı Devletinin yaptığı savaşlar bakımından da, belki çok daha belirgin bir sınır çizgisi olarak görüldüğü dönemdir.

Bu yüzyılın ilk yarısında yapılan savaşlarda, Osmanlı Devleti ciddi sayılabilecek bir yenilgi göstermemiş, hatta savaşların çoğunluğu muvaffakiyetle sonuçlanmıştır. Devlet, daha önce Avrupa'daki komşularının tümünün müttefik olarak cephe aldığı 15 yıllık uzun ve yorucu bir savaşın (1683–1698) sonunda uğradığı toprak kayıplarını önemli ölçüde gidermeyi başarmıştır. Buna karşılık, yüzyılın ikinci yarısında yer alan savaşlarda kaybedilen yenilgi, açık ve kesin olmuştur.

Bu iki döneme ait savaşların, ekonomideki benzer şekilde birbirinden kesin çizgilerle ayrılmış olması, bu iki dönem arasındaki ilişkileri düşünmeye değer bir problem sahası haline getirmektedir. Bu dönem 1792 Yaş Antlaşması ile başlayıp 1922'de Osmanlı Devletinin yıkılışına kadar devam eden dönemdir. Osmanlı Devleti, Avrupalı Devletlerin kendi aralarındaki çıkar çatışmalarından yararlanıp denge politikası izleyerek varlığını korumaya çalışmıştır. Osmanlı Devletine bu dönemde Avrupalı Devletlerce 'Hasta Adam' lakabı konulmuş, devletin ekonomik olarak gerilemesi ve sonrada yıkılması için de büyük uğraş vermişlerdir(Genç,2000,211).

Bu amaçla Osmanlı Devletinin gerilemesi ve yıkılması için aşağıda sıralanan olaylar söz konusu devletler tarafından çıkartılan çok ciddi sorunlar olarak görülmektedir. Bunlar;

- Sırp İsyanı 1804,
- 1806–1812 Osmanlı-Rus Savaşı ve Bükreş Antlaşması,
- 1820 Yunan İsyanı,
- 1828–1829 Osmanlı-Rus Savaşı ve Edirne Antlaşması,
- Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın isyanı,
- Kırım Savaşı (1853–1856),
- 1877–1878 (93 Harbi) Osmanlı-Rus Savaşı,

Osmanlı, Balkanlarda çıkan isyanlar ve uzun süren Rus savaşları ile ekonomisi iyice yıpranmış ve devlet yönetiminde ıslahata yönelik çalışmalar yapılmış ise de pek başarılı olunamamıştır. 1806–1812 Osmanlı-Rus Savaşı Osmanlı Devleti ile Rusya arasında birçok cephelerde yapılmış bir savaştır. Savaşın nedeni Rusların Sırp isyanını desteklemesi ve Balkan milletlerini kışkırtması sonucu isyanların çıkartılarak Balkanlarda yaşayan milletlerin bağımsızlık için harekete geçmeleridir. Bu da Osmanlı ekonomisini zora sokmuş ve mali yönden sıkıntı çekmesine neden olmuştur.

Bu çalışmamızda 18 yüzyıl gerileme dönemi olarak bilinen dönemdeki Osmanlı ekonomisi ve dış borç politikası incelenecektir.

2-Osmanlı Devleti'nin Ekonomik Yapısı

Osmanlı Devleti, batı ülkelerinin henüz din ve mezhep kavgaları içinde bocaladıkları dönemlerde **iyi bir tarım ülkesi olduğu kadar, el sanatları ve küçük sanayiye** sahip, özellikle **ticaret, ulaştırma, haberleşme** gibi alanlarda ileri bir ülke konumundaydı. Ancak pusula ve matbaanın bulunması, ABD kıtasının keşfi ile her şeyin yeniden değiştiği bir dönem haline gelmiştir. Batı önce merkantilist sonra da kapitalist gelişimin hızlandığı ve üretim güçlerinin hızlı gelişmelere uğradığı bir ortam haline gelince, Osmanlı toplumu da bunun etkisinden kurtulamamıştır.

Osmanlı Devleti, başlangıçta ekonomik ve mali yönden güçlü bir konumda iken kapitülasyonların (ağır ödünlerin) verilmesiyle birlikte, Osmanlı ekonomisi giderek gerilerken Batı Avrupa'nın güçlendiği bir dönem başlamıştır. Bu dönemde;

- Batıda sanayinin gelişmesi, o ülkelerden gelen nihai ürünlerin miktarını artırmış, küçük sanayi bu ürünlerle rekabet edemez duruma gelmiştir.

- Yerli sanayinin kullandığı hammaddeler ucuz oldukları için Batı Avrupa ülkeleri tarafından satın alınmaya başlanmış ve yerli küçük sanayi önemli ölçüde hammadde bulamama bunalımı içine girmiş, bunun sonucunda da teker teker kapanmaya başlamıştır.

- Batıya verilen kapitülasyon sonucu sanayi ve ticaret gelişemediği gibi, Osmanlı Devleti batının hammadde ithal edip, mamul mallar ihraç ettiği bir pazarı haline gelmiştir.

Ekonomik alanda meydana gelen bu olaylar, ülkede birçok toplumsal huzursuzlukların da nedeni olmuştur. Toplumsal kurumlar yozlaşmış, rüşvet ve iltimasın başladığı bir dönem olmuştur. Osmanlı Devleti'ni ayakta tutan klasik optimal denge bozulmuştur(Eldem,1994,23).

XVIII yüzyıl başta İngiltere olmak üzere belirli Avrupa ülkelerinde sanayi devriminin gerçekleştiği yüzyıldır. Bu yüzyılda Batı Avrupa ülke ekonomilerinde üretimde organik enerjinin yerini inorganik enerji (önce buhar gücü, sonra da elektrik, havagazı, petrol) almıştır. Bu teknolojik sıçrama, söz konusu ülkelerin ekonomik yapısını değiştirdiği gibi uluslararası iş bölümünün de çok belirgin çizgilerle oluşmasına yol açmıştır.

XIX yüzyıl Osmanlı Devleti'nin son dönemi birçok bilim adamı ve araştırmacı tarafından, Batı Avrupa'nın ulaştığı ekonomik düzeye karşın, sanayileşmeyi gerçekleştirememiş, ekonomik düzeyi toprak ve tarımsal üretime dayanan, kaynakları kullanma imkânı kendine verilmeyen, sorunlarına geçerli çözüm yolları arama imkânına kavuşamamış, sürekli olarak geride kalan bir ülke olarak nitelendirilmektedir. Gerçekten de sözü edilen dönemde özellikle 1840'dan sonra Osmanlı Devleti ekonomik anlamda Batı Avrupa'nın ileri kapitalist ülkelerine bağımlı bir ülke konumuna gelmiştir.

XIX. Yüzyıl içinde görülen iki olgu Osmanlı ekonomisinin dış ilişkilerinde hammadde ve yiyecek maddeleri satma ve sanayi ürünleri satın alma sürecinin yoğunlaşması için elverişli bir ortamı hazırlamıştır. Bunlardan birincisi, Osmanlı Devleti'nce imzalanan ticaret sözleşmeleri, ikincisi de doğrudan yatırım ya da dış borç olarak kabul ettikleri yabancı sermayedir(DİE,1975,10–11).

Osmanlı Devleti'nin XVI. Yüzyıl sonlarında başlayan Avrupa'dan geri kalma süreci, özellikle XIX yüzyılın ilk yarısında büyük bir hız kazanmış, kapitülasyonlar ve dış borçlar gibi uzun tarihsel süreçler sonunda doruğa ulaşmıştır. Osmanlı'nın ekonomik açıdan Batı emperyalizminin ağı içine nasıl düştüğünü incelemeyen önce Osmanlı Devleti'nin ekonomik yapısını incelemekte yarar vardır.

3-Osmanlı Devleti'nin Toprak Yapısı

Osmanlı Devleti'nde ekonominin en önemli gelir kaynağı topraktı. Toprak üzerinde kimsenin özel mülkiyet kurma hakkı yoktu. Ancak padişahın toprak üzerinde tasarrufla bulunma hakkı vardı. Toprağı kullanma hakkı devletin denetiminde halka verilmişti. Kullanma hakkına sahip kişiler bu toprakları alıp satamaz devredemezdi. Topraklar bu kişilerde kayd-ı hayat şartı ile kalırdı. Osmanlı Devleti'nde toprak genel olarak miri, mülk ve vakıf olmak üzere üç ana bölüme ayrılmıştı.

1- Miri arazi: Miri arazi esas olarak devletin mülkü sayılırdı. Devlet bu toprakların bir kısmını hizmet karşılığı saray efradına ve bürokratlara verirdi. Bir kısmı ise vergi karşılığında köylülere dağıtılırdı. Toprağı üst üste 3 yıl ekmeyenden “çift bozan akçesi” adı altında toprak vergisi alınır.

Dirlik*: Geliri devlet memurları ve askerlere maaş karşılığında bırakılan topraklardır. Bu toprakları alan kişiler o bölgenin;

- Güvenliğini sağlar,
- Üretimin sürekliliğini sağlar,
- Vergisini toplar,
- Topladığı vergi karşılığında atlı asker (cebelü) besler, kendinin ve memurlarının maaşlarını karşılar,

• Savaş zamanlarında bu askerlerle birlikte orduya katılırlar.

Bu topraklar şu şekilde dağıtılır.

Has arazi: Padişahlara, şehzadelere, divan üyelerine beylerbeyi ve sancakbeylerine verilir. Değeri 100 bin akçe üzerinde olan topraklardır.

Zeamet arazi: Orta dereceli memurlara verilir. Geliri 20 bin – 100 bin akçe arasında olan topraklardır.

Tımar arazi: Sipahilere hizmet karşılığı verilir. Geliri 20 bin akçeden az olan topraklardır. Bu toprak 3' e ayrılır. **Eşkinici tımarı**, savaşta yararlılık gösterenlere verilir. **Hizmet tımarı**, saray görevlilerine ve mustahzıf cami imamlarına verilir. **Ocaklık:** Geliri kale muhafızları ve tersane giderlerine ayrılan topraklardır. (<http://noktanet.blogcu.com/Osmanlı Devleti Toprak Sistemi/820600>).

- **Yurtluk:** Geliri sınır boylarında yaşayan Türkmenlere verilen topraklardır.
- **Pasmaklık:** Valide sultan, padişah kızlarına ve hasekilere verilen topraklardır.
- **Mutakaa (Havassı Hümayun) :** Geliri doğrudan devlet hazinesine giden topraklardır.
- **Malikane:** 1695 yılında uygulamaya konulan iltizam usulüne geçiş topraklarıdır.

2 -Mülk Arazi: Mülkiyeti o toprak üzerinde bulunan şahıslara ait topraklardır.

- Öşr-i arazi ve Haraç arazi diye ayrılır.

3-Vakıf Arazi: Geliri eğitim, sosyal ve dini hizmetlerle (medrese, cami, şifahane, kervansaray gibi kurum ihtiyaçları için) ile han, hamam ve çeşme gibi hayır kurumlarına verilir. Bu topraklardan vergi alınmazdı. Vakıf teşkilatının başında bulunan kişiye “mütevali” ismi verilmiştir.

Bu dönemde Osmanlı Devleti toprak rejimi toprakları artı-ürünün alınış biçimi bakımından üç bölüme ayrılarak düzenlenmektedir.

1. Öşriyye: Bir yerin egemenlik altına alınmadan önce yerli Müslümanlara ait olan veya sonradan Müslümanların yerleştiği topraklardır. Bu toprağı işleyenler Müslümanlardır. Öşür adı altında toprağın verimine göre %10–20 arasında vergi alınır. Özelliği alınır-satılır, miras yoluyla devredilir.

2. Haraciyye: Bir yerin egemenlik altına alınmadan önce gayri-Müslim halkın özel mülkiyetinde olan topraklardır. Bu topraklardan Haraç-ı Mukasem adıyla öşür ve Haraç-ı Muvazzaf adıyla arazi vergisi alınıyordu.

3. Miri Topraklar: Bu toprakların mülkiyeti devlete aittir. Bu toprakları işleyen ister Müslüman ister Hıristiyan olsun kiracı konumundaydı. <http://noktanet.blogcu.com/Osmanlı Devleti Toprak Sistemi/ 820600> ; Kaynak : <http://kpsshhistory/blogcu.com/>.

Söz konusu yüzyılda, Osmanlıda uygulanan bu sistem sayesinde toprağı bağlı bir asiller sınıfının doğması önlenmiştir. Ancak bu sistem 16. yüzyıla doğru önemini yitirmiştir. XIX yüzyılda toprağın dağılımı konusunda yapılan bir çalışma aşağıdaki tablo:1’de görülmektedir:

* Osmanlı Devletinde bir hizmeti yapmakla görevlendirilen kimselere ücret anlamında ayrılan geçim kaynağına (toprağı) verilen isme “dirlik” denir.

Tablo: 1 Osmanlı Toprak Dağılımı (1913)

Toprak Sahipliği	Aile Sayısı	Çiftçi Ailesinin Yüzdesi	Toprakların Yüzdesi
Derebeyi	10.000	1	39
Toprak Ağası	40.000	4	26
Orta ve az topraklı köylü	870.000	87	35
Topraksız Köylü	80.000	8	-

Kaynak: DİE. Türkiye’de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50. Yılı, Ankara, 1973,S.24

Tablo:1’den de görüldüğü gibi az topraklı ve topraksız köylülerin sayıları oldukça fazladır. Ağnam adı altında alınan toprak vergisi, net tarımsal üretimin %25 ‘idir. Ağır vergiler köylüleri tefecilere borçlanmaya itmiştir. %20 den %120’ye varan faizler yüzünden köylü kesimi zor günler geçirmeye başlamıştır. Bütün bu köylünün aleyhine olan duruma karşın devletin 1858 yılında Arazi Kanunnamesi fiilen var olan toprak mülkiyetini tanıdı. Böylece ağaları, beyleri ve ayanları büyük toprakların yasal sahipleri durumuna getirdi.

4-Sanayi

Osmanlı ekonomisi tarıma dayalı olup sanayisi modern bir anlamda gelişme göstermemesine rağmen yinede Osmanlı Devleti, Avrupa’ya göre el sanatları ve küçük sanayide 16. ve 17.yüzyılda da ileri bir konumdaydı. O dönemde; İpek dokuma, deri, çinçilik ve gemi yapımı, gibi ürünler dış piyasada aranan ürünlerdir. Sonraki yüzyılda ise gerilemeye başlamıştır. Osmanlı Devleti sanayisinin kuruluşu ise mesleki örgütlemeler (loncalar) şeklindeydi. 17.yüzyılda kamu kesimi olarak, askeri ihtiyaçları karşılamak için;(Genç,2000,213).

- Tophane
- Baruthane
- Tersane
- Fişekhane
- Dökümhane
- Sabun sanayi (Girit’te) gibi sanayiler vardı.

Özel kesimde ise;

- İpek kumaş, peştamal imalathaneleri bulunmaktaydı.

18.yüzyılda Avrupa sanayinin gelişmesi ve makine gücünden yararlanmaları Osmanlı sanayisini zora sokmuş ve zaten geleneksel olarak yapılan üretimi yapılamaz hale getirmiş ve Osmanlı Devleti, Avrupa ile rekabet edemez bir duruma gelmiştir. Özellikle yabancılara tanınan kapitülasyon (İngiltere-Fransa ve diğer Avrupa ülkeleri) ve gümrük vergisi alınmaması, Osmanlı ülkesini Avrupa pazarı haline getirmiştir.

Ancak, 19. yüzyılın ikinci yarısında sanayiye ilişkin yeni düzenlemeler göze çarpmaktadır. 1864 yılında “İslahı Sanayi Komisyonu” kurulmuş ve bu yolla küçük atölyelerin desteklenmesi ve birleştirilmesi ile rekabet güçlerinin tamamlanması amaçlanmıştır. 1879 yılında ise üyelerinin azınlık ağırlıklı olduğu “İstanbul Ticaret Odası” kurularak esnaf ve sanayiciye örgütlenme imkânı sunulmuştur.

1913 yılında sanayiye özendirmek için Teşvik-i Sanayi Kanunu Muvaffakatı (Geçici Sanayi Yasası) yürürlüğe konulmuştur. Bu yasaya göre;

- En az 5 beygir iş gücü kullanan,
- En az 2000 liralık araç ve gerece sahip olan ve
- Yılda 750 işgücü tutarında işçi çalıştıran işyerlerini kapsamaktadır.

Özellikle yasayla;

- Sanayi kuruluşlarına gerekli arazinin karşılıksız sağlanması,
- Makine araç ve gereç vergisi bağışıklığı,
- Vergilerin taksitle ödenmesi imkânı da tanınmıştır.

Geçici Gümrük Bağışıklığı Kanunu’nun öncelikle bu işletmenin ürünlerine satın alma zorunluluğu gibi kolaylıklar getiriyordu. Fakat bu ayrıcalıklardan daha çok yabancılar yararlanmıştır. Yasa, sanayi kuruluşlarının finanse edecek bir kredi kuruluşuna yer vermemesi ve ulusal sanayi kesimini dış rekabete karşı koruyacak önlemleri içermemesi açısından eleştirilmiştir.

Ne var ki I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte;

- Teşvik-i Sanayi Yasası değiştirilmiş,
- Kapitülasyon kısmen kaldırılmış,
- Yabancı kuruluşlar teşvik kapsamından çıkartılmış ve gümrük oranları da arttırılmıştır.

Osmanlı Devleti sanayi ile ilgili verileri 1913 ve 1915 sayılı sayımlara dayanmaktadır. Bu sayımlara göre en az 10 işçi çalıştıran ve İstanbul, Bursa, Bandırma, İzmir, İzmit, Uşak, Manisa da bulunan işyerlerini kapsamaktadır. Bu sayımın sonuçları 1917 yılında yayınlanmıştır. Buna göre Osmanlı Devleti sadece;

- Tüketim malı üretmekte,
- Ara ve yatırım malı üretmemekte,
- Sanayinin hammaddesi tarıma dayanmaktadır.

Sanayi kuruluşlarının;

- % 55 'i İstanbul çevresinde,
- % 22 'si İzmir çevresinde,
- % 23 'ü de diğer illerde.

Sanayide yer alan 264 kuruluşun % 19 'u (50 adet) devlete veya anonim şirkete % 81 'i ise (214 adet) gerçek kişilere aittir.

1915 sayımına göre Osmanlı sanayisinde;

- Türkler sermayedar ve işçi olarak % 15 paya,
- Rumlar sermayedar ve işçi olarak % 50 ve % 60 paya,
- Ermeniler sermayedar ve işçi olarak % 20 ve % 18 paya,
- Yahudiler sermayedar ve işçi olarak % 5 ve % 10 oranında paya sahiptirler.

Bu sayıma göre 264 işyerinin;

- % 70.3 'ünü gıda,
- % 11.9 'unu dokuma,
- % 8.3 'nü deri,
- % 6.2 'sini kırtasiye,
- % 2.2 'sini kimya,
- % 0.8 'ini tahta,
- % 0.3 'ünü de toprak sanayiler oluşturmaktadır.

Özetle;

- Osmanlı ekonomisi tarıma dayalı, hammadde satan ve mamul madde alan bir konumdadır.
- Yüksek fırınlar ve metalürji fabrikaları yoktur.
- Makineler İngiltere ve Almanya malıdır.
- Gıda sanayi ağırlıklıdır. % 70 gibi.
- Pamuğun % 80 'i dışarıya ihraç edilmiştir.
- İthal edilen ürünler dokuma sanayinde kullanılmıştır, Osmanlı Devleti var olan sanayinin % 18 'i var olan pamuğu iplik olarak işlemiştir.
- Yün, deri ve yaprak tütün de işlenmeden ihraç edilmektedir.
- Kâğıt dışarıdan ithal edilmektedir.

• Maden dışarıya ihraç edilmektedir (sadece kömür hariç). Krom, zımpara, simli çinko, ham bakır, lületaşı, kurşun, zift, linyit gibi...

5-Dış Ticaret Politikası

Dış ticaret politikası, ekonomi literatüründe farklı şekillerde tanımlanmaktadır. Haberler'e göre ticaret politikası bir ülkenin dış ekonomik ilişkilerini düzenleyen bütün önlemlerdir. Meade ise konuyu ödemeler dengesindeki özel kalemleri dolaysız olarak kontrol etmeye yönelik politikalar olarak ele almaktadır.

Dalassa, ticaret politikasının kapsamını, sadece ithalat ve ihracat üzerindeki tarifeler, kotalar ve mali yardımlarla sınırlamaktadır.

Bu tanımlardan da anlaşılacağı üzere dış ticaret politikası, ödemeler bilançosunun cari işlemler hesabındaki ihracat ve ithalat kalemleri üzerindeki tüm hükümet faaliyetlerini kapsayan bir çeşit dış ekonomi politikasıdır (Seyidoğlu,2009,211).

Osmanlı Devleti dış ticaret politikalarında mamul ürünler almış, hammadde satmıştır. Ülkede bir korumacılık politikası uygulanmamıştır. Oysa Avusturya 69, Rusya ise 300 kalem malın 1833 'de yaptıkları anlaşmalarla kurumacılık politikası kapsamına almışlardır(Ekinci, 2008, 121).

Osmanlı Devleti İngiltere ile yapılan ticari anlaşmasında anlaşmaya farklı bir boyut kazandırmış ve anlaşma aşağıda ifade edilecek olan hale dönüşmüştür. Ayrıntılarına girmeden uygulamaya konulan sistemin esasları şöyle özetlenebilir:

- Yabancı tüccar Osmanlı ülkesinin her yerinde en çok gözetilen yerli tüccara eşit hak ve kolaylıklardan yararlanacaktır.
 - Sözleşmelerde yer alan en çok gözetilen ulus kaydı ile Osmanlı Devleti'nin herhangi bir devlete tanıyacağı ayrıcalık ve kolaylık kendiliğinden sözleşmeyi imzalayan devlete de tanınacaktır.
 - Osmanlı Devleti Yed-i Vahit veya inhisar (tekel) koyma yetkisinden feragat etmektedir.
 - Osmanlı Devleti ihracatta "memnuat" koyma, yani belirli malların ekonomik ve stratejik nedenlerle ihracını yasaklama yetkisinden vazgeçmektedir.
 - Osmanlı Devleti aynı şekilde ihracatta herhangi bir miktar sınırlaması (kota) koyma yetkisine de sahip değildir.
 - Osmanlı ülkesinde yürürlükte olan iç gümrükler yabancı tüccara uygulanmayacaktır. Bu uygulamadan doğan gelir kayıplarını karşılamak için ihracat ve ithalat gümrükleri belirli oranlarda (% 2 ve % 9) arttırılmıştır.
 - İthalatta % 5, ihracatta % 12 ve transit ticaretinde % 3 gümrük resmi alınacaktır.
- Osmanlı Devletinin 1880–1900 yılları arasındaki dış ticaret rakamları şöyledir.

Tablo:2 – 1880–1900 Yılları Arasındaki Dış Ticaret Rakamları (Milyon TL)

Yıllar	İthalat	İhracat	Açık
1880	17.8	8.4	9.3
1890	22.9	12.8	10.3
1900	23.8	14.9	8.9
1911	44.9	24.7	20.2
1913	40.8	21.4	19.3

Kaynak: Bilsay Kuruç; Atatürk Dönemi İktisat Politikası, 1987, s.46; Rıdvan Karluk; Türkiye Ekonomisi 7. Baskı, s. 577; Gündüz Okçun; Türkiye Ekonomisi'nin 100. Yılı, s.14–15

Tablo:2'den de görüldüğü gibi Osmanlı Devleti sürekli açık vermiştir. Bu açığı kısmen de olsun kapatabilmek ve gelir sağlamak amacıyla 1907 (duyun-i umumiye) yılında ihracatta gümrük vergileri % 3 arttırılarak % 11 'e yükseltilmiştir. Ancak bu % 3'lük pay Duyun-i Umumiye 'ye verilmiştir.

6-Dış Borçlar ve Duyun-i Umumiye

Osmanlı Devleti'nin XVI. yüzyıl sonlarında başlayan Avrupa'dan geri kalma süreci, özellikle XIX yüzyılın ilk yarısında büyük bir hız kazanmıştır. Kapitülasyonların imzalanmasıyla birlikte Osmanlı Devleti, Avrupa devletlerinin baskısı altına girmiştir. 1838 ticaret anlaşmasıyla Osmanlı Devleti'nin dış ticaret hacminin genişlemesi yanında dış ticaret açıkları da mutlak ve görece olarak büyümüştür. Öte yandan dış ticaretten sağlanan vergi gelirlerinin yabancılara tanınan ayrıcalıklar nedeniyle düşmesi, devlet bütçesinin açıkları ile birleşince Osmanlı Devleti'ni o güne kadar karşılaşmayacağı bir mali bunalım içine düşürmüştür.

İlk borçlanma sözleşmesi, Reşit Paşa'nın sadrazamlığı sırasında 1850 yılında yapılmıştır. Ancak "para işlerinde yabancıların yardım ve desteğine ihtiyaç duymak, devletin tarihi geleneklerle sabit olan ağırbaşlılık ve onuruna" aykırı sayılıyordu. Bu nedenle Reşit Paşa sadrazamlıktan uzaklaştırıldı. Bu antlaşmadan dolayı devlet 2 milyon 200 bin frank kadar zarara uğramıştır. Fakat

1854 yılından sonra hızlı bir dış borçlanma sürecinin başladığını görmekteyiz. Bundan sonraki yıllarda da borçlanmaya devam edilmiştir. 1877 yılında Osmanlı Devleti borçlarını ödeyemeyecek hale gelmiştir. Borç toplamı 190.997.980 İngiliz sterlinine ulaşmıştır. Bunun faizi ise 61.803.905 sterlidir. Faizi ile birlikte toplam dış borç 252.801.885 sterlidir. Bu borç karşılığı Mısır vergisi, Bursa-Edirne ipek aşarları, Midilli, Balıkesir ve İzmir zeytinyağı aşarları, Halep, Adana, Suriye, Yanya, Trabzon, Bursa, Aydın, Konya, Edirne, Tuna ve Selanik illeri geliri güvence olarak gösterilmiştir.

Osmanlı Devleti moratoryum ilan edince, alacaklı finans kurumlarının bağlı bulunduğu devletlerin baskısı ile 20 Aralık 1881 (28 Muharrem 1299) de ünlü Muharrem Kararnamesi ilan edilmiştir. Bu kararname ile üç ilke gündeme getiriliyordu;

- Dış borçların miktarca belirlenmesi, yani tam bir dökümünün yapılması
- Borçların karşılığı olarak alacaklılara bir dizi vergi gelirlerinin terk edilmesi
- Bu gelirlerin tahsili ve dış borç yönetiminin üstlenilmesi için çoğunluğu alacaklılardan oluşan bir kurulun oluşturulması. Bu kurul daha sonra Duyun-i Umumiye diye adlandırılacaktır.

Duyun-i Umumiye bir anlamda genel borç yönetimi demektir. Bu kurul Osmanlı Devleti'nin borçlarına karşılık gösterdiği gelir kaynaklarını işletmek, elde edilen gelirleri alacaklılara dağıtmaktır. Kurum geniş kadrosuyla Osmanlı ülkesinin tütün ve tuz tekellerini yönetmekte; pul, balık ve alkollü içkiler resimlerini ve çeşitli vergileri kendisi toplamaktadır. 1911–1912 yıllarında bütün Osmanlı devlet gelirlerinin % 33 'nü denetler duruma gelmiştir.

Duyun-u Umumiye'nin kurulup ekonomiyi bütünüyle kontrol etmesinden sonra da Osmanlı Devleti'nin dış borçlanmalarının süreci bitmemiştir. Borçlanmaya devam edilmiştir. Bu dönemde alınan borçların büyük çoğunluğu tüketime gitmiş ancak Rumeli, Bağdat, Soma-Bandırma demiryolları Konya Ovası sulaması ile liman ve tersane gibi üretim alanlarına da önemli sayılabilecek bir pay ayrılmıştır.

Osmanlı Devleti'nin mali durumunu ve iflasa doğru yol aldığını Hariciye Nazırı Keçecizade Mehmet Fuat Paşa ile Fransız gezgin gazeteci Challemel-Lacour arasında 1868 yılı sonlarında paşanın Kanlıca'daki Görkemli, konağında yapılan mülakat bütün çıplaklığıyla ortaya koymaktadır ve bu görüşme bu gün için de dersler alınabilecek önemdedir. Bu nedenle söz konusu görüşmenin önemli gördüğüm bazı pasajlarını sizlerle paylaşmak amacıyla çalışmama aldım. Bu görüşmenin dikkat çeken kısımları aynen şöyledir:

Challemel-Lacour, Sadrazam Ali Paşa'dan sonra Fuat Paşa (aynı zamanda hekimdir) ile mülakat yapar. Mülakat başlangıçta Osmanlı Devleti'nin hastalığı üzerinde cereyan ederek, şöyle gelişir:

- Fuat Paşa: Pekâlâ! Hakkımızda ne düşünüyorsunuz? Çok hastayız değil mi?
- Challemel-Lacour: Çok hasta, birçokları böyle söylüyor. Ben karma bir düşüncedeyim.
- Fuat Paşa: Bu bizi yeterince tanımadığınız nedeniyledir. Bizi tanıyınca fikirleriniz değişecek ve bizi seveceksiniz. Dünya'nın en yürekli insanları olarak biraz sıkıntılarımız var. Ne ölüyoruz, ne de can çekişir durumdayız!

• Challemel-Lacour: En azından hastasınız.

• Fuat Paşa: Evet İmparator Nikolas böyle diyordu. Fakat isterseniz size sağlığımızdan söz edebilirim. Nikolas hekim değildir ve konsültasyon yapması da gerekmez. Türkiye'yi ondan sonra iyi tanıyorum. İşte tıbbi tahlil sonucumuz: gürbüz ve iyi yapılandırılmış bir vücuda sahibiz, hiçbir organik hastalığımız yoktur, ancak tabiri caizse biraz kaşıntımız var ve bundan da acı duymuyoruz.

• Challemel-Lacour: Altese (paşa hazretleri), beni bağışlayınız, biraz önce yapmış olduğunuz benzetmede hastalığın yalnız cilt üzerinde kaldığını söylüyordunuz. Acaba bu ciltteki hastalığın zamanla bedene de sirayet ederek kanı bozmasından endişe etmiyor musunuz? Bu gün tüm Avrupa'nın bildiği üzere iflasa doğru koştuğunuzu ve eski borçlarınızı ödeyebilmek için yeniden borçlanmak zorunda olduğunuzu ve bunun ise borcunuzun miktarını arttırmaktan başka bir şeye yaramayacağını inkâr mı ediyorsunuz?

• Fuat Paşa: Gerçek şu ki maliyemiz şu anda memnuniyet verici bir durumda değildir. Ancak içine düştüğümüz sıkıntılar geçici olup, işler sizin dediğiniz gibi iflasa varmayacaktır. Biz bu iflas uçurumuna asla gitmeyeceğiz. Kamu borcumuz büyük Avrupa devletleriyle kıyaslandığında önemsizdir. Mali itibarımızın haleldar olması da Avrupa devletlerinin gerçek durumumuzu

bilmemelerinden ileri gelmektedir. Bir takım ihtikârcı bankerler, Avrupalıların bu bilgisizliğinden yararlanarak ve bunun devamını sağlayarak bize zarar vermektedirler.

• Challemel–Lacour: Paşa hazretleri, Avrupa’da “insan layık olduğu bankere düşer” şeklinde bir söylem vardır. Bir ülkenin mali itibarı keyfe bağlı bir şey olmadığı gibi, borç para verenler de bu itibarı ne tesis ne de tahrip edebilirler. İtibar veya itibarsızlık kendi kendini ortaya koyar.

• Fuat Paşa: Bizim itibarsızlığımız ödemelerimizin düzensizliğidir. Ancak, ödemeleri erteleyebiliyorsak da sonunda borcumuzu tümüyle ödüyörüz. Hatta doğrusunu isterseniz, alacaklarımız belirlenen vadelerde paralarını vermediğimize pek de memnun olmaktadırlar.

• Challemel-Lacour: Avrupa’da ödemelerin vakti saatinde yapılması itibarın esasıdır. Sözünde durmamak bir devlet için iyi bir şey olmasa gerektir.

• Fuat Paşa: Gülererek dedi ki, bu halimize rağmen Avrupalılar birbirleriyle yarışarcasına bize başvuruda bulunuyorlar. Sabahın sekizinden beri bulunduğunuz evimde projeleriyle hazır bekleyen kalabalığı gördünüz! Osmanlı Memleketi, bizimle iş yapmaktan başka bir talebi olmayan insanlarla doludur.

Yukarıdaki konuşmalardan da anlaşılıyor ki o dönemde Osmanlı Devleti ekonomik olarak yabancılar nezdinde hasta bir devlet olarak tanımlanmakta ve parçalamak içinde fırsat kollanmaktadır.

7-Osmanlı Devleti’nin Borcunu Ödeyememesinin Nedenleri

Osmanlı Devleti’nin borçlarını ödeyemez duruma düşmesi, şu neden-sonuç ilişkileri çerçevesinde değerlendirilebilir:

• Osmanlı ekonomisi tanzimatla birlikte batı kapitalizminin açık pazarı haline gelmiş, ticaret anlaşmaları ve kapitülasyon imtiyazlarının yıkıcı etkisi nedeniyle dış âleme kaynak transferi artmıştır.

• Ekonomik altyapı değiştirilmeden girilen üstyapı reformları ve devletin yeni örgütlenme şekli kamu giderlerini artırmıştır.

• Ticaret anlaşmalarına bağlı düşük oranlardaki ad-valorem gümrük tarifeleri, ticaret hacminin artmasına rağmen dış ticaret vergilerinde olması gerekli artışları engellemiştir.

• Batının mamul mallarının önemli bir müşterisi ve kendi ürettiği hammaddeleri de ucuza satan bir pazar olan Osmanlı Devleti, gelişmiş bir ticaret ve sanayi ağı kuramaması nedeniyle iç gelirleri artırıcı bir yapı oluşturamamıştır.

• Yapısı gittikçe bozulan ekonomi, dış borca bağımlı bir kırılma haline gelmiştir.

• Devletin batı sınırlarında gittikçe küçülerek verimli toprakları kaybetmesi devlet gelirlerini azaltmıştır.

• Tanzimat dönemi’nde gayrimüslim tebaadan haraç ve cizye alınması uygulamasına son verilmesi de yine devlet gelirlerini azaltıcı bir etki yapmıştır.

• Osmanlı kamu yönetiminin bozukluğu, paşaların açgözlülükleri ve kişisel çıkarlarına düşkünlükleri borçların verimli alanlara tahsisini engellemiştir.

• Yolsuzluk, rüşvet ve israfın devlet gelirlerini kemiren bir unsur olması süreklilik kazanmış, kaçakçılık üretimin kayıt dışılığını artırarak devlet gelirlerini azaltmıştır.

Bu sayılan nedenlerin dışında özellikle devleti ekonomik olarak çökerten, Duyun-i Umumiye İdaresini de söylemeden geçmekte mümkün değildir. Duyun-i Umumiye İdaresi kadrolarının yapısı ve istihdam ettiği personel sayısı itibarıyla bir Maliye Bakanlığı görünümündedir. 1909–1910 yıllarında 4500 civarında toplam personel sayısının yaklaşık 500’ü İstanbul’da görev yapmaktadır. Geri kalan personelin 3508 ‘i vilayet müdürlüklerinde müdür, muhasip, memur v.b. unvanlar altında çalışmakta, 1419 kişilik önemli personel de kolculuk yapmaktadır. Bu rakamlar 1914’e gelindiğinde 5537’ye ulaşmıştır. Bu personelin 182’si yabancı, geriye kalanı da müslim ya da gayrimüslim Osmanlı tebaasıdır.*(Ekinci,2008,24)

* Duyunu Umumiye İdaresinde çalışan bazı önemli kişiler:

Edgar Vincent: Osmanlı Bankası temsilcisi ve tahvil hamilleri temsilcisi

Vincent Caillard: Anadolu Demiryolu Şirketi Yönetim Kurulu Üyesi

Alman Testa ve Fransız Leon Berge: Bağdat Demiryolu Şirketi Yönetim Kurulu Üyesi

Alman Testa yine: Reji İdaresi İkinci Başkanı

Adam Block: Aydın Kurşun ve Rıhtım Ortaklığı Yöneticisi

Duyun-i Umumiye idaresi I. Dünya Savaşının başlaması ve Fransız, İngiliz ve İtalyan temsilcilerin İstanbul'dan ayrılmasına rağmen faaliyetlerini sürdürmüş ve Osmanlı Devleti ile uyumlu bir çalışma yürütmüştür. Lozan Anlaşmasıyla merkezini Paris'e taşıyan idare artık sadece Osmanlı borçlarının tasfiyesinde bir taraf konumuna düşmüş ve borçların 1954 yılında tasfiye edilmesiyle sona ermiştir.

Muharrem Kararnamesi, 1878 Berlin Anlaşmasının öngördüğü hükümler dairesinde egemenlik hakkı büyük ölçüde yara almış, Osmanlı Devleti'nin Avrupa mali sermayesine ödeyemediği borçları nedeniyle büyük devletlerin doğrudan müdahalesini önlemek üzere vergi koyma ve toplama hakkı ile bütçe hakkına sınırlama getirilmesini düzenleyen; aslında hükümlü alacaklı tahvil hamilleri temsilcileriyle birlikte belirlenen ve sonuçta padişahın da idaresi haline getirilen bir iç hukuk idare metnidir. Ancak uygulaması onu bir uluslararası hukuk düzenlemesi niteliğine büründürmüştür. Bu bakımdan kararname batılı devlet tebaası olan alacaklıların haklarını vermek adına Osmanlı Devletinin topraklarının bir kısmından vazgeçmesi olarak nitelendirilebilir.

Osmanlı Devleti borç sözleşmeleri incelendiğinde alınan borçların çoğunlukla uzun vadeli oldukları görülür. Muharrem Kararnamesi Duyun-u Umumiye İdaresi Yönetim Kurulu'nun görevinin iş bu kararnamenin kapsadığı borçlanmaların tamamen sona ermesiyle son bulacağına dair bir hüküm öngörmüştür. (M.15/son fıkra). Vadesi 2000'li yıllara kadar uzanan borçlanmalar olduğu dikkate alındığında bu hüküm kurulun görevinin dolayısıyla mali vesayetin uzun yıllar süreceği anlamına gelmektedir. Nitekim Osmanlı borçları yeni Türkiye Cumhuriyetince kabul edilip tasfiyeye tabi tutulduğu halde idare varlığını 1954 yılına kadar sürdürmüştür. (Yarasimos, 2001,73)

Sonuç olarak Osmanlı borçlarının düzenli ve verimli bir şekilde ödenmesini sağlamak üzere kurulan Duyun-i Umumiye idaresi devlet gelirlerinin bir kısmına el koymuş, zamanla bu idarenin tahsilat müdürlükleri elinde topladığı gelir miktarı tüm devlet gelirlerinin 1/3'üne ulaşmış, böylece anılan idarenin istihdam ettiği memur sayısı da dikkate alındığında devlet içinde ikinci bir Maliye Bakanlığı hüviyetini kazanmış ve 10 Ağustos 1920 Sevres Anlaşması ile de Osmanlı Devletini parçalama planı yapılmıştır.

Duyun-i Umumiye idaresi ulaştığı mali güç nedeniyle Osmanlı Devleti'nin iç politikasına da karışmış, daha da fazlası 1897 Yunan Savaşı ve 1911 Trablusgarp savaşı sırasında fonlarıyla Yunan ve İtalya'ya destek sağlamıştır. Osmanlı Devleti 1854-1874 arasında yani 1875 mali iflası öncesinde toplam borç miktarı 238.597.763 liradır. Devlet bu borçları da verimsiz alanlarda kullanmıştır. Örneğin % 46'sı komisyon gideri, % 41'i eski borçların ödenmesinde geri kalanı da askeri harcamalarda kullanılmıştır (Ekinci,2008, 217).

1866-1867 tarihinde Sultan Abdülaziz ve mahiyetinde Keçecizade Fuat Paşayla birlikte Paris'teki bir sergi açılışına giderler. Fransa kralı III. Napolyon'unun danışmanı Compté de Montabuan de Politan da vardır. Bu sırada Fransa Süveyş Kanalı'nı açtırmak ve Girit'i de Yunanlılara vermek istiyordu. Bu görüşme esnasında Fransa kralı başvekili Palitan, Fuat Paşa 'ya "neye beyhude ısrar ediyorsunuz?" hangi kuvvetinize güveniyorsunuz? Osmanlı Devleti ne derece zaafa düştüğünü görmüyor musunuz? Dedi. Fuat Paşa da " Hayır kont, Osmanlı Devleti hiçbir zaafa düşmemiştir. Bütün kuvvetini muhafaza ediyor ve edecektir. Devlet en kuvvetli, en dayanıklı devletlerden biridir. Üç yüz senedir siz **dışarıdan ve biz de içeriden** yıkmaya çalıştığımız halde bir türlü yerinden sarsamadık." diye cevap vermiştir.

8-Osmanlı Devletinde Galata Sarraflarının Rolü

İstanbul'da faaliyet gösteren sarraflar önceleri sadece saray ve çevresiyle sınırlı tuttıkları ilişkilerini, ticaret ve loncaların kendi ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde genişlettiklerinde bir lonca çerçevesinde örgütlenerek işyerlerini de Galata'ya taşıdılar. XIX. yüzyılın 2.yarisından itibaren faaliyetlerini daha alt düzeylere indiren ve bankerlik işletmeleri kuran çoğunluğu gayrimüslim olan bu sarraflar Galata'da faaliyet gösterdikleri için, genellikle Galata Bankerleri (Galata Sarrafları) olarak anılmışlardır. Galata Sarraflarının Türk ekonomisindeki rolünün Batıdaki sanayi inkılabı ile başlamasıdır. Osmanlı Devletinin Batının pazarı haline getirilmesinde de bu bankerlerin payları büyük olmuştur.

Fransız Arsene Henry: Aydın Kurşun Linyit Şirketi Yönetin Kurulu Üyesi olarak görebiliyoruz.

Osmanlı Devletine Avrupa'nın uyguladığı merkantilist politikalar sayesinde, azınlıklardan oluşan bir finans burjuvazisi ortaya çıkmıştır. Bunlar artan kaynaklar ile besledikleri kilise, okul ve yardımlaşma dernekleri ile Osmanlı Devleti üzerinde etkinlik oluşturmaya başlamışlardır. Osmanlı Devletinin kaderine etki eden bankerlerin başında aslen Yahudi olan Abraham Kamondo ve padişah sarrafı ünvanı ile anılan Yasef Nassi* en dikkat çeken sarraflardır.

Tanzimatla birlikte Galata sarrafları yönetimdeki yetkililerle de işbirliğini genişletmişlerdir. Özellikle valilerin üst makamlara ödedikleri rüşvetler, iltizam usulü ile aşar vergisinin toplanmasında kredi gereksinimleri nedeniyle onları sarraflarla işbirliğini artırmaya götürmüştür. Bu işbirliği 1838 sonrasında gümrük resimlerinin tahsilinde de geçerli olmuştur. Saray çevresinin ve paşaların tefeci sarraflarla birlikte artı değere el koymaları Osmanlı Devletinin gelirlerinin istenilen seviyeye ulaşamamasının önemli nedenleri arasındadır. (İnalcık, 2003,60)

Devlet ricali-bankerler-komprador burjuvası işbirliği sonucunda kaynakların israf edilmesi ve borç batağına düşülmesi İmparatorluğun tasfiye nedenleri arasında ilk sıralarda yer almaktadır (Uzunçarşılı,1988, 7-8)

Galata bankerleri devlet borçlanmasının yeni bir evreye girdiği 1850 sonrasında iç borçlanmanın aracı ve kaynağı olmaya devam etmiştir. Son dönem Galata bankerleri arasında Georges Zarifi, Solomon Fernandes, Bernard Tubini, Eustache Eugenidi, Theodore Mavrocordato, A. Vlasto, A. Barker, Z. Stefanovich, Leonidas Zarifi, vb gibileri en ünlüleridir (Kütükoğlu, 1976. 83).

9- Osmanlı Devletinin Dağılma Nedenleri

Osmanlı Devletinin ekonomik olarak geri kalmasının ve dağılmasının nedenleri aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- Tarım toplumu oluşu,
- Osmanlı Devletinin sahip olduğu büyük nüfus kitlesi üzerinde 18 yüzyıldan sonra kültür, tarih, dil ve din birliği sağlayamaması,
- Osmanlı Devletinin yaptığı savaşlar,
- Teknolojiye ayak uyduramaması,
- Asya üretim biçiminden kapitalist üretim biçimine dönüşememesi,
- Osmanlı Devletinin gerileme nedenlerinden biriside Avrupa. Kıtası üzerinde yeni bir uygarlığın doğması, bunun hayat sahasının Osmanlı'nın egemen olduğu topraklar olmasıydı. Her ne kadar Batı Uygarlığı genişlemesini denizaşırı topraklara doğru yöneltmekle birlikte asıl kavga Memalik-i Osmaniye üzerinedir. Osmanlı Devleti, Doğu ticaret yollarının-özellikle Hint ve Çin ticaretinin-kavşak noktası olması yanında Levant'ın sahip olduğu imkânlar itibariyle de Batılıların iştahını kabartıyordu. Nitekim ilk büyük paylaşım savaşı, 'Doğu Sorunu' bağlamında Osmanlı'nın tarih sahnesinden silinmesini amaçlamıştır.

* Hürrem Sultan'ın mutemet adamı olan Yahudi Yasef Nassi'nin Kanuni'nin güvenini kazanmasında büyük etki sahibidir. Kurnaz Yahudi sarraf, Şehzade Selim üzerinde de nüfuz kazanıp Müsavir-i Has ve müteferrika unvanlarını da almıştır. Fransa kralı II. Henry'den olan alacağı için Kanuni'ye name-i şerif yazdırabilen Nassi, II. Selim'den Filistin'deki Taberiye Gölü civarında (yani Arz-ı Mevud yolu üzerinde) geniş bir toprağı almayı başardığı gibi Barbaros Hayrettin Paşa'nın Venediklilerden savaşla aldığı Naxos Adası'nın yönetimini de ele geçirmiştir. Yasef Nassi çok karlı olan Lehistan ile balmumu ticareti ve Boğdan'a şarap satışı izinlerini 17 Ramazan 975 (1576) tarihli Ferman-ı Hümayun'la II. Selim'den koparmayı bilmiştir. Kıbrıs adasının fethi üzerine buraya Yahudi nüfus yerleştirme peşinde koşan Nassi, adanın yönetimini ele geçirmek için çok uğraştıysa da, Sokullu Mehmet Paşa'nın kendisini saray çevresinden uzaklaştırmak ve tasfiye etmek için çabaları sonucunda padişahın izin isteyerek dükalığı altında olan Nakşe Adası'na gitmiştir. Engizisyonundan kaçarak tekrar beş parasız Osmanlı topraklarına sığınan ve ülke kaynaklarını sömürerek devletin hassa hazinesinin altın mevcudu ile rekabet edecek derecede muazzam bir servet biriktiren Yasef Nassi'nin bu servetini tespit için Nakşe'ye gönderilen Osmanlı yetkilisi eli boş dönmüştür. Galata bankerleri güçlendikten sonra yeniçerilerle de işbirliği yapmışlardır. İlk banka olan İstanbul Bankasını da bunlar kurmuşlardır(Ekinci, 2008, 375).

Osmanlı devletini yıkmak amacıyla İngilizler 26 Nisan 1915 yılında Londra ve 15/16 Mayıs 1916 Sykes-Picot Gizli Antlaşmaları ile geri dönülemez bir noktaya gelmişti.

Bu amaçla da Avrupa devletleri özellikle İngiltere ekonomik çıkarını ön planda tutarak Rusya'nın Osmanlı Devletini hırpalamasına göz yummuş, ekonomik çıkarı tehlikeye girdiği andan itibaren de Osmanlı Devletinin yanında savaşa dâhil olmuştur. Kırım Savaşında olduğu gibi. Bu şekilde Osmanlı Devleti, Avusturya ve Rusya lehine toprak kaybedip küçülürken, başta Fransa ve İngiltere olmak üzere Haçlı zihniyetine sahip Batı devletlerin sömürgesi haline geliyordu. İmparatorluk 19. yüzyılın ortalarından itibaren artık ekonomik ve mali anlamda bir sömürge durumundaydı.

Osmanlı Devletinde ticarete iyi bakılmamış iç ve dış ticaret Rum, Yahudi ve Ermenilerin tekelinde kalmıştır. Deniz ticareti ise ağırlıklı olarak Rumlara bırakılmıştır.(Fener Rum Beylerinin II. Mehmet'le ayrıcalık kazanmaları hem Galata bankerliği hem de deniz ticareti ve taşımacılığı yoluyla Rum ahalinin büyük zenginlik biriktirmesini beraberinde getirerek Osmanlı Devleti'nin milliyetçilik hareketleriyle parçalanmasının önce Yunan, Rum tarafından başlatılması sonucunu doğurmuştur). Böylece dış ve iç ticaret yoluyla sağlanan sömürü sermaye birikimine kaynaklık edememiştir. Bunun yanında aşağıda sıralayacağımız nedenler de Osmanlı Devletini zayıflatmıştır.

- Saldırı savaşlarından savunma savaşları sürecine sürüklenen Osmanlı Devleti, birçok devletle savaşır hale düşmüş, bu durum büyük finansman açıkları oluşturmuştur.

- Osmanlı Devleti, Rönesans ve Reform hareketlerini yakinen takip edememesi neticesinde hem altyapı hem de üst yapıyı geliştirememiştir.

- Osmanlı Devleti Avrupalı devletler gibi yağmalama işini yapamadığından dolayı, ticaret sermayesine kaynaklık edecek merkantil zenginliği de oluşturamamıştır.

- Osmanlı Devletinin yabancılara tanıdığı kapitülasyonlar tüccar sınıfının ve tüccar gemilerinin gelişmesini engellemiştir.

- Kapitülasyonlarla verilen ayrıcalıklar özellikle “en ziyade müsaadeye mazhar millet/devlet” uygulaması zincirleme reaksiyona neden olarak Osmanlı Devleti üzerindeki ekonomik ve mali kısıkaç daraltmıştır. Kapitülasyonların bir diğer yıkıcı etkisi de, yabancılara verilen adli ve idari imtiyazların yabancı devletlerin Osmanlı'nın işlerine sürekli müdahalesini doğurarak Hristiyan tebaaya olağanüstü serbesti sağlaması suretiyle milli üretici güç oluşumunu baltalamasıdır.

- Sürekli savaşlar nedeniyle insanların hayatlarını kaybetmeleri üretici gücün oluşumunu engellemiştir. Ödenen büyük savaş tazminatları sürekli finansman açıklarının bir diğer nedenini oluşturmuştur.

- Buhar teknolojisinin sanayiye uygulanmasıyla artan devasa üretime pazar arayan kapitalist ülkelerin (Başta-İngiltere olmak üzere) girilmesi en kolay Pazar olarak Memalik-i Osmaniye'ye yönelmesi nedeniyle Osmanlı tarımının ve hafif sanayinin büyük zarar görmesi (1838 Balta Limanı Ticaret Sözleşmeleri) ve iç ticaretin de yabancıların eline geçmesi sonucunda ekonomik olarak bir sömürge haline geliş, dağılmayı hızlandırmıştır.

- Kapitalist üretim ilişkilerinin gerektirdiği savaş teknolojisi ve askeri konseptlerde çağa uyum sağlayamaması nedeniyle kaynak tahsisinde bozulmaya yol açmıştır.

- Osmanlı toplumunda rüşvet ve yolsuzluğun 16. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak kurumsallaşması üretim ve bölüşüm sürecini doğrudan olumsuz etkilemiştir.

10-Milli Gelir

Osmanlı Devleti'nin hiçbir döneminde milli gelire ilgili hesaplama yapılmamıştır. Ancak Alman ekonomist Dr. Rubbin 'in bugünkü Suriye ilinin ekonomik durumu konusunda hazırladığı ve 1917 yılında Berlin'de yayınladığı raporda, kabaca da olsa milli gelire hesaplamaya çalışmıştır. Osmanlı Devletinin milli gelire ilgili bir hesaplamada söz konusu rapordan yararlanmak suretiyle 50 yıl sonra Vedat Eldem tarafından üç yıl için (1907,1913 ve 1914) gerçekleştirilmiştir. Bu yıllara ait rakam aşağıdaki tabloda görülmektedir.

Tablo: 3- MG Kesimlere Göre Dağılımı (Milyon Lira)

Kesimler	1907	1913	1914
Tarım,ormancılık,balıkçılık	113.9	104.2	130.6
Madencilik	1.7	1.6	1.1
Sanayi	22.3	25.5	24.4
İnşaat	6.2	6.4	4.4
Ulaştırma	6.9	7.9	6.8
Ticaret	18.9	21.7	18.3
Mali Kuruluşlar	2.2	2.7	2.6
Kamu Hizmetleri	13.7	17.7	18.8
Ev Kiraları	7.4	6.6	6.6
Serbest Meslek Hizmetleri	10.2	10.2	11.3
Yurtiçi Gelir	203.4	203.7	225.0
Dış Dünya	-1.5	-1.0	-1.0
Ulusal Gelir	201.9	202.7	223.9
Dolaylı Vergiler	8.1	9.7	7.7
Net Ulusal Gelir	210.0	212.4	231.6
Aşınma- Eksime	9.2	9.1	9.5
Kaba Ulusal Gelir	219.2	221.4	241.1

Kaynak: Vedat Eldem,(1973), Mütakere ve Milli Mücadele Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu Ekonomisi, Ankara, s.302.

Tablo:3'den de görüldüğü gibi milli gelirin 1913'teki sektörler arasındaki dağılımına göre % 48'si tarım, % 12'si sanayi ve % 28'i başta ulaştırma ve ticaret olmak üzere hizmet kesiminden sağlanmıştır. Nüfusun % 80' i de kırsal kesimde yaşamaktadır.

Buna göre Osmanlı milli geliri 1890'ı izleyen çeyrek yüzyılda % 2 artarken, aynı süre içinde nüfus artışı % 1 olarak arttığından dolayı kişi başına milli gelirin artışı % 1'de kalmıştır. Oysa aynı dönemde ABD'de % 3,3, Almanya'da % 3,1, İngiltere'de % 2,4, Kanada'da % 3,6, Japonya'da ise % 4,1 olduğu görülmüştür.

Yine Osmanlı Devleti'nde yatırımların GSMH oranı, 1908'de % 7,8, 1914'de % 8,9, 1915 için de % 6,2'dir. 1914 yılında kişi başına milli gelir 1072 kuruş iken İstanbul'da 2080 kuruş ve Sevr Sözleşmesi ile Türkiye'ye bırakılan yerlerin kişi başına geliri 771 kuruştur.(Pamuk; 1984, 65).

11-Bankacılık

Osmanlı Devleti'nde ilk olarak 1856 yılında Bank-i Osman-i adıyla bir banka kurulmuştur. Bu banka kurulmadan önce bankacılık faaliyetlerini Galata Bankerleri yürütmekteydi. Galata Bankerleri'nin görevleri;

- Hazineye, saraya borç vermek,
- Bazı kambiyo işlemleri yapmak,
- Senet iskonto etmek,
- Üçüncü kişilere ait paraları değerlendirmek
- Vergi keseneklerini (iltizamını) almak
- Devlet adamlarına ait malların gelirlerini yönetmektir.

J.Alleen ve Th Baltazzi adlı iki yabancı 1847'de İstanbul Bankası'nı kurmuşlardır. 1852'de para değerindeki düşüşü önleyemediği için iflase sürüklenmiştir.

1856–1875 yılları arasında Osmanlı Devleti'ne borç vermek üzere 9 yabancı banka daha kurulmuştur. Bu bankalardan bir kısmı daha sonra Osmanlı Bankası'na katılmışlardır. Bir kısmı da Osmanlı-Rus Savaşı sırasında çalışmalarına son vermişlerdir.

Ulusal Banka olarak 1863 yılında Ziraat Bankası, 1868 yılında da İstanbul Emniyet sandığı kurulmuştur. 1908 yılından sonra da hızlanmıştır. 1911–1923 yılları arasında 8 tanesi İstanbul ve 11 tanesi de Anadolu’da olmak üzere 19 banka kurulmuştur.

1911–1922 yıllarında kurulan bankaların sadece 14’ü Cumhuriyet Dönemi’ne intikal etmiştir. Bunlardan 3 tanesi;

- Adapazarı İslam Ticaret Bankası
- Türk Ticaret Bankası ve Milli Aydın Bankasıdır.

Görüldüğü üzere Osmanlı Bankacılık sisteminin kurulmuş olmasına rağmen bir türlü iç dinamiği kıramamış, tarım- sanayi ilişkisi geliştirilememiştir.

12-Cumhuriyetin İlk Yılları

Cumhuriyet’in kuruluş yılları yeni kurulan devletin ekonomik olarak içinde bulunduğu iyi sayılamayan yıllardır. Bu dönemde Cumhuriyet Hükümeti’nin karşılaştığı temel sorun ülkenin ekonomik düzeninin yeniden kurulmasını tesis etmektir. Bu amaçla hükümet politikası saptamak üzere 17 Şubat 1923 tarihinde 1. İzmir İktisat Kongresinin yapılması kararlaştırılmıştır. Bu kongrede liberal bir sistemin uygulanması ve milli ekonominin özel girişimle kalkınması benimsenmiştir. Kongreye tarım, sanayi, ticaret ve işçi kesimlerinden oluşan 1135 delege katılmıştır.

Bu amaçla, ticaret ve sanayi girişimcilerine kredi sağlamak amacıyla, İş Bankası 1924 yılında özel bir banka olarak kurulmuştur. 1925 yılında da Sanayi ve Maden Bankası, sanayi kuruluşlarını yönetmek ve yeni girişimcilere kredi sağlamak amacıyla kurulmuştur. Aynı yıl içinde çıkarılan Şeker Kanunu ile şeker sanayini özendirici önlemler getirilmiştir.

Ayrıca 1927 yılında Teşvik-i Sanayi kanunu çıkarılarak, özel sanayi yatırımlarına ve maden işletmelerine geniş imkânlar tanınmıştır. Tarımsal ürünlerden mültezimler eliyle mal şeklinde alınan ve tarımsal üretim üzerinde çok olumsuz etkileri olan Aşar Vergisi kaldırılmıştır. Atatürk ‘Siyasi ve askeri zaferler, ne kadar büyük olursa olsun, ekonomik zaferlerle taçlandırılmazsa kazanılacak başarılar yaşayamaz, az zamanda söner’ demiştir. Bunun içinde ekonomik egemenliğin sağlanması ve güçlendirilmesi konusunda yoğun bir uğraş içine girilmiştir.

Kuruluş yıllarında devlet hazinesine gelir sağlamak amacıyla tütün, şeker, tuz, alkollü içecekler, kibrit üretimi ve ithali de devlet tekeline alındığı gibi, kabotaj hakkını Türk gemilerine tanınması ve yabancı şirketlerin elinde bulunan, sosyal tesislerin devletleştirilmesi ile bu alanda devlet işletmeciliği uygulanmıştır. Bu arada iç pazarın oluşmasına yönelik altyapı yatırımlarına da ağırlık verilmiştir.

Bu dönemin özelliklerinden biri de ekonomik ve ticari hayatla ilgili bir takım kuralların kabul edilmiş olması, iç ticaret, bankacılık, sigortacılık gibi alanlarda Türk girişimcisinin ülke ekonomisine gittikçe daha fazla bir şekilde katılması sağlanmıştır.

13-Lozan Barış Antlaşması’nın Ekonomik Hükümleri

Birinci Dünya Savaşının sonucu imzalanan Lozan Barış Antlaşmasının en önemli yönü yeni bir devletin kurucu antlaşması olmasıdır. Gerçekten de Türkiye Cumhuriyetinin kurulması Osmanlı Devletinin yıkılmasının ardından kurulan yeni bir devlet olmasıdır. İşte bu devletin temeli de Lozan Antlaşması ile olmuştur.

Lozan Barış Antlaşması 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanmış ve 23 Ağustosta onaylanmıştır. Toplam 143 maddeden oluşan Lozan Barış Antlaşması 5 ana bölüme ayrılmıştır.

1. Siyasi Hükümler
2. Mali Hükümler
3. Ekonomik Hükümler
4. Ulaşım, Haberleşme, Sağlık
5. Genel Hükümler şeklindedir.

Ancak ne var ki, Lozan Barış Antlaşması ile Türk Heyeti istedikleri her şeyi alamamışlardır. Bunlara örnek olarak Batı Trakya ve Musul'un elde edilememesi savaş tazminatlarından feragat edilmesi gibi konular gösterilebilir. Gene Lozan Antlaşmasındaki mali hükümler, TC, Devletin kabul edemeyeceği hükümler niteliğindedir. Örneğin, devlet hazinesinin yönetimi gerek savaş zararlarının karşılanması konularında kabul edilmesi imkânsız teklifler yapılmıştır. Bunlardan birisi 10 Ağustos 1920 tarihinde imzalanan Sevr Antlaşmasıdır. Bir diğeri 22 Mart 1922 tarihinde Paris'te toplanan itilaf devletleri tarafından yapılan barış teklifidir. Bu anlaşmaya göre de Türkiye Düyun-i Umumiye ayrılan gelirleri dışındaki bütün gelirleri Maliye Komisyonu'nun emrine verecektir. Komisyon bunlarla; öncelikle, kendisine ve Türkiye'de kalacak olan itilaf devletleri işgal kuvvetlerine ait giderleri karşıladıktan sonra, 30 Ekim 1918 tarihinden beri itilaf devletleri ordularının gerek bugünkü Türkiye'de gerekse Osmanlı Devletinin başka yerlerindeki giderlerini ödeyecektir. İkinci olarak Türkiye yüzünden zarar görmüş olan itilaf devletleri uyruklarının zarar ve ziyanlarını ödeyecektir(<http://www.turkhukukusitesi.com./makale>).

Bu anlaşmaya göre Türkiye'nin gelirleri öncelikli olarak Düyun-i Umumiye verilecek, geri kalanı da itilaf devletleri kendi masraflarını karşılayacaklardır. Bu hükümlerin ve anlaşmanın kabulü mümkün değildir. Lozan sonrası dönemde Türkiye için en önemli konu, milli iktisat politikalarının bir an önce, hayata geçirilmesi ve uygulamaya konulması kaçınılmaz hale gelmiş olmasıdır(Akşin, 2005,34).

Görüldüğü gibi 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Barış Anlaşması'nda sadece politik hükümlere değil aynı zamanda ekonomik hükümlere de yer verilmişti. Lozan'da üzerinde durulan ekonomiye ilişkin başlıca konular şunlardır: (Kepenek ve Yentürk 2000, 34)

- Yabancılara verilen ayrıcalıklar sorunu ve Kapitülasyonların kaldırılması,
- Gümrük düzenlemeleri,
- Savaş zararları,
- Nüfus değişimi ve Musul meselesi,
- Osmanlı borçları,
- Ulaşımında Türk gemilerinin ön plana alınması,
- Yasal ve kurumsal düzenlemeler,
- Para ve kredi alanındaki düzenlemeler,

Bu maddeye dayanarak;

- 1924'de Ziraat Bankası'na her türlü bankacılık yapma yetkisi verilmiştir.
- İş Bankası 1924
- Milli Emlak Bankası 1927
- Sanayi Maadin Bankası 1925
- Emlak ve Eytam Bankası 1927
- Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsası 1929
- Sümerbank 1933
- 30 Haziran 1930 TC. Merkez Bankası kurulmuştur.
- 30 Şubat 1930 tarih ve 1567 sayılı Türk parasının kıymetini koruma hakkında kanun
- 22 Nisan 1924 tarih 506 no'lu yasa ile
 - Haydarpaşa-Ankara
 - Eskişehir-Konya
 - Arifiye-Adapazarı demiryolu ile Haydarpaşa liman ve rıhtımının devletçe satın alınmasına izin verilmiştir.

- Şeker sanayi 5 Nisan 1925 tarih 6015 sayılı yasa ile şeker fabrikası kuracaklara 5 hektara kadar arazi verileceği ve üretilen malların DDY'nda indirimli taşınacağı, 8 yıllık tüketim vergisi bağışıklığı da getirilmiştir. Bu yasa doğrultusunda;
Eskişehir, Turhal, Alpullu ve Uşak Şeker Fabrikaları bu yasa ile kurulmuştur.

14-Aşarın Kaldırılması

Aşar, Osmanlıdan devreden toprak ürünlerinden 1/10 oranında ve aynı olarak alınma esasında dayalı bir vergiydi. Aşar, devlet bütçesi için çok önemli bir gelir kaynağıydı. Bu duruma göre Aşar bütçe gelirlerinin % 23,9 'unu oluşturuyordu. 17 Şubat 1925 tarihinde kaldırılmıştır (Palamut,1987,75).

Aşarın kaldırılması devlet gelirlerini azaltıcı etkisi nedeniyle kalkınmanın finansmanı açısından olumsuz sonuçlar doğurmuştur.

15-Teşvik-i Sanayi Kanunu

Cumhuriyet'in ilk yıllarında çıkartılan bu kanun daha önceki Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun genişletilmiş bir halidir. Kanun özel sanayi girişimlerine ve maden işletmelerine geniş çapta muafiyet ve imtiyazlar tanımaktaydı. 28 Mayıs 1927 tarihinde 1055 sayılı Teşvik-i Sanayi Kanunu 15 yıl yürürlükte kalmıştır;

- Belediye sınırları dışında işletme kurmak isteyen girişimcilere parasız, 10 hektara kadar arsa sağlanması,
- İletişim ve elektrik direklerinin dikilmesi,
- Arazi vergisi, kazanç vergisi gibi özel idarelere ve belediyelere ait olan kısımlarından maktu zam vergisinden belediyelere ait inşaat, buhar kazanları ile resimlerinden bağışıklık,
- Sanayi kuruluşlarının kurulması amacıyla çıkartılan hisse senetleri ve tahvillerin damga vergisinde bağışıklık,
- Sanayi kuruluşların hammadde ve yatırım mallarının tümünün gümrük vergisinden muaf tutulması,
- Taşımada DDY ve deniz yollarında % 30 indirim,
- Bir yıllık üretim değerinin % 10'u prim olarak ödenecektir.
- Sanayi kuruluşlarının ürettiği malların fiyatı ithal edilecekken % 10'dan pahalı değilse devlet tarafından alınacaktır.
- Devlet tekelindeki mallar bu kuruluşlara indirimli verilecektir.(tuz, alkol, patlayıcı vb.)
- Ayrıcalıklar tanınacaktır.

Bu kanundan yararlanan kuruluşlar; 1928'de 1261 iken, 1929'da 1589'a, 1930'da da 1857'ye yükselmiştir.

16- 1923–1932 Döneminin Değerlendirmesi

Bu dönemde özel sektörü teşvike yönelik uygulamalar ülkenin savaştan yeni çıkması, özel teşebbüsün bilgi ve becerilerinin yetersizliği nedeniyle beklenen sonuç elde edilememiştir.

Bunun sonucu olarak devletçi bir politika uygulamak kaçınılmaz olmuştur. Ayrıca Devletçilik uygulamalarına geçişte 1929 Dünya Krizi nedeniyle oluşan yüksek düzeydeki dış ticaret açıkları, buna paralel olarak Türk parasının değer kaybı, krizden korunmak için hemen bütün dünya ülkelerinin kapalı ekonomik yapıya dönmeleri etkili olmuştur. Türkiye dışarıya hammadde ihraç eden ve mamul mal ithal eden bir konumdayken 1929 krizi ile birlikte hammadde fiyatlarının düşüklüğü ve mamul malların fiyatlarının yüksekliği nedeniyle dış ticareti açık vermeye başlamıştır. Bu açığı kapatmak amacıyla sanayileşmenin kaçınılmaz olduğu ortaya çıkmıştır. Sanayi planı üç önemli amacı hedefliyordu. Bu hedefler;

• Hammaddeleri Türkiye’de üretilen ve yerli üretimin yeterli olmadığı alanlarda ülke ihtiyaçlarının karşılanması için gerekli sanayi kuruluşlarının kurulması.

• Yerli hammaddeleri ihracat için yarı işlenmiş ve tam işlenmiş bir hale getirecek bir sanayi kurulması.

• Ülkede geniş çaplı tüketilen hammaddeleri öncelikli olarak ithal etmek daha sonra da bu malların üretimini gerçekleştirmek(Kewin,1995,101)

I.BYSP, yalnızca dar bir kesimi kapsıyordu ve sınırlı hedefe yönelikti. Plan “devletin sanayi kesiminde doğrudan doğruya 5 yıl içinde gerçekleştirmeyi düşündüğü yatırımların programlaştırmasını hedeflemiştir(Talas,1999,552).

Bu nedenle Plan, bütünüyle ekonomiye yönelik amaçları içeren makro bir plan değildi.

I.Beş Yıllık Kalkınma Planı, beş ana sanayi dalına ağırlık veriyordu. Bunlar;

- Dokuma (pamuk, kendir, yün)
- Maden işleme (demir-çelik, bakır, kükürt)
- Kâğıt
- Kimya (yapay ipek, gülyağı, fosforik asit, süper fosfat)
- Taş, toprak (cam, çimento)

Planın finansmanı için Sovyetler Birliği Türkiye’ye 8 milyon altın dolarlık krediyi faizsiz ve 20 yılda TL olarak ödemek üzere vermeyi kabul etmişti. Ancak bu kredi sadece dokuma sanayinde kullanılacak ve bu sanayi için gerekli makineler için makinelerin çoğunluğu Sovyetler Birliği’nden alınacaktı.

Plan Türkiye’yi ekonomik olarak bağımsız ve tam donanımlı bir bütün haline getirmeyi hedefliyordu. Ancak planın Türkiye’yi ekonomik anlamda bağımsız hale getirdiği söylenemez. Çünkü plan tüketim mallarında bile kendi kendine yeter bir ekonomi kuramamıştır. Kâğıt sanayinde yerli üretim oranı % 45,5, pamuklu dokumada % 53,4’te, şekerde % 60,5’te, pamuk ipliğinde % 80’de ve yün ipliğinde % 86’da kalmıştır.

Bütün bunlara rağmen yine de iyi sayılabilecek bu plan döneminde ülkede birçok sanayi tesisi kurulmuştur. Başta;

- Dokuma
- Şeker fabrikaları
- Tütün fabrikaları
- Kimya endüstrisi
- Cam sanayi
- Kâğıt sanayi
- Sanayi ve Kredi Bankası (1932)
- 1933 yılında Sümerbank kurulmuştur.

Bu plandan sonra ikinci bir sanayi planı uygulamak için harekete geçilmiş ancak II. Dünya Savaşı nedeniyle tam olarak uygulama imkânı bulunamamıştır. Bununla birlikte Karabük Demir-Çelik gibi bazı önemli yatırımlar gerçekleştirilmiştir.(3 Nisan 1937’de temeli atılmış ve aynı yıl bitirilmiştir. 1995 yılında da özelleştirilerek Karabük Demir-Çelik Fabrikaları A.Ş. ‘ne dönüştürülmüştür.(<http://www.oib.gov.tr/Program> Erişim 17.06.2011, Karabük Demir-Çelik Fabrikası)

ÖNERİLER VE SONUÇ

Türkiye’nin cumhuriyetin ilanından önceki Osmanlı Devleti’nin ekonomik yapısı ve cumhuriyet dönemi boyunca Türkiye’nin yaşamış olduğu ekonomik değişimleri ve bu değişimlerin ortaya çıkardığı sorunların daha iyi bir şekilde anlaşılabilmesi amacıyla Osmanlı Devletinin ekonomik durumunun incelenmesi ve gerçekçi bir yaklaşımla ortaya konulması amacıyla böyle bir çalışmanın yapılmasını uygun buldum.

Bugün Türk toplumu umutlarıyla yaşama düzeniyle ve geleceği öngörüsüyle, 1923’lerin toplumunu çok geride bırakmış, ekonomik ve sosyal olarak çok büyümüş dünyada birçok devletin yapamayacağı işlerin büyük bir kısmını başarmıştır. Daha yapılması gereken büyük işler de bulunmaktadır. Başta eğitim, sağlık, enerji, ulaşım ve haberleşme olmak üzere altyapı yetersizlikleri, kişi başına düşük gelir, teknolojik gelişmeler, yatırım politikalarındaki

olumsuzluklar ve eğitim politikalarında sorunlar bulunmaktadır. Özellikle 2000 öncesi yıllarda ortaya çıkan ve sanayileşmenin bir yana bırakıldığı, üretken yatırımlardan vazgeçildiği rant ilişkilerinin egemen kılındığı bir ekonomik ortam bugün varlığını tamamen yitirmiş değildir.

Türkiye yetişmiş insan gücü ve teknik deneyim birikimi ve önemli doğal kaynaklara sahip bir ülkedir. Artık düzenli bir gelişme sürecine girilmesi için ekonomik kalkınma altyapısının oluşturulması zorunludur. Ekonomik kalkınma da yapısal değişimle alakalı bir kavramdır. Yapısal değişim toplumun yapısal, siyasal, hukuksal, yönetsel, kültürel, kurumsal, sağlık ve eğitim alanındaki değişimleri içermektedir.

Bir ülkede kalkınmanın motoru olan keşif, icat ve yenilenmenin yeterli hız ve miktarda oluşabilmesi için üç faktörün- eğitim, AR-GE ve teknoloji transferi- uygun sosyal ekonomik ve politik koşullar ve kurumlar çerçevesinde birleşmiş olması ya da birleştirilmesi gerekmektedir.

KAYNAKLAR

- DİE. (1975), Türkiye 'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı, Ankara
- İnalçık, Halil,(2003), **Osmanlı'nın Avrupa ile Barışıklığı; kapitülasyonlar ve ticaret**, Doğu Batı, Sayı:2, Uzunçarşılı, İsmail Hakkı,(1988), **Osmanlı Tarihi**, 11 cilt. TTK Yayınları, Ankara, s. 7-8
- Kütükoğlu, Mübahat S.,(1976), **Osmanlı-İngiltere İktisadi Münasebetleri**, II.Cilt, İstanbul,. s.83
- Yarasimos, Stefanos, (2001), **Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye**, cilt: 2, Belge Yayınları, İstanbul,.s.73
- Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı; (2010), **Osmanlı Devleti Dış Borçları**. 2.Baskı, Ankara, s.40-46
- Eldem, Vedat,(1994), Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi, Türk Tarih Kurumu
- Ekinci, Mehmet Fatih; (2008), **Türkiye'nin Mali İntiharı**, Barış Platin Kitap Ltd Şti, Ankara 1. Baskı
- Genç, Mehmet; (2000), **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi**, Ötüken Neşriyat A.Ş.İstanbul
- Akşin, Sina,(2005), **Yakınçağ Türkiye Tarihi (1908–1980)**, Doğan Yayıncılık, İstanbul,
- Mısıroğlu, Kadir, (1971), **Lozan Zafer mi Hezimet mi?**, Sibel Yayınevi,İstanbul,
- Kepenek Y.ve Yentürk Nurhan ;(2000), **Türkiye Ekonomisi**, 10.baskı. Remzi Kitabevi, İstanbul
- Palamut, Mehmet, (1987), **Aşar ve Düşündürdükleri**, Prof. Dr. S. Ülgener'e Armağan, İst. Üniv. İkd. Fak. Mecmuası, İst.
- Önder, İzzettin (1984), **Ekonomik kalkınma ve kaynak ihtiyacı**, İktisat Dergisi, s.233
- Talas, Cahit,(1999), **Ekonomik Sistemler**, 5 baskı, İmge Kitabevi, Ankara
- Kerwin, Robert W.(1995), **Türkiye'de Devletçilik 1933–1950**, Der, Nevin Coşar, Bağlam Yayıncılık, S. 97-114,İstanbul
- Seyidoğlu, Halil,(2009), **Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama**, 17.Baskı.
- Kuruç, Bilsay; (1987), **Atatürk Dönemi İktisat Politikası**, Bilgi Yayınevi, , Ankara
- Karlık, Rıdvan; (2002), **Türkiye Ekonomisi**, 7. Baskı, İstanbul
- Okçun, Gündüz; (1984), **Türkiye Ekonomisi'nin 100. Yılı**, İstanbul
- Yarasimos, Stefanos, (2001), **Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye**, cilt: 2, Belge Yayınları, İstanbul
- Pamuk, Şevket (1984); 1820–1913 Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi, İstanbul.
- <http://www.oib.gov.tr/Program> Erişim 17.06.2011, Karabük Demir-Çelik Fabrikası
- <http://www.turkhukukusitesi.com/makale>, Lozan Barış Anlaşması'nın Genel Affı Öngören Hükümleri

İSLÂM TARİHİNDE OKUMA-YAZMA EKSENİNDE ARAPÇANIN GELİŞMESİNE KATKI YAPAN KADINLAR

The Women Who Contributed To Arabic Development
In Terms Of Literacy In Islamic History

Nusrettin BOLELLİ¹

ÖZET

İslam'ın başlangıcında Arap yarımadasında okuma-yazma çok yaygın olmadığı için okuma-yazma bilen kadınların sayısı da çok azdı. İslam dini, erkek-kadın ayırımı yapmadan bütün Müslümanlara okuma-yazma öğrenmeyi teşvik etmiştir. İslam'ın ortaya çıkmasıyla eğitim müesseseleri kurulmuş ve İslam tarihi boyunca çok sayıda erkek ve kadın yazı öğrenmiş, hattâtlık yapmıştır. Bazı kadınlar, eserler telif etmiş, bazıları tekkelerde ve medreselerde hocalık yapmıştır. Bazıları şiir divanlarını yazmış, bazı hattât kadınlar, çeşitli hat stilleriyle yazı yazmayı öğrenmiş, muhtelif kitapları istinsah etmişler ve böylece Arapçanın gelişmesine önemli katkılarda bulunmuşlardır.

Anahtar kelimeler: Okuma-yazma, hat, kadın, hattâtlık.

ABSTRACT

In the beginning of Islam, in Arabia, since literacy was not very common, the number of literate women were very few. Islam, as a religion, enhances all the muslims, without any sexual discrimination, to learn how to read and write. During the history of Islam, many women have learned how to write and occupied with calligraphy. Some women wrote books, some taught at tekkes and madrasahs. Some wrote poetry collections, some calligrapher women learned how to write in various calligraphic styles, and wrote various books through which contributed significantly to Arab writing.

Keywords : Literacy, writing, women and calligraphy.

GİRİŞ

Bu araştırmada İslam'dan önce Arapların okuma-yazma durumu incelenmiştir. İslam dini ile Araplarda okuma-yazma bilenlerin sayısının arttığı, bazı kadınların okuma-yazma ekseninde Arapçanın gelişmesine dair katkıları belirlenmiştir. Bu makalede okuma-yazma öğrenen ve Arapçanın gelişmesinde katkıda bulunan hattâtlık yapan önemli kadınlar tespit edilerek İslam medeniyetinin temel taşlarından biri olan okuma-yazma nasıl geliştiği belirlenmeye çalışılmıştır. Üç ana bölümden oluşan araştırmanın birinci bölümünde İslam'dan önce Araplarda okuma-yazma oluşmaktadır.

I. İslam'dan önce Araplarda Okuma-Yazma:

İslâm'dan önce okuma-yazma bilen Arapların sayısı çok azdı.² Mekkeliler arasında okuma-yazma bilenlerin sayısı Medinelilerden daha fazla idi.³ Araplar, önceleri Güney Arabistan'da

¹ Yrd. Doç. Dr. Bingöl Ün. İlahiyat Fakültesi, nusret.bolelli@hotmail.com

gelişmiş "Müsned" denilen bir yazı kullanmışlardır. Sonra "Müsned" in yerini, bugüne kadar gelen Arap yazısı aldı.⁴ Okuma-yazma yaygın olmadığı gibi yazı malzemeleri de; çanak, çömlek kırıntıları, taş, tahta levhalar, kemikler, kumaşlar, bilhassa mektup ve tamimlerde deri⁵ parşömen ve papirüs gibi ilkel maddelerden ibaretti.⁶

Cahiliye döneminde önemli eğitim ve öğretim müesseseleri de yoktu. Ancak bazı kaynaklar, Cahiliye devrinde çok az miktarda mahalle mekteplerinin bulunduğunu ve bu mekteplerde çocuklara yazı, şiir ve Arap tarihi öğretilildiğini belirtiyorlar.⁷

II. İslam'ın İlk Döneminde Okuma-Yazma:

Hz. Peygamber (s.a.), Arapların okuma-yazma ve hesap bilmeyen bir ümmet olduklarını ifade etmiştir.⁸ İbn Hacer, bu hadisin şerhinde okuma- yazmanın Araplarda çok az ve nadir olduğunu belirtmiştir.⁹ Başlangıçta Araplarda kağıt ve diğer yazı malzemeleri yoktu. Ancak daha sonra ipek ve kamıştan imal edilen kâğıdın bollaşması üzerine Halife Harun er-Reşid'in (öl.194/809), çıkardığı bir ferman ile yazı malzemesi olarak kâğıdın kullanılmasını emrettiği kaynaklarda zikredilir.¹⁰

Okuma-yazmanın hızla gelişmesi ve yayılması İslâmiyet ile başlamıştır. Nitekim Bedir savaşında esir edilen müşriklerden esaretten kurtuluş fidyesi olarak 4000 dirhem civarındaki fidyeyi ödeyemeyen ve okuma-yazma bilen her müşrik, fidyeye yerine Medinelî Müslüman çocuklardan on kişiye okuma-yazma öğretti. Zeyd b. Sâbit de Bedir esirlerinden okuma yazmayı öğrenenlerden biridir.¹¹

Daha sonra Müslümanlar, Medine'deki dokuz camide Kur'an-ı Kerimi, İslâm prensiplerini, okuma-yazmayı öğreniyorlardı. Okuma-yazma bilen Müslümanlar, bilmeyen kardeşlerine karşılıksız olarak öğretiyorlardı.¹²

Yüce Allah'ın; "Ey iman edenler! Belli bir vade ile karşılıklı borç alış-verişinde bulunduğunuz vakit onu yazın. Hem aranızda doğruluğuyla tanınmış yazı bilen biri, Allah'ın kendisine öğrettiği gibi yazmaktan kaçınmasın da yazsın..." şeklindeki emri,¹³

III. Kadınlarda Okuma-Yazma:

Hz. Peygamberin teşviki ve Müslümanların gayretiyle İslâm tarihi boyunca birçok kadın okuma-yazmayı öğrenmiş ve çok miktarda hattât, hadisçi, fıkıhçı, şâir, edibe ve kıraat âlimi kadın

²) İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I-VIII, Beyrut, ts., III, 531; Belâzûrî, *Futûhu'l-büldân*, (thk. Abdullah Enis et-Tabbâ- Ömer Enis et-Tabbâ), Beyrut, 1987, s. 660- 664.; Kurtubî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *el-Câmi' li ahkâmu'l-Kur'an*, XX, Beyrut, 1985, XX, 121-122.

³) İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 22; Belâzûrî, *Futûhu'l-büldân*, s. 660- 664.

⁴) M. Ferid Vecdî, *Dâiretu'l-Me'ârif*, I-VIII, Beyrut, 2005, III, 722; es-Seyyid Ahmed el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-edeb*, Beyrut, 2005, s. 440-441, 543.

⁵) Hamidullâh, *el-Vesâiku's-siyâsiyye*, Beyrut, 1983, s.102, 108, 137, 141, 147, 162, 225, 374, 408, 715; Corci Zeydân, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, (Trc. Zeki Megamiz), İstanbul, 1973, III, 107.

⁶) Buhârî, Muhammed b. İsmail, *el-Câmi'u's-sahîh*, İstanbul, 1984, Fedâilu'l-Kur'an 3; Tirmizî, Ebû İsmâ, *el-Câmi'u's-sahîh*, İstanbul, 1987, Tefsir 9/18; ed-Dânî, Ebu 'Amr Osman b. Sa'îd, *el-Mukni' fî resmî'l-mesâhifi'l-emsâr*, Kahire, 1987, s. 14, 16; es-Süyûtî, Celaleddin Abdur-rahman, *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, (thk. Mustafa Dîb el-Buğa), Beyrut, 1996, I, 171, 185-186; Kalkaşandî, Ahmed b. Ali, *Subhu'l-a'sâ fî sına'ati'l-inşâ*, Beyrut, 1987, II, 515; Mahmûd Hâce Hüseyin, *Târihu'l-kitâbeti'l-'Arabîyye ve tatavvurihâ ve üsûlü'l-ımlâi'l-'Arabî*, Dimaşk, 2004, II, s. 289; *İslâm Ansiklopedisi*, I, 498-512; *Küçük İslâm Ansiklopedisi*, II, fasikül, s.139-140.

⁷) Cevad Ali, *el-Mufassal fî târihi'l-'Arab kable'l-İslâm*, Beyrut, 1968, VIII, 291-297; Râğîb el-İsfehânî, *el-Eğânî*, Beyrut, 1986, II, 101-102; Belâzûrî, *Futûhu'l-büldân*,. 459.; es-Seyyid Ahmed el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-edeb*, s. 441; 'Accâc, Muhammed el-Hatîb, *es-Sünnetu kable't-tedvîn*, Kahire, 1383/1963, s. 295.

⁸) *Buhârî*, Savm 13; Müslim, b. Haccâc el-Kuşeyrî, *el-Câmi'u's-sahîh*, (thk. Muhammed Fuad Abdulbaki), İstanbul, 1981, Siyâm 15; Ebû Dâvûd, Süleymân b. Eş'as es-Sicistânî, *es-Sünen*, İstanbul, 1984, Savm 4; en-Nesâî, Ebu Abdurrahmân, Ahmed b. Şu'ayb, *es-Sünen*, Beyrut, ts., Siyâm 17; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, Beyrut, 1984, III, 43, 52, 122, 129.

⁹) İbn Hacer, el-Askalânî, Şihâbeddîn, *Fethu'l-bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Beyrut, 1982, IV, 101-102.

¹⁰) Kalkaşandî, *Subhu'l-a'sâ fî sına'ati'l-inşâ*, II, 515; Corci Zeydân, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, III, 107.

¹¹) İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 22; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 247.

¹²) es-Seyyid Ahmed el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-edeb*, s. 543; 'Accâc, *es-Sünnetu kable't-tedvîn*, s. 299.

¹³) *Bakara suresi*, 2/282.

yetiştirilmiştir. Bu araştırmamda, tesbit edilebilen bazı hattât hanımların biyografisi kronolojik olarak verilecektir.

A. Okuma-yazma bilen kadınlar:

İslâm'ın ilk döneminde, okuma-yazma bilen erkeklerin sayısı az olduğu gibi, okuma-yazma bilen kadınların sayısı da çok azdı. Belâzûrî, okuma-yazma bilen 17 erkekten bahsederken okuma-yazma bilen kadınların sayısının bir elin parmakları kadar olduğunu belirtmiştir.¹⁴

İslâmiyet geldikten sonra Kur'an-ı Kerim'de okuma-yazmayı öğrenme emredildi.¹⁵ Bazı ayetlerde de yazıya, kaleme¹⁶ ve yazı malzemesiyle yemin edildi.¹⁷ Hz. Muhammed (s.a.)'de erkek ve kadın ayırımı yapmadan okuma-yazmayı öğrenmeyi teşvik etmiştir.¹⁸

Değişik rivayetlerde nakledildiğine göre Hz. Ömer'in kızı ve Peygamberimizin hanımı Hz. Hafsa (ö.45/665), cahiliye devrinde okuma-yazma bilen eş-Şifâ el-'Adevîyye'den okuma-yazmayı öğrenmiştir. Peygamberimiz, Hafsa ile evlendikten sonra eş-Şifâ'dan, Hafsa'ya yazıyı öğrettiği gibi, afsun (karınca duasını da) öğretmesini istemiştir.¹⁹

Müslüman kadınlar içinde; 'Ukbe kızı Ümmü Gülsüm (H.I.asır) yazıyı biliyordu. Sa'd kızı 'Aişe (H.I.asır), babasının kendisine yazıyı öğrettiğini belirtmiş. el-Mikdâd'ın kızı Kerime (H.I.asır) de yazabiliyordu.²⁰ Bazı sahabe Rabi' kızı Ümmü Sa'd (H.I.asır)'dan okuma-yazma öğreniyorlardı. Ve söz konusu hanım, sahabenin yazı hatalarını düzeltiyordu.²¹

Hz. Ümmü Seleme (ö.59/679), yazıyı bilmemekle birlikte okuyabiliyordu. Hz. Aişe (ö.58/678) de, Kur'an-ı okuyabiliyordu. Fakat yazı yazamıyordu.²²

Ancak bazı Araplar, Câhiliye döneminden kalan geleneğin etkisinde kalarak, İslam'ın ilk yıllarında kadınların eğitimini ve öğretimini hoş karşılamıyorlardı.²³

Daha sonra İslâm âleminde okuma-yazma bilen kadınların sayısı çoğaldı. Hattâ bazı kadınlar saraylarda sekreterlik yaptılar.

Endülüs, Müslümanlar tarafından fethedildikten sonra bilhassa Kurtuba'da çok miktarda Müslüman kadın, en yüksek ilmî seviyeye ulaştı. Onlardan bazıları zamanın Halifesinin sarayında; nahiv, şiir, hesap ve diğer ilimleri öğrendiler, ilmî toplantılara katıldılar. Halife, özel mektuplarını "el-Kâtibe" unvanıyla meşhur olan Fatma bintu Hasan b. el-Akra'a yazdırıyordu.²⁴

'Abdu'l-vâhid el-Merrâkişî'nin verdiği bilgiye göre Kurtuba'daki "er-Rabedü's-şarki'de=doğu mahallesinde" tamamı Kûfî hatla Mushaf'ları yazan 170 kadın bulunuyordu.²⁵ *Nafhu'ttib*'de

¹⁴) Belâzûrî, *Futûhu'l-buldân*, s. 660-662; el-Cezâirî, Ebu Bekir, *el-Mer'etu'l-müslime*, Beyrut, 1987, s. 77; Şelebi, Ahmed, *Târihu't-terbiyeti'l-islâmiyye*, Kahire, 1982, s. 332; İA, I, 499; Mehmet Dağ- Hıfzurrahmân, *İslâm Eğitim Tarihi*, Ankara, 1974, s. 162-163.

¹⁵) 'Alak suresi, 96/1, 3.

¹⁶) Kalem suresi, 68/1.

¹⁷) Tûr suresi, 52/2-3.

¹⁸) İbn Mace, Ebu Abdillah el-Kazvîni, *es-Sünen*, (thk. Muhammed Fuad Abdulkaki), Kahire, 1952, Mukaddime, 17.

¹⁹) İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VIII, 84; *Ebü Dâvûd*, Tıbb 18; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, VI, 286, 372; Belâzûrî, *Futûhu'l-buldân*, s. 661; Komisyon, *el-Mu'cemu'l-müfehres li elfâzi'l-ehâdisi'n-nebevî*, VIII, 119; Abdullah Şehhâte, *el-Mer'etu fi'l-islâm beyne'l-mâzî ve'l-hâdir*, Mısır, 1977, s. 72; 'Ulvân, Abdullah Nâsih, *Terbiyetu'l-evlâd fi'l-islâm*, I-II, Kahire, 1982, I, 275-277; el-Ceberî, Abdulmüte'âl, *el-Mer'etu fi't-tasavuri'l-islâmî*, Kahire, 1984, s. 54; Şelebî, *Târihu't-terbiyeti'l-islâmiyye*, s. 332; 'Accâc, *es-Sünnetu kable't-tedvîn*, s. 300; Mehmet Dağ, *İslâm Eğitim Tarihi*, s. 162-163.

²⁰) Belâzûrî, *Futûhu'l-buldân*, s. 661-662; Şelebî, *Târihu terbiyeti'l-islâmiyye*, s. 332; el-Ceberî, *el-Mer'etu fi't-tasavuri'l-islâmî*, s. 54-55; Abdullah Şehhâte, *el-Mer'etu fi'l-islâm*, s.76-77; Ahmed Emin, *Fecru'l-islâm*, Beyrut, 1975, s. 141; Dağ Mehmet, *İslâm Eğitim Tarihi*, s. 163.

²¹) İbnü'l-Esir, İzzeddîn Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Cezerî, *Üsüdü'l-ğâbe*, I-VIII, (thk. Muhammed İbrahim el-Bennâ -Muhammed Ahmed 'Âşûr), Beyrut, 1982, VIII, 338; el-Ceberî, *el-Mer'etu fi't-tasavuri'l-islâmî*, s. 163.

²²) Belâzûrî, *Futûhu'l-buldân*, s. 662; el-Ceberî, *el-Mer'etu fi't-tasavuri'l-islâmî*, s. 54; Ahmed Emin, *Fecru'l-islâm*, s. 141; Şelebî, *Târihu't-terbiyeti'l-islâmiyye*, s. 332; Dağ Mehmet, *İslâm Eğitim Tarihi*, s. 163.

²³) Kurtubî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, XX, 121-122; el-Câhiz, Ebu Osman Amr b. Bahr, *el-Beyân ve't-tebyîn*, I-III, Beyrut, ts., II, 92; el-Meydânî, Ebu'l-Fazl Ahmed b. Muhammed, *el-Emsâl*, I-II, (thk. Na'im Hüseyin Zerkûr), Beyrut, 1988, II, 539; Kalkaşandî, *Subhu'l-a'sâ*, I, 96.

²⁴) Şehhâte, *el-Mer'etu fi'l-islâm*, s. 83; Kehhâle, Ömer Rıza, *A'lâmu'n-nisâ*, I-V, Beyrut, 1982, IV, 41-42.

²⁵) Şehhâte, a.g.e., s. 82.

verilen bilgiye göre Kurtubâ vilayetinde yirmi bir tane "er-Rabed=dış mahalle" bulunuyordu.²⁶ Bu konuda bazı örnekleri vermeye yetineceğiz.

B. Okuma –Yazma Öğreten kadınlar:

ÜMMÜ'D-DERDÂ es-SUĞRÂ (HÜCEYME el-VESÂBİYYE) (ö. 81/700 den sonra)

Bazı kaynaklarda belirtildiğine göre tabiinden olan Ümmü'd-Derdâ, okuma-yazma öğrettiği talebenin alıştırmaya yapması için bir levhaya hikmetli bir takım sözler yazmıştır.²⁷ Bu bilgiden hareketle Ümmü'd-Derdâ'nın okuma-yazma bildiğini ve talebelerine öğrettiğini söyleyebiliriz.

FATMA (ö. H. IV. asır)

Fatıma

Yazdığı mektuplar, zamanın âlimleri tarafından beğeniliyordu. Onun çeşitli sanat ve ilim dallarına ait birçok kitabı bulunuyordu.²⁸

MÜZNE (ö. 358/969)

Müzne, Halife el-Emir en-Nâsır li Dinillâh ve Halife el-Hakem b. Abdurrahman'a (ö.350/961) sekreter olarak hizmet yapmıştır. Müzne, İslâmî tesettüre tam riâyet ederek bu vazifeyi yürütüyordu. Müzne, hat sanatında çok üstün olup, en güzel yazı yazan cariyeye hanımlardan biri idi. O, 358/969 da vefat etmiştir.²⁹

HATİCE bintü MUHAMMED b. AHMED (ö.372/982-83)

Hatice, Muhammed b. Ahmed'in kızıdır. O, aslen Horasanlıdır. Babası zamanın meşhurlarından Neysâbur kadısı fakîh Ebû Recâ Muhammed b. Ahmed el-Cûzcânî'dir. Hatice, hüsn-ü hat sahibi olup binlerce eseri istinsah ettiği babasından ve birçok âlimden rivâyet edilmiştir. O, faziletli ve takva sahibi bir hanımdı. Yüz yaşını geçmiş iken (372/982-83) yılında vefat etmiştir.³⁰

LÜBNA (veya LANBA) bintü 'ABDULMEVLÂ (ö. 394/1004)

Lübna, Emevî halifesi Hakem b. Abdurrahman el-Müstensır Billâh (ö.366/976)'ın, sekreterliğini yapmış cariyelerden biridir. O, Endülüslü edibelerden olup, nahiv ilmini, şiir, hesap ve aruzu iyi bilen akıllı ve güzel bir cariyeye idi. İlmî toplantılara katılırdı. Mükemmel bir hattı vardı. Halife el-Müstansır'ın sarayında ondan daha kıymetli ve muteber bir kimse yoktu. O, (394/1004) te vefat etmiştir.³¹

EBÛ 'ABDULLAH el-KİNÂNÎ'NİN CARIYESİ (ö.H.V. asır)

Kinânî'nin Cariyesi, faziletli, büyük âlim ve edebiyatçı olup yaşadığı asırda ondan daha zarif, güzel sesli, iyi şarkı söyleyen, mükemmel bir hatla yazı yazan ve her ilmî meseleye hemen istişhad eden (delille ispatlayan) bir cariyeye idi. Ayrıca o, nahiv, Arap dili, aruz, tıp, tabiat bilgisi ve genetik ilmini v.s. biliyordu. Kalkan kullanmayı, mızrak, kılıç ve keskin hançerlerle düello yapabilen hünerli bir cariyeye idi. O, H.V. asırda vefat etmiştir.³²

²⁶) el-Mekarrî, Ahmed b. Muhammed et-Tilimsânî, *Nafhu't-tib min gusni'l-Endülüsi er-ratib*, I-X, Mısır, 1949, II, 7, 13, 78; Şehhâte, *el-Mer'etu fi'l-islâm*, s. 82.

²⁷) Nevevî, Muhyiddîn Yahya b. Şeref, *Tehzibu'l-esmâ ve'l-lugât*, I-II, Beyrut, ts., I/II, 360-361; *Encyclopearia of Religions and Ethichs*, V, 199; Şelebî, *Tarihu't-terbiyeti'l-islâmî*, s. 49.

²⁸) Mehmet Zihnî Efendî, *Meşâhîru'n-nisâ*, I-II, İstanbul, 1879, II, 130; Şehhâte, *a.g.e.*, s. 83.

²⁹) İbn Başkuvâl, Ebu'l-Kâsım Halef b. Abdülmelik, *es-Sıla fi târihi eimmeti'l-Endülüsi ve üdebâihim ve muhaddisihim ve fukehâihim ve üdebâihim*, I-II, Madrid, 1883, II, 631-632; Kehhâle, *A'lâmu'n-nisâ*, V, 49; el-Ceberî, *el-Mer'etu fi't-tasavvuri'l-islâmî*, s. 60; Ahmed b. Yahya b. Ahmed ed-Dabbî, *Buğyetu'l-mültemis fi târihi ricâli Endülüsi*. I-IV, Kahire, 1967, I, 546.

³⁰) Mehmet Zihnî, *Meşâhîru'n-nisâ*, II, 405; Müstekîmzâde, Süleyman Sa'deddin, *Tuhfe-ı Hattâtîn*, İstanbul, 1928, s. 200; Kehhâle, *A'lâmu'n-nisâ*, I, 341.

³¹) İbn Başkuvâl, *es-Sıla*, II, 631; es-Suyûtî, Celaleddin Abdurrahmân, *Buğyetu'l-vu'ât fi tabakâti'l-luğaviyyîn ve'n-nuhât*, I-II, (thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim), Beyrut, 1384/1964, II, 269; Ahmed ed-Dabbî, *Buğyetu'l-multemis*, s. 546; Ziriklî, Hayreddin, *el-A'lâm*, I-VIII, Beyrut, 1984, V, 239; Kehhâle, *A'lâmu'n-nisâ*, IV, 287; Müstekîmzâde, *Tuhfe*, s. 370; Mehmet Zihnî, *Meşâhîru'n-nisâ*, II, 177; el-Ceberî, *el-Mer'etu fi't-tasavvuri'l-İslâmî*, s. 60; Şehhâte, *el-Mer'etu fi'l-islâm*, s. 83.

³²) İbn 'İzârî, *el-Beyânu'l-Mağrib*'den naklen Kehhâle, *A'lâmu'n-nisâ*, III, 235.

FATMA bintü ZEKERİYA b. ABDULLÂH eş-ŞEBLÂRÎ (ö. 427/1036)

Zekeriya'nın kızı olan Fatma, güzel yazı yazan büyük bir hattât idi. O, birçok hacimli kitabı istinsah etmiş ve 94 yaşında iken (427/1036) tarihinde vefat etmiştir.³³

FATMA bintü'l-HASAN b. ALÎ b. AKRA' el-KÂTİBE (ö. 480/1087)

Fatma, Hasan b. Ali el-Bağdâdî'nin kızıdır. O, aslen Bağdatlıdır. İbnu'l-Bevvâb diye meşhur olan Bağdatlı hattât Ali b. Hilâl (ö. 423/1032)'in stiline göre en güzel yazı yazan hanımlardan biridir.

ez-Zehebî, "*Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*" isimindeki kitabında onun hakkında şöyle demiştir: "Onun hattı darbı mesel olmuştur. Halife'nin Rumlarla yaptığı anlaşma metnini o yazmıştır."³⁴

O, ilk Selçuklu veziri 'Amidülmülk Ebû Nasr el-Künderî Muhammed b. Mansur (ö.456/1064)'a bir sayfa yazıyı güzel hattıyla yazdı. Vezir, karşılığında ona 1000 (bin) dinar verdi. Fatma, Ebû Ömer b. Abdulvâhid b. Abdullah b. Mehdî ve diğerlerinden hadis rivayet etmiş ve bir çok talebeye hadis dersini vermiştir. O, (480/1087) de Bağdat'ta vefat etmiştir.³⁵

SAFİYYE bintu ABDULLAH er-RABBÎ (ö. 417/1026)

Safiyye, Abdullah er-Rabbî'nin kızı olup Endülüslü şâir, edebiyatçı ve hüsn-ü hat yazan bir hanımdı.

Safiyye, 30 yaşına varmamışken genç yaşta (417/1026) de vefat etmiştir.³⁶

VERKÂ bintu YENTÂB (ö. 540/1145 ten sonra)

Verkâ, Yentâb'ın kızı olup aslen Endülüslü'nün Tulaytile (bugünkü ismi Toledo) kenti halkındandır. O, Fas şehrinde ikâmet etmiştir. O, edebiyatçı, şâir, salih, Kur'an hafızı ve mükemmel bir hatla yazı yazan hattât bir hanımdı.³⁷

SİTTU'R-RİDÂ bintu NASRULLÂH b. MES'ÛD (ö. H.VI.asır)

Sittu'r-Ridâ, Nasrullâh b.Mes'ûd'un kızı olup meşhur hattât hanımlardandır. O, İbnu'l-Bevvâb stiline göre güzel bir hat yazıyordu. Hadisleri de rivâyet etmiştir.

Sittu'r-Ridâ, (567/1171) tarihinde hala yaşıyordu.³⁸

BÎ-DEST bintu HÜDÂVERDÎ (ö. H.VI. asır)

Bî-dest, Hüdâverdî'nin kızı olup rivâyete göre (576/1180-81) tarihinde İskenderiye'de (veya Kahire'de) doğmuş bir kadındır. Yaratılıştan iki eli olmadığı halde o, iki ayağıyla çok mükemmel yazılar yazmış. Birçok hat hocasının takdirine mazhar olup bol miktarda para kazanmıştır. Bî-dest, H.VI. asırda ölmüştür.³⁹

ZEYNEB CEHEDE bintu AHMED b. el-FEREC el-İBERÎ (ö. 574/1178)

Zeyneb Cehede, Ahmed b. el-Ferec'in kızıdır. Dedelerinden biri iğne ticaretiyle meşgul olduğu için kendisine "**el-İberî =iğneci**" denilmiştir. Zeyneb, âlim ve faziletli olup devrinin hattâtları arasında sayılır. Zeyneb, (574/1178) tarihinde vefat etmiştir.⁴⁰

³³) İbn Başkuvâl, *es-Sıla*, II, 633-634; Kehhâle, *A'lâmu'n-nisâ*, IV, 58; Okiç, Muhammed Tayyib, *İslamiyette Kadın Öğretimi*, Ankara, 1984, s. 56.

³⁴) Zehebî, Ebu Abdillâh Şemseddîn, *Siyeru a'lâmi-nubelâ*, I-XXV, (thk. Şu'ayb el- Arnâvud ve diğerleri), XVIII, 480-481; Okiç, *a.g.e.*, s. 55.

³⁵) A.g.e. aynı yerler; İbnu'l-Cevzî, *el-Muntezam*, I-IX, Beyrut, 1987, IX, 40; Zehebî, *el-İber*, I-IV, Beyrut, 1985, III, 296; İbnu'l-Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, I-XIV, Beyrut, 1977, XII, 134; İbnu'l-İmâd, Ebu'l-Felâh 'Abdulhayy, *Şezerâtu'z-zeheb*, I-VIII, Beyrut, 1979, III, 365; Ziriklî, *el-A'lâm*, V, 130; Kehhâle, *A'lâmu'n-nisâ*, IV-41-42.

³⁶) Ahmed ed-Dabbî, *Buğyetu'l-mültemis*, s. 443; Kehhâle, *A'lâmu'n-nisâ*, III, 340.

³⁷) Ziriklî, *el-A'lâm*, VIII, 114; Kehhâle, *A'lâmu'n-nisâ*, V, 284.

³⁸) es-Safedî, Selaheddîn Halil Aybek, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, I-XXIV, Beyrut, 1979, XV, 118; Kehhâle, *A'lâmu'n-nisâ*, II, 154.

³⁹) İbn Tağriberdî, *en-Nucûmu'z-zâhire*, I-IX, Kahire, 1963, VI, 86; Müstekîmzâde, *Tuhfe-i Hattâtîn*, s. 144; Mehmet Zihni, *Meşâhiru'n-nisâ*, II, 399.

⁴⁰) Şevket Rado, *Türk Hattâtları*, İstanbul, ts., s. 28; Habib Efendi, *Hat-u Hattâtân*, Dersaadet, H. 1305, s. 48.

ŞÜHDE bintu AHMED b. el-FEREC b. ÖMER el-İBERÎ (ö. 574/1178)

Şühde, Ebu Nasr Ahmed'in kızıdır. O, fıkıhçı, hadisçi ve hüsn-ü hattıyla tanınmış asrının meşhur hanımlarından biridir. Aslen Dinever'lidir. Bağdat'ta doğmuş. Hadis rivayetinde bulunmuştur. Çok sayıda hadis kitabını ve cüz'ünü ve diğer sahalara ilgili kitapları okumuştur. Birçok hadisçi ondan semâ yoluyla hadis dersini almıştır. Hadis, fıkıh ve kelamla ilgili çok sayıda risale te'lif etmiştir. Yaşadığı asırda onun ilmî şöhreti yaygındı. Güzel yazı yazdığı için "**el-Kâtibe**" diye meşhur olmuştu.

Şühde, (574/1178) tarihinde Bağdat'ta vefat etmiştir.⁴¹

FATMA bintu MUHAMMED b. AHMED es-SEMERKANDİYYE (ö. H. VI./M. XII.)

Meşhur bir Hanefi fakihî olan Muhammed b. Ahmed'in kızı Fatma, aynı zamanda hüsn-ü hat sahibiydi. Yaşadığı asırda Halep ve Semerkant'ta onun hattının benzeri bulunmuyordu. Verdiği fetvaları, kendi hattı ile yazıyordu. Babası ve kocası el-Kâsânî de onun fetvalarının altını imzalıyorlardı.

Fatma, M.XII. asırda vefat etmiştir.⁴²

FATMA bintu AHMED b. ALÎ es-SA'ÂTÎ (ö. H.VII.asır M.XIV. asır)

Fatma, kadın hattâtlardan olup Bağdatlıdır. O, Usulu'l-Fıkıh'dan "*Kitâbu'l-Bedâi*" ve fıkihtan "*Mecme'u'l-bahreyn*" müellifi Ahmed es-Sâ'âtî'nin kızıdır. Babasından fıkıh, yazı ve hüsn-ü hat öğrenmiştir. Babasından "*Mecme'u'l-bahreyn*" fıkıh kitabını okuyarak öğrendikten sonra kendi el yazısıyla bu kitabı istinsah etti. Fatma, sözkonusu kitabı güzel bir ta'lik yazısıyla yazmıştı.

Fatma, H.VII. asırda vefat etmiştir.⁴³

PADİŞAH HATUN bintu MUHAMMED b. HAMÎD TÂBENGU (ö. 695/1296)

Muhammed kızı Padişah Hatun, Karahıtaylılar devletinde yaşamıştır. Babası, Muhammed, Sultan Kutbeddin adıyla bu devletin sultanı olmuştur. O, son derece güzel, hüsn-ü hat sanatına aşına ve becerikli bir şâir idi. Padişah Hatun, Yâkûfî ekolü hattıyla mushaflar yazmıştır.

O, Burak Hacib'in kız tarafından torunu olan Keyhatun b. Abka b. Hülâgu el-Cengizî'nin hanımıdır. Kardeşi Sultan Celaleddin'i öldürüp yerine kraliçe olarak geçmiştir. Kırmân'da 4 sene âdil bir sultan oldu. Sonra Padişah Hatun, (695/1296) tarihinde kısas yoluyla öldürüldü.⁴⁴

HATİCE bintu MUHAMMED b. MAHMUD el-MÜFTÎ b. el-MERÂTİBÎ ÜMMÜ MUHAMMED (ö. 699/1300)

Hatice, Muhammed b. Mahmud'un kızıdır. O, İbn ez-Zebidî'den hadis rivayet etmiş, nahiv ilmini de okumuştur. Bir gurup hocadan ders alarak mükemmel hat öğrenmiştir.

Hatice, (699/1300) de Cemâdiyelûlâ ayında el-Cebel'de vefat etmiştir.⁴⁵

FATMA bintu 'ALEMUDDÎN el-BERZÂLÎ (ö. 731/1330)

Fatma, meşhur 'Alemuddîn el-Berzâlî'nin kızıdır. O, çok ibâdet eden hayırsever bir hanımdı. Birçok hocadan semâ yoluyla hadis rivayet etmiştir. Sittu'l-Vüzerâ'dan "*Buhârî*"'yi okumuş, hüsn-ü hat öğrenmiş ve birçok kitabı istinsâh etmiştir.⁴⁶

⁴¹) İbn Hallikân, Ebu'l-Abbâs Şemsüddin b. Ahmed b. Muhammed, *Vefeyâtu'l-a'yân fî enbâi ebnâi 'z-zemân*, I-VIII, (thk. İhsan Abbâs), II, 477-478; Yâfî'î, *Mirâtu'l-cinân ve i'bratu'l-yakazân fî ma'rifeti havâdisi'z-zamân*, I-XII, Beyrut, Muessesetu'r-Risâle, 1984, VIII, 352; Zeyneb Fevvâz, *ed-Durru'l-mensûr fî rabbâti'l-hudûr*, I-II, Kahire, 1894, II, 7; Ziriklî, *el-A'lâm*, III, 178; el-Ceberî, *el-Mer'etu fî'r-tasavuri'l-islâmî*, s. 60-61; Zehebî, *el-İber*, IV, 220; İbnu'l-İmâd, *Şezerâtu'z-zeheb*, IV, 248; Kehhâle, *A'lâmu'n-nisâ*, II, 309-312; DİA, XII, 225.

⁴²) Taşköprüzâde, *Miftâhu's-se'âde*, I-III, Kahire, 1968, II, 247; Kehhâle, *A'lâmu'n-nisâ*, IV, 94-95; Müstekîmzâde, *Tuhfe-i Hattâtîn*, s. 362- 363; Mehmet Zihnî, *Meşâhiru'n-nisâ*, II, 128-129; Zeyneb Fevvâz, *ed-Durru'l-mensûr*, II, 172.

⁴³) Müstekîmzâde, *a.g.e.*, s. 363 ; Mehmet Zihnî, *Meşâhiru'n-nisâ*, II, 118; Kehhâle, *A'lâmu'n-nisâ*, I, 27.

⁴⁴) Müstekîmzâde, *a.g.e.*, s. 145 ; Mehmet Zihnî, *Meşâhiru'n-nisâ*, II, 396-397; Kehhâle, *A'lâmu'n-nisâ*, I, 107.

⁴⁵) İbn Tağrıberdî, *en-Nucûmu'z-zâhire*, VIII, 193; Zehebî, *el-İber*, III, 398; a.mlf., *Tezkiretu'l-huffâz*, I-IV, Beyrut, 1376/ 1956, IV, 1487; Kehhâle, *A'lâmu'n-nisâ*, I, 343.

⁴⁶) Mehmet Zihnî, *Meşâhiru'n-nisâ*, II, 122; İbnu'l-İmâd, *Şezerâtu'z-zeheb*, V, 97; Kehhâle, *A'lâmu'n-nisâ*, IV, 91.

SİTTÜ'L-VÜZERÂ bintu MUHAMMED b. ABDULKERİM (ö.737/1336-37)

Sittü'l-vüzerâ, Muhammed b. Abdulkерim'in kızıdır. O, hem Hanefî fikhını, hem de hüsn-ü hattı iyi bilen bir hanımdı. Sittü'l-Vüzerâ, Hüsn-ü hattı, Kur'an-ı Kerimi ve fikhı babasından öğrenmiştir.

Sittü'l-vüzerâ, 77 yaşında iken (737/1336-37) de vefat etmiştir.⁴⁷

FATMA bintu ABDÜLKADİR b. MUHAMMED b. OSMAN el-HALEBİYYE (ö. 966/1558)

Fatma, 'Abdülkadir'in kızıdır. O, Kureymizân kızı olarak şöhret bulmuştu. O, Halepli tasavvufçu ve hattât bir hanımdır. "el-Âdiliyye" ve "ed-Deccâciyye" tekkelerinin şeyhliğini yapmıştır. Yaşadığı asırda Halepteki kadınların hanımefendisiydi. Çok güzel hattı olan, fasih konuşan, iffetli ve zâhid bir hanımdı. O, çok miktarda kitap istinsah etti. Şeyh Kemâleddin Muhammed b. Cemâleddin el-Erdebilî ile evlendi ve kocasından ders aldı. Fatma, (966/1558) de vefat etmiştir.⁴⁸

FATMA bint AHMET PAŞA (ö. H. XIII./ M. XIX. Asır)

Fatma, Trabzon valisi Ahmet Paşa'nın kızı olup Hicrî 1258 senesinde Trabzon'da doğdu. Önce babasının sarayında eğitildi. Daha sonra Hafız Efendi okulunda Türkçe, Farsça ve Kur'an derslerini alarak eğitimini sürdürdü. Sonra babasının tayini Doğu Rumeli'ye çıkınca, babası onu yetiştirmek ve diğer ilimleri öğretmeleri için iki özel hoca tayin etmiş. Fatma, hem Arap hattını, hem de aruz ilmini iyice öğrenmiş. Türkçe ve Farsça birer divan yazmış. Nihayet M. XIX asırda vefat etmiştir.⁴⁹

HALİME bintu MEHMET SADIK (ö. H. XII. asır)

Halime, İstanbullu hattât hanımlardandır. Hocası, Seyyid Mehmet Hilmi Efendi idi. Halime, H.1167 de icâzetnâme aldığı zaman henüz on iki yaşında idi. O, H.1169 da çok mükemmel hüsn-ü hat öğrenmiş. Yazdığı bir kıt'a dolayısıyla meşhur hattât Muhammed Râsim ona icâzet vermiş.⁵⁰

ANİ FATMA HATUN (ö. 1122/1710)

O, İstanbul edîbelerindendir. Şâir ve hattât bir hanımdı. Ani Fatıma mahlası ile bir divanı olup yaşadığı asırda hüsn-ü hattı ile şöhret kazanmıştı.⁵¹

'ÂBİDE bintu MUHAMMED el-CÜHENİYYE (ö. H. XII. asır)

'Abide, Muhammed el-Cühenî'nin kızıdır. O, vezir Ömer b. Şirez adında bir zâtın zevcesiydi. Hattât, faziletli ve şâir bir hanımdı.⁵²

FATMA bintu İBRAHİM (ö. H. XII. asır)

Fatma, İbrahim'in kızıdır. Müstekîm-zâde Süleyman Efendi'nin hala oğlu ve meşhur hattât Tokatlı Mahmud Efendi'nin eşidir. O, kocasından nesih, sülüs ve celî kalemleri meşk ederek icazet almıştır.⁵³

ESMÂ -İBRET- bintu AHMED AĞA (ö. H. XIII. /M. XIX asır)

Esmâ -İbret-, Ahmed Ağa'nın kızıdır. İstanbulludur. Meşhur hattâtlardan Mahmud Celâleddin'in zevcesidir. O, hüsn-ü hattı kocasından öğrenmiş ve meşhur erkek hattâtlar düzeyinde güzel hatla yazı yazmayı başarmış ve şaşılacak kadar güzel yazması ona "İbret" lakabını kazandırmış, sonunda tamamen hocasının hattına benzeyen bir stil ile yazı yazmıştır. Hattâ Celâleddîn'in birçok şeyi ona yazdırıp kendisi sadece altına imza koyduğu da söylenmektedir.

⁴⁷) Müstekîmzâde, *a.g.e.*, s. 224; Mehmet Zihnî, *Meşâhiru'n-nisâ*, II, 421; Kehhâle, *A'lâmu'n-nisâ*, II, 174.

⁴⁸) Ğazzî, Necmeddin Muhammed b. Muhammed, *el-Kevâkibu's-sâire*, I-III, (thk. Halil el-Mansur, Beyrut, 1997, II, 235; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtu'z-zeheb*, VIII, 347; Zirikli, *el-A'lâm*, V, 131; Kehhâle, *A'lâmu'n-nisâ*, V, 74.

⁴⁹) Zeyneb Fevvâz, *ed-Durru'l-mensûr*, II, 272-273.

⁵⁰) Müstekîmzâde, *Tuhfe*, s. 190; Şevket Rado, *Türk Hattâtları*, s. 157. Kehhâle, *A'lâmunnisâ*, I, 292; Mehmet Zihnî, *Meşâhiru'n-nisâ*, II, 404.

⁵¹) Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifin*, I,19; Mehmet Zihnî, *Meşâhiru'n-nisâ*, I, 15, II, 130. Müstekîmzâde, *Tuhfe*, s. 363.

⁵²) Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, XVI, 551; Müstekîmzâde, *Tuhfetu'l-Hattâtın*, s. 238; Mehmet Zihnî, *Meşâhiru'n-nisâ*, II, 27-28; Kehhâle, *A'lâmunnisâ*, III, 198-199.

⁵³) Müstekîmzâde, *a.g.e.*, s. 364; Mehmet Zihnî, *Meşâhiru'n-nisâ*, II, 116.

Esmâ'nın kendi hattı ve imzasıyla yazmış olduğu 1222 tarihli bir levhası Hamidiyye türbesinde asılıdır.⁵⁴

HÂFIZA bintu MUHAMMED SA'İD (ö. 1346/1927)

Muhammed Sa'id'in kızı olan Hâfiza, faziletli hattatlardandır. O, nesih ve sülüs hatlarını mükemmel yazıyordu. Babasından hadis rivâyetinde de bulunmuştur. 1346/1927 de Bağdat'ta vefat etmiştir. İmâm-ı A'zam mezarlığında defnedildi. Hâfiza, bazı Kur'an ayetlerini levhalara yazmış ve sonraki nesillere bırakmıştır.⁵⁵

CİLVENÂZ HANIM (ö. XIII/XIX. asır)

Cilvenâz, kimliği tam olarak tesbit edilemeyen kadın hattatlardandır. Yazdığı Hilye-i şerife'de 1257/1841 tarihinde yazdığı bir mısra vardır. Buna göre Cilvenâz'ın M.XIX. asırda yaşamış kadın hattâtlardan biri olduğunu tahmin etmek mümkündür.⁵⁶

ŞERİFE AİŞE SİDDİKA HANIM (ö. H. XIII. /M. XIX? asır)

Şerife 'Aişe Sıddıka Hanım, Osmanlı-Üveys efendiden ta'lik meşk etmiştir. Osman Üveys ile birlikte diğer bir zat, 1232/1817 da Şerife'ye icazet vermişlerdir. İcazet için yazdığı bir kıta halâ Topkapı Sarayı müzesindedir.⁵⁷

ŞERİFE AİŞE HANIM (ö. M.XIII. / H.XIX. asır)

Şerife Aişe'nin, Şeyhülislam Zeynelâbidin efendiden 1227/1812 de hat icazetini aldığı yazdığı bir levhadan anlaşılıyor.⁵⁸

EMİNE SERVET HANIM (ö. H. XIII./ M. XIX. asır)

Emine Servet Hanım, Şeyhülislâm Hasan Hayrüllâh efendinin küçük kızıdır. 'Âbidin beyle evlendi. Çocuğu olmadı. Kocasıyla anlaşamadığı için ondan ayrıldı.

Muhsinzâde Abdullâh beyden sülüs, nesih ve celi hatlarını öğrenerek 1289/1817 de icazet aldı. Dokuz tane "**Hilye-i şerife**" yazmıştır.⁵⁹ Emine, "**Çocuğum yoksa da vesile-i rahmet olacak dokuz evladım vardır,**" diyerek yazdığı levhalarla kendini teselli ediyordu.⁶⁰

ZÂHİDE SELMÂ HANIM (ö. 1313/1895)

Zâhîde Selmâ Hanım, Sadrazam Ali Paşa'nın kızıdır. O, 1274/1857 de babasının Bebek'teki yalısında doğdu. Özel hocalardan ilim tahsil etti. Yaratılıştan hüsn-ü hatta meyilli olduğundan dolayı yazıya çalıştı. Bebek'te yalı komşusu olan Kazasker Mustafa İzzet efendiden ta'lik meşk ederek icâzet aldı. Ayrıca ta'lik dışındaki diğer hat şekillerini de iyi yazıyordu.

Bazı levha ve eserleri, cami, tekke ve zâviyelerde bulunur. Zâhîde Selma, 1313/ 1895 te vefat etmiştir. Süleymaniye Camii avlusunda babasının kabri yanına defnedilmiştir.⁶¹

FERİDE HANIM (ö. 1321/1903)

Feride Hanım, Kastamonu âlim ve şâirlerinden Behârzâde Hammâmî Mehmed Râşid efendinin kızıdır. O, 1253/1837 de Kastamonu'da doğdu. Yedi yaşında iken Kur'an-ı hıfzetti. Babasından Arapça ve Farsçayı öğrendi. Sülüs ve nesih meşk etti. Daha sonra şiire heves etti ve babasının şiirlerine nazireler nazmetmeye başladı. Yazıda icazet aldıktan sonra sekiz Mushaf ve Muhammediyye yazdı.

Zaptiye meclisi üyesi Kastamonulu Ali Raif Efendi, Kastamonu'ya giderek Feride hanımla evlendi. Genç yaşta kocasının ve daha sonra babasının vefatından çok etkilendi. O, (1321/1903) tarihinde vefat etmiştir. Kastamonu'daki Yakûb ağa camii avlusunda defnedilmiştir.⁶²

⁵⁴) Mehmet Zihnî, *Meşâhîru'n-nisâ*, II, 394; Kehhâle, *A'lâmunnisâ*, I, 57; İbnü'l-emin, Mahmut Kemal İnal, *Son Hattâtlar*, İstanbul, 1970, s. 87-88; Habib Efendi, *Hat-u Hattâtân*, s. 166; Şevket Rado, *Türk hattâtları*, s. 200, 202.

⁵⁵) Kehhâle, *A'lâmunnisâ*, I, 231.

⁵⁶) İbnü'l-emin, *Son Hattâtlar*, s. 776.

⁵⁷) İbnü'l-emin, *Son Hattâtlar*, s. 833.

⁵⁸) İbnü'l-emin, *Son Hattâtlar*, s. 626.

⁵⁹) **Hilye**: Peygamberimiz Hz.Muhammed (s.a.)'in evsâfi ve bundan bahseden levha ve kitaptır.

⁶⁰) İbnü'l-emin, *Son Hattâtlar*, s. 807.

⁶¹) Habib Efendi, *Hat-u Hattâtân*, s. 250; İbnü'l-emin, *Son Hattâtlar*, s. 626; Şevket Rado, *Türk Hattâtlar*, s. 228-229.

⁶²) İbnü'l-emin, *Son Hattâtlar*, s. 780-781.

MÜŞERREF HANIM (ö. H.XIV./M.XX.asır)

Müşerref hanım, Kadın Han'lı Topbaşzâde Hacı Ahmed Hamdi Efendinin kızıdır. O, 1333/1915 te Kadınhan'ında doğdu. 1934 te itibarlı Tüccarlardan Hacı Nazif Çelebi beyle evlendi. İki çocuk sahibi olduktan sonra -ani bir karar üzerine- Kur'an okumaya başladı. Ömrünün son senelerinde hüsn-ü hatta heves ederek zamanın en değerli hattâtlarından Hacı Halim efendiden sülüs öğrenmeye başladı. O, dindâr, merhametli, insafî, terbiyeli İslam-Türk hanımlarından örnek bir hanımdı. Ahlakça kendisine benzeyen kızlarını da Kur'an hafızlığına ve hüsn-ü hatta çalıştırmıştır.⁶³

ÂDİLE NÜKHET HANIM (ö. M. XX. asır)

Âdile Nükhet Hanım, Nazif Çelebi'nin birinci kızıdır. O, 1937 de İstanbul'un Süleymâniye mahallesinde doğdu. Kur'an-ı hıfzetti. 1952 de değerli dış doktoru Mustafa Selçuk'la evlendi. Yazıya karşı meraklı ve kabiliyetli olduğu için Hattât Halim efendiden ta'lik hattını öğrendi. İbn'ül-Emin'e göre o ev işlerinden boş zaman bulup çalışırsa, değerli hattât olacağı yazılarından anlaşılmiştir.⁶⁴

ÂİŞE SÛTÛDE HANIM (ö. M. XX. asır)

Aişe Sûtûde Hanım, Nazif Çelebi'nin ikinci kızıdır. O, 1940 tarihinde İstanbul'un Süleymaniye mahallesinde doğmuş. Annesiyle beraber hac farizasını eda etmiş, Kur'an hafızlığına çalışmıştır. Hüsn-ü hatta karşı hevesli olduğundan Hattât Halim efendiden ta'lik meşk etmiştir. Kısa zamanda güzel yazmayı başarmıştır. İbn'ül-Emin'e göre hat çalışmalarına devam ederse ilerde meşhur hattât kadınlar arasında seçkin bir yer alacaktır. O, edebiyata da meraklı bir hanımdı.⁶⁵

HATİCE GÜZİDE HANIM (ö. M.XX.asır)

Hatice Güzide Hanım, tüccarlardan Nazif Çelebi ve Müşerref hanımın üçüncü kızıdır. 1942 de İstanbul'un Süleymaniye mahallesinde doğdu. Hattât Halim efendiden ta'lik öğrendi. Kısa sürede ilerledi. İki ablasıyla birlikte hüsn-ü hat üzerinde çalıştığı gibi, Tezhîb sanatına da kabiliyeti vardı. İbn'ül-Emin, onun Kur'an hafızlığına da çalıştığını belirtmiştir.⁶⁶

C. Kadınların Okuma-Yazma Yöntemiyle Arapçanın Gelişmesine katkıları:

Bu araştırma ile tespit edildiği gibi, çok sayıda Müslüman kadın, okuma-yazmayı öğrenmiş, talebeler yetiştirmiş, saraylarda kâtiplik yapmış ve çok sayıda Arapça eseri istinsah etmiştir. Bazıları da önemli Hadis kaynakları sayılan “*Sahîhu'l-Buhari*” ve “*Sahîh-i Müslim*” gibi eserleri talebelerine okutmuştur. Böylece Arapçanın gelişmesine katkıda bulunmuşlardır.

SONUÇ

Sonuç olarak, İslam Tarihi boyunca çok sayıda hanım Arapça yazısını ve çeşitli Hatt stillerini öğrenmekle meşgul olmuş ve çok sayıda eser yazmıştır. Arap hattının gelişmesinde önemli katkılarda bulunmuştur. Bazıları saraylarda kâtiplik etmiştir. Özellikle Osmanlı İmparatorluğuna bağlı bölgelerde ünlü hattât hanımlar yetişmiştir.

BİBLİYOGRAFYA

Kur'an-ı Kerim,

‘Accâc, Muhammed el-Hatîb, *es-Sünne kable't-tedvîn*, Kahire, 1383/1963.

Ahmed Emin, *Fecru'l-islâm*, Beyrut, 1975.

Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I-VI, Beyrut, 1984.

⁶³) İbnü'l-emin, *Son Hattâtlar*, s. 800.

⁶⁴) İbnü'l-emin, *a.g.e.*, s. 829.

⁶⁵) İbnü'l-emin, *a.g.e.*, s. 831.

⁶⁶) İbnü'l-emin, *a.g.e.*, s. 820.

- ‘Aynî, Bedreddîn Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed (ö. 855/1451), *‘Umdetu'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, I-XX, Beyrut, trs.
- Belâzûrî, Ahmed b. Yahya b. Câbir el-Bağdâdî, *Futûhu'l-büldân*, (thk. Abdullah Enîs et-Tabbâ‘ – Ömer Enîs et-Tabbâ‘), Beyrut, 1407/ 1987
- Buhârî, Muhammed b. İsmail, *el-Câmi'u's-sahîh*, I-VIII, İstanbul, 1984,
- el-Câhiz, Ebu Osman ‘Amr b. Bahr (ö.255/869), *el-Beyân ve't-Tebyîn*, I-III, Beyrut, trs.
- el-Ceberî, ‘Abdulmüte‘âl, *el-Mer'etu fi't-tasavvuri'l-islâmî*, Kahire, 1984.
- Cevâd Ali, *Târihu'l-Arab kable'l-İslâm*, I-VIII, Beyrut, 1968.
- el-Cezâirî, Ebu Bekir, *el-Mer'etu'l-müslime*, Üçüncü baskı, Beyrut, 1407/ 1987.
- Corcî Zeydân, *İslâm Medeniyet Tarihi*, I-III, (Trc.Zeki Megamiz), İstanbul, 1973.
- ed-Dabbî, Ahmed b. Yahya b. Ahmed b. 'Umeyre, *Buğyetu'l-mültemis fi târihi ricâli Endelüs*, I-IV, Kahire, 1967.
- ed-Dânî, Ebu 'Amr 'Osman b. Sa'id (444/1052), *el-Mukni' fi resmi'l-mesâhi'fi'l-emsâr*, Kahire, 1978.
- Ebû Dâvud, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî, *es-Sünen*, I-IV, İstanbul, 1984.
- Encyclopaedia of Religion and Ethics*, Newyork, 1937.
- el-Ğazzî, Necmüddîn Muhammed b. Muhammed, *el-Kevâkibu's-sâire*, I-III, (thk. Halil el-Mansur), Beyrut, 1997.
- Habib Efendi, *Hatt ve Hattâtân*, Dersaadet, H. 1305.
- Hamidullâh, Muhammed, *el-Vesâiku's-siyâsiyye*, Beyrut, 1983.
- el-İsfehânî, Ebu'l-Ferec, *el-Ağânî*, I-XXV, Beyrut, 1986.
- İbn Başkûvâl- Ebu'l-Kâsım Halef b.'Abdulmelik, *es-Sıla fi târihi eimmeti'l-Endülüs ve üdebâihim ve muhaddisihim ve fukahâihim ve üdebâihim*, Madrid, 1883.
- İbnu'l-Cevzî, *el-Muntazam fi fi Tarihi'l-Mülûki ve'l-Ümem'i*, I-X, Beyrut, 1406/1985.
- İbnu'l-Esîr, İzzeddîn Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Cezerî, *Üsüdü'l-ğâbe*, I-VIII, (thk. Muhammed İbrahim el-Bennâ – Muhammed Ahmed ‘Âşûr), Kahire, 1393 / 1973.
- İbn Hacer el-'Askalânî Şihâbuddin, *Fethu'l-Bâri şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, I-XIV, Beyrut, 1402/1982.
- İbn'ül-Emin, Mahmud Kemal İnal, *Son Hattâtlar*, MEB. İstanbul, 1970.
- İbn Hallikân, Ebu'l-'Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebu Bekr (681/1282), *Vefeyâtu'l-a'yân fi enbâi ebnâi'z-zamân*, I-VIII, (thk.Dr.İhsan 'Abbas), Beyrut, 1977.
- İbnu'l-Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, I-XIV, Beyrut, 1977.
- İbnu'l-İmâd, Ebu'l-Felâh 'Abdulhayy, *Şezerâtu'z-Zeheb*, I-VIII, Beyrut, 1979.
- İbn Mace, Ebu 'Abdillâh el-Kazvinî, *es-Sünen*, I-II, (thk.M.Fuad 'Abdulbâkî), Kahire, 1952.
- İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-kübrâ*, I-IX, Beyrut, trs.
- İbn Tağriberdî, (874-1469), *en-Nücumu'z-zâhire*, I- IX, Kahire, 1963.
- İslâm Ansiklopedisi*, I-XIII, İstanbul 1978-1988.
- el-Kalkaşandî, Ahmed b.Ali (821-1418), *Subhu'l-'a'şâ fi sinâ'ati'l-inşâ*, I-X, Beyrut, 1987/1407.
- Kehhâle, Ömer Rıza, *A'lâmunnisâ*, I-V, Beyrut, 1982.
- Kurtubî, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, I-XX, Beyrut, 1985.
- Küçük İslâm Ansiklopedisi*, II. Fasikül, İstanbul, 1974.
- Mahmut Hâce Hüseyin, *Târihu'l-kitâbeti'l-'Arabîyye ve tatavvuruhâ ve usûlü'l-implâi'l-'Arabî*, I-II, Dımaşk, 2004.
- el-Makkarî, Ahmed b. Muhammed et-Tilimsânî (1041/1631), *Nafhu't-Tîb min ğusni'l-Endülüs er-ratîb*, I-X, Mısır, 1949.
- Mehmet Dağ ve Hıfzurrahmân, *İslâm Eğitim Tarihi*, Ankara, 1974.
- Mehmet Zihni Efendi, *Meşâhirunnisâ*, I-II, Matbaa-i 'Amire, 1296/1879.
- el-Meydânî, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhim en-Neysâburî, *Mecme'u'l-emsâl*, I-II (thk. Na'im Hüseyin Zerzur), Beyrut, 1988.
- el-Mu'cemu'l-müfehres li elfâzi'l-ehâdisi'n-Nebevî*, I-VIII, İstanbul, 1982-1988.
- Muhammed 'Accâc el-Hatîb, *es-Sünnetu kable't-tedvîn*, Beyrut, 1981.
- Muhammed Ferîd Vecdî, *Dâiretu'l-me'ârif*, I-X, Beyrut, 2005.
- Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, *el-Cami'u's-sahîh*, I-VIII, (thk.M.Fuad 'Abdulbâkî), İstanbul, 1981.
- Müstekîmzâde, Süleyman Sa'duddîn, *Tuhfe-i Hattâtân*, İstanbul, 1928.
- En-Nesâî, Ebu 'Abdirrahmân Ahmed b. Şu'ayb, *es-Sünen*, I-VIII, Beyrut, trs.
- Nevevî, Muhyiddîn Yahya b.Şeref, *Tehzîbu'l-esmâ ve'l-lugât*, I-II, Beyrut, trs.
- Okiç, Muhammed Tayyib, *İslamiyette Kadın Öğretimi*, Ankara, 1984.
- es-Safedî, Salaheddîn Halil Aybek, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, I-XXIV, Beyrut, 1979.
- es-Seyyid Ahmed el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-edeb*, Beyrut, 2005.

- es-Süyûtî, Celâluddîn 'Abdurrahmân (911-1505), *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'an*, I-II, (thk. Mustafa Dîb el-Buğâ), Beyrut, 1996.
- , *Buğyetu'l-vu'ât fî tabakâti'l-luğaviyyîn ve'n-nuhât*, I-II, (thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim), Beyrut, 1384/1964.
- Şehhâte, 'Abdullâh, *el-Mer'etu fî'l-islâm beyne'l-mâzî ve'l-hâdir*, Mısır, 1977.
- Şelebî, Ahmed, *Târihu't-terbiyeti'l-islâmiyye*, Kahire, 1982.
- Şevket Rado, *Türk Hattâtlar*, İstanbul, trs.
- Taşköprüzâde, Ahmed Efendi, *Miftâhu's-se'âde*, I-III, Beyrut, 1987.
- et-Tirâzî, Ebu'n-Nasr Mübeşşir, *el-Mer'etu ve hukukuhâ fî'l-islâm*, Beyrut, trs.
- Tirmizî, Ebu 'İsâ, *el-Câmi'u's-sahîh*, I-X, İstanbul, 1987.
- 'Ulvân- Abdullâh Nâsîh, *Terbiyetu'l-evlâd fî'l-islâm*, I-II, Beyrut, 1985.
- Yâfi'î, **Mirâtu'l-cinân** ve *i'bratu'l-yakazân fî ma'rifeti havâdisi'z- zamân*, I-XII, Müesse-setu'r-Risâle, Beyrut, 1984.
- Zehebî, Ebû 'Abdillâh Şemsüddîn, *Tezkiretu'l-huffâz*, I-IV, Mekke, 1374/1954.
- , *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, I-XXV, (thk. Şu'ayb el-Arnâvûd başkanlığındaki Komisyon), 3. Baskı, Beyrut, 1985.
- , *el-İber*, I-IV, Beyrut 1985.
- Zeyneb Fevvâz, *ed-Dürrü'l-mensûr fî rabbâti'l-hudûr*, Mısır, 1312/1894.
- Zirikli, Hayreddin, *el-A'lâm*, I-VIII, Beyrut, 1984

YIRMİNCİ YÜZYILIN BAŞLARINDA MARAŞ SANCAĞININ ULAŞIM DURUMU

The Transportation of Marash Sanjak In The Early Twentieth Century

Harun ŞAHİN*

ÖZET

Maraş, tarihte önemli kervan ve göç yolları üzerinde bulunmaktaydı. Bu nedenle geçmişte birçok kültür ve uygarlığın kaynaştığı bir bölge olmuş ve şehir birçok kez farklı milletlerin hâkimiyet mücadelelerine sahne olmuştur. Hititler, Asurlular, Medler, Persler, Romalılar, Araplar ve Türkler bölgede varlık göstermiş unsurlardan bir kısmıdır. Tarihte Maraş ve çevresi coğrafi konumu, verimli toprakları ve elverişli iklim koşulları nedeniyle önemli bir ticari merkez rolü oynamıştır. Bu özelliğinden dolayı Maraş, ticari ve askeri olarak büyük önem kazanmıştır. Ancak Osmanlı hâkimiyeti sonrasında bölgenin jeopolitik önemi kısmen azalmıştır. Osmanlı Devleti'nin son döneminde Maraş Sancağı'nda ulaşım bakımından büyük sıkıntılar yaşanmaktaydı. Sancağı dış dünyaya bağlayan yolların birçoğunda arabayla ulaşım sağlanamamaktaydı. Üzerinde çalışma yapılan yollar ise daha çok asker sevkiyatı ve hububat taşımacılığını kolaylaştırmak amacıyla yönelik olmuştur. Bölgede elde edilen ürün fazlası yol imkânsızlıkları nedeniyle sancak içine ve dışına ihraç edilememiştir. Meşrutiyet'ten sonra yol yapım faaliyetleri Nafia Nezareti'nce planlanmıştır. Meşrutiyet sonrasında karayolları alanında özellikle valilerin özel gayretleriyle olumlu gelişmeler yaşanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Maraş, Halep, Antep, Elbistan, İslahiye, Göksun

ABSTRACT

Marash is standing on a historically important caravan and migration route. Because of this it has been a region where many cultures and civilizations have united in the past and the city has seen the struggle from domination of different nations. Hittites, Assyrians, Meds, Persians, Romans, Arabs and Turks are just a few of the nations which have existed there. In history Marash and it's neighborhood have been at the centre because of the geographical location, fertile soils and suitable climate conditions. Because of this speciality, Marash has great importance both for trade and the military. However after the Otoman domination, the geopolitic importance of the region diminished. In the late years of the Otoman Empire, there were big problems in Marash due to transportation. On most of the routes which link the city to other cities, transportation by car was not possible. The main transportation routes were mostly designed for easy movement of soldiers and grain. Most of the manufactured products in the region were not exported in or out of the city due to the transportation difficulties. After the Second Meşrutiyet, new road works were planned by the Ministry of Nafia and since the Meşrutiyet, there have been very positive developments in highways, especially with the special efforts of the governors.

Key Words: Marash, Aleppo, Aintab, Elbistan, İslâhiye, Göksun

1. GİRİŞ

20. yüzyılın başlarında Maraş Sancağı'nın ulaşım durumunu ortaya koymadan önce, Osmanlı ulaşım sistemi ve ortaya çıkan gelişmeler konusunda kısaca açıklamalarda bulunacağız.

* Yrd. Doç. Dr., Bingöl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü Öğretim Üyesi. E-posta: hsahin@bingol.edu.tr

Osmanlı ulaşım sitemini iki kategoride ele almak gerekmektedir. Birincisi; nehir ve deniz ulaşımı, ikincisi ise kara yolu ulaşımıdır (Tabakoğlu 1986:366).

Selçuklular bir deniz devleti olamadıklarından denizlerdeki hâkimiyetleri Osmanlı Devleti'ne yetişememiştir. Oysa Osmanlı Devleti'nde özellikle İstanbul'un fethinden sonra denizciliğe daha çok önem verilmiştir. Osmanlı Devleti gibi toprakları geniş bir alana yayılmış olan bir devletin iyi ve sağlıklı bir şekilde yönetilebilmesi için iyi işleyen bir ulaştırma ağına sahip olması gerekiyordu. Osmanlı devletinin denizlerdeki hâkimiyeti bu bakımdan önem kazanmaktaydı. I. Süleyman döneminde Osmanlı Devleti Akdeniz'de hâkimiyet kurabilecek bir güce ulaşmıştır. Nehir ulaşımında ise Anadolu'nun özellikle kuzey bölgesindeki nehirler ulaştırmaya elverişli değildi. Nehir ulaştırması daha çok Tuna, Fırat ve Dicle üzerinde sınırlı olarak yapılabilmektedir. Osmanlı Devleti genişledikçe yeni nehir ve deniz yolları da ele geçirilmiştir. 16. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Osmanlı Devleti, Akdeniz'in en büyük donanmasına sahipti. Böylelikle Osmanlılar Doğu Akdeniz ve Ortadoğu ulaşım ağını tamamen ellerine geçirmişlerdi. Bu gelişmeler Batılı ülkeleri doğrudan Asya'ya ulaşma imkânlarını araştırmaya itmiştir. Portekizlilerin Ümit Burnu'nu dolaşarak Asya'ya ulaşması sonucunda Osmanlıların elinde bulunan İpek ve Baharat yollarına rakip çıkmıştır (Tabakoğlu 1986:368). Artık iki kıta arasındaki ticaret malları Osmanlı kervanları yerine, deniz yoluyla, gemilerle taşınmaya başlanmıştır. Bu gelişmeler sonucunda Osmanlı sanayi ve ticareti pazarlarını yitirmeye başlamış ihracatta önemli düşüşler yaşanmıştır. Yeni deniz yolunun önemi sonraki yüzyıllarda daha da artmıştır (Sevimay 1995:113).

Osmanlı ulaştırma sisteminde kara ulaşımı ile deniz ulaşımı bir bütünlük arz etmekteydi. Osmanlı'nın önemli limanları aynı zamanda kara yollarının bitiş noktalarında bulunmaktaydı. Osmanlılar, Selçuklular ve Bizans'tan miras kalan kara yolu imkânlarını daha da geliştirmişlerdir. Osmanlı döneminde ulaşım sisteminde önemli değişiklikler yapılmamakla birlikte, yol üzerlerinde kervansaray, köprü, imaret, han vb. birçok tesis kurup geliştirmişlerdir. Özellikle Rumeli'de bu tür bayındırlık eserlerinin çevresinde şehirler kurulmuştur. Yol, geçit ve köprülerin güvenliği için zaviyeler yaptırılmış dervişler bu işlerle görevlendirilmiştir. Kaldırımcılar, köprücüler gibi görevliler yolların yapımı ve bakımı için istihdam edilmiştir. Önemli geçit ve yolların güvenliği için derbentler oluşturulmuştur (Tabakoğlu 1986:369-370).

19. yüzyıla gelindiğinde kıtalar ve devletlerarası taşımacılıkta teknolojik gelişmelere paralel olarak buharlı gemiler öne çıkmaya başlamıştır. Ayrıca Avrupa'da kara yolları ve limanlar birbirine demiryolu ağlarıyla bağlanmaya başlamıştır. Böylelikle taşımacılık daha kolay ve ucuza yapılmaya başlanmıştır. İpek ve Baharat yollarının Ümit Burnu'nun keşfiyle öneminin azaldığını belirttik. Bu gelişmeler Osmanlı dış ticaretini büyük ölçüde etkilemişti. 1869 yılında Süveyş Kanalı'nın açılması Osmanlı ekonomisini olumsuz yönde etkileyen diğer önemli bir gelişme olmuştur (Sevimay 1995:113-114).

20. yüzyıla kadar ulaştırma alanındaki gelişmeler ülkenin transit ticaretini daraltmakla kalmamış, kolay ve ucuza taşınır Avrupa tüketim mallarının Osmanlı pazarlarını ele geçirmesine de neden olmuştur. Osmanlı tarımı ve sanayisi de bu gelişmelerden büyük ölçüde etkilenmiştir. Örneğin Şam, Halep, Bağdat, Diyarbakır ve Bursa gibi önemli şehirlerde dokuma sanayii ve ticaretinde önemli gerilemeler yaşanmıştır. Bu gelişmelerin sonucunda yerli üretim zamanla ortadan kalkmaya başlamıştır. Bütün bu gelişmelere paralel olarak ülkenin ulaşım ağının bozuk ve yetersiz oluşu sınaî ve tarımsal üretimin daha da azalmasına neden olmuştur (Sevimay 1995:114).

2. XX. YÜZYILA KADAR ULAŞIM

Bir bölgenin ekonomik yönden gelişmesindeki en önemli unsurlardan biri de hiç şüphesiz bölgenin ulaşım sistemidir. Tarihte ulaşım yolları üzerinde kurulan şehirler iktisaden gelişme özelliği göstermişlerdir. Bu basit sebep sonuç ilişkisine Maraş ve çevresini örnek gösterebiliriz. Maraş yöresi çok eski devirlerde önemli kervan ve göç yolları üzerinde bulunmaktaydı. Yontma Taş Devri'nde bile yerleşim yeri olarak kullanıldığı bilinmektedir. Şehrin çok eski kervan yolları üzerinde kurulmuş olması nedeniyle tarihte birçok kültür ve uygarlığın kaynaştığı bir bölge olmuş ve şehir birçok kez farklı milletler tarafından ele geçirilmiştir. (Dedeoğlu 1996:7-8)

Maraş Şehri, Orta Tunç Çağı'nda (M.Ö. 2000-1500) Suriye ve Mezopotamya bölgesini Kapadokya ve Anadolu'nun diğer kentlerine bağlayan önemli bir kervan yolu üzerindeydi. (İl Turizm Müdürlüğü 2002:10-11) Maraş yöresi höyük tipi yerleşim yerlerinin fazlaca olduğu bir

bölgedir. Höyükler vadi düzlüklerinde, dere yataklarında ve yolların geçtiği yerlerde kurulmuştur. Bu dönemde Maraş'ın ulaşım bakımından önemli bir konumda olduğu tahmin edilmektedir. Şehir M.Ö. 19. yüzyılda Hitit Devleti'nin önemli bir kenti konumundaydı. Çok eski devirlerde kurulmuş olan ve Fırat Nehri kıyısında bulunan Samsat (Samasola)'dan gelen bir yol Maraş ve Göksun'dan geçerek Kayseri'nin güneyinden Boğazköy'e (Hattuşaş) ulaşmaktaydı (Gürbüz 2001:215).

Hititlerden sonra Maraş'ta Asurluların hâkim olduğu görülmektedir. Maraş, Asur Ticaret Kolonileri çağında da Anadolu'yu Mezopotamya'ya bağlayan önemli bir ticaret yolu üzerinde bulunmaktaydı (Gündüz 2001:192). Bu dönemde Orta Anadolu'daki bağımsız kent devletlerinden Kaniş ile Yukarı Mezopotamya'dan Dicle kıyısındaki Asur şehirlerini birbirine bağlayan bir yol Asur, Urfa, Adana ve Gülek Boğazı'ndan geçmekteydi. Söz konusu yol Maraş yakınlarından da geçmekteydi (Gürbüz 2001:215).

Daha önceki devirlerde olduğu gibi bölge Romalıların hâkimiyeti altına girdikten sonra da önemli bir yerleşim yeri olma özelliğini korumuştur. Selçuklular zamanında ise Kayseri'den gelip Göksun'dan ve Maraş'tan geçerek Halep'e ulaşan bir kervan yolu işlek olarak kullanılmaktaydı. Kayseri, Sarız, Hurman, Elbistan, Halep yolu üzerinde bulunan Göynük kasabası, Maraş'a çok yakın bir yerleşim yeri idi. Bu güzergâh Ceyhan Nehri üzerinden Maraş'a ulaşmaktaydı. Bu yol Osmanlılar döneminde de kullanılmıştır (Gürbüz 2001:215).

Selçuklular döneminde Maraş hem siyasi hem de ticari olarak önem kazanmıştır. Bu dönemde şehirden iki önemli kervan yolu geçmekteydi. Bunlardan birincisi Halep-Antep-Pazarcık-Akçaderbent ve Elbistan'dan geçerek Kayseri ve Sivas'a devam etmekteydi. Diğer yol ise Halep-Antep- Maraş-Göksun-Sarız üzerinden Kayseri'ye ulaşmaktaydı (Gökhan 2005:345).

Maraş ve çevresinin iktisadi ve sosyal gelişmişlik bakımından en parlak dönemi Dulkadir Beyliği döneminde yaşanmıştır. (Baş 2007:) Dulkadir Beyliği'nin Maraş ve çevresinde hüküm sürdüğü dönemde Maraş şehrinde Güneyde Mısır ve Suriye ile Anadolu arasında bir geçit konumunda olup asker sevkıyatları Maraş'tan geçen yollardan yapılırdı. Daha çok İç Anadolu'dan gelerek Elbistan üzerinden Ceyhan Nehri'ni takiben ve Maraş'a ulaşan yol kullanılmıştır. Maraş'ta Osmanlı hâkimiyetinin başlamasıyla birlikte şehir eski ticari önemini biraz kaybetmiştir. Bununla birlikte zaman zaman ulaşım bakımından Adana, Halep, Antakya ve Antep'ten gelen ve Maraş üzerinden geçerek Malatya'ya kadar uzanan yol kullanılmıştır (Gürbüz 2001:217).

Maraş daha önce de belirttiğimiz gibi önemli bir kervan yolu üzerinde kurulmuştu. Ulaşımının kervan yollarından sağlandığı zamanlarda şehir ekonomik ve askeri açıdan önem kazanmıştır. Şehirden geçen önemli kervan yollarından biri kuzey Anadolu'dan gelerek Erzurum yaylasından geçip Toroslar'a ve daha sonra da Çukurova'ya inen, buradan da Suriye ve Mısır bölgesine ulaşan yoldur. Orta Anadolu'dan gelerek güneye doğru devam eden Bağdat kervan yolu da Maraş'tan geçmekteydi (Yurt Ansiklopedisi 1982/8:5701).

17. yüzyıla gelindiğinde İç Anadolu şehirleri, özellikle lüks mal taleplerini Halep'ten sağlamaktaydılar. İç Anadolu kentleri ile Halep arasındaki ulaşım da Maraş yol kavşağı konumundaydı. Söz konusu yol Maraş, Furnus (Fırnis), Zeytun (Süleymanlı)'dan geçerek Kayseri'ye kadar uzanmaktaydı. Bu yol Osmanlılar döneminde ve öncesinde uzun zaman kullanıldığı günümüze kadar kalan yol kalıntılarından da anlaşılmaktadır. Süleymanlı (Zeytun) Köyü Osmanlılar döneminde kaza merkezi olmuş ve devlet bu bölgenin güvenliğini sağlamak amacıyla derbentçiler görevlendirmiştir. Köy içinde üç adet tarihi köprünün bulunması bu yolun önemini göstermektedir (Gürbüz 2001:218).

17. yüzyıl Anadolu'sunda Maraş hala işlek bir yol üzerinde bulunmaktaydı. Bu yol Sivas ile Malatya şehirlerini Divriği üzerinden birbirine bağlıyordu. Aynı yol Ceyhan Nehri'ni takip ederek güneye doğru ilerlemekteydi. Bu yol Elbistan'dan geçerek daha güneyde Maraş'a ulaşmakta, buradan da Akdeniz'e uzanmaktaydı (Faroqhi 1993:77).

Osmanlı dönemi ulaşım sistemine ait haritalara bakıldığında Şam, Halep, Antakya ve Urfa'dan geçerek Maraş'a gelen ve Göksun'dan geçerek Kayseri'ye veya Elbistan üzerinden Malatya'ya geçen önemli bir yol vardır. Şehir, Malatya üzerinden Sivas ve Kayseri'ye bağlanırken, Adana üzerinden de Akdeniz, Ege ve İç Anadolu bölgelerindeki kentlere bağlanmaktadır. Bu yol sistemi Hititlerden günümüze kadar tüm zamanlarda önemli olmuştur (Gürbüz 2001:218).

19. yüzyılın sonlarında Maraş Sancağı'nın ulaşım durumunu gözlemleyen Cuinet (1891:232) bu dönemde sancakta Maraş-Karataş yolu ile Sis-Adana yolları haricinde arabanın işleyebileceği yolların bulunmadığını belirtiyor. Arabanın işleyebileceği yolların bir bölümünün kullanımına izin verilmediği gibi yolların yalnız belli kısımları işe yaramaktadır. Adana-Mersin demir yolu hattının

Fırat'a kadar uzatılması ve Maraş'tan geçmesi ümit edilmektedir. Maraş'ı çevresine bağlayan bağlantı yollarının yapımı Halep Vilayeti vergi gelirlerinden karşılanacaktır Sancakta hemen hiç yol bulunmamasına rağmen taşımacılık tamamen kara yoluyla gerçekleştirilmekteydi. Bölgede su taşımacılığı kullanılmamaktaydı. Taşımacılıkta at, eşek, öküz ve ineklerden yararlanılmakta ve bunlardan oluşturulan kervanlarla ulaşım sağlanabilmekteydi (Cuiet 1891:232).

3. XX. YÜZYILIN BAŞLARINDA ULAŞIM

Özellikle Osmanlı Devleti'nin son döneminde ulaşım konusunda büyük sıkıntılar yaşandığı arşiv kaynaklarından anlaşılmaktadır. Meşrutiyet'ten sonra yol yapım faaliyetleri Nafia Nezareti'nce (günümüzdeki Bayındırlık Bakanlığı) planlanmıştır. Meşrutiyet'ten sonra karayolları alanında özellikle valilerin özel gayretleriyle olumlu gelişmeler yaşanmıştır. Ancak, yapılan bu yeni yollar da motorlu araçların hareketi için pek elverişli olmamıştır (Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Dâhiliye Nezareti İdari Kısım (DH İD) Dosya No.25/Gömlek No.17: Belge No.1/10).

Bütün olumsuz şartlara rağmen arşiv belgelerinden anlaşılacağı üzere devlet yetkililerinin ulaşımın iktisadi ve siyasi önemini iyi kavradıkları ve bu amaçla mevcut imkânlar ölçüsünde yol çalışmalarına devam ettikleri görülmektedir. 20. yüzyılın başında Maraş'ı çevre kaza ve şehirlere bağlayan yolların durumu aşağıdaki tabloda görülmektedir:

Tablo 1: 20. Yüzyılın Başlarında Maraş Sancağı'nda Şose Yolların Durumu

YOLLAR	KÖPRÜ VE MENFEZLER Adedi	YAPIMI DEVAM EDEN		YENİ		TAMAMLAN		YOLUN (m) %	YOLUN GENİŞLİĞİ		UZUNLUĞU Km
		Km	m	Km	m	Km	m		Tesviye Edilen Toprak (m)	Şose (m)	
Antep-Maraş Yolu	14	73	758	16	242	—	—	6	8	5	90
Maraş-Zeytun Yolu	1	10	500	49	500	—	—	8	7	4	60
Zeytun-Elbistan Yolu	4	50	976	5	24	—	—	12	7	4	56
İskenderun-Maraş Yolu (İslâhiye Hattından)	—	195	—	—	—	—	—	8	7	4	195

Kaynak: (Öztürk 2006/2:454)

20. yüzyılın başlarında Maraş'ı dış dünyaya bağlayan dört şose yol bulunmaktadır. Söz konusu yol inşaat çalışmalarında önemli mesafe kat edilmekle birlikte mevcut yol çalışmalarının henüz tamamlanamadığı görülmektedir. H.1321 tarihli Halep Salnamesi'nde Maraş Sancağı'ndaki yol çalışmalarının daha geniş bir bölgeye yayıldığı görülmektedir. Önce 90 km uzunlukta olan Maraş-Antep güzergâhında yol çalışması yapılırken sonraki aşamada Maraş'ı Halep'e bağlayan yol üzerinde çalışmaların yapıldığı görülmektedir.

Besim Atalay (1339:166) yüzyılın başlarında Maraş kentinin ulaşım sistemiyle ilgili aşağıdaki bilgileri aktarmaktadır: Bu yıllarda Maraş yol konusunda oldukça fakirdir. Şehir merkezinde yeterli büyüklükte caddeler bulunmamaktadır. Kenti kazalara ve köylere bağlayan umumi yollar bulunmakla birlikte ulaşım pek elverişli değildir. Şehri Antep'e bağlayan 52 km uzunluğunda bir şose yol bulunmaktadır. Ancak bu yol yapım aşamasında olup henüz tamamlanamamıştır. Bu yıllarda Maraş'ta henüz demiryolu hattı bulunmamaktadır. Daha önceleri başlanıp tamamlanamayan diğer bir yol da Maraş-İslâhiye yoludur. Bu yol Bağdat demiryolunun tamamlanmasıyla birlikte gelecekte büyük bir önem kazanacaktır.

Maraş mutasarrıflığınca sancağın ulaşım imkânlarını belirlemek amacıyla bir tahrirat yapılmıştır. H. 1328(1910) tarihli tahrirat raporunda şöyle denmektedir: Maraş Sancağı'nın özellikle Maraş, Elbistan, Göksun ve Zeyton kazalarını birbirine bağlayan ve işlek olarak kullanılan yollar ihtiyacı karşılayamamaktadır. Bu yolları kullanan vatandaşlar büyük sıkıntılar yaşamaktadırlar. Özellikle hayvancılık yapan vatandaşlar hayvan sevkıyatını büyük güçlüklerle yapabilmektedirler. Maraş Sancağı'nın bütününde ulaşım güçlüğüle sağlanabilmektedir. Maraş Sancağı, bölgeyi dış dünyaya bağlayacak medeniyetle buluşturacak ve ticari ilişkileri tesis edecek modern yollara sahip değildir. Bu bakımdan iktisadi ve sosyal olarak geri kalmışlık özellikleri taşımaktaydı. Maraş Sancağı için İstanbul-Bağdat demiryolu hattı önem arz etmektedir. Çünkü demir yolu ulaşımı bu dönemde şehirlerin gelişimi için en önemli bir refah kaynağıdır. Maraş'ı İstanbul-Bağdat demiryolu hattına yaklaştırabilecek Maraş'tan İslâhiye sınırına kadar bir şose yol yapımı önem arz etmektedir. Bu yolun inşasıyla sancağın iktisadi gelişmede önü açılacağından yol yapımına en kısa zamanda teşebbüs edilmelidir. Söz konusu yolun uzunluğu yaklaşık olarak 70 km olacaktır. Maraş Livası'nın H. 1326 yılı tarik bedelatı gelirleri toplamı 248 000 kuruştur. Ayrıca H. 1327(1909) yılında 644 kuruş olarak tahakkuk etmiş olan gelirin 282 000 kuruşluk kısmı tahsil edilmiştir. Maraş-İslâhiye yol çalışmalarına yukarıda verilen tarik bedelatı gelirleriyle teşebbüs edilecek olursa yol çalışması tahminen H. 1335(1916) yılında tamamlanabilecektir. Bu durumda yol çalışmasının uzun zaman alması, yolun bir kısmı yeniden inşa edilirken diğer kısımları bozulmaya yüz tutacağından yol için tahsis edilen tarik bedelatı gelirleri bu iş için yeterli olmayacaktır. Mevcut gelirlerin bu yol çalışmasına aktarılması durumunda Zeyton, Göksun ve Elbistan yollarının tamiratına bile girişilemeyecektir (DH İD 25/17:1/10).

Nafia Nezaretine gönderilen H. 1328(1910) tarihli diğer bir yazıda Maraş Sancağı'nın yol durumuyla ilgili olarak şunlar söylenmektedir: Bahçe mevkii Maraş şehir merkezine 55 km uzaklıkta olup demiryolu ulaşımının sağlanabildiği bir istasyona sahiptir. Maraşlı vatandaşlar tarafından Maraş ile Bahçe arasına bir şose yolun yapımı için Nafia Nezareti'ne gönderilmek üzere Maraş İdare Meclisi'ne dilekçe verilmiştir. Nafia Nezareti, Maraş-Bahçe yolunun yapımı için yapılan talebi yol ödeneğinin yetersiz olmasından dolayı reddetmiştir. Nafia Nezareti'nce yapılan bu açıklamalara karşılık yol için istida veren vatandaşlar bu yolun mükellef işçiler ve yol için yapılacak ianat denilen yardımlarla başlatılmasını talep etmişlerdir. Vatandaşların bu yoldaki taleplerine karşılık şöyle denmektedir: H. 1329 (1911) yılı içinde yapılacak yollar için 6 000 lira Antep-Maraş yolu için tahsis edilmiştir. Başmühendislikçe yapılan açıklamada bu ödeneğin Antep-Maraş yolunun ikmaline dahi yetmeyeceği tahmin edilmektedir. Ayrıca sözü edilen mükellef işçilerin yol çalışmalarında istihdamı kanunen yasaklanmıştır. Bu bakımdan Maraş-Bahçe yol inşasına başlanması mümkün görülmemektedir. Yine yukarıdaki raporda şöyle denmektedir: Halep Vilayeti'nde bulunan yol yalnız Halep'ten İskenderun'a ve Halep'ten Antep'e kadar yapılmış olup bu yollar için yol bekçileri tayin edilmemiş olduğundan yollar tahrip olmuş, bu bakımdan bu yolların yeniden inşası ve tamiri gerektiği bildirilmiştir (DH İD 25/17:2/2).

Maraş, Zeyton ve Elbistan yolları bu dönemde hububat nakliyatı açısından önem arz etmektedir. Bu bölgelerde elde edilen ürün fazlası yol imkânsızlıkları nedeniyle sancak içine ve dışına ihraç edilememektedir. Elde edilen mahsulün fazla olan kısmı ulaşım yetersizliğinden dolayı üreticilerin elinde kalmakta ve üreticiler zarar etmektedir. Bu bakımdan söz konusu yolların yeniden tamir ve inşası bölgede yaşayan çiftçilerin ve dolayısıyla da devlet gelirlerinin artmasını sağlayacaktır (DH İD 25/17:3/2).

Halep Vilayeti Yol İdaresi'nce H.1330 (1911-12) yılında bir yol cetveli düzenlenmiştir. Bu cetvelde H. 1330 yılı itibariyle Halep Vilayeti'nde inşası tamamlanmış yollarla inşası devam eden yolların durumu, H. 1330 yılından itibaren yeniden yapılması planlanan yollar ve mevcut yolların şimdiki durumu (araba işleyip işleyemediği) gösterilmektedir. H. 1330 yılında Maraş'ı çevre kentlere bağlayan yolların durumu gösteren tabloya göre 1914 yılında Maraş Sancağı'nı dış dünyaya bağlayan yolların birçoğunda arabayla ulaşım sağlanamamaktadır.

Tablo 2: Maraş Sancağı'nın Yol Durumu, 1914

TURUK-I HUSUSA-İ VİLAYAT	ESAMİ-İ TURUK	TUL			
		Umum Kilometro	Hitam Bulan Kilometro	Derdest Olan Kilometro	
İnşası hitam bulan	Haleb-Pazarck Tariki	120	20	---	Araba mürur edebilir.
	Ayıntab-Mer'aş Tariki	80	14	16,580	Birinci, ikinci, üçüncü, dördüncü kısımlar ikmal edilmiştir. 5.,6.,7.,8.,9.,10.,11. kısım derdest ikmaldir. 49,420 kilometresi muhtac-ı tamir olub ve keşnamesi tanzim edilmiştir. Araba mürur edebilir.
330 senesinden itibaren müceddiden inşası mültezem	Ayıntab-Mer'aş Tariki	49,420	---	---	On ikinci kısım araba mürur edebilir.
	Mer'aş-İslâhiye Tariki	41	---	5,500	Araba mürur edemez.
	Mer'aş-Zeytun Tariki	45	---	16	Araba mürur edemez.
	Haleb-Bab Tariki	20	4	11,300	Araba mürur edemez.
	Hemedaniye-Meara Tariki	29	---	---	Topboğazı-Antakya kısmında araba mürur eder ise de Topboğazı-Süveydiye kısmında edemez.

	Topboğazı- Antakya- Süveydiye Tariki	60	10	---	Araba mürur edemez.
	Ayıntab- Akçakoyunlu Tariki	30	---	---	Haleb'den Edleb'e kadar araba mürur eder.
Acilen inşası mutasavver olan	Haleb-Edleb- Cirsuğur- Lazkiye Hududu Tariki	106	---	---	Araba mürur edemez.
	Haleb-Harem- Antakya- Süveydiye Tariki	120	---	---	Araba mürur edemez.
	Hamidiye Köprüsü- Elbistan Tariki	65	---	---	Araba mürur edemez.
	Elbistan-Efsus Tariki	25	---	---	Araba mürur edemez.
İkinci derece inşası mutasavver olan	Haleb- Nermaniye- Humam Tariki	60	---	---	Araba mürur edemez.
	Bab-Benec (...) Tariki	66	---	---	Yalnız 15 kilometresi tesviye edilirse araba suhuletle mürur eder.
	Pazarcık- Behisni Tariki	50	---	---	Araba mürur edemez.

Kaynak: Dâhiliye Nezareti Umur-ı Mahalliye-i Vilayat Müdiriyeti (DH UMVM) 74/31:14

I. Dünya Savaşı öncesinde Maraş Sancağı'ndaki yol çalışmaları konusunda arşiv kaynaklarında şu bilgilere yer verilmektedir: Dâhiliye Nezareti'nce H. 1330'da yapılan bayındırlık çalışmaları raporuna göre; Maraş şehir merkezinin kuzeyinde bulunan tarihi kaleden başlayarak şehrin güneyine ve Maraş-Antep Caddesi'nin başlanıcına kadar uzayan ve tek gidiş-gelişli, 12 m genişliğinde 2 km uzunluğunda bir cadde oluşturulmuştur (Öztürk 2006/2:791). Maraş-İslahiye yolu 41 km, Maraş-Göksun yolu ise 120 km'dir. H. 1330'da Maraş'tan başlayarak İslâhiye sınırında son bulan Maraş-İslâhiye yolunun birinci kısmını oluşturan 7,5 km'lik yolun 5 km'sinin toprak tesviyesi ile birlikte 2,5 km kadar da şose inşaatı tamamlanmıştır (DH UMVM 137/9:1-2).

Dâhiliye Nezareti'nin H. 1331 yılı verilerine göre Maraş-İslâhiye yolunun uzunluğu 141 km olarak ölçülmüştür. Maraş-Göksun yolu ise 120 km'dir (DH UMVM 137/9:2). H. 1332 yılı zarfında inşasına başlanan yol bulunmamaktadır. Ancak daha önceki dönemlerde inşasına başlanan yollarda çalışmalar savaş dolayısıyla tamamlanamamıştır. Yol çalışmalarında teşkil edilen amele taburundan günlük 235 asker Maraş-İslâhiye yol çalışmalarında istihdam edilmiştir (DH UMVM 153/10:7).

I. Dünya Savaşı yıllarına ait belgeler incelendiğinde Maraş Sancağı'nda amele taburlarının faaliyetleriyle ilgili kayıtlara da rastlanmaktadır. Amele taburları, Osmanlı Ordusu'nun geri hizmet birliklerinden biri olarak I. Dünya Savaşı'nın başında kurulmuştur. Amele taburlarının yaptığı faaliyetler Osmanlı ordu teşkilatı içindeki bir kısım birliklerce daha önce de yapılmaktaydı. Osmanlı Devleti'nin klasik döneminde amele taburlarının gördüğü benzer hizmetler farklı isimler altında askerleri birlikler tarafından yapılmaktaydı. Amele taburları gayrimüslim ve Müslüman askerlerden oluşmaktaydı. Bu birliklerde bulunan askerler cephede savaşmasında sakınca oluşturan vatandaşlardan oluşmaktaydı. I. Dünya Savaşı yıllarında ülkenin hemen her bölgesinde amele taburları teşkil edilmişti. Bu birliklerde görevli neferlere niteliklerine göre farklı ücretler ödenmekteydi. Amele taburları ihtiyaç duyulan her yere sevk edilerek bu yörelerin ihtiyaçları giderilmeye çalışılmıştır. Bunlar I. Dünya Savaşı yıllarında geri hizmet birlikleri olarak karayolu çalışmalarında, köprü inşaatlarında, demiryolu yapımında, zararlı hayvanlarla mücadelede, ağaç kesimi, tarımsal faaliyetlerde vb. ihtiyaç duyulan birçok alanda istihdam edilmişlerdir (Mutlu 2007:11-109).

I. Dünya Savaşı yıllarında çeşitli hizmetlerin yerine getirilmesi için kurulan amele taburlarında başta Müslümanlar olmak üzere çeşitli milletlerden topluluklar da istihdam edilmiştir. Bu milletlerden biri de Ermenilerdir. Ermeni vatandaşların demiryolu inşasında yer almasının nedenlerinden biri de fakir düşmüş Ermenilere aş ve iş imkânı sağlanmasıdır. H. 1328 tarihli iradeye göre; Maraş'ta bu yıllarda kıtlık yaşanmaktadır. Bu nedenle de bir kısım Ermeniler muhtaç duruma düşmüşlerdir. Devlet yetkilileri bu durumdaki Ermenilere para olarak yardım etme gereğini duymaktadır. Bu amaçla muhtaç durumdaki Ermenilerden 5 000 kişinin Bağdat Demiryollarında istihdam edilmesi planlanmıştır (DH İD 107/6). R. 1332 yılı Şubat ayı istatistik cetveline göre Maraş Sancağı'nda yapılan yol çalışmaları aşağıdaki tabloda görülmektedir.

Tablo 3: Maraş Sancağı'nda Yol Yapım Çalışmaları, 1917

YOLLARIN MEBDE VE MÜNTEHASI	BU AY ZARFINDA İCRA KILINAN	BU AY ZARFINDA İHTİYAR OLUNAN MASARİF (KURUŞ)			MÜLAHAZAT
		İnşaat Masarifi	Tamirat Masarifi	Yekun	
Mer'aş-Elbistan	---	0	100	100	Tamir ve tevsi' olunan Kayacık yoluna gönderilen barut nakliyesi
Elbistan Kazası	---	0	1 465	1 465	Elbistan köprüsünün tamir masarifi
Elbistan Kazası	---	805	0	605	Pınarbaşı köprüsünün müceddiden inşası
Elbistan Kazası	---	3 030	0	3 030	Azğun köprüsünün müceddiden inşası

Pazarcık Kazası	---	10 145	0	10 145	Aksu üzerine müceddiden yapılan köprü
Yekûn		13 980	1 565	15 545	

Kaynak: (DH UMVM 148/56:2)

H. 1332 yılında Maraş eşraf ve ulemasının Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği telgrafta şöyle denmektedir: Maraş Sancağı ticaret ve ziraat noktasında her türlü terakkiye müsait bir şehirdir. Bu özellikleri itibarıyla büyük siyasi öneme sahiptir. Şehrin ulaşım imkânlarının yetersizliğinden dolayı ithalat ve ihracat faaliyetlerinde güçlükler yaşanmaktadır. İhracata konu olan hububat ve mensucat malları adeta ambarlarda çürümeye terk edilmiştir. Bu konuda üretici kesim üretim konusunda büyük sıkıntılar çekmektedir. Bunların yanı sıra asker sevkiyatı da ulaşım yetersizliğinden dolayı güçlüklerle yapılabilmektedir. Ulaşım noktasında gelişmiş bölgeler ümrân olmasına karşılık Maraş'ta Meşrutiyet döneminde ulaşım konusunda yeterli çalışma yapılmamıştır. Mal ve asker sevkiyatının sağlıklı yapılabilmesi için Maraş'a 70 km uzaklıkta bulunan Bağdat Demiryolu hattının şehre bağlanması gerekmektedir (DH İD 191/1-6:4).

Maraş-İslâhiye yol çalışmalarında Maraş'ta bulunan Nevşehir istihkâm bölüğü ve amele taburu askerleriyle ve gönüllü olarak vatandaşlar da bu çalışmalara destek vermiştir. Ancak H.1332 yılında ülkenin içinde bulunduğu zor koşullardan dolayı Maraş-İslâhiye yol çalışmaları zaman zaman durdurulmuştur. Aksu Köprüsü için yol çalışmaları için oluşturulmuş olan amele taburundan 15 asker görevlendirilmiştir. Ayrıca Maraş-Malatya yolunun Armutlu kısmıyla Maraş-Göksun-Elbistan yolu, hububat taşımacılığı ve asker sevkiyatını kolaylaştırmak amacıyla vatandaşlar tarafından tesviye edilmiştir. Maraş-Malatya yolunun Armutlu kısmı 2 km olub bu yıl tamir edilmiştir. Elbistan-Malatya yolu ise 80 km'dir. Bu yolun 70 km'lik kısmı tesviye edilmiştir. Ayrıca Maraş-Göksun-Elbistan yolunun da 300 km'lik kısmının toprak tesviyesi yapılmıştır. Bu dönemde Maraş'ta 1 200 kişilik bir amele taburu teşkil edilmişti. Amele taburunda bulunan askerler zaman zaman yol çalışmalarından alınarak tarım alanlarında da çalıştırılmıştır. Bu yıl Maraş-Elbistan, Göksun-Sivas, Elbistan-Efsus, Göksun-Elbistan, Maraş-Göksun, Maraş-Yenicekale, Göksun-Andırın, Elbistan-Malatya ve Maraş-Malatya yollarında yol inşaatı ve köprü çalışmaları devam etmiştir. Özellikle asker sevkiyatı ve hububat nakliyatı için İslâhiye-Maraş yolu çok önem arz etmektedir (DH UMVM 144/57:4; DH UMVM 149/29:12; DH UMVM 148/80:4; DH UMVM 144/57:1-4).

Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu savaş koşullarına rağmen Maraş Sancağında imkânlar ölçüsünde yol çalışmalarına devam edildiği anlaşılmaktadır. Bu dönem sancaktaki yol çalışmaları, daha çok asker sevkiyatı ve hububat taşımacılığını kolaylaştırmak amacıyla yönelik olmuştur.

1923-1950 yılları arasında Türkiye'nin ulaşım politikası, demiryolu hatlarının iyileştirilmesi ve geliştirilmesi yönünde gerçekleşmişti. Bu bakımdan ülkede kara yolu yapımı konusunda pek ilerleme kaydedilmemiştir. Devlet karayollarındaki gelişme ancak Bayındırlık Bakanlığı'na bağlı Karayolları Genel Müdürlüğü'nün kurulmasıyla birlikte başlamıştır. 1950 yılına kadar yol bakımından pek gelişme gösterememiş olan Maraş'ta 1950'lerden 1960 yılına kadar karayolu ulaşımında önemli gelişme görülmüştür (Dedeoğlu 1996:31).

Kahramanmaraş, Türkiye demiryolu ağına 1948 yılında Köprüağzı İstasyonu'na 28 km'lik şube hattı ile bağlanmıştır. İl sınırları içinde demiryolu hattının uzunluğu 161 km'dir. Demiryolu ulaşımından il merkezi ile Türkoğlu ve Pazarcık ilçeleri yararlanmaktadır. Köprüağzı tren istasyonu kenti Kurtalan Ekspresi demiryolu hattına bağlayarak Van, Tatvan, Muş, Elazığ, Malatya, Gaziantep, Adana, Mersin, Ankara ve İstanbul şehirlerine ulaşımı sağlamaktadır (İl Turizm Müdürlüğü 2002:7).

4. SONUÇ

Bir bölgenin ekonomik gelişiminde ulaşım sistemi en önemli etkenlerden birini oluşturmaktadır. İlk çalardan itibaren ulaşım yolları üzerinde kurulan yerleşim yerlerinin önemli ticari hareketliliğe sahne olduğu görülmüştür. Maraş ve çevresi tarihte önemli göç ve kervan yolları

üzerinde yer almaktaydı. Yerleşim yerinin geçmişi Yontma Taş Devri'ne kadar dayandırılmaktadır. Maraş'ın geçmişte çok eski ulaşım ağı üzerinde kurulmuş olmasının önemli bir sonucu olarak, tarihte birçok kültür ve uygarlığın kaynaşmasına ve milletlerin mücadelelerine sahne olmuştur. Hititler, Asurlular, Medler, Persler, Romalılar, Araplar ve Türkler bölgeye hakim olmuş önemli unsurlardan yalnızca bir kısmıdır.

Geçmişte Maraş ve çevresi fiziki coğrafyası, üretime elverişli toprakları ve iklim koşulları nedeniyle önemli bir yerleşim alanı olmuştur. Sahip olduğu bu özelliklerinden dolayı Maraş, ticari ve askeri bakımdan da büyük önem kazanmıştır. Ancak, Osmanlı hâkimiyeti sonrasında bölgenin jeopolitik ve ticari önemi zamanla azalmaya başlamıştır. Özellikle Osmanlı Devleti'nin son döneminde Maraş'ta ulaşım konusunda büyük sıkıntılar yaşanmıştır. 20. yüzyılın başlarında Maraş Sancağı'nı dış dünyaya bağlayan mevcut yolların birçoğunda arabayla ulaşım sağlanamamıştır. Üzerinde çalışma yapılan yollar çoğunlukla asker ve hububat taşımacılığını kolaylaştırmak amacıyla yönelik olmuştur. Asker ve hububat taşımacılığında Maraş, Zeyton ve Elbistan yolları oldukça önemlidir. Sancakta üretilen ve ihracata konu olan ürünler ulaşım problemleri nedeniyle istenen ölçülerde ihraç edilememiştir.

Meşrutiyet'ten sonra yol yapım faaliyetleri Nafia Nezareti'nce planlanmış ve karayolları alanında özellikle valilerin özel gayretleri sonucu olumlu gelişmeler yaşanmıştır. Ancak, yapılan bu yeni yollar da motorlu araçların hareketi için pek elverişli olmamıştır. Bununla birlikte, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde yaşanan bütün olumsuz şartlara ve gelişmelere rağmen devlet yetkililerinin ulaşımın iktisadi ve siyasi önemini iyi kavradıkları ve bu amaçla mevcut imkânlar ölçüsünde yol çalışmalarına devam ettikleri arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır.

KAYNAKLAR

I. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri

DH İD, 222/21:7 DH İD, 191/1-6:4 DH İD, 25/17:1/10
DH İD, 25/17:3/2 DH İD, 25/17:2/2 DH İD, 107/6
DH UMVM, 144/57:4 DH UMVM, 137/9:1 DH UMVM, 137/9:2
DH UMVM, 144/57:1-4 DH UMVM, 148/80:4 DH UMVM, 149/29:12
DH UMVM, 153/10:7 DH UMVM, 153/70:4

II. Kaynak Eserler

Besim Atalay (1339). *Maraş Tarihi ve Coğrafyası*, İstanbul: Matbaa-i Âmire.

Cuinet, Vital (1891). *La Turquie D'Asie*, Tome Deuxieme, Paris : Ernest Leroux, Editeur.

İl Turizm Müdürlüğü (2002). *2002 Kahramanmaraş Turizm Envanteri*, Kahramanmaraş: İl Turizm Müdürlüğü Yayını.

Şemseddin Sami (1316). "Haleb", *Kamusu'l-A'lam*, Cilt: 6, İstanbul: Mearif Nezareti Tarafından Tab' Edilmiştir.

Yurt Ansiklopedisi (1982). "K. Maraş", Cilt:8, İstanbul: Anadolu Yayınları.

III. Araştırma ve İnceleme Eserler

Baş, Yaşar-Tekin, Rahmi, *Maraş Vakıfları (Dulkadirli ve Osmanlı Dönemi)*,

Konya Ereğli Oğuz Dulkadiroğlu Bektik Kültürünü Yaşatma Derneği

Kültür Hizmeti No:1, Konya-Ereğli 2007

- Dedeoğlu, Mesut (1996). *Kahramanmaraş Ekonomisi*, Ankara.
- Faroqhi, Suraiya (1993). *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Türkiye Araştırmaları 3.
- Gökhan, İlyas. (2005). "13. Yüzyılın İlk Yarısında Maraş", *I. Kahramanmaraş Sempozyumu*, Cilt I, Organizasyon:Maraşder-Kahramanmaraş Belediyesi, Yayına Haz.: Said Öztürk, İstanbul: MARAŞDER.
- Gündüz, Tufan (2001). "Kahramanmaraş", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 24, İstanbul: İSAM Yayını.
- Gürbüz, Mehmet (2001). Kahramanmaraş Merkez İlçenin Beşeri ve İktisadi Coğrafyası, Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları No:2.
- Mutlu, Cengiz (2007). *Birinci Dünya Savaşı'nda Amele Taburları (1914-1918)*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Öztürk, Said (2006). *Osmanlı Salnamelerinde Maraş Sancağı 1284-1326/1867-1908*, Cilt 2, İstanbul: Kahramanmaraş Belediyesi Kültür Armağanı.
- Sevimay, Hayri R. (1995). *Cumhuriyet'e Girerken Ekonomi: Osmanlı Son Dönem Ekonomisi*, İstanbul: Kazancı Kitabevi.
- Tabakoğlu, Ahmet (1986). *Türk İktisat Tarihi*, İstanbul: Dergâh Yayınları, Tarih Dizisi

TASAVVUF KLASİKLERİ AÇISINDAN NAMAZA PSİKOLOJİK BAKIŞ

Psychological Aspect To Ritual Prayer In Terms Of Classics Of İslamic Mysticism

Esma Sayın *

ÖZET

Namaz, Kur'ân-ı Kerim ve hadislerin, en önemli kavramlarından birisidir. Namaz, sözlükte “dua, tebrik, rahmet, övgü, bağlılık, yüceltme, yüce yaratıcıyı anma” anlamlarına gelir.

Bu çalışmada biz, namaz ibadetini tasavvufî ve psikolojik açıdan değerlendirdik. Konuyu ele alırken tasavvuf klasiklerinin bazularından faydalandık. Kıyam, rükû ve secde gibi namazın rükûnları hakkında bilgi vermeye çalıştık. Namazın rükûnlarını; özellikle Sühreverdî, Hucvirî, Kelebazî, Muhasibî ve İbn Arabî gibi sufilerin yorumları ve psikolojik kavramlar çerçevesinde ele aldık.

Anahtar Kelimeler: Namaz, Kıyam, Rükû, Secde

ABSTRACT

Ritual Prayer (Salah) is, one of the most important concepts of Koran and Hadith. Ritual Prayer means “prayer, congratulation, compassion, praising, connection, sublimation, remembering the exalted Creator” in dictionary.

In this study, we dealt with the Ritual Prayer from the point of Islamic Mysticism and psychological perspective. We benefited from some of the mystic books, while we were dealing with the subject matter. We tried to give information about the elements of Ritual Prayer such as Upholding (Kıyam), Rükû (Rükû) and Prostration (Sajdah). We dealt with the elements of Ritual Prayer within the psychological concepts and the framework of some Sufis' interpretations such as Sühreverdî, Hucvirî, Kelâbazî, Muhasibî and İbn Arabî.

Key Words: Ritual Prayer (salah), Upholding (Kıyam), Ruku (Rükû), Prostration (Sajdah).

TASAVVUF KLASİKLERİ AÇISINDAN NAMAZA PSİKOLOJİK BAKIŞ

a. Namazın, Zihin Bulanıklığı ve Bağlanma Bozukluğu Üzerindeki Etkisi

Namazın manevî ve psikolojik önemini kavrayarak huşu içerisinde namaz kılmak, İslam dininde önemlidir. Bu noktada öncelikli tavsiyemiz namazın şeklî yönünün haricinde onun ruhu diyebileceğimiz manevî yönünü keşfetmektir. Nitekim Mevlânâ'ya göre “Namazın özü, ruhun namazıdır. Şeklen kılınan namaz, geçicidir; devamlı olamaz. Çünkü ruh, deniz âlemidir. Sonsuzdur; cisim ise deniz kıyısı ve karadır, sınırlı ve ölçülüdür. İşte bu yüzden devamlı namaz; ancak ruhun namazı olabilir. Ruhun da, eğilmesi ve kapanması; yani rükû ve secdesi vardır; fakat bunları açıkça şekillerle göstermek lazımdır. Çünkü mananın şekille bağlılığı vardır. İki bir olmadan fayda vermezler. Kızgınlık, şehvet ve hırs rüzgârları, namazı olmayanlara zarar verir.¹ Şekil-mana beraberliğini sağlamanın en önemli yolu olan huşu, aynı zamanda namaza odaklanmayı

* Yrd. Doç. Dr., Hakkâri Üniversitesi Eğitim Fakültesi İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği Bölümü
¹ Mevlânâ Celâleddîn Rumî, Mesnevî-i Mânevî, (thk. Reynold A. Nicholson), İntişârât-ı Hermes, Tahran, 2003, s. 751; Mevlânâ, Konularına Göre Açıklamalı Mesnevî Tercümesi, Ötügen Neşriyat, (çev. Şefik Can), İstanbul, 2002, C. 2, s. 321

kişide dikkat odaklanmasını sağlayarak başarabilir. Dikkat odaklanması ise, kişiyi namaza duygusal, zihinsel ve bedensel manada odaklayabilir. Bu odaklanma tarzı ise, kişide zihin bulanıklığına çare bulur bir niteliğe sahiptir.

Namazda duygusal, zihinsel ve bedensel odaklanma mecburiyeti olan huşu, kişide akut zihin bulanıklığı (acute confusional state) problemini ve dikkat odaklanması sorununu ortadan kaldıracı bir etkiye sahiptir. Çünkü kişi, bu problemlerini çözmeden namaza odaklanamaz ve huşuyu sağlayamaz. “Bu bağlamda akut zihin bulanıklığı; uyuşukluk, heyecan, zihin bulanıklığı, yönelim kaybı ve hezeyan sayılabilir.”² “Hezeyan ise, kendisi net bir hastalık olmasa da pek çok ruhsal ve psikolojik kaynaklı hastalığın altında yatan nedendir. Dikkat problemi, zihinsel karmaşa ve duygusal hareketlenme, bir hezeyan belirtisi olabilir.”³ Bu manada huşuyu sağlama gayreti, hezeyanı yenmenin en önemli nedeni olabilir. Hezeyanlarını yenebilen bir ruh ise, hem namaza bütüncül bir tarzda odaklanabilir hem de namazda Gazâlî’nin sürekli dikkat çektiği gönül huzurunu yakalayabilir.

Namazda odaklanarak namazda gönül huzurunu hissedenlerin namazını İsmail Hakkı Bursevî şöyle yorumlar: “Gerçek manada namaz kılanlar bu âlemin maverasında Fahr-i Âlem Rasûlullah efendimize uyanlardır. Zira Rasûlullah’a uyma, namazda perdesizdir. Haremin sakinleri için kibleyi gösteren bir rehber her zaman ihtiyaç vardır. Aynı şekilde vahdet mihrabında imam olan Fahr-i Âlem Rasûlullah efendimize söz, iş ve hal bakımından tabi olup engelsiz olarak uyanların namazları, hakikat; şuhudları kâmilidir. Bunların dışında kalanların bağıllık ve itaatleri ise, nefsanî; mülahazaları noksandır.”⁴ Demek ki hakiki namaz kılma bilinci, Rasûlullah’a bağıllık ve itaat şuuruyla içselleştirilebilir. Namazdaki tesbih ve tenzih anlayışı ve teslimiyet bilinci, sağlıklı bir bağlanma davranışıyla sonuçlanır. Bu nedenle namaz esnasında Allah’a duyulan saygı ve tevazu; tesbih ve tenzih anlayışı; tevbe ve teslimiyet bilinci, kişideki mevcut bağlanma bozukluğunu (attachment disorder) tedavi ve terapi eder. “Zaten bağlanma bozukluğu, kişinin sevgiyeye dayalı kalıcı ve yakın ilişkiler kurmakta zorluk çekmesiyle tanımlanan bir rahatsızlıktır.”⁵ Bağlanma bozukluğunun en güçlü tedavisi, kulluk bilinci ve teslimiyet duygusuyla sağlanır. Bu duygular da en güçlü haliyle namazda yaşanır.

b. Namazın, Bağımlılık Duygusu ve Panik Bozukluğu Üzerindeki Etkisi

Namazdaki kıyam duruşu esnasında insan, “Senden başka ibadet edilecek ilâh yoktur.” niyazı ve “Yalnız Sana ibadet eder, yalnız Senden yardım dileriz”⁶ duasıyla; rükû esnasında, “Yüce Rabbim Seni tesbih ve tenzih ederim.” ifadesiyle; secde’de ise, “Yüceler yücesi Rabbim Seni tesbih ve tenzih ederim.” tesbihiyle; Rabbine bağlı olan ancak asla bağımlı olmayan bir kişilik geliştirir. “Bu noktada bağımlılık (dependency), kişinin kendi başına davranamamasını ve başka kişi ve kişilerin etkisi, güdümü, yönetimi ve belirlenimi altında bulunmasını gerektirir.”⁷ “Bağımlı kişilik bozukluğu olan insanların, duygusal ve fiziksel gereksinimlerini karşılamak için çok fazla başkalarına bağımlı olma durumu bulunmaktadır.”⁸ Namaz ibadeti ise; Allah’a bağlı olan, O’na kul olan, O’nu seven ve O’na kendisini hakiki sevgili hisseden bir insan inşa etmeyi ister. Aksine namaz, Allah’a bağlı olan ama Allah dışındaki hiçbir şeye bağımlı olmayan bir insanı inşa eder.

Allah’a bağlı olmanın tecrübesini namazda yaşayan bir insan; namazda, huzur-ı kalbi tadar. Zaten huzur-ı kalp olmadan, namaz olmaz. Yani âlem-i sırda kalp, Allah ile beraber olmadıkça, insan hakiki namaza ulaşamaz. Bu hususta Hafız şöyle der:

“Âşık abdesti ciğer kanıyla almazsa,
Aşk müftüsünün sözüne göre namazı sahih olmaz.”⁹

² Selçuk Budak, Psikoloji Sözlüğü, Bilim Sanat Yay., Ankara, 2000, s. 40

³ A. Clegg, “Wich Medications to Avoid in People at Risk of Delirium: A Systematic Review”, Age and Aging 40, Jama, New York, U.S.A., 2001, s. 17

⁴ İsmail Hakkı Bursevî, Ferâhu’r-Ruh Muhammediyye Şerhi, (haz. Mustafa Utku), Uludağ Yay., Bursa, 2003, C.4, s. 262

⁵ Budak, a.g.e., s. 106

⁶ Fatiha, 1/4

⁷ Orhan Hançerlioğlu, Ruhbilim Sözlüğü, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2003, s. 42

⁸ Chiristopher Perry, Dependency, Wads Wort Press, New York, 2005, s. 38

⁹ Bursevî, a.g.e., C. 4, s. 266-267

Böylece insan gönül samimiyeti ile abdest aldığında, gönül huzuru ile namaz kılar ve Rabbine bağlı olmayı içselleştiren bir kulluk bilinci yakalar. Bu yönüyle namaz kılan kişi için namaz, iki önemli faydayı ona sunar: “Bunlardan birincisi, nefsin kendi özelliklerini görmesini ve kişinin onları terbiye etmesini arzu etmesidir. İkincisi ise, namazda organların sükûn bulması, arzulara ket vurma, idrakin açılmasıdır.”¹⁰ Bu iki maddeyi gerçekleştirdikten sonra namazda nefsin terbiye etme metodlarını tecrübe ederek sükûnet ve huzuru yakalayan bir kişi için, panik bozukluğunun tedavisi mümkün olabilir

Namaz esnasında Allah'ın en büyük olduğunu, Allah dışındaki dost, yâr ve yârenlerin daha küçük olduğunu ifade eden; “Senden başka ibadet edilecek ilâh yoktur.”, “Yalnız Sana ibadet eder, yalnız Senden yardım dileriz.”¹¹ niyâzıyla endişe, korku ve panik uyandıracak durumları reddeden kul, namazın manevî terapisinin himayesine girer. Korku, endişe ve panik uyandıran durumlar, insanı yiyen bir kemirgen gibidir. “Bu manada panik bozukluğu (panic disorder); beklenmedik bir şekilde veya kişi tarafından tehlike olarak algılanan durumlarda tekrarlanan panik nöbetleriyle ve buna bağlı anlamlı davranış değişiklikleriyle tanımlanan ciddi bir kaygı durumudur.”¹² “Aynı zamanda panik bozukluğu, şiddetle tekrar eden bir kaygı bozukluğu olarak da ele alınabilir. Ancak bu his tamamen psikolojiktir.”¹³ Namaz esnasında Rabbine olan güven ve sevgisini güçlendiren bir kişi, geçmiş ve geleceğe dayalı korku ve kaygılarını yenmeyi başarabilir. Allah'tan başka hakiki dostu olmadığını anlayan ve yalnız O'na ibadet edip yalnız O'ndan yardım dileyen bir kul; güven, saygı ve sevgi hislerini zihin ve gönül dünyası için hâkim bir his kılıp O'nu Rabbinden uzaklaştıran bütün korku, kaygı ve panik durumlarından sıyrılabilir.

c. Namazın, Üstünlük Kompleksi Üzerindeki Etkisi

Güven, saygı ve sevgi hislerini zihin ve gönül dünyası için hâkim bir his kılıp kişiyi Rabbin'den uzaklaştıran korku, kaygı ve panik durumlarından sıyrılan bir kişi için namaz “dinin direği olduğu gibi ariflerin gözünün nuru, sıddıkların ziyneti, mukarrabinlerin tacıdır. Namazın makamı, Allah'a vuslat makamıdır. Aynı zamanda namaz; yakınlık, heybet, huşu ve haşyet, saygı, vakar, müşahede, murakebe, esrar, Allah'a yalvarış, Allah huzurunda duruş, Allah'a yöneliş, Allah dışındakilerden yüz çeviriş makamlarını ifade eder.”¹⁴ Böylece namaz irfanı yaşayanların gözünün nuru; Allah'a sadakatle bağlananların ziyneti, Allah'a yakınlık makamını yakalayanların tacıdır. Namaz, Allah'a manevî ve ruhsal ulaşma makamıdır. Aynı zamanda o, Allah korkusu ve bütünleşme; saygı ve tevazu; Allah'ın isim ve sıfatlarını içselleştirme ve manevî yakınlık duygularını aynı anda kulun kalbinde yaşatır.

Kıyam esnasında başlayan, rükû'da olgunlaşan, secde de ise zirveye ulaşan bu duygular; özellikle saygı, yakınlık ve tevazu duygusudur. Kıyam'da Allah dışındaki bütün sevgilileri tekbirle arkada bırakan, sonra hesap gününü yaşayan kişi için rükû'da hesabını hakkıyla verememekten dolayı saygı ve tevazu duyguları içerisinde eğilim; bu duyguların namazda ne kadar da güçlü yaşandığını gösterir. Rükû'da tenzihle hataları itiraf ediş sonrası tekrar huzura davet edilmişle bu duygular yaşanır. Coşku duygusu, secdede “Yüceler Yücesi Rabbim Seni tesbih ve tenzih ederim” niyâzıyla zirveye ulaşır. Coşkuyu ve saygıyı takip eden ya da motive eden en güçlü duygu, yine tevazu duygusudur. Tevazu duygusunun eksikliği, üstünlük kompleksine (superiority of complex) neden olur. Üstünlük kompleksinin en güçlü tedavi ve terapisi de namazda kıyam, rükû ve secde duruşuyla sağlanır. Hem mana hem de şekil itibarıyla saygı ve tevazu duygusunun en üstünü yaşanarak üstünlük kompleksine darbe vurulur. “Bu kompleks, kişinin başkalarınınkine kıyasla kendi fiziksel, zihinsel ve duygusal özelliklerine veya yetilerine gerçeğe uymayan aşırı, abartılı bir önem vermesiyle veya bu temelde kendini herkesten üstün ve önemli görmesiyle tanımlanan bir tutumdur.”¹⁵ “Özetle üstünlük kompleksinin abartılı bir şekilde başkalarından üstün olma duygusu olduğu söylenir. Aslında insan, üstünlük kompleksiyle kendi başarı ve yeteneklerini olduğundan daha da abartılı bir şekilde görür ve sadece kendisine mal eder.”¹⁶ Şekil, mana ve lafız

¹⁰Haris Muhasibî, er-Riâye li Hukukillâh, (Edited By. Margaret Smith), E.J.W., Gibb Memorial Series, London, 1987, s. 376-377

¹¹ Fatiha, 1/4

¹² Budak, a.g.e., s. 589

¹³ W. Coryell, R. Noyes, Panic Disorder, General Psychology Press, New York, U.S.A., 2006, s. 28

¹⁴ Serrâc Tûsî, el-Lûmâ fi Tarihi't-Tasavvufi'l-İslamiyyi, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyyeti, Beyrut, 2001, s. 55

¹⁵ Budak, a.g.e., s. 801

¹⁶ D. Schultz, Superiority Complex, Wads Wort Press, New York, 2009, s. 131

beraberliğiyle kişiye tevazu ve saygının en yücesini yaşatan namaz, hem Allah'a hem de O'nun kullarına ve bütün âleme karşı saygı ve tevazu duyma noktasıdır. İşte bu nedenle üstünlük kompleksinin en güçlü manevî terapi yolu, namazdır. Kişi namazda kendi yetenek ve üstünlüklerinin sahibinin ve ikram edicisinin Allah olduğunu bilerek O'na şükran duyar, o yeteneklerin sahibine güven duyarak öz-güven yetisini geliştirir.

Namazda kendi yetenek ve üstünlüklerinin sahibinin ve ikram edicisinin Allah olduğunu bilerek ve o yeteneklerin sahibine güven duyarak öz-güven yetisini geliştiren; tevazu içerisinde namazda yakınlığı yakalayan bir kişi için, namazın dört unsuru vardır: “Mihrapta kalp huzuru, karşılıksız ve sınırsız ikram eden Allah huzurunda aklın müşahedesi, şüphesiz bir şekilde kalbin huşusu, insanı oluşturan bütün organların kusursuz bir şekilde Allah'a boyun eğmesidir. Çünkü kalbin huzuru, perdelerin kalkmasıyla olur. Aklın müşahedesi, cezanın kalkmasıyla olur. Kalbin huşusu ise, kapıların açılmasıyla olur. Kalp huzuru olmaksızın namaz kılan kimse, nefesine uyararak şekli bir namaz kılmış olmaktadır. Aklın müşahedesi olmaksızın namaz kılan kimse ise, hatalı bir namaz kılmış kişidir. Kalp huşusu olmaksızın namaz kılan kimse ise, namazın manevî derinliklerini hissedemeden namazını yanlış kılmış kişidir. İnsanı oluşturan bütün öğelerin boyun eğişi olmaksızın namaz kılan kimse, katı bir kalple namaza yakınlaşan; namaza haksızlık eden bir kişidir.”¹⁷ Namazın şu dört unsuruna riayet ederek yerine getiren kimse ise, ona tam bir vefa ile onu ikame eden kişidir.

d. Namazın, Dikkat Bozukluğu ve Obsesyonlar Üzerindeki Etkisi

Namazın ifade edilen bu dört unsuruna riayet ederek yerine getiren kimse ise, namaz ibadetini huşu ve ikâme ile yerine getiren bir kişidir. Bu bağlamda namaz ibadeti, şekilden kurtulup manaya doğru hareket ederken kişiyi tetikleyen en önemli kavram, huşu kavramıdır. Huşu; namaza ruhsal, psikolojik, zihinsel ve bedensel odaklanma halidir. Bu odaklanma hali yoğun bir dikkat halini ve algıda seçiciliği gerektirir. Bu bağlamda namaz, kişiyi huşuya mecbur bırakan yapısıyla dikkat odaklanması ve algıda seçiciliği ona tecrübe ettirir. “Bu manada dikkat; (attention) algısal işlevleri, düşünceleri, duygusal girdileri, bilişsel süreçleri, çevresel uyarıcıların bazılarını görmezden gelip bazılarını seçerek onlar üzerinde odaklaşabilme ve böylece seçilen uyarıcıları daha net algılayabilme yetisidir.”¹⁸ Huşu'yu gerçekleştirme gayretiyle kişi, çevresel uyarıcıları en aza indirerek algısal, zihinsel ve duygusal algılarını Allah'a odaklar ve hakiki sevgilisiyle karşılaşır. Geçici sevgilere ve sevgililere vedanın yapılması, Allah'a odaklanmış bir algı ve dikkat odaklanması ile ancak huşu esnasında gerçekleşir.

Huşu, dikkat eksikliğinin de en önemli ilacıdır. Çünkü dikkatini Rabbine odaklayamayan bir kişi, huşuyu gerçekleştiremez. Huşu olmayınca da namaza duygusal, zihinsel, ruhsal ve bedensel manada odaklanmak mümkün olmaz. Huşu ise, namazı şekilden kurtarır; onu ruh, beden, zihin ve gönül bütünlüğüne yönlendirir. “Bu bağlamda dikkat eksikliği; belirli bir işe odaklanmakta zorlanma ve dikkatin kolayca dağılmasıdır. Dikkat eksikliği yaşayan kişiler; dikkatsizlikten kaynaklanan hatalar yaparlar ve başlanan işi yarıda bırakırlar. Görev ve etkinlikleri düzenlemekte zorlanırlar.”¹⁹ Bu yönüyle namaz ibadeti, huşuyu mecbur kılmasıyla, her namazda insana dikkat odaklanmasını ve algıda seçiciliği sağlar. Böylece insan, belirli bir işe odaklanma problemini çözebilir; bir işte kararlılıkla devam etme performansını kazanabilir.

Huşu'yu namazın merkezine koymak ile saplantıların özellikle namazda tedavi ve terapi edilebileceğini ifade edebiliriz. “Bu bağlamda saplantı rahatsızlığı (obsessive disorder), terapi edilemezse bunaltı yaratacak ve kişinin normal işleyiş yetisini, çalışma düzenini, sosyal etkinliklerini veya ilişkilerini bozacak şiddette tekrarlanan bariz saplantılar veya zorlanımlar ile tanımlanan ve kirlilik, cinsellik, saldırganlık, düzenlilik, din gibi konuların etrafında yoğunlaşan bir kaygı bozukluğu durumunu alır. Yine obsesyonlar kişi için bir anksiyete bozukluğu olup sürekli tekrarlanan korku, huzursuzluk ve endişe duygularını üretmek ve iç dünyasında bu duyguları periyodik bir şekilde yaşamak şeklinde tarif edilir.”²⁰ Eğer vesvese dediğimiz obsesyonlar ciddiye alınırsa, sürekli onların olumsuz telkinleri dinlenirse, onlar kişiyi huşudan uzaklaştırır. Obsesyonlar dışında herhangi bir konuya veya olumlu telkine odaklanılmazsa ve özellikle namaz esnasında huşu

¹⁷ Tusî, a.g.e., s. 158

¹⁸ Budak, a.g.e., s. 210

¹⁹ DL. Dunner, Current Psychiatric Therapy, Saoundes Company Press, Philaldephia, 1993, s. 267

²⁰ Gary Null, Obsessive-Compulsive Disorder, Seven Strokes Press, New York, 2006, s. 269

ile; obsesyonlar etkisiz hale getirilmezse, dinde vesvese dediğimiz sinsî sesler, kişinin yaşamının her noktasına bir saplantı rahatsızlığı olarak yansır.

e. Namazın, Kendini-Aşma Tecrübesi Üzerindeki Etkisi

Saplantıları etkisiz hale getirme hususunda, namaza salât denmesinin esas manası, kul ile Allah arasında bir bağ oluşturduğu içindir. “Namaza girmek, niyazda bulunmak üzere Yüce Allah’ın huzuruna çıkmaktır. Zira namaz kılan kişi; okuması, duası, zikri ve benzeri hal ve hareketleriyle Allah’a münacat ediyor, demektir.”²¹ “Bu nedenle namazın gerçek anlamı, dünya ve ahiretle ilgili bütün bağlardan soyutlanma ve hakikatlerin tek bir gerçekte birleştirilmesidir. Bu noktada bağlardan kastımız, Allah dışındaki her şeyi kapsar. Hakikatlerden kastımız ise, Allah için olan ve Allah’tan gelen her şeyi içine alır. Böylesine güçlü bir bağla kulluk şuurunu yaşayan bir kişi için namaz, vuslattır. Zaten namaz, Allah’ı hatırlama ve O’na boyun eğmedir. Fakihlerin kullarımlarına göre namaz, belli biçimlerde sınırları çizilmiş olarak icra edilen amellerin ortak ismidir.”²² “Bu manada namaz, sadece bir huzur bulma ya da feyizlerde kendini kaybetme vasıtası değildir. Çünkü emredilen bir ibadet, hiçbir dünyevî ve uhrevî fayda için vasıta olamaz. Aksine namaz, huzur için yapılan bir fiil olup vecd ile sadece huzura ulaşma anlamını taşır.”²³

Namaz kılan insan, özellikle vecd ve huzur ile tesbih ve tenzihin en zirve noktasını "Yüceler Yücesi Rabbim, Seni tesbih ve tenzih ederim." diyerek yaşar. Tesbih ve tenzihin en yüce boyutuyla yaşandığı o anda, insan tenzih sırrıyla Rabbini kendisine ait olan eksik sıfatlardan uzak tutarken eksiklikleri Rabbi için ret etme noktasını yaşar. Tenzih anlayışı ile insan, Allah'a Vâfi ismiyle sevgisini, şefkatini ve vefâsını sunar. Aynı zamanda tenzih sırrıyla kişi, kendisinin vefâsızlığını ve Rabbi'nin vefâsı yanında kendi vefâsının sınırlıklarını keşfeder. Bu yönüyle secde'de tesbih sırrıyla Rabbinin "Vâfi" ismini andığında, Rabbini sevgisi, şefkati ve vefâsıyla tesbih eder ve anar. Bu tesbih ediş ve anış; kişiyi kendi ilâhi özülle karşılaştırır ve kendini aşma (self-transcendence) tecrübesini ona yaşatır. “Bu bağlamda kendini aşma tecrübesi, kişinin kendini unutulabilmesi ve kendi dışındaki şeylere veya daha yüce bir varlığa odaklanabilmesi veya onunla ilgilenebilmesidir. Bu nedenle kendini aşma tecrübesi, ruh sağlığı için büyük bir önem taşır.”²⁴ Kendini aşma tecrübesi, aynı zamanda Allah’ın aşkın bir varlık olduğunun ve O'nun hakiki yücelik sahibi tek varlık olduğunun farkına varmaktır. Zaten namaz kılan bir kişi, “Senden başka ibadet edilecek bir ilah yoktur.”, “Allah En Büyüktür.” niyazını ve “Yalnız Sana ibadet eder, yalnız Senden yardım dileriz.”²⁵ duasını ederken de Rabbinin aşkın ve kulunu aşan gücüne iman eder. Bu iman edişle, Allah’ın isim ve sıfatlarıyla bütünleşme ve onları içselleştirme gücünü yakalayabilir. “Allah’ın aşkın bir varlık oluşu, O'nun bütün varlığı aşan ve bütün varlığın ötesindeki gücünü ifade eder.”²⁶

Namazda Allah’ın isim ve sıfatlarıyla bütünleşerek kendini aşma tecrübesini yaşayan ya da tasavvufun ifadesiyle cem halinde olanlar, gece-gündüz her an kendilerini namazda bulurlar. Buna daimî namaz, sürekli olarak “Huzur-i Hâk’da bulunma” adı verilir. Bu durumu yaşayanların en güçlü örneği ise Peygamber Efendimizdir. “Rasûlullah’ın ruhu namazda, gönlü niyazda, sırrı pervazda, nefsi erime halindeydi. O derecede ki, namaz O’nun göz aydınlığı haline gelmişti. O, namazda iken bedeni mülk âleminde, ruhu ise melekût âleminde bulunurdu. Bedeni beşerî idi ama ruhu “üns” halinde idi. Yani Hz. Peygamber Efendimiz, her namaz kılışında ruhen miraç ederdi. Bu esnada ruhu dergâh-ı izzete yükselirdi.”²⁷

f. Namazın, Narsistik Kişilik Bozukluğu Üzerindeki Etkisi

Peygamberimizin manevî imamlığında üns dediğimiz manevî yakınlığı sağlayan kişiler için namaz, hep birlikte aynı hareketlerin icra edilmesi suretiyle her şeyden önce birliği ve beraberliği sembolize eder. “Müslümanların bedenlen bir arada toplanmaları ruhen, kalben, fikren, hissen ve itikaden kaynaşmış ve yekpare bir kitle haline gelmiş olmalarının da remzi sayılır. Saflardaki

²¹ Süleyman Uludağ, İnsan ve Tasavvuf, Mavi Yayıncılık, İstanbul, 2001, s. 28-29.

²² Ali b. Osman Hucvirî, Keşfü'l-Mahcûb, (thk. Mahmûd Âbidî), İntişârât-ı Sâdâ ve Sîmâ, Tahran, 1384, hş. 2006, s. 448; Hucvirî, Keşfü'l-Mahcûb, Hakikat Bilgisi, (haz. Süleyman Uludağ), Dergâh Yayınları, İstanbul, 1996, s. 437

²³ Hucvirî, a.g.e., s. 438

²⁴ Budak, a.g.e., s. 575

²⁵ Fatiha, 1/4

²⁶ Jean-Paul Sartre, Existing and Nihilty, Square Press, New York, 1956, s. 78

²⁷ Hucvirî, a.g.e., s. 438

doğruluk ve hareketlerdeki ahenk, kalplerdeki doğruluğu ve ruhlardaki ahengi temsil eder. İmamın tekbirleri ile hareket edilmesi, ferdi irade ve şuurun fani olup, yerine ma'şeri irade ve şuurun geçmesine işaret eder. Diğer taraftan imam önderliğinde düzgün saflar teşkil edilerek bir uyum içinde birlikte yerine getirilen davranış biçimleri, cami dışındaki sosyal hayatta ve müşterek faaliyetlerde de müslümanların birlikte ve nizam dâhilinde hareket etmeleri gerektiğine dikkati çeker.²⁸

Namaz kılan kişi, “Bizleri istikamet üzere doğru yola hidayet et.”²⁹ diye başladığı süreçte “Rabbimiz hesabın görüleceği gün beni, anne-babamı ve bütün inananları bağışla.”³⁰ duasıyla “ben” merkezilikten “biz” anlayışına ve kucaklayışına doğru kayar. Ayrıca tahiyat duasında kişi, manevî miracını yaşarken Allah ve Rasûlü'nün karşılıklı dualaşması ve selamlaşmasına ortak olur. Daha sonra da Hz. Peygamber'in “Selam bize ve bütün iyi kulların üzerine olsun.” duasıyla kişi, benmerkezci yapıyı en iyi tanımlayan narsistik kişilik bozukluğuna (narcissistic personality disorder) en güçlü darbeyi vurur. “Narsistik kişilik bozukluğu; görkemli bir eşsizlik, önemlilik, yeterlilik duyguları ve zihnin sınırsız başarı kazanma fantezileriyle meşgul olması, başkalarından sürekli ilgi ve hayranlık görme ihtiyacı, başkalarının eleştiri ve değerlendirmelerine karşı aşırı duyarlılık ama başkalarına karşı empati yokluğu olarak tasvir edilir. Aynı zamanda narsistik kişilik bozukluğu; başkalarını kullanma, aşırı idealleştirmeye aşırı küçümseme arasında gidip gelme vb. özelliklerle tanımlanan bir kişilik bozukluğudur.”³¹ “Yine narsist kişilik, kibir ve prestij, bir güç ve yeterlilik duygularıyla aşırı meşgul olurken, aynı zamanda ben merkezci bir anlayışla hayatını sürdürür.”³² Namaz ibadeti, kişiyi “ben” merkezci anlayıştan “biz” merkezli bir anlayışa doğru kaydırır. Böylece namaz, kişiyi hem Rabbiyle hem de içinde bulunduğu toplumla birleştirip bütünleştirerek içindeki ben merkezci narsist yapıyı tedavi ve terapi eder.

Benmerkezci narsist yapının en güçlü terapisi, nefsin terbiye edilmesidir. Bu manada namaz, nefsi tedavi etme yollarını da gösterir. “Çünkü namaz, Arapça'da “sılı” kökünden gelir. O da, ateş demektir. Yamuk bir tahta düzeltilmek istendiği zaman, ateşle düzeltilir. Kulda da, kötülüğü emreden nefsinin varlığından dolayı bozukluklar ve kusurlar bulunmaktadır. Kerim olan Allah'ın öyle nuranî ateşleri vardır ki, O'nunla bizim aramızdaki perdeler kalksa isabet ettiği nefsin her kötü vasfını yakar. Ancak namaz kılan kimseye Hz. Allah'ın saf ve yakıcı nurlarından bir kısmı isabet eder ve o ateş, kişinin kusurlarını ortadan kaldırır. Belki o ateşle, insanın miracı gerçekleşir.”³³ Bu bağlamda altın, ateşle artık maddelerden kurtulur ve saflığı elde eder. Bitki de, ateşe tabi tutularak o bitkinin özü ve katıksız bitkinin içeriği elde edilir. Demir, ateşle çelikleşir. Yine insan da, Allah'ın nuranî ateşlerine maruz kalır ve O'nun isimleri ile bütünleşirse; kendi kusurları yok olur ve öz benliğini-ilahî özünü keşfeder. Çay bile ateşle demlenir ve lezzet bulur. İnsan da namazla demlenir; sonuç da lezzet bulur. Namaz kılan kimse, kalbiyle Allah'a yolculuk yaparak hevâsına, dünyasına ve Allah dışındaki her şeye veda etmektedir.

g. Namazın, Kendini-Gerçekleştirme Tecrübesi Üzerindeki Etkisi

Hevâ ve hevesinden özgürleşerek kulluk bilincini yakalayan bir insan, ilahî ve manevî bütünleşmeyi namaz esnasında tecrübe eder. “Yüceler yücesi Rabbim Seni tesbih ve tenzih ederim.” niyazıyla ve Tahiyat duasındaki Allah ve Rasûlü arasındaki selamlaşma ve dualaşmaya ortak olan kul, manevî miracını ilâhî ve manevî bütünleşmeyle, namaz esnasında yaşar. İlahî isim ve sıfatlarla bütünleşme ve kendi ilahî özünü hissetme anı olan secde ve tahiyat duası; insanın kendini gerçekleştirme (self-realization) noktasıdır. “Kendini gerçekleştirme; yetenekler, hedefler, yetiler de dâhil olmak üzere bireyin kişiliğinin bütün yanlarının dengeli ve uyumlu gelişi; yapısal ve kişisel potansiyellerin gerçekleştirilmesi anlamını taşır.”³⁴ “Maslow'a göre kendini gerçekleştiren birey, kendi potansiyel ve kapasitenin en yüksek düzeyde farkında olup, sahip olduğu bu potansiyeli gücünün nihaî noktası ile içsel bir tatmin sağlayarak bütünleştirebilir.”³⁵

²⁸ Süleyman Uludağ, İslâm'da Emir ve Yasakların Hikmeti, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 1997, s. 84

²⁹ Fatiha, 1/5

³⁰ İbrahim, 14/41

³¹ Budak, a.g.e., s. 528; Haçerlioğlu, a.g.e., s. 258

³² Theodore Mellon, Personality Disorders, John Wiley and Sons Press, New York, 1996, s. 393

³³ Ebu Hafs Sühreverdî, Avârifü'l-Maarif, Dâru'l-Kitabi'l-Arabiyyi, Beyrut, 1966, s. 127

³⁴ Budak, a.g.e., s. 580

³⁵ Abraham H. Maslow, Maslow's Concept of Self Actualization, (translate. Michael Daniels), Liverpool John Moores University Press, New York, 2001, s. 27

İnsan ilahî isim ve sıfatlarla bütünleştiği, kendini gerçekleştiren insanların özelliklerini taşıyabilir. Bu manada insan, hem kendi yetenek ve potansiyellerini en yüksek düzeyde gerçekleştirebilir; hem de manevî özünü kendisiyle bütünleyebileceği ilahî özülle karşılaşabilir. Böylece kişi “Vafî” ile vefayı, “Rauf” ile affediciliği, “Vedüd” ile sevgiyi, “Rahman” ile merhameti yaşayabilir ve içselleştirebilir.

“İlahî isim ve sıfatlarla kendi ilahî özünü tanıyarak kendini gerçekleştiren bir insan, aslında bütün organlarıyla Allah Teâlâ’ya dua edip yalvarmaktadır. Bütün organları, adeta birer dil olmuş, zahiren ve batınen O’na tazarru etmektedir. Kulun zahiri, muhtaç bir dilencinin yalvarma ve yakarma hali içinde niyaz ederek, eğilip bükülerek çeşitli şekillerde batınına ortak olarak, ondaki huşu’ya katılmaktadır. Kul, bu şekilde bütün varlığı ile dua ederse, Kerîm Mevlâ’sı da onun duasını kabul etmektedir. Çünkü Allah Teâlâ: “Bana dua ediniz, duanıza icabet edeyim.”³⁶ buyurarak kuluna söz vermiştir.³⁷ Bu manada namaz, Allah’ın kuluna verdiği sözü tutma noktasıdır. Böylece Allah’a ettiği duanın kabul edilmesini gören bir kişi, O’na duyduğu güven duygusunu zirveye taşıyabilir.

h. Namazın, Kaygı Bozukluğu Üzerindeki Etkisi

Allah’a duyduğu güven duygusunu zirveye taşıyan bir kişi için namaz esnasında “Yalnız Sana ibadet ederiz ve yalnız Senden yardım dileriz.”³⁸ ayetiyle başlayan “Beni, annemi ve babamı bütün inananları bağışla.” duasıyla tamamlanan bir süreçte kişi; kaygılarını en aza indirmeye başarır. Vesvese, takıntı ve huzursuzluktan soyutlanmış bir namazı hedefleyen insan, mevcut kaygı bozukluklarını (anxiety disorder) en aza indirmeyi başarabilir. “Kaygı bozuklukları, hayatımızdaki başarı ve mutlulukları ipotek altına alır. Çünkü kaygı bozukluklarının temelinde gelecek, performans, ekonomik durum, sağlık, görünüm vb. konusundaki gerçekçi olmayan endişeler ve bu endişeler konusunda aşırı bir güvence arayışı bulunmaktadır.”³⁹ “Kaygı duygusu; bunaltı, endişe ve sıkıntı kaynaklı her insan tarafından zaman zaman korkuya benzer bir duygudur. Kişi bunu bazen sanki kötü bir şey olacaktı gibi nedeni belirsiz bir endişe ve sıkıntı duygusu olarak da algılar. Kaygı duygusu, çok hafif bir tedirginlik duygusundan panik derecesine varan değişik yoğunluklarda yaşanabilir.”⁴⁰ Kişinin Allah’a namazdaki surelerin içerisinde duyduğu güven, sevgi ve minnet duygusu; kaygı düzeyini indirdiği gibi kişiye; bunaltı, endişe, sıkıntı, tedirginlik ve panik duygularını da dizginlemeyi öğretir.

Kaygı ve panik düzeyini en aza indiren bir kişi için, namaz ibadeti en geniş manada rahmettir. “Çünkü Allah kendisini “Rahîm” ismiyle vasıflandırmıştır. O’nun kulları da Allah’ı, “Rahîm” adıyla tanımaktadırlar.”⁴¹ “Yine namaz; rahmet, dua ve şer’an sınırları çizilmiş fiiller anlamıyla bütün insanlığa izafe edilir.”⁴² İşte bu nedenle namazda Allah ile bütünleşilecek o kısacık anı değerlendirmek ve O’nun sırlarının hakkını vermek gerekir.

ı. Namazın, Empati Yetisi ve Kendini-Keşfetme Tecrübesi Üzerindeki Etkisi

Tasavvuf ehli, hem namazın sırlarını hem de onun kul üzerindeki tecellilerini ve nurlarını ortaya çıkarır. Aynı zamanda namaz içerisindeki salâvatlar, Rabbanî münacata mahsus kılınmıştır. “Onlara göre eğer insan, ilahî bir müracaatla Allah’a hitap ederse, Allah Teâlâ muhakkak ona cevap verir. Namaz içerisindeki salâvat ve dualar ise, gökyüzünde olan ruhanilere mahsus olan bütün makamları kapsar. Bu salâvatlar, istikamet üzere bulunan her hareket tarzında mevcuttur. Salâvat duaları, insanlık âleminde kıraat esnasında, hayvanlarda bütün büyük zikirlerin yapıldığı rükû esnasındaki duruşlarda, bitkilerde yakınlığı elde etmek için secde esnasındaki yalvarışlarda can bulur. Salâvatlarla manevî diriliği yakalayan insan, aynı zamanda hem gönül huzurunu hem de ortak insanlık ailesine ait olmanın hazzını ve toplumsal bütünlüğü de yakalar. Bu manevî huzur ise şöyle ifade edilir:

³⁶ Mümin 40/60

³⁷ Sühreverdî, a.g.e., s. 388-389

³⁸ Fatiha, 1/4

³⁹ Budak, a.g.e., s. 96

⁴⁰ B.J. Sadock, J.A. Grebb, Synopsis of Psychiatry, Behavioral Sciences Clinical Psychiatry Press, New York, 1997, s. 891

⁴¹ İbn Arabî, Fusûsu’l-Hikem, (Ed. Ebu A’lâ Afifî), Dârü’t-Türâs, Bağdat, 1989, s. 386

⁴² İbn Arabî, a.g.e., s. 388

“Ey namazda dirilen ve namazı da dirilten kişi,
Zahirin kendisine perde olduğu Zata yalvarmaktasın.
Namaz benim için perdeleri kaldırmaktır.
Namazın kıvamını bulması Hâkim olan Allah katında olmasıdır.
Benim delilim şu sözdür ki: “Kalk Ey Bilal!...”
“Bizi namazda ferahlat.”⁴³ İşte o an, gönüller sevindi.
Namaz kıldı ve böylece kalp oldu mutmain...”
Bazen namazda kalbine korku, bazen de emniyet duygusu geldi.”⁴⁴

Namaz esnasında getirdiği salâvatlarla hem manevî diriliği hem de ortak insanlık ailesine ait olmanın hazzını ve toplumsal bütünlüğünü yakalayan bir kişi için, tevhit inancına sahip insanlık ailesiyle empati geliştirmek mümkündür. Zaten Allah Teâlâ, Maun Suresinde namaz esnasında ve sonrasında empati geliştiremeyen insanın namazını şiddetli bir dille tenkit eder. “Bu bağlamda empati (empathy); başkalarının duygu ve düşüncelerinin, bunların muhtemel anlamlarının objektif bir şekilde farkında olma; karşındakinin duygu ve düşüncelerini temsili olarak yaşama manasını taşır. Bu haliyle empati, hem bilişsel hem de duygusal bir süreçtir. Kişinin kendini karşındakinin durumunda hayal etmesiyle; “Kendini başkasının yerine koyma”, “acıları ve sevinçlerini paylaşma” ile gerçekleşen bir süreçtir.”⁴⁵ Bu manada namaz ibadetini empati gücünü hayata geçirmeden ifa eden kişiler, “Vay o namaz kılanların haline ki onlar kıldıkları namazların gerçek manasından habersizlerdir. Onlar gösteriş yaparlar ve en ufak bir yardımı bile insanlara yasaklarlar.”⁴⁶ denilerek Allah Teâlâ tarafından tenkit edilirler. Demek ki empati gücünü hayata geçirmeyi başaramadığımız namazlar, şeklin ötesine geçemeyen mana ve derinliği yakalayamayan namazlar olarak hayatımızın içerisinde yer alacaklardır. Aslında empati uygulamaları yaşanmadan kılınan namazlar, hayatın ve varlığın anlamının farkına varamadan kıldığımız namazlardır. “Hayatın ve varlığının gerçek anlamını fark edemeyen bir kişi de, kimlik ve kişilik bozuklukları (identity disorder) baş gösterir. Kimlik bozuklukları; çevreye ve topluma karşı duyarsızlaşma, ciddi hafıza kayıpları, depresyon, haklı olmaksızın ani öfke krizleri, açıklanamaz fobiler ve sık görülen panik ve anksiyete ataklarını ortaya çıkarır.”⁴⁷ Empati düşüncesini önceleyen ve uygulayan bir namaz ibadeti ile kimlik bozukluklarını; duyarlı ve anksiyeteden uzak bir hayat tarzını namaz kılan kişi tecrübe edebilir.

Namaz, Allah ile kul arasında gerçekleşen karşılıklı anma sonucu paylaşılan ortak bir sevgi ve bütünlük taksimatını kişiye yaşatan bir ibadettir. Karşılıklılık ilkesini namazda hissettikten sonra, varlığın anlam ve amacını fark eden; tenzih anlayışıyla Rabbi'nin ilâhî isim ve sıfatlarındaki eksikten uzak ahlakî sıfatlarını idrak ederek kendi hatalarını kavrayan insan, namaz esnasında kendini keşfetme (self-discovery) yolculuğuna çıkar. “Kendini keşfetme süreci, kişinin kendi eşsiz benliğini bulması ve kimlik arayışıdır.”⁴⁸ İlahî isim ve sıfatları, tenzih ve tesbih anlayışıyla fark eden bir kişi, hem kendi hatalarını idrak eder; hem de bu hataları ortadan kaldırarak ilâhî isim ve sıfatlarla bütünleşir ve eşsiz benliğini fark eder. “Bu farkındalık veya kendini keşfetme süreci, kendini inşa etme sürecinin ilk adımıdır. Kişinin kendini keşfetme süreci geliştikçe, insan kendini daha iyi anlayabilir ve niçin böyle davrandığını ve nasıl böyle hissettiğini daha iyi fark edebilir.”⁴⁹ Bu nedenle kendini keşfetme süreci; insanın hem Rabbini, hem de kendini fark etme sürecidir. Ancak kendinin farkındalığını yakalayan insan; ilâhî bütünleşmeyi ve insan-ı kâmil olmayı gerçekleştirebilir.

i. Namazın, Kimlik Bilinci ve Kişilik Bozukluğu Üzerindeki Etkisi

Kendinin farkındalığını yakalayıp ilâhî bütünleşmeyi ve insan-ı kâmil olmayı başarabilen bir insan için, namazın özü ve ruhu Hak Tebareke ve Teâlâ Hazretlerine münacaattır. “Münacatın zikri, kulun O’nu söylemesiyle mümkündür. Hangi zaman, koşul ve halde olursa olsun bir kul

⁴³ Bkz. Ebû Davud, Edeb, 78

⁴⁴ İbn Arabî, Latâifü'l-Esrâr, Darü'l-İlim, Kahire, 1287, s. 87

⁴⁵ Budak, a.g.e., s. 259

⁴⁶ Maun, 107/5-7

⁴⁷ FW. Putnam, "The Psychophysiological Investigation of Multiple Personality Disorder", The American Journal of Psychiatry, New York, 1993, s. 156

⁴⁸ Budak, a.g.e., s. 444

⁴⁹ P. Herring, P. O'Connor, The Effects of Self-Discovery, American Psychiatric Association Press, New York, 1994, s. 27

Rabbine yalvarmayı dilerse, O'nun dışındaki her şeyden kalbi temizlenmiş olur. Yani o kulun kalbi, O'nu Rabbine münacattan uzaklaştıran her maniden de arınmış olur.⁵⁰ "Münacaat üzere namaz kılanların namazı; kalbi uyanık olanların, Allah'a karşı huşu duyanların, murakâbe halinde olanların, kalplerini muhafaza edenlerin, Rahman'ın dostlarının namazıdır. Rivayet edilen şu olay ifade edilen münacat üzere kılan namazı bize anlatmaktadır: "Yusuf İbn Hişam, Horasan camilerinden birine uğradı. Orada bir ders halkası gördü ve o halkanın kime ait olduğunu sordu. O'na Hatem'e ait olduğu söylendi. Hatem; zühd, vera, havf ve reca konularında konuşuyordu. Yusuf bin Hişam arkadaşlarına şöyle dedi: 'Haydi gidelim, O'na namazla alakalı bazı şeyler soralım. Eğer bizi tatmin edebilirse, O'nun ders halkasına katılalım.' Yusuf ve beraberindekiler, gidip selam verdiler. Yusuf şöyle dedi: 'Benim aklımda bir problem var'. Hatem, 'Buyur sor!' dedi: Yusuf, 'Ben namazın hükmüyle alakalı soracağım.' dedi. Bunun üzerine Hatem, 'Namazın marifeti hakkında mı, yoksa adabı hakkında mı soruyorsun?' 'Bu konuyla ilgili iki problem vardır. Onlara iki cevap gereklidir.' dedi. Yusuf ise, 'Ben namazın adabı hakkında soruyorum' dedi. Hatem şöyle cevap verdi: 'Namazın adabı; emr-i İlahî'yi yerine getirmek için kalkman; kendini hesaba çekerek yürümen; doğru ve güzel bir niyetle namaza girmen; Allah'a karşı sonsuz bir saygı ile tekbir getirmen; tertil üzere Kur'an okuman; huşu içinde rükû'ya varman; tevazuyla secde etmen; ihlâs içerisinde şahadet getirmen ve rahmet dualarıyla selam vermandır.' dedi. Yusuf'un arkadaşları Hatem'e, 'Namazın marifeti hakkında da soru sor!' dediler. Yusuf'un soru sormasına karşılık Hatem şöyle cevap verdi: 'Namazın marifeti cenneti sağına, cehennemi soluna, sırat köprüsünü ayaklarının altına, mizan terazisini gözlerinin önüne koyma; Rab Azze ve Celle'yi görüyormuşçasına namaz kılmandır. Zira sen O'nu görmeden de O, seni görmektedir.' dedi.⁵¹

"Bütün bu yönleriyle namaz öyle bir ibadettir ki, bütün tasavvuf ehli, baştan sona kadar Hakk'ın yolunu onda bulurlar, makamları orada keşfolunur. Şöyle ki: Abdest, müritler için tevbe yerindedir. Bir pîre taalluk ve O'nun eteğine sarılmak, isabetle kibleye yönelme yerindedir. Nefis mücâhede ile uğraşmak, namazdaki kıyam yerindedir. Daimi zikir, namazdaki kıraat yerindedir. Tevazu, rükû yerindedir. Teşehhüd, üns makamı yerindedir. Selam ise, dünyadan teftirid ve ayrılma; makamların kaydından çıkma yerindedir."⁵² Demek ki insan ömrünün evreleri gibi tasavvuf ehli de manevî manada namazla doğar, büyür ve ölürler.

Manevî manada namazla doğan, büyüyen ve ölen bir kişi için özellikle kıyamda ve sonrasında rükû duruşunda, "Yüce olan Rabbim Seni tesbih ve tenzih ederim." niyazı ve "O hesap gününün sahibidir."⁵³ ayeti, varlığının anlam ve amacını ve hesaba çekilmeden önce kendi nefsinin muhasebesini yapmak için önemli bir fırsattır. Kendi nefsinin her namazda hesaba çekmeyi başarabilen bir kişi, kendi kimliğinin (identity) farkına varır. "Kendi kimliğinin farkındalığını yakalayan kişi için, Allah huzurundaki insanî değer, merkezî bir öneme sahip olur. Bu nedenle kimlik, "ben kimim?" sorusuna verdiğimiz başka herkesten ayrı, eşsiz bir insan olduğumuz yolundaki cevabımızdır."⁵⁴ "Ben kimim sorusuna cevap veren bir kişi, hem Rabbinin kendisi için ifade ettiği değer hem de kendi değerinin farkında olabilecektir. Aslında kimlik kavramı, aynı zamanda kendi öz bilincinin farkında olma yeteneği olarak da tanımlanabilir."⁵⁵ Hiç şüphesiz kendi öz bilincinin farkındalığını yakalayan bir kişi için, namazın anlamı ve ilâhî isim ve sıfatların onun üzerindeki etkisi anlaşılabilir.

Namaz ibadeti, insana kazandırdığı ilahî vasıflar veya sahip olamadığı eksik sıfatlar hususundaki bilinci ve kimlik farkındalığını kazandırdığı için, kişilik bozukluklarının da tedavi ve terapisinde etkilidir. "Bu bağlamda kişilik bozukluğu (personality disorder); derinlere kök salmış, kişinin genel yaşama özellikle mesleki-sosyal işleyişinde bozulma veya ruhsal yapısında bunaltı yaratacak kadar ağır olan uyumsuz algılama ve davranma yapısıyla tanımlanan genel kişilik gelişimindeki bozukluklara bağlanan çeşitli davranış bozukluklarının ortak adıdır."⁵⁶ "Kişilik bozuklukları, bir nevi karakter bozukluğu olarak da tanımlanarak davranışları bozan unsurları da içine almaktadır."⁵⁷ Namaz ibadeti; kişiyi henüz keşfedemediği ilâhî özüyle karşılaştırdığı, tesbih ve tenzih anlayışıyla ilâhî isim ve sıfatlarla bütünleştirdiği için kişilik bozukluklarının temelinde

⁵⁰ Rafic Ajam, Encyclopedia of Sufi Terminology, Mektebetü'l-Lübnan, Nâşirûn, Lübnan, 1999, s. 87

⁵¹ Abdü'l-Kadir Cilânî, el-Gınyetü Litalibe'yyi'l-Hak, Dârü't-Türâs, Beyrût, 1297, s. 109

⁵² Hucvirî, a.g.e., s. 437

⁵³ Fatıha, 1/3

⁵⁴ Budak, a.g.e., s. 451

⁵⁵ MR. Leary, Effects of Identity, Guilford Press, New York, 2007, s. 78

⁵⁶ Budak, a.g.e., s. 455

⁵⁷ O. Kernberg, Personality Disorder, New Haven, CT., Yale University Press, U.S.A., 2006, s. 78

yatan karakter zafiyetlerini ortadan kaldırır. Bu manada karakter zafiyetlerini ortadan kaldıran namaz ibadeti, kişilik bozukluklarını da tedavi ve terapi eder.

j. Namazın, Ruhsal Çatışma ve Aşağılık-Kompleksi Üzerindeki Etkisi

Kişilik bozukluklarını tedavi edip karakter zafiyetlerini ortadan kaldırdığı için kalp huzuru ve huşu içerisinde kılınan namazlar ciddi bir öneme sahiptirler. İşte bu nedenle tasavvufî anlayışa göre sufiler, fıkıh ilmindeki ölçüler açısından eksik ve yanlış sayılan fakat ihlâs, kalp huzuru ve huşu ile kılınan namazlara da büyük değer verir, adeta o namazlara imrenirler. “Kelâbazî, sufilerin ister takva sahibi olsun ister günahkâr olsun herkesin ardında cemaat olup namaz kıldıklarını, mezhebine ve günahına bakmadan ehl-i kible olan herkesin cenaze namazını kıldıklarını ifade eder. O, tasavvuf ehlinin iyi veya kötü her imamla cuma, bayram ve cenaze namazını kıldıklarını vurgular.”⁵⁸

Kalp huzuru ve huşu içerisinde namazlarını kılan kişiler için namaz ibadeti esnasında, “Senden başka ibadet edilecek ilâh yoktur.” niyazıyla sevgi ve vefâyı, “Yalnız Sana ibadet eder, yalnız Senden yardım dileriz.”⁵⁹ ifadesiyle güven ve aidiyeti hisseden bir kul; duygusal dengesini oluşturur. Yine namaz esnasında “Bizleri doğru yola hidayet et.”⁶⁰ niyazıyla istikamet, istikrar ve bilişsel uyum kararını alan kul, mantık ve akıl dengesini oluşturur. Zaten insan, mantık ve duygu dengesini oluşturursa ruhsal çatışmalarını (conflict) yenebilir. “Bu manada çatışma, en genel anlamıyla birbiriyle uyumsuz olan iki güç (düşünce, duygu ve dürtü arasındaki karşıtlıklardır.”⁶¹ “Duygusal çatışmalar gerilim, baş ağrısı, iç gerginlik ve huzursuzluğun en temel sebebidir.”⁶² Bu karşıtlıklar, zihin ve gönül dengesini kuramamış insanlar açısından bir bunalım nedenidir. Bu nedenle çatışmalar, insanın hayat kararlarını ve yaşam enerjisini daraltan bir etkiye sahiptir. Bu açıdan namaz ibadeti, insanda zihin ve gönül dengesini kurarak insanı hayata dair kararlarında ve yaşam enerjisinin sağlanmasında terapi edici bir etkiye sahiptir. Kalbini secde Allah'a açan bir kul, çatışma ve kaygılarından sıyrılarak gönül ve zihin dengesini kurarak namazdan ayrılır.

Kalbini özellikle rükû ve secde esnasında Allah'a açan bir kul, çatışma ve kaygılarından sıyrılarak gönül ve zihin dengesini kurarak namazdan ayrılır. “Bu bağlamda çatışma ve kaygılarından sıyrılan bir kul için rükû'nun edebi; sırtını dümdüz yapıp yere eğilmek, böylece bütün mafsallarını arşa doğru tutmaktır. Sonra da gönlünde Allah'tan daha yüce bir merci kalmayacak şekilde O'nu yüceltmek ve nefsinin bir toz zerresinden daha küçük görmektir. Ayrıca başını rükûdan kaldırıp “Semi Allahu limen hamideh” dediğinde, Allah'ın kendisini işittiğini bilmektir. Secdenin edebi ise, secde esnasında kulun gönlünde kendisine Allah'tan daha yakın hiçbir şeyin kalmamasıdır. Çünkü secde, kulun Rabbi'ne en yakın olduğu durumdur. Böyle olunca kulun diliyle de Allah'ı karşıtlarından tenzih etmesi gerekir. Zaten kulun kalbinde Allah'tan daha büyük, O'ndan daha izzetli hiçbir şey bulunmamalıdır.”⁶³

Rükû ve secde esnasında yaşanması gereken adaptasyonları içselleştiren bir kişi için namaz, hesap gününü yaşama provası ile saygı ve tevazu duygularını zirveye taşıdığı bir tecrübe anlamına gelir. Özellikle kıyam durumunda insan, Allah'ın huzurunda hesap gününü yaşarken, “Allah'ım Seni kullara ait her türlü eksik sıfattan tenzih ederim ve Seni tesbih ederim.” demektedir. Hesap esnasında hesabını veremediği soruların cevaplarından dolayı saygı ve tevazu duyguları içerisinde Allah'ın huzurunda eğilen insan, “Yüce Rabbim Seni tesbih ve tenzih ederim.” diyerek hatalarını itiraf eder ve tekrar huzura davet edilir. Tekrar huzura davet edilmenin coşkusunu, “Allah hamd edenin hamdini işitti.” “Öyleyse hamd ve övgü, Senin içindir.” diyerek karşılıklı Allah ve kul arasındaki saygı iletişimi ile hisseder. Karşılıklı övgü ve saygı iletişimi içerisinde aynı zamanda saygı ve tevazu duyguları içerisindeki eğiliş, insanın içerisindeki aşağılık kompleksini (inferiority complex) tedavi ve terapi eder. “Aşağılık kompleksi, insanın genel anlamıyla yetersizlik veya aşağılık duygularını ifade eder. Bu kompleks, insanın başkalarıyla veya belli bir standartla kendisini karşılaştırma temelinde kişinin kendine yönelik olumsuz, eleştirel tutumu veya duyguları olarak tasvir edilir.”⁶⁴ “Bu noktada aşağılık duygusu, kişinin kendisini başkalarıyla kıyas ederek

⁵⁸ Ebû Bekir Muhammed Kelâbazî, et-Taarruf li Mezhebi Ehli't-Tasavvuf, Mektebetü'l-Külliyâti'l-Ezheriyye, Kahire, 1980, s. 56

⁵⁹ Fatiha, 1/4

⁶⁰ Fatiha, 1/5

⁶¹ Budak, a.g.e., s. 178

⁶² Carl Gustav Jung, Human Symbols, John Moores Press, London, 1964, s. 80

⁶³ Tusî, a.g.e., s. 159-160

⁶⁴ Budak, a.g.e., s. 95

küçük görmesine; onlardan yetersiz, yeteneksiz ve zayıf hissetmesine ve insanların kapasite ve yeteneklerini kendisi için hayalî bir düşman görmesine neden olabilir.”⁶⁵ Bu nedenle aşağılık kompleksi, haset ve kıskançlık duygusunun itici gücüdür; onlara motive eden temel duygusudur. Saygı ve tevazu içerisinde Allah huzurunda eğilerek haddini biliş; tenzih ve tesbih anlayışı içerisinde insanlığı kucaklayış aşağılık kompleksinin en muhteşem ilacıdır.

Varoluşsal kaygılarını en aza indiren insan için, onu Allah’tan uzaklaştıran her duyguya karşı bir engel bulunur. İnsanı Allah’tan uzaklaştıran duyguların başında ise, kıskançlık ve haset duygusu gelmektedir. Böylesine tahripkâr ve zehirli bir duygu olan kıskançlık ve haset duygusu, aşağılık kompleksini (inferiority complex) meydana çıkaran ve tetikleyen bir hastalıktır. “Bu kompleks, insanı yetersiz olduğu veya başkalarından aşağı olduğu hissine yöneltir. Öte yandan kişilik bozukluğu olan insanları ise, ya rekabetten kaçınmaya ya da aşırı rekabetçi veya saldırgan kılarak aşırı dengelemeye yöneltir.”⁶⁶

k. Namazın, Bölünmüş Kişilik Bozukluğu ve Davranış Bozukluğu Üzerindeki Etkisi

Namaz kılan kimse kalbiyle Allah Teâlâ’ya yolculuk yaparak hevasına, dünyasına ve Allah dışındaki her şeye ve onu Allah’tan uzaklaştıran her duyguya veda etmektedir. “Zira salât, sözlükte, dua manasına da gelir. Bu manaya göre namaz kılan insan, sanki bütün azalarıyla Allah Teâlâ’ya dua edip kendisini O’ndan uzaklaştıran her duygu için O’na yalvarmaktadır. Namazda kıyam durumunda “Bizleri doğru yola istikâmet üzere hidayet et.”⁶⁷ duasıyla, rükû’da “Rabbim hamd ve övgü; şükür ve takdir Sadece Senin içindir.” tesbihiyle; secde’de ise, “Yüceler yücesi Rabbim Seni tesbih ve tenzih ederim” niyazıyla; teşehhüd oturduğunda ise sallı-barik ve Rabbena dualarıyla dua ve niyazların en güzelini yapar. İnsanın en son olarak da, “Bütün azaları adeta birer dil olmuş; zahiren ve batınen O’na tazarru etmektedir. Kulun zahiri; muhtaç bir dilencinin yalvarma ve yakarma hali içinde tazarru ederek, eğilip bükülerek çeşitli şekillerde batınına ortak olarak, ondaki huşu’ya katılmaktadır. Kul, bu şekilde bütün varlığı ile dua edince Kerîm Mevlâsı da onun duasını kabul etmektedir.”⁶⁸

Dua ediş ve yapılan duanın kabulü esnasında kulun kalbinde ve zihninde yakaladığı istikrar, ona bilişsel tutarlılığı sağlamaktadır. Aynı zamanda namaz esnasında yapılan, “Bizleri doğru yola istikamet üzere ilet.”⁶⁹ duası, kişiye bilişsel tutarlılık (cognitive consistency) dediğimiz bir yetenek kazandırır. “Bilişsel tutarlılık; kişinin inançları, tercihleri, tutumları vb. arasında tutarlılık olmasıdır.”⁷⁰ Bu tutarlılık, hayat tarzımıza ve tercihlerimize uyum ve istikrar olarak yansır. Eğer bilişsel tutarlılık, manevî ve ruhsal dünyamıza hâkim olmazsa, ne yazık ki bölünmüş kişilik (split personality) tarzı hayatımıza hâkim olur. “Bölünmüş kişilik terimi ise, kişilik tarzı olarak çoklu kişilik yerine kullanılan popüler bir terimdir.”⁷¹ Bölünmüş kişilik, davranış ve algılayış tutarsızlıkları yaşayan zayıf bir kişiliktir. Bu kişilik tarzı, bize zayıf bir mü’min figürünü hatırlatır.

Bilişsel tutarlılık süreçlerini başarıyla aşan ve böylece bölünmüş kişilik tarzına bir son veren insan, mevcut davranışlarına da çözüm bulabilir. Özellikle kıyam duruşu esnasında yaşanan “Bizleri doğru yola istikamet üzere ilet.”⁷² niyazı bilişsel tutarlılığı, zihin ve gönül uyumunu sağlamayı amaç edindiği için bu uyumu yakalayan kişiler üzerinde davranış bozukluğu rahatsızlığı da tedavi edilebilir bir etkiye sahiptir. “Bununla beraber davranış bozukluğu; (behavior disorder) tavır bozukluğu, depresyon, kaygı-uzaklaşma, anti-sosyal davranışlara neden olabilir. Psikiyatride psikopati, sapmalar ve madde bağımlılığı gibi toplumun ve hastanın onaylamadığı davranış tarzları geliştirebilir.”⁷³

⁶⁵ M. Gelder, D. Gath, R. Mayou, P. Cowev, Oxford Textbook of Psychiatry, Oxford University Press, New York, 1996, s. 161

⁶⁶ Budak, a.g.e., s. 95

⁶⁷ Fatıha, 1/5-7

⁶⁸ Sühreverdî, a.g.e., s. 303

⁶⁹ Fatıha, 1/5

⁷⁰ Budak, a.g.e., s. 138

⁷¹ Bkz. Budak, a.g.e., s. 156

⁷² Fatıha, 1/5

⁷³ Budak, a.g.e., s. 193

I. Namazın, Öz-Saygı Üzerindeki Etkisi

Davranış bozukluğunu tedavi eden bir kişi için, namazın vazgeçilemez birtakım esasları bulunmaktadır. Bu manada namaz ibadeti de, üç temel esastan oluşmaktadır: “Bu esaslar kalbin Allah’a huşu ile yönelmesi, dilin Allah’ı anması, beden ile en üst düzeyde saygı gösterilmesidir. Daha dikkat çekici bir husus ise, kibleye yönelmektir; namaz vakti, Allah’ın kutsal evini tazim için vaciptir ve İslâm dininin en belirgin özelliklerinden biridir. Müslümanlar bununla diğer din mensuplarından ayrılırlar.”⁷⁴

Allah’a en üst düzeyde saygı anlayışı, özellikle rükû ve secde esnasında ortaya çıkmaktadır. Bunun yanında rükû esnasında hesap anında hesabını verememenin saygısı ve tevazusu içerisinde eğilen bir kul, "Yüce olan Rabbim Seni tesbih ve tenzih ederim." diyerek hem hatalarını itiraf eder hem de Rabbini ilahî isim ve sıfatları ile tesbih edip yüceltir. Hem kulun tenzih ile hatalarını itiraf edişi hem de Rabbini tesbih ederek yüceltişi, Allah’ın rızasına uygun düşer. Allah kulunu ikinci defa övüp yücelterek huzuruna alır. Allah’ın kendisini yüceltip övmesine ve tekrar huzura almasına çok mutlu olan kul, “Allah hamd edenin hamdını işitti.” Yani bir nevi Allah benim hamdımı işitti diyerek bu sefer de şükürünü, minnetini ve takdir hislerini Rabbine yönelterek, “Şüphesiz hamd ve övgü, Rabbimiz içindir.” diyerek Allah’ın hamdine yani kendisini övmesine ve tekrar huzura almasına hamdle yani şükür ve minnet duygularıyla karşılık verir. Bu karşılıklı hamd ve saygı iletişimi, kulda öz-saygı (self-esteem) sürecinin olgunlaşmasına neden olur. “Öz-saygı; kendini benimseme, onaylama, kendine değer verme, saygı duymadır. Ruh sağlığında kendine değer verme ve saygı duyma önemli bir rol oynar. Örneğin öz-saygının kaybedilmesi ve değersizlik duyguları, depresyonun yaygın belirtilerinden biridir.”⁷⁵ “Bununla beraber öz-saygı kişinin kendi değerine ilişkin olumlu bir değerlendirmede bulunmasıdır. Eğer kişinin benlik saygısı yeterli düzeyde değilse, birey kendisi için en iyi şekilde olacak şekilde davranamaz.”⁷⁶ Aslında öz-saygı dediğimiz benlik saygısı yüksek olan kişiler; kibir içerisinde kendini evrenin merkezinde gibi veya başkalarından üstün görmez. Ama kendisini başkalarından daha kötü, değersiz ve önemsiz bir varlık olarak da görmez. Rükû ve özellikle secdede daha önce ifade edilen bu dengeyi yakalayan ayrıca Allah’ın kendisine duyduğu saygıyı ve verdiği değeri fark ederek benlik saygısını geliştirebilen bir kişi, önce Rabbine; sonra kendisine; en son olarak da âlem ve insanlığa saygısı yüksek, benlik saygısı yüksek bireylerden olmanın ayrıcalığını yaşayabilir.

m. Namazın, Major Depresif Bozukluk ve Anormal Davranış Kalıpları Üzerindeki Etkisi

“Özünde umudu ve bütünlük duygusunu barındıran namazda devamlılığın şartı ise, onda sükûneti muhafaza edip başka bir şeyle ilgilenmemektir. Allah Teâlâ’nın “Onlar namazları üzerinde devamlıdır.”⁷⁷ buyruğu da bu yönde tefsir edilmiştir. Bu bağlamda “Ne söylediğinizi bilinceye kadar sarhoş iken namaza yaklaşmayın!”⁷⁸ ayetinde geçen “sûkara yani sarhoşlar” ifadesiyle, sadece sarhoşluk yapan içecekleri içenler ifade edilmeyip aynı zamanda dünya sevgisinden ve onunla ilgilenmekten sarhoş olanların da kastedildiği söylenmiştir. Nitekim namazı hakkıyla kılan bir insan, Rabbi’ni övme, O’na hamd etme, Rabbi’nin nimetlerine şükran ve duada bulunma, O’nu tesbih ve tenzih etmeyle o kadar dolar ki kendi dünyevî ihtiyaçlarını unutur.”⁷⁹ Mevlâsı ile meşguliyeti ve sevgisinden dolayı Rabbinden sadece kendisini merkez edinerek isteklerde bulunmayı değil; bütün insanlık için dua etmeyi amaç edinir.

Bütün insanlık ailesi için duada bulunma yetisine sahip olan bir kişi, sadece kendisi için yaşamayıp ortak değerler ve insanlık ailesi için yaşayabilir. Bu yeti ise, insanın verimli ve üretken bir hayat tarzı içerisinde depresif durumlarının üstesinden gelmeyi sağlayabilir. Aynı zamanda namazda, “Allah’tan başka ibadet edilecek ilâh yoktur.” niyazı ve “Yalnız Sana ibadet ederiz ve yalnız Senden yardım dileriz.”⁸⁰ duasıyla, Rabbi’ne sevgisini sunan bir kul, O’nunla sevgi ve vefaya dayalı karşılıklı bir diyalog kurar. Allah ile kulun kurduğu bu güçlü diyalog, depresif bozukluğunu ortadan kaldıracı bir etkiye sahiptir. “Bu bağlamda major depresif bozukluk; nispeten inatçı bir

⁷⁴ Şah Veliyyullah Dihlevî, Huccetullâhî’l-Baliğa, Dârü İhyâi’l-Ulûm, Beyrut, 1990, s. 30-33

⁷⁵ Budak, a.g.e., s. 585

⁷⁶ William James, Psycholog’s Principles, Harvard University Press, New York, 1983, s. 87

⁷⁷ Mearic, 70/23

⁷⁸ Nisa, 4/43

⁷⁹ Ebû Talib Mekki, Kûtu’l-Kulûb, Mektebetü’t- Dârü’t-Türâs, Kâhire, 2001, C. 3, s. 317-318

⁸⁰ Fatiha, 1/4

mutsuzluk, hemen hemen hiçbir etkinliğe ilgi duymama veya hiçbir şeyden zevk almama, çaresizlik, sinirlilik ve üzüntü duyguları olarak ele alınır.”⁸¹ “Aynı zamanda major depresif bozukluk; ruhsal bozukluk kapsamında olup, düşük benlik saygısı, duygu durum bozukluğu ve genel etkinliklere yönelik ilginin azalması olarak da tarif edilir.”⁸² Namaz esnasında karşılıklı yaşanan sevgi ve vefa duygusu insanın mutsuz, umutsuz, sinirli ve gergin anları için bir terapi niteliği taşır. Hayata değer katan manaları, ortak değerlere ve insanlık ailesine duayla yakalayan bir kul için, hem manevi güç hem de ruhsal terapi imkanı mümkün olabilir. Bütün bunlarla beraber Rabbi'nin kendisine duyduğu sevgi ve vefayla güçlenen insan, yaşamından lezzet alır; kendine saygı duyar ve duygu istikrarına kavuşur.

Ortak değerlere saygı, duygu istikrarı, insanlık ailesine dua etme bilinci, insanı anormal davranış kalıplarından koruyucu bir etkiye sahiptir. Aynı zamanda namaz esnasında Allah'ı yüceltme ve kullara ait bütün eksik sıfatlardan tenzih etmek anlayışı, duygusal-zihinsel istikrar ve istikamet talebi, kişiyi anormal davranışlardan (abnormal behavior) koruyucu bir özelliğe sahiptir. “Psikolojide anormal davranışlar, ruhsal veya duygusal bir rahatsızlığın belirtisi olarak kabul edilen ve hafif uyum bozukluklarından ağır ruh hastalıklarına kadar değişen bir davranış türü olarak ifade edilir.”⁸³ “Anormal davranış tarzı ya da anormallik; normal ölçülerden sapan karakteristik davranış özelliği olarak görülür.”⁸⁴

Anormal davranış kalıplarını namaz esnasında kırarken aynı zamanda namazda insan, “Bizleri kendilerine nimet verdiklerinin yoluna hidayet et, öfkene uğramışların ve sapmışların yoluna değil.”⁸⁵ diye duada bulunduğunda; Allah Teâlâ sanki, “Bu dua kulum içindir, kuluma istediği verilecektir.” buyurur.”⁸⁶ Böylece insanın namaz vasıtasıyla, anormal davranış kalıplarını kırarken aynı zamanda dualarına icabet edilen bir ayrıcalıkla huzura alındığı görülmektedir.

n. Namazın, Kendini-Bilme, Vicdan ve Empati Gücü Üzerindeki Etkisi

Duaları karşılıklı gören ve bu durumun ayrıcalığını yaşayarak huzurda bulunan bir insan, hem namazın ruhundaki tenzih ve tesbih felsefesiyle hem de Allah'ın huzurunda var oluşsal sorulara kıyam durumunda cevap vermesiyle; hesap gününü; Allah kendisini hesaba çekmeden tecrübe eder ve böylece kendisi hakkındaki bilinci yakalar. “Kişinin kendisini-bilme (self-consciousness) süreci, onun başkalarından ayrı bir insan olarak kendi sosyal kimliğinin farkında olmasıdır. Aynı zamanda kişinin kendisini-bilme süreci kişinin insanların arasındayken kendi güdülerinin, davranışlarının vb. farkında olması ve görünümü, davranışları konusunda aşırı duyarlı olmasıdır.”⁸⁷ Öz bilinç de denilen benlik bilinci süreci, kıyam duruşu esnasında başlar. Sağ elle ahiretin, sol elle dünyanın arkaya atıldığı tekbirle Allah dışındaki her şeyden özgürleşildiği o anda, “Nereden geldim? Nereye gidiyorum? Varlığımın anlam ve amacı nedir?” sorularına cevap verilir. Allah'a olan aidiyet duygusu içselleştirilir. Kendini-bilme süreci, rükû esnasında hesabını verememenin saygı ve tevazusuyla eğilen bir insan için, tesbih ve hataları itiraf anlamını içeren tenzih anlayışıyla karşılıklı saygı ve övgü iletişimiyle secdeye taşınır. Secdede duygular yoğunlaşır. Coşku, yakınlık ve teslimiyet içerisinde zirveye ulaşan tesbih ve tenzih anlayışıyla, “Yüceler Yücesi Rabbim Seni tesbih ve tenzih ederim.” diyerek ilahî isim ve sıfatlarla bütünleşme yoluyla kendini bilme süreci; Rabbini bilme ve tanıma süreciyle bütünlüğe erişir. “Aslında psikolojideki kendini-bilme süreci ile tasavvuftaki kendini-bilme süreci, bazen bakış açılarındaki sapmaya rağmen birbirini tamamlar. Bu manada psikolojide kendini bilme, akut kendi hakkındaki bilinç duygusu olarak tarif edilir.”⁸⁸ Ancak tasavvufî bakış açısı, “Kendini bilen, Rabbini bilir.” bilgisiyle tabir edilir ki, bu da en yoğun haliyle secdedeki tesbih ve tenzih vesilesiyle ilahî isim ve sıfatlarla bütünleşme halinde yaşanabilir.

Secdedeki tesbih ve tenzih vesilesiyle ilahî isim ve sıfatlarla bütünleşme halinde olan bir kişi için, Allah Teâlâ'dan en doğru yola hidayet olunmayı istemek amaçların en yücesi olur. “Aynı zamanda O'na ulaşmak; en şerefli bağış ve lütuf olunca, Allah, kullarına hidayetini nasıl

⁸¹ Budak, a.g.e., s. 21

⁸² RD. Hays, KB. Well, Functioning and Well-Being Outcomes of Patients With General Psychiatry, New York, 1995, s. 52

⁸³ Budak, a.g.e., s. 76

⁸⁴ DL. Dunner, Current Psychiatric Therapy, Saund Company Press, Philadelphia, 1993, s. 261

⁸⁵ Fatiha, 1/5-7

⁸⁶ Sühreverdî, a.g.e., s. 302

⁸⁷ Budak, a.g.e., s. 576

⁸⁸ William Mcgaughey, Rhythm and Self-Consciousness, Thistlerose Press, Minneapolis, 2001, s. 78

isteneceğini öğretir. Böylece Allah Teâlâ, onlara kendisine öncelikle övgü ve senada bulunmalarını, Allah'ı nasıl birleyeceklerini hatırlatmıştır. Kulluk ve tevhit, amaca ulaştırıcı birer vesiledir. Bunlardan biri, Allah'a isimleri ve sıfatları ile yönelmek, diğeri de O'na kullukla yönelmektir.⁸⁹ Hem Allah'a O'nun isim ve sıfatlarıyla yönelen hem de kullukla O'na gönlünü bağlayan bir kişi için, kullukta özgürleşme hali söz konusu olabilir.

Kullukta özgürleşen bir kişi için, vicdan melekesi gelişir ve olgunlaşır. Zaten kıyam durumunda insan, "Bizleri doğru yola hidayet et. Kendilerine nimet verdiklerinin yoluna ilet. Öfkene uğramışların ve sapmışların yoluna değil."⁹⁰ duasıyla ve aynı anda sağ eli sol el üzerine bağlayarak iyiliği, güzelliği ve adaleti; kötülük, çirkinlik ve zulme tercih eder. Bu duayla ve sağ eli sol el üzerine bağlama hareketinin içinde hissettirdiği manayla kişide vicdan (conscience) melekesi ve yeteneği gelişir. "Bu bağlamda vicdan, yapılan ve düşünülen eylemlerin doğru veya yanlış olduğuna karar veren içselleştirilmiş ahlakî ilkeler toplamıdır.⁹¹ Aynı zamanda vicdan, doğru ile yanlış ayırma sezgisi ve yeteneğidir ki ahlakî değerlendirmeler ve referanslar hep vicdanla şekillenir."⁹²

Namaz; kıyam durumunda, "Senden başka ibadet edilecek ilâh yoktur." ve "Yalnız Sana ibadet eder ve yalnız Senden yardım dileriz."⁹³ niyazıyla aşkın mekânıdır. "Aşk ise, aşırı sevgi ve bağlılıktır. Yoğun sevgi de denilen aşk, insanın bütün duygularını toplayıp birleştirmiştir. İşte aşkın dayanılmaz ve karşı konulmaz büyük gücü buradan kaynaklanmaktadır."⁹⁴ Aşkî namazın manevî gücüyle yaşayan bir insan için, hem kullukla nefsanî duygulardan özgürleşme hem de ilahî isim ve sıfatlarla bütünleşme söz konusu olabilir.

Aşkî kullukla bütünleştiren namaz ibadeti, aynı zamanda insanın günlük varoluşunu belirler, ritmini düzenler, yaşam fırtınalarında sığınılacak bir yer sağlar ve gınahtan korur. "Bununla beraber namaz, Hz. Peygamber'in manevî hayatının yansımaları olan söz ve hareketlerin yardımıyla tekrar tam bir kulluk ve evrensel insan olarak Hz. Peygamber'in namazların iç gerçekliği ve İslam'da ruhî gerçekleşmenin prototipi olan miraçla Allah'ın huzuruna yaptığı iç yolculuğu karakterize eden ilahî yakınlık durumuna dönebilir. Farz namazla yalnızca bir iç boyuta sahip olmakla kalmaz, insan sonunda "kalbin namazına" zikreden, zikir ve zikredilenlerin birleştiği ve kendisiyle insanın merkeze, saf iççilik olan kaynağa döndüğü zikre varan manevî yolda ilerledikçe daha da içselleşen diğer ibadet biçimlerinin de temelini oluşturur."⁹⁵

İnsan, ilahî bütünleşmeyi yaşarken insanlık ailesiyle de ortak bir değerler sistemi yaşadığı esnada empati yetisini kazanabilir. "Zaten empati; kişinin başka insanların psikolojik yapılarını, duygularını ve düşüncelerini şefkat duygusunu merkeze alarak ve kendini onların yerine koyarak hissedilme yeteneğidir."⁹⁶ Bu yetenek, empatiyi bir kenara koyarak kılınan bir namaz ibadeti açısından geliştirilemez. Bu nedenle şekil-mana bütünlüğünü kazanmış bir namaz, Allah'a teslimiyeti içerirken aynı zamanda başkalarının acılarına, mutluluklarına ve umutlarına da ortak olmayı ve umutlarını arttırmayı da hedefler.

BİBLİYOGRAFYA

- Ajam, Rafic, Encyclopedia of Sufi Terminology, Mektebetü'l-Lübnan, Nâşirûn, Lübnan, 1999
- Batson, LD., Distress and Empathy, Journal of Personality, John Mores Press, NewYork, 2006
- Budak, Selçuk, Psikoloji Sözlüğü, Bilim Sanat Yay., Ankara, 2000
- Bursevî, İsmail Hakkı, Ferahü'r-Ruh Muhammediyye Şerhi, (haz. Mustafa Utku), Uludağ Yay., Bursa, 2003, C. 1-5
- Cevziyye, İbn Kayyim, Medaricu's-Salikîn, Darü'n-Nifâs, Beyrut, 1979

⁸⁹ İbn Kayyim Cevziyye, Medaricu's-Salikîn, Darü'n-Nifâs, Beyrut, 1979, s. 30

⁹⁰ Fatiha, 1/5-7

⁹¹ Budak, a.g.e., s. 810

⁹² C. Langston, Conscience and Other Virtues, The Pennsylvania State University Press, Pennsylvania, 2001, s. 176

⁹³ Fatiha, 1/4

⁹⁴ Hançerlioğlu, a.g.e., s. 39

⁹⁵ Seyyid Hüseyin Nasr, İslam'da Düşünce ve Hayat, (çev. Fatih Tatlıoğlu), İnsan Yayınları, İstanbul, 1988, s. 279

⁹⁶ LD. Batson, Distress and Empathy, Journal of Personality, New York, 2006, s. 55

- Cilanî, Abdü'l-Kadir, el-Gınyetü Litalibe'yyi'l-Hak, Darü't-Türâs, Beyrût, 1297
- Clegg, A., "Which Medications to Avoid in People at Risk of Delirium: A Systematic Review", General Psychiatry, Age and Aging 40, Jama, New York, 1995
- Coryell, W., Noyes R., Panic Disorder, General Psychology Press, New York, 2006
- Dihlevî, Şah Veliyyullah, Hucetullâhi'l-Baliğa, Dârü İhyâi'l-Ulûm, Beyrut, 1990
- Dunner, DL., Current Psychiatric Therapy, Saoundes Company Press, Philaldephia, 1993
- Gelder, M., Gath D., Mayou R., Cowev P., Oxford Textbook of Psychiatry, Oxford University Press, New York, 1996
- Hançerlioğlu, Orhan, Ruhbilim Sözlüğü, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2003
- Hays, RD., Wells, KB., Functioning and Well-Being Outcomes of Parients with Depression, Archieves of General Psychiatry, New York, 1995
- Herring, P., O'Connor P., The Effects of Self-Discovery, American Psychiatric Association Press, New York, 1994
- Hucvirî, Ali b. Osman, Keşfü'l-Mahcûb, (thk. Mahmûd Âbidî), İntişârât-ı Sâdâ ve Sîmâ, Tahran, 1384, hş. 2006, s. 448
- , Keşfü'l-Mahcûb, Hakikat Bilgisi, (haz. Süleyman Uludağ), Dergâh Yayınları, İstanbul, 1996
- İbn Arabî, Fusûsu'l-Hikem, (Ed. Ebu A'lâ Afîfî), Dârü't-Türâs, Bağdat, 1989
- , Latâifü'l-Esrâr, Darû'l-İlim, Kahire, 1287
- James, William, Psycholog's Principles, Harvard University Press, New York, 1983
- Jung, Carl Gustav, Human Sembollers, John Moress Press, London, 1964
- Kelâbâzî, Ebû Bekir Muhammed, et-Taarruf li Mezhebi Ehli't-Tasavvuf, Mektebetü'l-Külliyâti'l-Ezheriyye, Kahire, 1980
- Kernberg, O., Personality Disorder, New Haven, CT., Yale University Press, U.S.A., 2006
- Langston, Douglas C., Conscience and Other Virtues, The Pennsylvania State University Press, Pennsylvania, 2001
- Leary, MR., Effects of Identity, Guilford Press, New York, 2007
- Maslow, Abraham H., Maslow's Concept of Self Actualization, (translate. Michael Daniels), Liverpool John Moores University, New York, 2001
- Mcgaughey, William, Rhythm and Self-Consciousness, Thistlerose Press, Minneapolis, 2001
- Mekkî, Ebû Talib, Kûtu'l-Kulûb, Mektebetü't- Dârü't-Türâs, Kâhire, 2001, C. 1-3
- Mevlânâ, Celâleddîn Rumî, Mesnevî-i Mânevî, (thk. Reynold A. Nicholson), İntişârât-ı Hermes, Tahran, 2003
- , Konularına Göre Açıklamalı Mesnevî Tercümesi, Ötüken Neşriyat, (çev. Şefik Can), İstanbul, 2002, C. 1-3
- Millon, Theodore, Personality Disorders, John Wiley and Sons Press, New York, 1996
- Muhasibî, Haris, er-Riâye li Hukukillâh, (Edited By. Margaret Smith), London, E.J.W. Gibb Memorial Series, London, 1987
- Nasr, Seyyid Hüseyin, İslam'da Düşünce ve Hayat, (çev. Fatih Tatlıoğlu), İnsan Yayınları, İstanbul, 1988

- Null, Gary, Obsessive-Compulsive Disorder, Seven Strokes Press, New York, 2006
- Perry, Christopher, Dependency, Wads Wort Press, New York, 2005
- Putnam, FW., "The Psychophysiologic Investigation of Multiple Personality Disorder", The American Journal of Psychiatry, New York, 1993
- Sadock, BJ., Grebb JA., Synopsis of Psychiatry, Behavioral Sciences, Clinical Psychiatry Press, New York, 1997
- Sartre, Jean-Paul, Existing and Nihilty, Square Press, New York, 1956
- Schultz, D., Superiority Complex, Wads Wort Press, New York, 2009
- Sühreverdî, Ebu Hafs, Avârifü'l-Maarif, Dâru'l-Kitabi'l-Arabiyyi, Beyrut, 1966
- Tûsî, Serrâc, el-Lümâ fî Tarihi't-Tasavvufi'l-İslamiyyi, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyyeti, Beyrut, 2001
- Uludağ, Süleyman, İnsan ve Tasavvuf, Mavi Yayıncılık, İstanbul, 2001
- , İslâm'da Emir ve Yasakların Hikmeti, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 1997

DECEPTION AS A FORM OF COMMUNICATION IN THE CZECH REPUBLIC

Çek Cumhuriyetinde Bir İletişim Şekli Olarak Aldatma

Mgr. Lenka MYNARIKOVA *

ABSTRACT

Deception is a wide-spread form of communication and according to foreign researches, more than 90 % of people admit to lie at least sometimes, with the number of lies varying between 1 a day to 1 or 2 in every 10 minute-long conversation. As those results come mostly from the USA studies, we addressed deception in the Czech Republic and compared our results with those from American studies. We used an on-line questionnaire to collect data from 112 respondents. An SPSS analysis showed that 100 % of respondents lied at least sometimes with men admitting more lies than women. Similar to foreign researches respondents most frequently lie about their relationships, incomes and work or education successes. Men would more probably lie to protect a close person, women lie more often to gain advantages from others, which contradicts foreign results. Lying to children is easier for 75 % of respondents and lying to strangers is easier to 97 % of them.

Keywords: deception, lie, communication, lying, the Czech Republic, intercultural differences

ÖZET

Aldatma yaygın bir iletişim şeklidir ve yabacı araştırmacılara göre insanların yüzde 90'ından daha fazlası bazen yalan söylediğini kabul eder. Yalan sayısı günde 1 kez veya 10 dakikalık bir sohbette 1 ila 2 kez olduğu belirtilir. Sonuçlar çoğunlukla ABD'de yapılan çalışmalardan alındığı için, biz bu çalışmada Çek Cumhuriyeti'nde "aldatma" konusunu değerlendirdik ve bulgularımızı Amerika'daki çalışmalar ile kıyasladık. 112 kişiden bilgi almak üzere online bir anket kullandık. Bir SPSS analizi, yanıt verenlerin yüzde 100 yalan söylediğini ve erkeklerin kadınlara oranla yalan söylemeye daha yatkın olduğunu gösterdi.

Yabancı araştırmacıların bulgularına göre benzer olarak, katılımcıların aksine, bu çalışmada erkeklerin yakın bir arkadaşını korumak için kadınlarinsa başkalarından faydalanmak için yalan söylediği gözlemlendi. Katılımcıların yüzde 75'ine göre çocuklara, yüzde 97'sine göre ise yabancılara yalan söylemenin daha kolay olduğu saptandı.

Anahtar Sözcükler: aldatma, yalan, iletişim, yalan söyleme, Çek Cumhuriyeti, Kültürlerarası farklılıklar.

1. Introduction

„I do not recommend lying, except for special circumstances. Lying protects us all, nothing important would be possible without it. Lying is kind. The world could not exist without lying; and the world, where lying would not be rejected, would be also unthinkable. Unfortunately, lying let us feel omnipotent. Lying leads to a dreadful solitude.“

Hanif Kureishi, *Intimacy*

* Department of Psychology, the Charles University in Prague, the Czech Republic. l.mynarikova@centrum.cz

It was the American sociologist Goffman who – describing the theory of social interactions - said that we all are just players in a theater game. We put various masks on our faces in order to play a diversity of characters and in order to cast a desired impression on others. By playing with illusions we might say that we are somehow deceiving others, because we are not showing our real self, but one from a variety of selves, which corresponds the best with the current situation. Deceit has become a part of our daily existence and it has become a regular way of communication between each other, even though people only unwillingly admit they lie. Deception, its role in society and in the interpersonal communication and relationships and the question of its morality are subjects of interest among psychologists, philosophers, economists or even fiction writers.

The literary view on deception described Kafka in his novel *Trial*. He said lying was a universal principle and lies and concealment were the foundation stones of most contemporary societies. Similarly Beckett and Eco thought of lies as a type of a contemporary agenda, a general semiotic structure. Defoe described fictional literature in general as a type of deception and writers as the masters of lying.

Moral aspects of deception have been a subject of an intensive debate among Western philosophers for many centuries. From the philosophical point of view deception is often a matter of an immoral character and the situational and dynamical aspects are completely omitted (Nyberg, 1993). This extremist opinion was taught for example by Kant (1949), who said that we had to tell the potential murderer where to find his victim, because the crime itself would not outweigh the immorality of lying. On the contrary, Bentham or Mill believed in the utilitarian perspective, which emphasized the importance of context information on the evaluation of the moral consequences of lying (Fu, Xu, Cameron, Heyman, & Lee, 2007). Sometimes deception can be desirable and supported according to those philosophers.

The studies on deception have a long tradition also among economists. The economical theory of lying is based on the concept of “homo economicus”, i.e. a selfish person uninterested in other people’s good (Gneezy, 2005). Such a person lies, whenever it is beneficial for them, regardless on the impact of their lies on others.

Finally the psychological point of view analyzes deception from many aspects like the frequency of lying, age and gender differences among liars, relationship between the liar and the deceived person, or types of lies and their functions. Lying as a psychological concept takes into account interpersonal relationships and social interactions in general and it does not anticipate any moral conclusions. Lying is described as a social activity which serves as a connection among people and which cannot be simply described as wrong or right. It stresses the importance of the situation in which deception occurs, of other involved persons and of liar’s intentions.

Whereas the topic of the characteristics of deceptive behavior has already attracted a lot of interest in the foreign countries, experts in the Czech Republic generally pay only marginal attention to deception, mostly in relation to moral development and communicative and manipulative strategies. The research question is whether deceptive behavior in the Czech Republic manifests in the same way as was described in foreign countries, especially in the USA.

2. The frequency of lying

Lying makes a big part of our everyday communication. Not only do we lie to others in order to gain something, but lies are also used for our entertainment in theater plays or in books. Some lies are accepted by both the sender and the receiver, some are unwanted. Both of them are more frequent than we admit.

The documented frequency of lying ranges between one or two lies a day and two lies told every ten minutes (Hancock, Thom-Santelli, & Ritchie, 2004). Respondents in Hancock’s research (2004) admitted to lie in 14% of e-mails, 27% of face-to-face interactions and in 37% of phone calls. Boon and McLeod (2001) add that under certain circumstances people consider lying justifiable and even though we are longing for honesty in our relationships, we lie about our income, successes, education, age or sexual relationships almost on a daily basis.

Table 1. Demographic characteristics of the sample

		Frequency	Percent
Age	15-25	57	50,9
	26-35	29	25,9
	36-45	10	8,9
	46-55	12	10,7
	56 and more	4	3,6
	Total	112	100,0

Similar researches are missing either in our country or in other middle European countries. The question is whether there are possible differences among particular countries in the middle Europe.

3. Lying in relationships

Not only is the frequency of lying very high, it is also independent on the person we speak to or the media we use for our communication purposes.

According to Lewis and Saarni (1993) we lie more often to our intimate partners and family relatives. On the contrary DePaulo and Kashy (1998) consider lies to strangers the most frequent. The frequency of lying might depend on the type of attachment we maintain in social relationships. Insecure attachment is related to lies to strangers, whilst avoidant attachment leads to lying to intimate partners (Ennis, Vrij, & Chance, 2008).

Ability to lie to intimate partners develops with the development of relationship. We have enough time to find out the best way of talking and behaving in order to deceive the other. People often believe their partners would never lie to them. It might be possible, but they also may have become victims of the ostrich effect described by Vrij (2008). It is an attempt to maintain relationships and avoid endangering factors by ignoring even the most obvious lies, because it is more pleasant to hear a lie.

4. Gender aspects of lying

It has been questioned whether there are differences between men and women when it comes to lying. Contrary popular believes, women do not lie more often, yet there are some differences.

Women say other-oriented lies in order to prevent hurting others' feelings and to avoid excessive criticism, men say more self-oriented lies to present themselves as more capable or educated (DePaulo et al., 1996). However, this might depend on the cultural background and be specific for the US population as exchange students from Middle European countries are often surprised by this information.

Whitty (2002) drew attention to the relation between gender, age and the frequency of lying in the internet communication – men older than thirty years lied as often as adolescent men, women lied less often after they had reached thirty years of age. This might be related to reasons why people join various dating websites. Older women tend to use them to find serious relationships and therefore they may be more truthful in order to cast a genuine impression.

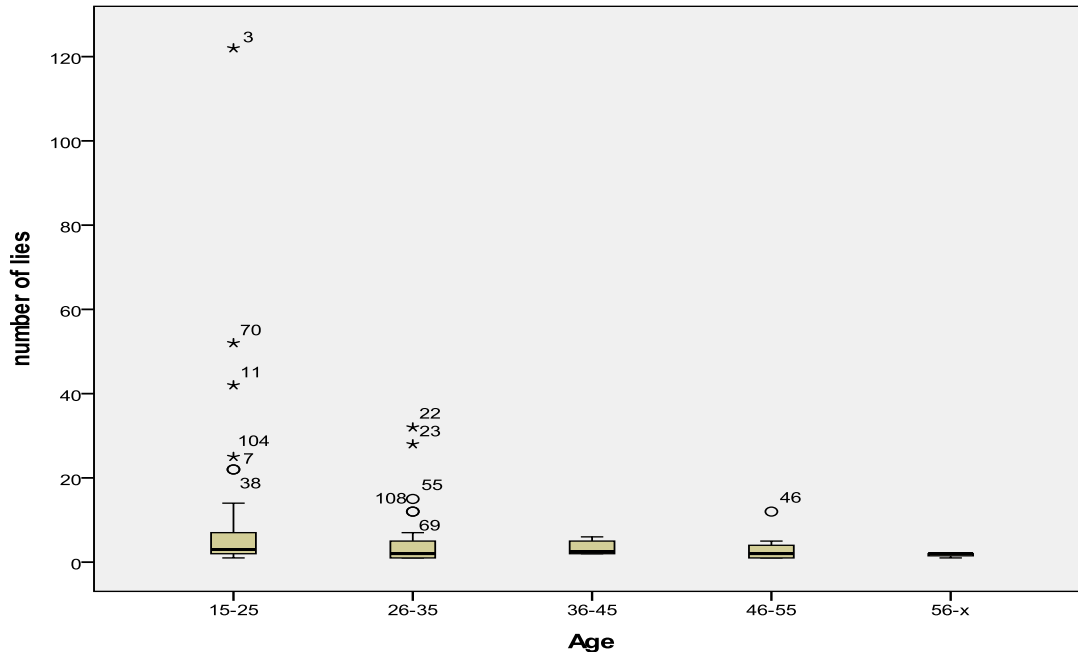
Gender differences in deception can be partially explained by different parental attitudes to children (Vrij, 2008). Girls are praised for showing their emotions and they learn to reveal less signs of lying in their faces and thus become better in faking unfelt emotion and ideas. Boys are led to hide and neutralize negative emotions and they become more capable of pretending neutral feelings about something they do not like and of looking indifferent to touching information.

5. Developmental aspect of lying

It may be surprising that even very small children are able to deceive others and they use lies in their everyday communication with almost the same frequency and same success as adults.

Developmental aspect of deception has gained a lot of significance in relation to moral development, theory of mind and attachment theory.

Figure 1: Estimated number of lies for 5 age groups of respondents

The ability to lie appears no later than at the age of two (Reddy, 2007). Children at this age are able to deceive others by concealing information, especially more difficult falsifications appear later. Lies of pre-school children are mostly given away by their verbal behavior. Preserving the consistency between primary lie and its repetitions is more difficult for children younger than seven years of age (Talwar, Gordon, & Lee, 2007). At this age parents become often afraid that lying of their children might be accompanied with delinquent forms of behavior. Two important informations are that lying is a common form of communicating and that it is a sign of maturing of a certain brain areas. In this aspect lying – to some extent - is not a sign of delinquency.

Children learn to lie by imitating their parents' behavior. To save other people's feelings and retain good social relationships, children are led to say prosocial lies in complimentary situations. Their adequate use appears between the fourth and fifth year of age (Talwar, Murphy, & Lee, 2007)..

6. Gender aspects of lying

It has been questioned whether there are differences between men and women when it comes to lying. Contrary popular believes, women do not lie more often, yet there are some differences.

Women say other-oriented lies in order to prevent hurting others' feelings and to avoid excessive criticism, men say more self-oriented lies to present themselves as more capable or educated (DePaulo et al., 1996). However, this might depend on the cultural background and be specific for the US population as exchange students from Middle European countries are often surprised by this information.

Whitty (2002) drew attention to the relation between gender, age and the frequency of lying in the internet communication – men older than thirty years lied as often as adolescent men, women lied less often after they had reached thirty years of age. This might be related to reasons why

people join various dating websites. Older women tend to use them to find serious relationships and therefore they may be more truthful in order to cast a genuine impression.

Gender differences in deception can be partially explained by different parental attitudes to children (Vrij, 2008). Girls are praised for showing their emotions and they learn to reveal less signs of lying in their faces and thus become better in faking unfelt emotion and ideas. Boys are led to hide and neutralize negative emotions and they become more capable of pretending neutral feelings about something they do not like and of looking indifferent to touching information.

7. Developmental aspect of lying

It may be surprising that even very small children are able to deceive others and they use lies in their everyday communication with almost the same frequency and same success as adults.

Developmental aspect of deception has gained a lot of significance in relation to moral development, theory of mind and attachment theory.

The ability to lie appears no later than at the age of two (Reddy, 2007). Children at this age are able to deceive others by concealing information, especially more difficult falsifications appear later. Lies of pre-school children are mostly given away by their verbal behavior. Preserving the consistency between primary lie and its repetitions is more difficult for children younger than seven years of age (Talwar, Gordon, & Lee, 2007). At this age parents become often afraid that lying of their children might be accompanied with delinquent forms of behavior. Two important informations are that lying is a common form of communicating and that it is a sign of maturing of a certain brain areas. In this aspect lying – to some extent - is not a sign of delinquency.

Children learn to lie by imitating their parents' behavior. To save other people's feelings and retain good social relationships, children are led to say prosocial lies in complimentary situations. Their adequate use appears between the fourth and fifth year of age (Talwar, Murphy, & Lee, 2007)..

8. Intercultural aspects of lying

Lying is a widespread phenomenon and this applies worldwide, although there are differences in lying among various cultures.

Cultural differences in lying are related to cultural specificity of moral judgements. Research has not provided clearly interpreted results yet and the existing researches were aimed almost exclusively at Eastern society. Fu et al. (2007) compared the concepts of lying among Chinese and Canadian children. Chinese children preferred saying a lie to help the group even if it hurts the individual, whilst Canadian children preferred helping an individual, resulting in a negative influence on the group. In adult population, Chinese students do not consider it a lie, when they conceal their own good deeds, whilst Canadian students consider it lying Fu et al., 2001).

Different concepts of lying in Canada and China reflect two dimensions of societies (Aune, & Waters, 1994). In collectivistic societies people are more willing to lie if their lie is related to group or family matters. Inhabitants of individualistic societies lie more often to protect their own privacy or feelings of close relatives.

The importance of lying also depends on the culture, for example for people in Ecuador lying is significantly more negative than for the USA inhabitants (Mealy, Stephan, & Urrutia (2007).

9. Typological and functional aspects of lying

Deception exists in various forms, according to the function which the lie should serve. Some lies are more serious than others and their consequences also greatly differ.

One of the possible typologies is dividing lies by their relevance (Vrij, 2008). Social lies are told on a daily basis in order to present ourselves or our close ones in a better light or to pleasure others. Serious lies occur in the interrogation of crime suspects/victims/witnesses.

Another typology divides lies by the amount of modifications made in a truthful information (Granhag, & Vrij, 2005). Falsifications are complete lies that are an absolute opposite of truth, distortions are small deflections from truth and concealments appear, when we say we do not remember or know something.

Typical motives for lying are avoiding punishment or protecting someone against punishment, gaining a reward or admiration, getting out of an unpleasant or embarrassing situation and keeping a secret (Gudjonsson, 1994). According to the 'duping delight' concept some people lie even when it is not beneficial – they experience a pleasure in deceiving others and in not being caught (Vrij, 2008).

DePaulo et al. (1996) studied diary recordings of university students and found out that motives for lying could be categorized into three dimensions: lying for the good of oneself or others, lying for gaining benefits or avoiding costs and lying from material or psychological reasons.

10. Method

Materials

We designed an online survey with one or multiple response and open-ended questions. Items were chosen after analysis of foreign literature and research and covered various aspects of deception as described above.

Participants

In the research 112 Czech respondents (79 women, 33 men) chosen with the snowball technique participated. They were divided into 5 age groups: 15 – 25 years, 26 – 35 years, 36 – 45 years, 46 – 55 years, 56 and more years.

11. Conclusion

Among the respondents 100 % of them admit to lie, 90 % of them tell 1 – 12 lies a day. The distribution of the number of lies told in one day ($M = 2$; $SE = 12,25$) ranged between 1 – 112. For 100 % of participants, honesty – contrary to the sense of humor, tolerance or similar hobbies - is highly important for maintaining relationships. For 74 % of them lying is never justifiable.

The SPSS analysis confirmed a significant relationship between gender and the number of lies, $t(110) = 1,66$, $p = .106$, but not between age and the number of lies, Chi-square = .690; $df = 4$; $p = .601$. A certain, yet insignificant trend appeared showing that older respondents were less willing to admit they lied. It seems that older women are less willing to admit they lie than men in general.

Men would lie more often than women to protect a close person, $F(1,100) = 6,405$, $p < .05$, but otherwise women tend to say more self-oriented lies to promote themselves. Women would lie significantly more often for „Acquiring a reward“, $F(110,1) = 9.243$, $p < .01$ and „Gaining admiration from others“, $F(110,1) = 4.293$, $p < .05$. Participants did not distinguish between prosocial and other lies, when they evaluated their relevance.

For 97 % of respondents it is easier to deceive strangers than friends and/or intimate partners. The effect of acquaintance is evident here. Contrary to foreign researches, for 75 % of respondents lying to children is easier than lying to adults.

It seems there are some differences between lying behavior in the Czech Republic and deception as it has been described in foreign research, especially in case of gender differences. Because of a small population sample those results need further investigation, but it is obvious they might be beneficial for fields as intercultural psychology, family and partner counselling or forensic science.

References

Aune, R.K., & Waters, L.L. (1994). Cultural differences in deception: Motivations to deceive in Samoans and North Americans. *International Journal of Intercultural Relations*, 19, 159-172.

- Boon, S.D., & McLeod, B.A. (2001). Deception in romantic relationships: Subjective estimates of success at deceiving and attitudes toward deception. *Journal of Social and Personal Relationships*, 18, 463-476.
- DePaulo, B.M., Kashy, D.A., Kirkendol, S.E., Wyer, M.M., & Epstein, J.A. (1996). Lying in everyday life. *Journal of Personality and Social Psychology*, 70, 979-995.
- Ennis, E., Vrij, A., & Chance, C. (2008). Individual differences and lying in everyday life. *Journal of Social and Personal Relationships*, 25(1), 105-118.
- Fu, G., Xu, F., Cameron, C.A., Heyman, G., & Lee, K. (2007). Cross-cultural differences in children's choices, categorizations, and evaluations of truths and lies. *Developmental Psychology*, 43, 278-293.
- Fu, G., Lee, K., Cameron, C. A., & Xu, F. (2001). Chinese and Canadian Adults' Categorization and Evaluation of Lie- and Truth-Telling about Pro- and Anti-Social Behaviors. *Journal of Cross Cultural Psychology*, 32, 740-747.
- Gneezy, U. (2005). Deception: The Role of Consequences. *American Economic Review*, 95, 384-94.
- Granhag, P.A., & Vrij, A. (2005). Deception detection. In: M. Brewer, & D.W. Kipling (Eds.), *Psychology and law: an empirical perspective* (pp. 43-92). New York: Guilford Press.
- Gudjonsson, G.H. (1994). Psychological evidence in court. In: S.J.E. Lindsay, & E.P. Graham (Eds.), *The handbook of clinical adult psychology* (pp. 705-721), New York: Routledge.
- Hancock, J.T., Thom-Santelli, J., & Ritchie, T. (2004). Deception and design: The impact of communication technologies on lying behavior. *Proceedings, Conference on Computer Human Interaction*, 6, 130-136.
- Lewis, M., & Saarni, C. (1993). Lying and deception in everyday life. New York: The Guilford Press.
- Mealy, M. Stephan, W., & Urrutia, I.C. (2007). The acceptability of lies in the United States and Ecuador. *International Journal of Intercultural Relations*, 31(6), 689-702.
- Nyberg, D. (1993). *The Varnished Truth: Truth Telling and Deceiving in Ordinary Life*. Chicago: Chicago University.
- Reddy, V. (2007). Getting back to the rough ground: deception and 'social living'. *Biological Sciences*, 362, 621-637.
- Talwar, W., Gordon, H.M., & Lee, K. (2007). Lying in the Elementary School Years: Verbal Deception and Its Relation to Second-Order Belief Understanding. *Developmental Psychology*, 43(3), 804-810.
- Talwar, V., Murphy, S.M., & Lee, K. (2007). White lie-telling in children for politeness purposes. *International Journal of Behavioral Development*, 31(1), 1-11.
- Vrij, A. (2008). Detecting lies and deceit. Chichester, England: Wiley.
- Westcott, H.L, Davies, G.M., & Clifford, B.R. (1991). Adult's perceptions of children's videotaped truthful and deceptive statements. *Children & Society*, 5(2), 123-135.
- Whitty, M.T. (2002). Liar, liar! An examination of how open supportive and honest people are in chat rooms. *Computers in Human Behavior*, 18(4), 343-352.

WASHING DIRTY LINEN IN PUBLIC – SPANISH FASHION IN THE DISCURSIVE FIELD

KİRLİ ÇAMAŞIRLARI ORTAYA DÖKMEK-SÖYLEMSEL ALANDA İSPANYOL MODASI

Ewa WYŁĘŻEK *

ABSTRACT

In this paper, I would like to attempt to explore and comment upon the characteristics of the notions of identity and fashion and the correlation between the two. I will focus on the Spanish fashion represented by companies such as Desigual or Casa de Diego and apply, in the course of the analysis, concepts introduced by Judith Butler, Louis Althusser and Michel Foucault.

My presentation is divided into three main parts; Firstly, I would like to justify the choice of paper's topic i.e., seemingly trivial, fashion. In order to do so, I will address the concept of performativity, as understood in Butler's terms, and connect it to the clothes that are inextricably linked with one's position, beliefs, and worldview. Then, I would like to briefly discuss the Spanish politics towards fashion industry, including Textile Plans and Clothing Industry politics aiming to convey a unified image of Spanish fashion to the external, foreign view.

In the second part of this paper, I wish to present and examine the phenomenon of fashion in the contemporary display created by Spanish brands and recognize whether the principles and the visual representations they provide differ from the ones decades earlier.

Furthermore, I shall incorporate the observation drawn from the analyzed parts and compare them hoping to delineate a parallel between the "fashionable politics" and their material equivalents present in everyday life. I shall employ the Althusserian notions of Ideological State Apparatuses as well as the Repressive State Apparatus in order to explain the mechanism of the feedback and their role in granting one's identity. This process will provide a validation for the theme touched upon and show that fashion is a significant and frequently underestimated aspect of ideology and is worth an attentive academic look.

Keywords: Spain, Identity, Fashion, Fashion Campaigns, Ideology

ÖZET

Bu bildiride kimlik ve moda kavramlarının niteliklerini ve ikisi arasındaki ilişkiyi araştırmaya ve yorumlamaya çalıştım. Araştırmada, Desigual ve da Casa de Diego gibi firmalar tarafından temsil edilen İspanyol modasına yoğunlaşmak ve Judith Butler, Louis Althusser ve Michel Foucault tarafından ortaya atılan kavramları uygulamak istedim.

Bildirim üç ana bölüme ayrılmıştır; İlk olarak, bildirinin görece önemsiz görünen moda konusuna açıklık getirmek istedim. bildiri konusu olarak "moda" gibi önemsiz görünen bir kavramın tercihini gerekçelendirmek istedim. Bunu için, Butler'ın ifadesiyle, edimsellik kavramına başvurarak bunu kişinin konumu, inançları ve dünya görüşü ile ayrılmaz bir şekilde bağlantılı olan kıyafetiyle ilişkilendirmek istedim. Daha sonra, İspanyol politikasının, dış dünyada tek bir İspanyol giyim modasını yaymayı amaç edinen, Tekstil ve Giyim Sanayisinin anlayışı da dahil olmak üzere moda sektörüne yönelik politikalarını kısaca tartışmak istedim.

Bildirinin ikinci bölümünde, İspanyol markalarınca düzenlenen çağdaş sergilerdeki moda olgusunu ele alıp incelemek ve bunların, söz konusu markaların on yıllarca önce düzenledikleri sergilerdeki ilkeler ve görsel temsiller açısından farklı olup olmadıklarını ortaya koymak istedim.

* University of Silesia , Poland Email: yousaid@tlen.pl

Bildirinin ikinci bölümünde, İspanyol markalarınınca düzenlenen çağdaş sergilerdeki moda olgusunu ele alıp incelemek ve bunların, söz konusu markaların on yıllarca önce düzenledikleri sergilerdeki ilkeler ve görsel temsiller açısından farklı olup olmadıklarını ortaya koymak istedim.

. Geri bildirim sistemi ve kimliğin oluşumundaki rolünü açıklamak için Althusser'in İdeolojik Devlet Aygıtları ile Baskıcı Devlet Aygıtları kavramlarından yararlandım. Bu süreç, ele alınan konunun geçerliliğini ve modanın ideolojinin önemli fakat sıklıkla göz ardı edilen ve akademik dikkate değer bir konusu olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: İspanya, Kimlik, Moda, Moda Kapanyaları, İdeoloji

1. INTRODUCTION

Seemingly insignificant and minute, yet inextricable from one's existence within the frames of contemporary society, fashion, serves as a conveyor for a dominant ideology and a reflection of political aura. As a common saying states: "Clothes make the man", one may therefore ponder upon their own image emerged from a certain set of clothing and its influence on one's identity as well as the relation between the external milieu and the oversimplifications it imposes upon one's very body.

2. THE SPANISH DRESS CODE

In this paper, I would like to attempt to explore and comment upon the concepts of identity and fashion. In order to do so, I will focus on two Spanish brands, Casa de Diego, founded in Madrid in 1858 which witnessed the reign and the death of dictator Francisco Franco and a brand established in 1984 in Barcelona, namely, Desigual.

Each of the two has been developed in different political milieus and been influenced by, and in all sorts of ways, ideology. The latter understood as a set of norms and beliefs imposed upon, most of the time, unaware of this fact, people.

As stated by Louis Althusser, "**Ideology has a material existence**"¹ (Althusser, 1970 : 165) and I am inclined to believe it is par excellence "material". Items of clothing are ever-present in one's life and are thought to express one's opinions, personality, and even mood. People tend to think of clothing as a choice, and it is one, indeed, prearranged for us.

During the very first years of democracy organized in a constitutional monarchy (after Franco's death) the Spanish Textile and Clothing Industry faced many difficulties. The economic situation and the quality of the products produced by the branch were not comparable to foreign ones and, at the same time, the workforce was more expensive and demanding. Spain faced two solutions: one was to allow the foreign companies entering the market, which, given the low cost of production offered by the external sources, would have brought disastrous effects on the domestic market or, create a competitive fashion channel- unique and distinctive Spanish vogue. In 1981 The Spanish Socialist Party (PSOE) introduced the Restructuring Plan of the Textile and Clothing industry which aimed at providing one, unified vision of a Spanish citizen. As María Jesús Escribano, the president of The Center for the Promotion of Design and Fashion said they sought "a single concept"², a philosophy, a way of understanding life". Each philosophy had its own aesthetics and visual atmosphere and this one, was complemented with the national flag colors being yellow and red. As it can be seen, the idea of Spanish nationality glimmered through the policy not only in the visual stratum but in the textual one as well as one of campaign's slogan was "parte de ti" – "a part of you" (Gimeno Martínez, 2006) which connects, or even ties together, the individual and the collective, the state.

This process reflects the mechanism that Louis Althusser describes as interpellation that addresses the individual and makes him or her the subject proper. By submitting to it, which is the only choice, one is 'hailed' into the subject position. This phenomenon of unknowingly identifying oneself with the imperative Weltanschauung is pivotal as it creates the identity. It facilitates the recognition between "us" and "them" and intensifies the bond between the fellow subjects. Having acquired "identity" one is therefore constructed according to an ideological function that was projected by the media or school or family. Those powerful forces controlling units and

¹ Althusser Louis, *Lenin and Philosophy and Other Essays* 1970 : 165

² http://www.imageandnarrative.be/inarchive/house_text_museum/gimeno.htm

propagating chosen paradigm are known as 'Ideological State Apparatus'³ and they are responsible for not questioning the imaginary construction that we are a part of. ISA formulates our daily reality, including the clothes we think we pick, and appears to us as "true" or "obvious."

The "obvious" Spanish panache was that of superb quality sartorial elegance. Casa de Diego represents those qualities and, to my judgment, it displays the feature of a Spaniard that emerges from the then-valid governance which aimed at putting its citizens into frames of being Catholic, dancing flamenco and speaking castellano. To a foreign eye, Spain was a nation of uniformed people denied any diversity.

It was in 1858 when this traditional commerce opened its shop in " La Puerta del Sol." It specializes in exclusive and handmade fans, umbrellas, traditional mantillas, or castanets.

The products are of one kind and their price may reach more than thousand euros and epitomize national pride and a feeling of a bond among members of society.

Tradition and aura of Spanishness' essence may be attached to this boutique which would distinguish it from the external influence manufactured in thousands of copies. The uniqueness of this establishment did, to quote Judith Butler "constitute identity, the internal coherence of the subject, indeed, the self-identical status of the person" (Butler 1999 : 23) yet, paradoxically, during Franco's reign, the clothes were of one kind and it was the identity that was to be duplicated. Choosing an outfit and wearing is one of the most noticeable performative acts and it is the reason for uniforms, or badges to be crucial as products of a regime.

3. IN A CASUAL FASHION

Together with the advent of democracy new fabric of society appeared. Rapid economic development, exchange of goods, services and most importantly, perspectives, resulted in a new attitude towards clothing.

Catalan Desigual is a brand "known for its intense prints, innovative graffiti art and flamboyant splashes of color."⁴ The concept behind the company is based on "positivism, tolerance, commitment, fun and unlevelling"⁵- notions that could not be further from the nationalistic dispositions of Francoism. The seeming detachment from the past may be seen in Desigual's advertising campaigns as models on the runway carry a banner that says "I want to be free" and the bold slogan on a billboard claims "new and good" and "It is not the same"; some have even taken it to another level and say "this party is not the same" containing a subtle political ambiguity. The visual message of Desigual contains diversity and multiculturalism. Models casted for campaigns come from various ethnic groups and are both male and female. They seem to accent individuality that Desigual encompasses as they assert that they "dress people, not bodies."

Even the brand's name ("Desigual" meaning "uneven") itself suggest a breakage, irregularity that clearly elevates little imperfections and imply floatation and flow, especially of identity. In contrast, Casa de Diego, calls up rather opposite associations, that of something stable, rooted deeply in tradition and history, unchangeable which can no longer be employed in a country with nations willing to gain authority and independence and speaking several languages. Desigual seems to understand this and grants voice to all; at the same time, it does not deny the past, but rather draws inspiration from it and uses saturated colors, typical for Spanish clothing and incarnates them to modern designs selling it as a collection titled "DiverFolk"⁶.

4. FASHION VICTIMS

What I want to underline is that the purpose of this analysis is not to glorify egalitarian nature of Desigual but to draw attention to the mechanisms that have not changes throughout the decades. Desigual is as much an element of ideological propaganda as is Casa de Diego. What distinguishes them is the message. Political correctness and promoting the idea of multi-culti is done in the same way as praising nationalism. Take for instance one of the Desigual's method of

³ Althusser Louis, Lenin and Philosophy and Other Essays 1970 : 142

⁴ <http://kargergallery.com/clothing/Designers/SitePages/Desigual.aspx> [access: January 2012]

⁵ <http://kargergallery.com/clothing/Designers/SitePages/Desigual.aspx> [access: January 2012]

⁶ <http://blog.desigual.com/suenos-que-se-hacen-realidad/?lang=en>

advertising called “**Entra casi desnudo, sal vestido**”. The customers wait for the store to open in their underwear and leave in Desigual clothes they received for free. That is the ultimate and literal example of how the ideology requires material existence and how willing people are to facilitate this process. Transparency of this procedure, its seemingly innocent undertone aids to interpellate the target audience. Customers – subjects, cannot walk “naked” in the street, they need to be dressed, in other words, they cannot be empty canvas, they need an ideology, paradigm to be imposed upon them and they work better, if one is convinced to need them and happy to display them upon one’s very own body. In so doing, they become subjects proper constituting a well-designed social fabric.

As I have hopefully, successfully, demonstrated, Spanish fashion industry has changed in terms of values it promotes, but, at the same time, it has gone in circles as to the ways and means of how those values are advertized. Spanish identity, and, as a matter of fact, any identity, and feeling of belonging can be defined by slogans and clothes and even though political environment and its objectives may change, the manners of projecting it do not. And even though what we see “is not the same” I want to remind that the more things change, the more they stay, precisely, the same.

Fashion reflects attitudes and the changes that country underwent and, as clothes operate in a political context, they contribute and enhance it. The Spanish brands I examined co-exist on the market and the mental field of their customers and one can say there are a tangible exemplification of Michel Foucault’s idea of a discursive field (Foucault, 1991 : 55) upon which ideas intermingle and clash determining social behavior and one’s comprehension of identity. The latter is therefore not an ephemeral apparition but a product of, among others, clothes - fictive label veiling genuine experience of being Spanish.

5. CONCLUSION

This paper aimed to provide a new outlook on the matter of, usually academically neglected, fashion and the mechanisms of manipulating the perception of a Spanish citizen as well as taking a closer look at the manner ideology interferes with textile policy of Spain. Having analyzed this phenomenon I proceeded to more general observations concerning the workings of ideology and the issue of fashion constituting one of ideology’s primal implement.

REFERENCES:

- Althusser Louis. *Lenin and Philosophy and Other Essays*. Trans. Ben Brewster. New York, London , Monthly Review Press: 1970.
- Butler, Judith. *Gender Trouble Feminism and the Subversion of Identity*. New York, Routledge : 1999.
- Desigual Blog <http://blog.desigual.com/suenos-que-se-hacen-realidad/?lang=en> [access January 2012]
- Gimeno Martínez, Javier. “Narratives of Fashion and Nation: An Analysis of Two TV-ads from the 1987 Moda de España Campaign” *Image & Narrative*16 (February 2007)
- Karger, Renate. *Desigual – Barcelona Spain*
<http://kargergallery.com/clothing/Designers/SitePages/Desigual.aspx> [access January 2012]
- Mills, Sara. *Michel Foucault. Routledge Critical Thinkers*. London, Routledge: 2003.

YÖNETİM DÜZEYLERİ AÇISINDAN YÖNETİCİLERİN SORUN BELİRLEME VE ÇÖZME PERFORMANSLARININ DEĞERLENDİRİLMESİNE YÖNELİK BİR UYGULAMA

A Study on the Evaluation of the Performance of The Managers in Problem Detection And Solution In Terms of Levels of Management

Yrd. Doç. Dr. Mehmet GÜVEN*

ÖZET

Bu çalışmada yönetim bilimlerinin güncel ve tartışmalı konularından biri olan yöneticilerin sorun belirleme ve çözme performanslarının değerlendirilmesi kapsamlı bir şekilde incelenmiş ve ampirik bir araştırma ile desteklenmiştir. Bu bağlamda çalışmanın amacı, çalışanların görev ve unvanlarına göre, sorun belirleme ve çözme performanslarının belirlenmesinde hangi faktörlerin etkili olduğu belirlenmeye çalışılmıştır.

Bu çalışmada teorik olarak işletme yöneticiliğinin önemi, modern işletme yöneticisinden olan özellikler, düzeylerine göre yönetici grupları, görevleri, sorumlulukları ve son olarak sorun belirleme ve çözme konularına yer verilmiştir.

Çalışmanın verilerin değerlendirilmesinde ise farklı düzeyde görev yapan yönetici gruplarının demografik olarak frekans dağılımına yer verilmiş olup, elde edilen bulgular yönetici gruplarına göre sorun belirleme tanımsal istatistikleri, yönetici gruplarına göre oran, frekans ve tanımlayıcı istatistiki analizi yapılmıştır. Ayrıca, F testi yapılarak yönetici gruplarının sorun belirleme ve çözmelerinde önemli farklılıklar bulunmuş ve anlamlı bir sonuç elde edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yönetim Düzeyi, Sorun Belirleme Performansı, Sorun Çözme Performansı

ABSTRACT

In this study, the evaluation of problem identifying and solving performances which is one of the current and controversial issues in the management sciences, were examined in a comprehensive manner and supported by empirical research. In this context, the aim of the study is to determine which factors are more effective in explaining problem identifying and solving performances according to titles and duties of employees.

This study includes theoretically the importance of business management, specialities of contemporary managers, manager groups dependent on their level, assignments, responsibilities and finally problem identifying and solving performances of this groups,

In data assessment part obtained with manager groups in the field of different level , frequency analysis on demographic information , obtained findings according to manager groups statistical definition for issue assignation, ratio for manager groups. Additionally, due to F test, meaningful results and important differences have been found, in the course of problem determining and problem solving process of manager groups

Key Words: Management Level, Performance of Problem Definition, Performance of Problem Solution

1. GİRİŞ

Sorun çözme yeteneği yöneticiliğinin mihenk taşı olup, yöneticilik mesleğinin sürekli bir parçası olmaktadır. Yöneticiler yalnızca doğru bir çözüm bulma değil, insan faktörünü hesaba kattığı için başarılı olacak tek çözümü bulmak zorundadırlar. Ama ne yazık ki birçok yönetici bu

* Bingöl Üniversitesi İ.İ.B.F. İşletme Bölümü Öğretim Üyesi

konuyu sistematik bir yöntem ile ele alamadıkları için genellikle sorunları etkin bir biçimde çözememekte ve sorunlar yeni sorunların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. “Yönetici Düzeyleri Açısından Yöneticilerin Sorun Belirleme ve Çözme Performanslarının Değerlendirilmesi; Malatya Tekstil İşletmelerinde Bir Uygulama” isimli çalışmada yöneticilerin sorun belirleme ve çözme performansları araştırılmıştır.

2. YÖNETİMİN TANIMI VE GÜNÜMÜZ İŞLETMELERİNDE YÖNETİMİN ÖNEMİ

Toplumlarda insan ihtiyaçlarının çoğalması, sınırlı kaynakların daha rasyonel bir biçimde kullanılmasını gerektirmektedir. Bu rasyonellik çeşitli örgütler yolu ile sağlanabilmektedir. İşletmelerde toplum ihtiyacı olan mal ve hizmetlerin sağlanabilmesi için ortaya çıkan ve üretim faktörlerinin uyumlu bir biçimde bünyesinde birleştiren sistemlerdir. Ancak bu uyumu sağlamak sadece işletme örgütlerinin ortaya çıkmasıyla gerçekleştirilemez. Bunun temelinde yatan kavram yönetimdir.¹

Farklı insanlara yönetimin tanımı sorulduğunda farklı tanımlar alınabilir. Schoderberg, Casier ve Aplin, yönetimi; örgütün amaçlarına ulaşma çabası ve ürünleri işleme olarak tanımlar. Pringle, Jenning ve Longenecher kaynak kazanma ve koordinasyon üzerinde dururlar. Yönetim onlara göre; bazı sosyal bağlantılarla, insan, para, bilgi ve fiziksel kaynakları elde edip bağlayarak örgütün üretim ve hizmette amaçlanan başlıca hedeflere ulaşma işlemidir.²

Yönetim süreci, işgücü ve malzeme kaynaklarını kontrol ederek önceden belirlenmiş amaç ve hedeflere yönlendirilmesini içermektedir.³ Aynı zamanda yönetim örgütsel sistem içinde anahtar bir alt sistem ve diğer tüm alt sistemler arasındaki hayati bağı oluşturmaktadır.⁴

Kısaca yönetim; “üretim unsurları olan önce insanı (emek), sonra zamanı, yeri, parayı, malzemeyi ve teknolojiyi örgüt amaçlarını gerçekleştirmek üzere en iyi biçimde kullanan iş yapma süreci,”⁵ şeklinde tanımlanmaktadır.

Ülkemizin süratle gelişip kalkınmasında sanayileşmeye büyük önem verilmektedir. Sanayinin gelişmesinde ise, çeşitli sanayi işletmelerinin ve ürünlerinin artması önemlidir. Ancak günümüz sanayi işletmelerinde giderek karmaşık bir organizasyona sahip olmaları ve hızlı bir değişim süreci içerisinde geçen işletmelerin değişik ve yeniliklere uyum sağlayabilme konusundaki çabaları bir takım sorunları da beraberinde getirmektedir. İşte bu nedenlerle işletmelerin yönetimi günümüzde daha da önem kazanmıştır.

İktisatçıların ileri gelenlerinden Joseph A. Schumpeter, yönetimi büyümenin motoru olarak görmektedir. Meşhur işletme danışmanlarından Peter F. Drucker ise İşletme Yönetimi’ni, bir girişimin can damarı olarak tanımlamaktadır. Kabul edilir ki bir işletme yetersiz kaynak, uygun olmayan pazarlama, beceriksiz ürün dizaynı veya bu gibi sebeplerden dolayı iflas edebilir. İşletmeler çoğu kez temel yönetim fonksiyonlarının kötü icra edilmesi veya hiç uygulanmamasından dolayı başarısız olabilir. Bununla birlikte sağlam bir yönetim, bir işletme hatta bir toplum için önemli bir avantaj sağlamaktadır.⁶

3. YÖNETİCİNİN TANIMI VE YÖNETİCİLERDE BULUNMASI GEREKEN ÖZELLİKLER

İşletme yönetimi literatürde genel olarak yönetici; işletmedeki işleri yönetmeden sorumlu ve mahiyetinde sorumlu kişiler vasıtasıyla amaçlara uygun olarak işleri yapan kişi olarak tanımlanır.⁷

İşletme yönetimi literatüründe yöneticide bulunması gereken birçok özellikler belirtilmiştir. Bireylerin birbirinden farklı olması, onların kabiliyet ve özellikler açısından farklı olacağını göstermektedir. Ayrıca yöneticiler, çok çeşitli kaynaklardan gelen baskılar ve istekler altında

¹ Halil Can, **Organizasyon ve İşletme Analizi**, Ankara: 1994, s. 15.

² K, Pringle, Star F., Mc Cawit E., a.g.e., 1991, s. 2.

³ Dursun Bingöl, **Personel Yönetimi**. 2. Baskı, Beta Yay., İstanbul, 1996.s.

⁴ Keyt, E. Fremonte ve Rosenzweig, James, E., **Organization & Management**, McGraw – Hill, Singapore: 1985, s. 76.

⁵ Gönül Gürsoy, “Sektör Bazında Teknolojik Gelişmelerin Üretime Katkısı”, **Tekstil İşveren Dergisi**, Sayı: 219, Ocak 1997, s. 31.

⁶ Arthur Bedian, William F. Glueck, **Management**, 3. Baskı. The Drayden Press, 1983, s. 8.

⁷ Arnold J. Hugh, Daniel C. Feldman, **Organizational Behavior**, McGraw Hill Book Company Singapore, 1985, s., 15.

çalışmak mecburiyetinde olup, yönetimin işletme içi ve işletme dışı kaynaklardan gelen baskı ve isteklere büyük bir hassasiyet göstermesi gerekmektedir.⁸ Yöneticilerin bulunduğu ortama, iş koluna ve işlere göre farklı yeteneklere ve niteliklere sahip olması gerektiği gerçektir.⁹ Belirtilen bu farklılıklar hem yöneticilerin hem de özelliklerin farklı olmasına neden olmuştur.

İsviçre’de psikoteknik kurumunun yöneticilerde bulunması gereken nitelik ve yetenekler konusunda yaptığı araştırmaların sonucu şu şekilde sıralamaktadır:

1. İnsanları tanımak ve objektif olmak,
2. Kendine güvenmek ve yerinde kararlar alabilmek,
3. İnisiyatif sahibi olabilmesi ve sorumluluk duygusuna sahip olması,
4. İradesi kuvvetli olması.¹⁰

Yöneticilerin belirtilen bu kişisel niteliklerinin yanında bir takım teknik becerilerinin de bulunması gerekmektedir. Organizasyonların değişik kademelerinde yer alan yöneticiler belli ölçüde bu yeteneklere sahip olmalıdır. Ancak yöneticilik nitelikleri organizasyon kademelerinde üst düzey yöneticilerde kavramsal, orta düzey yöneticilerde beşeri, alt düzey yöneticilerde ise teknik yeteneklerin ileri derecede olduğu görülmektedir.¹¹

4. YÖNETİCİ DÜZEYLERİNE GÖRE YÖNETİCİ TÜRLERİ VE GÖREVLERİ

Yöneticilik, işletmelerde hayati bir önem taşımaya rağmen organizasyonlarda en az bilineni ve en az anlaşılanıdır. Bu işle meşgul olan insanlar bile yönetimin ne yaptığını ve ne yapması gerektiğini genellikle bilmezler. Bundan dolayı işletmelerin performansı yöneticilerin kabiliyeti ve teknik bilgileri ile yakından ilgilidir.¹²

Yöneticiler örgüt hiyerarşisinde eğitim, tecrübe ve sahip oldukları özelliklerine göre buldukları konumları göre alt, orta, üst düzey yöneticiler olarak sınıflamaya tabi tutulurlar. Bunun yanında ayrıca örgütsel faaliyetlerin alanlarına göre de fonksiyonel ve genel yöneticiler olarak belirtilmektedir.¹³

4.1. Alt Düzey Yöneticilerin Görev ve Sorumlulukları

Başkalarının çalışmalarından sorumlu olan yöneticilerin örgütte buldukları en alt düzeye ilk kademe veya alt düzey yönetim denilmektedir. Alt düzey yöneticiler, işi bizzat yapan işgören yada astları yönlendirmekte ve bu kişilere nezaret etmektedir. Alt düzey yöneticilere örnek olarak bir imalat fabrikasındaki ustabaşı veya büyük bir ofisteki şube şefleri gösterilebilmektedir.¹⁴

Alt düzey yöneticilerin görev sorumlulukları maddeler halinde şu şekilde belirtilmektedir.¹⁵

1. Çalışanların, verimlerini artırıcı şekilde geliştirip yönlendirmek,
2. Mal ve hizmetlerin uygun bir şekilde üretilebilmesi için kalitatif ve kantitatif değerlere dikkat etmek, maliyetini ve süresini ayarlamak,
3. Uzmanlık alanı ile ilgili teknik bilgileri geliştirmek ve yenilikleri izlemek,
4. Yerinde ve anında kararlar alabilmek ve bunu hemen üst yönetime iletmek,
5. Sendikaların ile yapılan sözleşmeler hakkında yeterli bilgilere sahip olmak,
6. Şikâyetlerin neler olduğunu öğrenmek ve aksatmadan çözümleyebilmek,
7. Yönettiği gruba yapılan işler hakkında değişiklikleri ve yenilikleri aktarmak,
8. Çalışan gruplar arasında düzeni, disiplini ve işbirliğini sağlamak ve onlara destek vererek, morallerini yüksek tutmak,

⁸Mehmet Güven, **Girişimci ve Yönetici İlişkilerinin Yönetim Fonksiyonlarına Etkisi (Gap Bölgesi Sanayi İşletmelerinde Bir Uygulama)** Basılmamış Doktora Tezi Malatya, 2002 s.81

⁹Efil, a.g.e., s. 6

¹⁰Efil, a.g.e., s. 6

¹¹Appleby, c. Robert. **Modern Business Administration**. Pitman Publishing Melbourne, 1977.s.

¹²Peter F. Drucker, “İş Etkinliği İçin Yönetim”, **Harvard Business Review**, 1996, s. 9.

¹³Şimşek, a.g.e., s. 24

¹⁴Şimşek, a.g.e.,s. 24

¹⁵Stephanie Havvings, **The Organizations in its environment**, Oxford University press, Oxford, Hall, 1987, s. 168-172.

Bununla beraber alt düzey yöneticileri, astları ile iyi ilişkiler kurabilme yeteneğine sahip olmalı ve onların sorunlarını dinleyebilmeli ve yardımcı olmalıdır.

4.2. Orta Düzey Yöneticilerinin Görev ve Sorumlulukları

Üst düzey yönetimine doğrudan bağlı olan Orta Düzey Yöneticiliği ise sorumluluğu saptanmış olan iş akışı çerçevesinde şirketin veya kuruluşun başlıca hedefleri olan üretim, pazarlama, bakım gibi prosedürleri oluşturabilmek ve bunları uygulayabilmesi için gerekli olan insan gücü ve diğer kaynakların hazır olmasını ve bunların her zaman işlerliğini temin ve kontrol altında tutulmasını sağlamakla yükümlüdür.¹⁶

Orta düzey yönetim kavramı işletmede pek çok düzeyi kapsayabilir. Orta düzey yöneticileri çoğu zaman diğer yöneticilerin ve bazen de iş görenlerin faaliyetlerini yönlendirir. Bununla beraber bu yöneticiler işletmenin kapsamlı politikalarını fiilen uygulanmasına hizmet edecek faaliyetleri yönlendirmek gibi görevleri de bulunmaktadır.¹⁷

Başarılı olmak isteyen bir orta düzey yönetici; Yeni işe başladığı zaman kendisine başka bir yeni bölümün idaresi verildiği zaman, yeni bir personelin kendi bölümüne verildiği zaman, mahiyetindeki çalışana yeni bir görev vereceği zaman, hedeflerin neler olduğunu ve işin mahiyetini ve önemini işe başlama ve bitirme sürecini çok iyi bilmeli ve karşısındakine net bir şekilde ifade etmelidir.¹⁸

Bir orta düzey yöneticisinin çalışanlar üzerinde etkili olabilmesi için iki güç kaynağı vardır. Bunları çok iyi değerlendirmesi gerekmektedir. Bu kaynaklar ise saygı ve yetkidir.

İşletme yönetiminde üst basamaklarına doru çıkıldıkça yönetim becerilerinden teknik becerinin önemi azalmaktadır. Alt düzey yönetici, bölümündeki işlerin nasıl yapılması gerektiği ile uğraşırken, orta düzey yöneticisi alt düzeyde yapılan bu işlerin planlanması, örgütlenmesi ve düzenlenmesi faaliyetlerinde bulunur.¹⁹ İşletmelerde rastlanan kısım veya departman şefler; kamu kesiminde ise daire müdürleri orta düzey yöneticilere örnek olarak verilmektedir.

Orta düzey yöneticiliğinin görevlerini maddeler halinde şu şekilde belirtilmektedir.²⁰

- 1- İleriye dönük planlar yapar,
- 2- Kendisine bağlı personelin çabalarını organize etmek,
- 3- Çevre faktörünü dikkate alarak koordinasyonu sağlamak,
- 4- Şirketin hedef planlarına göre işlerin yapılıp yapılmadığını kontrol etmek,
- 5- İşler planlandığı şekilde yürümüyorsa, kontrolü ele alarak sorunun nereden kaynaklandığını tespit etmek,
- 6- Yetkisini aşan durumlarda bir rapor halinde üst yönetime bilgi vermek,
- 7- İstenen amaçlara ulaşmak için yapılan planlama çalışmasında üst yönetime katılmak,
- 8- Üst düzey yönetimi tarafından belirlenen işletme politikalarını uygulamak.

Yukarıda belirtilen söz konusu görevlerin üstesinden gelebilmek, etkin bir orta düzey yöneticisi olabilmenin vazgeçilmez koşulları olan iletişim, öğrenme ve öğretme yeteneklerini yerinde kullanabilme becerisini göstermesine bağlıdır.

4.3. Üst Düzey Yöneticilerinin Görev ve Sorumlulukları

Üst düzey yöneticisini alt ve orta düzey yöneticilerden ayıran en önemli özelliği, faaliyetlerinin işletme dışına yönelik olmasıdır. Diğer bir ifade ile alt ve orta düzey yöneticileri sadece işletme içindeki işler ile ilgili çaba sarf ederken, üst düzey yöneticiler işletmeyi bir bütün olarak ilgilendiren tüm işletme içi ve işletme dışı konularda faaliyet gösterirler. Bununla beraber üst yönetici şirketin içinde bulunduğu işe göre düşünür, tüm amaçları geliştirir ve organize eder. Amaç ve kararları yönetimindeki insanlarla konuşur. Bu yöneticileri işi bütün olarak görme noktasında

¹⁶ Erol Banaz, "İşletmede Orta Düzey Yöneticilerinin Görev ve Sorumlulukları" *Tekstil İşveren Dergisi*, Sayı 233, Temmuz 1998, s. 24.

¹⁷ Şimşek, a.g.e. s. 24

¹⁸ Banaz, a.g.e. s. 28

¹⁹ Dursun Bingöl, a.g.e. s.

²⁰ Banaz, a.g.e. s. 28

eğitir ve kendi amaçlarını işindekilerde geliştirmelerine yardımcı olur. Amaçlara karşı performans ve sonuçları ölçer şartlar müsaade ettiği oranda amaçları gözden geçirir ve değerlendirir.²¹

Bir üst düzey yöneticisinin görev ve sorumluluklarını maddeler halinde şu şekilde sıralamak mümkündür.²²

1. Önceden belirlenen amaçlar doğrultusunda uzun veya kısa dönemlerde işletme kararını en üst seviyeye çıkarmak,
2. İşletmenin kuruluş sermayesini arttırmak, güvenliğini sağlamak,
3. İş görenlerin hakkını korumak ve tüketicilerin taleplerini karşılamak,
4. İşletme politikalarının belirlenmesinde sorumluluk almak,
5. Belirlenen temel işletme politikalarını uygulamasını sağlamak amacı ile üretim faktörlerini en verimli şekilde bir araya getirmek,
6. İşletmenin her bölümünde uygulanacak kısa ve uzun dönemli planları ve işletme içi eğitim programlarını düzenlemek.

Üst düzey işletme yönetici ile ilgili genel olarak; tepe yöneticisi sürekli olarak kendisini yenileyebilmeli, işletmesinin faaliyet gösterdiği alandaki gelişmeleri takip edebilmelidir.²³ Bu durum yöneticilerin görev ve sorumlulukları yüklenilebilecek niteliklerin kazanılmasına neden olacaktır.

Ayrıca yönetici kendi alanındaki gelişmeleri takip edebildiği oranda, konusunda uzman olmaya ve otoritesini güçlendirmeye vesile olacaktır. Dolayısıyla kendi alanında uzman olan yöneticinin düzeni ve yardımlaşmayı sağlamada, astlarının tam desteğini almada büyük kolaylıklar getirecektir. Çalışanların yeteneklerini takip edip, üst yöneticilerine sonuna kadar güveneceklerdir.

Üst yönetimleri bozuk, eksikliği olan ve üst yöneticileri başarısızlığa sevk eden unsurları önemli olanlardan bazıları şu şekilde sıralanmaktadır.²⁴

1. Mesleki gelişmeleri takip edememek,
2. Davranışlarının sorumluluğunu anlamamak,
3. Doğru ve zamanında karar verememek,
4. Kişisel denetimlerde yetersiz kalmak,
5. Detaylarla ve başkasının işleriyle vakit kaybetmemek,
6. Kendi performansını yanlış değerlendirmek,
7. Yöneticilik sıfatını kişisel çıkarları için kullanmak,
8. Verilen sözleri yerine getirememek,

Üst yöneticilerinin başarılı olmasının yolları belirtilen hususları uygulamaktan geçmektedir. Aynı zamanda üst yönetici rakip işletmeler karşısında yeni planlar, stratejiler geliştirebilmeli ve mümkün olduğunca risk faktöründen uzak tutmalıdır. Bununla beraber bir üst düzey yöneticisi astlarıyla ilişkisi sırasında, hem demokratik olabilmeli hem de sorumluluğunu taşıdığı örgüt ile gerekli olan yetki ve kontrolü sağlayabilmelidir.

5. YÖNETİM SÜRECİNDE PROBLEM BELİRLEME ÖNLEME VE ÇÖZME

Çağımızda bilimsel ve teknolojik gelişmeler bireyin ve buna bağlı olarak toplumun sürekli olarak geliştirilmesini kaçınılmaz hale getirmiştir. Bugünden yarının ihtiyaç ve sorunlarının saptanması ve bunlara en etkili çözüm yollarının bulunması, üretilen ürün ve hizmetlerin kalitesinin sürekli olarak artırılması birçok yönlü olarak yetiştirilmesini ve yaşamda karşılaştığı sorunlara gerçekli ve bilimsel çözümleri üretebilmesini zorunlu kılmaktadır. Artık dünyanın yaklaşımı ve anlayışları ile bugünün sorunlarına sağlıklı çözümler üretebilmesi giderek güçleşmektedir. Bu da göstermektedir ki, çağın gerektirdiği bilgi ve becerilerle donatılmış, kendisini ve çevresini sürekli geliştirebilen, olgu ve olayları çok yönlü değerlendirebilen, takımla çalışabilen ve sorunlara etkili bir biçimde çözüm getirebilen bireylerin yetiştirilmesi son derece etkili hale gelmiştir. Geleceğin toplumlarında yarın ortaya çıkacak sorunları bugünden saptayabilen daima bir önde olacaklardır.

²¹ Drucker. F. a.g.e., s. 177

²² Van Fleet, James K. Van, **Yöneticilerin Yaptığı En Büyük 22 Hata**, (Çev. Ayça Haykır), Öteki Yayınevi, Ankara: 1994 s. 10.

²³ Tamer Koçel, **İşletme Yöneticiliği**. Beta Yay., & Baskı, İstanbul, 1998.s.

²⁴ Van Fleet., a.g.e., s. 3

Problemler bireyin ve kurumun ortaya koyacağı verimliliği ve performansı doğrudan etkilerler. Çözülen her problem yeni bir durum ya da gelişme yaratır. Problemlerin kendilerine özgü anatomik yapıları söz konusudur. Bu noktada problemlerin anatomik yapılarının incelenmesinde yarar vardır.²⁵

6. PROBLEMLERİN ANATOMİSİ

İşletmeler, ürün kalitesini etkileyen faaliyetleri yürüten personelin sahip olması gereken yeterliliği tayin etmeli, eğitimi sağlamalı veya bu gibi ihtiyaçları karşılamak için diğer tedbirleri almalı, alınan tedbirlerin etkinliğini değerlendirmeli, Personeli yaptığı faaliyetlerin öneminin ve uygunluğunun farkında olmasını sağlamalı ve kalite hedeflerinin başarılması için personelin nasıl katkıda bulunacaklarını belirlemeli,²⁶

İşletmelerde problemlerin anatomisini şu şekilde özetlenebilir:²⁷

- Genellikle kendilerini pek fazla belli etmeden dallanıp budaklanırlar
- En az beklenildikleri zamanda aniden ortaya çıkarlar.
- Büyüklüklerini ve sınırlarını çizmek zordur.
- Göründüklerinden ya da algılandıklarından çok farklı olabilirler.
- Neler olup bittiğini algılamamızı güçleştirirler.
- Ortaya çıkmalarının genellikle birden çok nedeni vardır.
- Kendi kendilerine çözümleri neredeyse imkânsızdır.
- Bireylerin yaşama biçimleri ve kurumların yapı ve işleyişinin değişmesine neden olurlar.
- İnsanlar içgüdüsel olarak sorunlardan uzak durmayı, ya da sorunlarla birlikte yaşamayı tercih ederler.
- Beraberlerinden hem büyük yıkımları ve sıkıntıları, hem de önemli gelişmeleri ve ilerlemeleri getirirler.

Problemler ele alınıp incelenirken yukarıda belirtilen hususların dikkate alınmasında yarar vardır.

İşletmelerde ortaya çıkan sorunlar ne denli karmaşık ve çok yönlü olursa olsun mutlaka bir çözüm yolu vardır. Önemli olan nokta, her problemin farklı bir çözüm yolu gerektirdiğinin göz önünde bulundurulmasıdır.²⁸

7. PROBLEM ÇÖZME SÜRECİNİN AŞAMALARI

Yaşamda karşılaşılan problemlerle baş edebilmek bir yetenek sorununun ötesinde, daha çok bilgi ve beceri gerektiren bir süreçtir. Problem ne kadar karmaşık ve zor olursa olsun, birey gerekli bilgi ve beceriye sahipse probleme çözüm getirecek en uygun yaklaşımları bulabilecektir. Burada en kritik nokta problemin çözümüne götüren aşamaların dikkatli bir biçimde seçilip planlanmasıdır.

Problemler açık ve net bir biçimde ortaya çıkmadan önce çeşitli şekillerde küçük ipuçları ve işaretler ortaya koyarlar. Bu aşamada problem saptanabilir ise, kısa sürede çözüme ulaşılabilir. Çünkü henüz problem karmaşık ve çok boyutlu hale gelmemiştir. Problemin karmaşık hale gelmesi beraberinde birçok olgu ve olayı da getirir. Probleme müdahale ne kadar gecikirse çözümde o kadar zorlaşacaktır. Bu noktada en tehlikeli ve yanlış davranış biçimi problemin görmezden gelinmesidir.²⁹

Problem çözme sürecine bilinen en önemli katkıyı Amerikalı ünlü eğitimci John Dewey getirmiştir. Dewey'e göre bir problemin çözümü 6 aşamada formüle edilebilir.³⁰

1. Problemin farkına varma (tanıma)
2. Problemi tanımlama ve sınırlama (tanımlama)
3. Problemin çözümünü sağlayacak bilgi ve bulguları toplama (bilgi toplama)

²⁵ A. Arslan <http://www.koniks.com/topic.asp>

²⁶ http://www.birlesikmetal.org/kitap/kitap_09/tek/F_Sorunlar_Cozumler.pdf

²⁷ Keenan, K. (1997) Sorun Çözme. (Çev: Veysel Atayman), Remzi Kitabevi, İstanbul.s.

²⁸ Atilla Baransel. Çağdaş Yönetim Düşüncesinin Evrimi. İ. Ü. Yayın No: 257, İstanbul, 1993,s.

²⁹ Doğan Cüceloğlu, İyi Düşün Doğru Karar Ver. Sistem Yayıncılık, İstanbul. (2000)

³⁰ Sultan Taşçı, "Hemşirelikte Problem Çözme Süreci" Sağlık Bilimleri Dergisi (Journal of Health Sciences) 14(Ek Sayı:Hemşirelik Özel Sayısı) 73-78, 2005

4. Problemin çözümünü sağlayacak hipotezlerin belirlenmesi (hipotezleri saptama)
5. Problemin çözümünü sağlayacak en uygun hipotezin seçilmesi (en uygun hipotezi seçme)
6. Problemin çözülmesi ve sonuca ulaşılması (problemi çözme)

Yukarıda belirtilen aşamaların uygulanmasına rağmen problem çözülmiyorsa, tekrar başa dönüp yeni bilgi ve bulgularla sürecin tekrar edilmesi gerekir. Problem çözmeyi beş temel aşamada ele alabiliriz.³¹

1. Problemin tanımlanması,
2. Problemin gözden geçirilmesi,
3. Problemin araştırılması,
4. Problemin doğrulanması,
5. Uygulama planı geliştir.

Her iki sürecin aşamaları incelendiğinde, birbirine oldukça yakın olduğu görülmektedir. Birey hangi yaklaşımı kullanırsa kullansın, önemli olan konunun sistematik bir biçimde ele alınıp incelenmesidir.

8. ÇALIŞMANIN AMACI VE KAPSAMI

Çalışma, iş görenlerin yönetici düzeylerine göre, sorun belirleme ve çözme performanslarının belirlenmesinde hangi faktörlerin etkili olduğunu belirlenmesini amaçlamaktadır. Çalışmanın kapsamını Malatya'da Tekstil ve Konfeksiyon alanında faaliyet gösteren işletmelerde üst, orta ve alt düzey yönetici konumunda bulunan personel oluşturmaktadır. Konularına göre Genel müdür ve yönetim kurulu üyeleri Üst Düzey, personel müdürü ve muhasebe müdürü Orta Düzey ve birim şefi ve ustabaşı ise Alt Düzey yöneticiler olarak alınmıştır. Çalışmanın örneklemini belirtilen endüstri kolundan tesadüfi olarak seçilen işletmelerdeki 91 yönetici konumundaki çalışanlar oluşturmaktadır.

8.1. Çalışmanın Yöntemi

Görev ünvanlarına göre çalışanların sorun belirleme ve çözme konusundaki etkinliklerinde hangi faktörlerin etkili olduğu belirlenirken frekans tabloları, tanımsal istatistikler ve varyans analizinden yararlanılmıştır. Analiz sonuçları SPSS 11 istatistik paket programı yardımıyla elde edilmiş ve yorumlanmıştır.

Çalışmada sorun belirleme ve sorun çözme yöntemlerini açıklamaya yönelik daha önceki çalışmalarda da kullanılan toplam 19 (önerme) araştırmanın değişkenleri olarak kabul edilmiş beşli likert ölçeğiyle ölçeklendirilmişlerdir.

Bu ölçekte 1 = Hiç, 2 = Çok az, 3 = Orta, 4 = Çok ve 5 = Pek çok olarak verilmiştir.

Sorun belirleme ve sorun çözme ayrı ayrı ele alınarak incelenecektir. Öncelikle değişkenlere ait frekans dağılımları, ardından ortalama ve standart sapma değerlerinin gösteren tanımsal istatistikler, sonra her bir değişken için varyans analizi sonuçları verilecektir.

8.2. Ölçeğin Güvenilirliği Analizi

Ölçeğe ait güvenilirlik analizi önce tüm önermeler birlikte dikkate alınarak yapılmış ve 19 önerme için cronbach alpha değeri 0,46 (standart alpha = 0,49) olarak bulunmuştur. Burada tüm ifadeler kullanılarak bulunan alpha değerinin düşük olduğu görülmektedir. Birçok sosyal bilimlerde uygulaması için 0,80 ve üzeri bir güvenilirlik katsayısı kabul edilebilir olarak düşünülmektedir. Verinin çok boyutlu olabileceği ihtimali bunda bir etken olabilir.³² Burada da sorun belirleme ve sorun çözme şeklinde iki boyuta ait önermeler olduğu dikkate alınırsa her iki boyuta ilişkin güvenilirlik analizinin ayrı ayrı yapılmasına karar verilmiştir. Buna göre yapılan güvenilirlik analizinde cronbach alpha değerleri 12 önermeli sorun belirleme için 0,52 (standart alpha = 0,68) ve 7 önermeli sorun çözme için 0,71 (standart alpha = 0,74) olarak bulunmuştur. cronbach alpha değerinin artması önermelerin çok boyutluluğuna işaret eder ve ölçeğin güvenilirliğinin de arttığı görülmektedir.

³¹ <http://www.mehmetekim.com/em-yazinmenu-35/58-yet-lerl/415-problem-belleme-leme-ve-zme.html>

³² <http://www.ats.ucla.edu/STAT/SPSS/faq/alpha.html>

9. VERİLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Anketi yanıtlayan yöneticilerin demografik özellikleri ve sorun çözme ve belirleme performanslarına ilişkin elde edilen verilerin analizine aşağıda yer verilmektedir.

9.1 Yöneticilerin Demografik özelliklere İlişkin Verilerin Değerlendirilmesi

Yöneticilere ilişkin demografik özellikler olarak eğitim durumları, yaşları, medeni durumları, cinsiyetleri ve son olarak yöneticilik tecrübeleri incelenmiş ve elde edilen bulgular Tablo 1.'de sunulmuştur.

Tablo 1. Yöneticilere Ait Demografik Özellikler

Cinsiyet	%	Eğitim Durumu	%
Erkek	8	Ortaöğretim	3
	9		1,9
Kadın	1	Önlisans	1
	2		1,0
Toplam	1	Lisans	5
	1		6,0
		Yüksek Lisans	1,
Medeni Hal	%	Toplam	1
Evli	6		1
	1		00,0
Bekar	3		
	0		
Toplam	1		
	1		
		Yöneticilik Tecrübesi	%
Yaş	%	1 yıldan az	1
20-30	4		1
	1		6,5
31-40	4	1-5 yıl	4
	7		4,0
41-50	1	6-10 yıl	3
	0		3,0
51 ve üzeri	3,	11 yıl ve üzeri	6,
	3		6
Toplam	1	Toplam	1
	1		00,0

Tablo 1.'de görüldüğü üzere, ankete katılan yöneticilerin "cinsiyetlerine" bakıldığında %86,8'i erkek ve %13,2'si ise kadınlardır. Yöneticilerin "medeni hal durumlarından" %67'sinin bekâr, %33'ünün evli olduğu anlaşılmaktadır. Anketi yanıtlayan yöneticilerin "yaş grupları" incelendiğinde %45'inin "20-30", %40,75'inin "31-40", %11'inin "41-50" ve %3,3'ünün ise "51 ve üzeri" yaşta oldukları anlaşılmaktadır. Bu durum çalışanların büyük çoğunluğunun genç ve dinamik yöneticilerden oluştuğunu göstermektedir. Yöneticilerin "eğitim durumları" incelendiğinde %56'sının lisans, %31,9'unun ortaöğretim, %11'inin ön lisans ve %1,1'inin ise yüksek lisans mezunu oldukları anlaşılmaktadır. Son olarak "yöneticilik tecrübeleri" ile ilgili olarak yöneticilerin %44'ü "1-5 yıl", %33'ü "6-10 yıl", %16,5'i "1 yıldan az" ve %6,6'sı da "11 yıl ve üzeri" tecrübeye sahiptir.

Bu veriler, yöneticilerin büyük çoğunluğunun erkek, evli ve orta yaş grubunda, yüksek oranda üniversite mezunu ve büyük çoğunluğun da 10 yıla kadar bir yöneticilik deneyimine sahip olduklarını göstermektedir.

9.2. Sorun Belirleme

Aşağıdaki tabloda yöneticilerin sorun belirleme boyutlarına ilişkin frekans tablosu verilmiştir.

Tablo 2. Yöneticilerin Sorun Belirleme Boyutlarına İlişkin Frekans Tablosu

SORUN BELİRLEME ÖNERMELERİ	Hiç		Çok Az		Orta		Çok		Pek Çok	
	ay	%	ay	%	ay	%	ay	%	ay	%
Bir sorunu algılamakta yetersiz kaldığınız oluyor mu?	5	6,5	2	7,1	4	6,4		,0		0,0
Bazı sorunlarla yüzleşmenin zorluğu nedeniyle, onları görmezden geldiğiniz oluyor mu?	7	1,6	7	0,7		,6		,1		0,0
Sorunları çözmek için bir şeyler yapmak yerine, onları görmezlikten geldiğiniz oluyor mu?	9	4,8	2	4,2	0	1,0		,0		0,0
Bir sorunu uzun süre göz ardı ettiğinizde, kendiliğinden ortadan kalkabileceğini umduğunuz oluyor mu?	1	5,1	7	0,7	3	4,3		,0		0,0
Yanlış karar verdiğiniz zaman, daha sonra karar verme konusunda şevkiniz kırılıp isteksiz davranıyor musunuz?	2	3,2	2	6,2	0	2,0	4	5,4		3,3
Bir sorunu çözmeye kalktığınızda nereden başlayacağınızı bulmakta güçlük çekiyor musunuz?	4	6,4	6	0,5	5	6,5		,3		3,3

Tablo 2’de görüldüğü gibi “Bir sorunu algılamakta yetersiz kaldığımız oluyor mu?” önermesine katılımcıların büyük bir oranı % 57.1 “Çok Az” ifade ederken, “Bazı sorunlarla yüzleşmenin zorluğu nedeniyle, onları görmezden geldiğiniz oluyor mu?” önermesine ise ilk sırada %51.6 ile “Hiç” seçeneğini ifade etmişlerdir. “Sorunları çözmek için bir şeyler yapmak yerine, onları görmezlikten geldiğiniz oluyor mu?” önermesine katılımcıların yine ilk sırada % 64.8 oranında “Hiç” seçeneğini belirtirken, “Bir sorunu uzun süre göz ardı ettiğinizde, kendiliğinden ortadan kalkabileceğini umduğunuz oluyor mu?” % 45.1 ile “Hiç” seçeneğinde yoğunlaştığı görülmektedir. “Gerçek sorunun ne olduğunu ortaya çıkarmadan, çare olduğunu düşündüğünüz girişimlere hızla kalkışma eğilimi taşıyor musunuz?” % 31.9 “Çok Az” ifade ederken, “Yanlış karar verdiğiniz zaman, daha sonra karar verme konusunda şevkiniz kırılıp isteksiz davranıyor musunuz?” %46.2 yine ilk sırada “Çok Az” seçeneğini ifade etmişlerdir. “Bir sorunu çözmeye kalktığınızda nereden başlayacağınızı bulmakta güçlük çekiyor musunuz?” % 46.2 ilk sırada “Çok Az” seçeneğini belirtmişlerdir. Anketi cevaplayan katılımcıların “Bir sorunu çözmeye kalktığınızda nereden başlayacağınızı bulmakta güçlük çekiyor musunuz?” % 50.5 ilk sırada “Çok Az” seçeneğine yer verirken, “Yönetici olarak kendi biriminizde oluşan sorunları belirlemede astlarınızdan destek alır mısınız?” önermesine ise % 30.8 ilk sırada “Orta” seçeneğini ifade etmişlerdir.

9.3. Yönetici Gruplarına Ait Sorun Belirleme Tanımsal İstatistikleri

Gruplara ait ortalamaları her bir değişken için vermek, bir merkezi eğilim ölçüsü olan grup ortalamaları farklılıklarının genel anlamda görülmesini ve karşılaştırılmasını mümkün kılacaktır. Yine ortalamalardan ortalama olarak ne kadar sapıldığının bir ölçüsü olan standart sapma ile de yönetici grupları arasındaki farklılıklar konusunda bilgi sahibi olmak ve karşılaştırma yapmak söz konusudur.

Tablo 3.'de sorun belirlemeye ilişkin her bir önermenin üst, orta ve alt düzey yönetici gruplarına ait tanımsal istatistik bilgilerini içeren ortalama ve standart sapma değerleri verilmiştir.

Tablo 3. Yönetici Düzeylerine Göre Sorun Belirleme Değişkenlerine Ait Tanımsal İstatistikler

Sorun Belirleme Önergeleri	Yönetici Grupları								
	Üst Düzey Yönetici (n=21)			Orta Düzey Yönetici (n=24)		Alt Düzey Yönetici (n=46)			
		Ortalama	Std. Sapma	Ortalama	Std. Sapma	Ortalama	Std. Sapma	S	
Bir sorunu algılamakta yetersiz kaldığınız oluyor mu?	9	2,1	0,68	4	2,0	0,75	9	2,0	0,59
Bazı sorunlarla yüzleşmenin zorluğu nedeniyle görmezden geldiğiniz oluyor mu?	2	1,5	0,51	8	1,3	0,49	0	1,7	0,79
Sorunları çözmek yerine görmezlikten geldiğiniz oluyor mu?	2	1,5	0,81	1	1,2	0,41	7	1,5	0,72
Bir sorunu uzun süre göz ardı ettiğinizde, ortadan kalkabileceğini umduğunuz oluyor mu?	8	1,4	0,51	5	1,7	0,90	6	1,7	0,67
Yanlış karar verdiğiniz zaman, daha sonra karar verme konusunda şevkiniz kırılıp isteksiz davranıyor musunuz?	8	2,4	0,17	5	2,7	0,94	7	2,3	0,97
Çözüme nereden başlayacağınızı bulmakta güçlük çekiyor musunuz?	3	2,3	0,48	8	1,8	0,99	4	2,0	0,03

Tablo 3.'de bazı önermelerde üst, orta ve alt düzey yönetici grubuna ait ortalamaların birbirine yakın olduğu, bazılarında yönetici gruplarına ait ortalamaların birbirlerinden farklılık gösterdiği anlaşılmaktadır. Benzerlik ve farklılıkların istatistik olarak anlamlı olup olmadığı bir sonraki grup ortalamalarının eşitliği testleri kısmında ele alınacaktır. Üç önermede yönetici grupları ortalamalarının 1-2, iki önermede 2-3, bir önermede 3-4 ve kalan 3 önermede ise 2-4 değerleri arasında yer aldıkları görülmektedir.

Yine her üç grup içinde yüksek ortalamaya sahip önerme “Yanlış karar verdiğiniz zaman, daha sonra karar verme konusunda şevkiniz kırılıp isteksiz davranıyor musunuz?” iken, düşük ortalamaya sahip olan ise “Sorunları çözmek için bir şeyler yapmak yerine, onları görmezlikten geldiğiniz oluyor mu?” önermesidir.

En yüksek standart sapma değerleri “Çözüme nereden başlayacağınızı bulmakta güçlük çekiyor musunuz?” önermesi için orta ve alt düzey yönetici grubunda ortaya çıkarken ayrıca üst düzey yönetici grubu için en yüksek standart sapma derecesi, “Yanlış karar verdiğiniz zaman, daha sonra karar verme konusunda şevkiniz kırılıp isteksiz davranıyor musunuz?” önermesinde görülmüştür.

En düşük standart sapma değeri ise “Çözüme nereden başlayacağınızı bulmakta güçlük çekiyor musunuz?” önermesi için üst düzey, orta düzey yönetici için, “Sorunları çözmek yerine

görmezlikten geldiğiniz oluyor mu?” önermesi yer alırken, alt düzey yönetici grubu için, “Bir sorunu algılamakta yetersiz kaldığınız oluyor mu?” önermesi yer almıştır.

İlk önerme olan “Bir sorunu algılamakta yetersiz kaldığınız oluyor mu?” sorusuna Alt, orta ve üst düzey yöneticilerin tamamen yetersiz kalmadıklarını düşünmektedirler. “Bazı sorunlarla yüzleşmenin zorluğu nedeniyle görmezden geldiğiniz oluyor mu?” önermesine her üç yönetici düzeyleri sorunlar görmezden gelmediklerini yani sorunlar ile yüzleştiklerini Aritmetik ortalamının 2'nin üzerinde olması bu sonucu desteklemektedir.

“Sorunları çözmek yerine görmezlikten geldiğiniz oluyor mu?” her üç yönetici grubu, sorunları görmezden gelmediklerini, sorunları çözmek için çaba sarf ettiklerini belirtmişlerdir.

“Bir sorunu uzun süre göz ardı ettiğinizde, ortadan kalkabileceğini umduğunuz oluyor mu?” Bu önermede de yine tüm yönetici düzeyleri sorunları göz ardı etmenin sorunları çözmede etkinliğinin olmadığını aritmetik ortalama dereceleri bunu göstermektedir.

“Yanlış karar verdiğiniz zaman, daha sonra karar verme konusunda şevkiniz kırılıp isteksiz davranıyor musunuz?” Bu önermede ise tüm yönetici gruplarının orta dereceye yakın bir etkilenmenin olduğunu belirtmişlerdir.

“Çözüme nereden başlayacağınızı bulmakta güçlük çekiyor musunuz?” önermesini tüm yönetici düzeylerinin katılmadıklarını ifade etmişlerdir.

9.3.1. Tek değişkenli Grup Ortalamaları Eşitliği Testleri

Tablo 4.'de grup ortalamalarının eşit olup olmadığı tek değişkenli anlamlılık testleri yardımıyla her bir önerme için belirlenmiştir. Grup ortalamalarının eşit olduğu Sıfır Hipotezini test etmek amacıyla F istatistiği³³, serbestlik dereceleri ve anlamlılık düzeyi tabloda verilmektedir.

Tablo 4. Grup Ortalamalarının Eşitliği Testi

	F	f1	f2	ig.
Bir sorunu algılamakta yetersiz kaldığınız oluyor mu?	,304	0	8	0049
Bazı sorunlarla yüzleşmenin zorluğu nedeniyle, onları görmezden geldiğiniz oluyor mu?	,919	1	8	0053
Sorunları çözmek için bir şeyler yapmak yerine, onları görmezlikten geldiğiniz oluyor mu?	,297	2	8	0010
Bir sorunu uzun süre göz ardı ettiğinizde, kendiliğinden ortadan kalkabileceğini umduğunuz oluyor mu?	,274	1	8	0028
Yanlış karar verdiğiniz zaman, daha sonra karar verme konusunda şevkiniz kırılıp isteksiz davranıyor musunuz?	,115	1	8	0033
Bir sorunu çözmeye kalktığınızda nereden başlayacağınızı bulmakta güçlük çekiyor musunuz?	,404	1	8	0051

Tablo 4. incelendiğinde 6 önermeden 2'sinin grup ortalamalarının % 1 ile % 5 düzeyinde anlamlı farklılık gösterdiği görülmektedir.

“Bir sorunu algılamakta yetersiz kaldığınız oluyor mu?” önermesinin Significance % 5 den küçük olduğu için tüm yönetici gruplarının verdikleri cevaplar arasında önemli farklılıklar vardır ve anlamlıdır.

“Bazı sorunlarla yüzleşmenin zorluğu nedeniyle, onları görmezden geldiğiniz oluyor mu?” önermesinin Significance % 5 den küçük olduğu için, üst, orta ve alt düzey yöneticilerin vermiş oldukları cevaplar birbirlerinden önemli farklılıklar göstermektedir ve anlamlıdır.

³³ F istatistiği gruplararası değişkenliğin grup içi değişkenliğe oranıdır. Grup sayısı eksi 1 (df1) ve toplam birim sayısı eksi grup sayısı (df2) olmak üzere iki serbestlik derecesi vardır. Eğer elde edilen anlamlılık değeri (Sig.) belirlenen anlamlılık düzeyinden küçükse bu grup farklılıklarının anlamlı olduğunu ve büyükse bu da grup farklılıklarının anlamlı olmadığını gösterir.

“Sorunları çözmek için bir şeyler yapmak yerine, onları görmezlikten geldiğiniz oluyor mu?” önermesinin Significance % 5 den küçük olduğu için, üst,orta ve alt düzey yöneticilerin vermiş oldukları cevaplar birbirlerinden önemli farklılıklar göstermektedir ve anlamlıdır.

“Bir sorunu uzun süre göz ardı ettiğinizde, kendiliğinden ortadan kalkabileceğini umduğunuz oluyor mu?” önermesinin Significance % 5 den küçük olduğu için, üst,orta ve alt düzey yöneticilerin vermiş oldukları cevaplar birbirlerinden önemli farklılıklar göstermektedir ve anlamlıdır.

“Yanlış karar verdiğiniz zaman, daha sonra karar verme konusunda şevkiniz kırılıp isteksiz davranıyor musunuz?” önermesinin Significance % 5 den küçük olduğu için, üst,orta ve alt düzey yöneticilerin vermiş oldukları cevaplar birbirlerinden önemli farklılıklar göstermektedir ve anlamlıdır.

“Bir sorunu çözmeye kalktığınızda nereden başlayacağınızı bulmakta güçlük çekiyor musunuz?” önermesinin Significance % 5 den küçük olduğu için, üst,orta ve alt düzey yöneticilerin vermiş oldukları cevaplar birbirlerinden önemli farklılıklar göstermektedir ve anlamlıdır.

9.4. Sorun Çözme

Tablo 5.’de sorun çözme boyutları için yöneticilere ait frekans tabloları verilmiştir.

Tablo 5. Sorun Çözme Boyutları İçin Yöneticilere Ait Frekans Tablosu

SORUN ÇÖZME ÖNERMELERİ	Çok	Orta	Ço	Pek
	Az		k	Çok
	sayı	ayı	ayı	ayı
Sorunu algılayıp onun farkına varma konusunda hızlı davranabiliyor musunuz?	,3	5 7,5	8 2,7	5 6,5
Sorunlara göğüs gerip, onlarla yüzleşmeye karar verebiliyor musunuz?		8 9,8	9 3,8	4 6,4
Hiçbir şey yapmadan oturup beklemektense, bir karar vermenin daha doğru olduğuna inanıyor musunuz?	0	,6	8 0,8	7 2,6
Acele harekete geçmeden önce, sorunun teşhis edilip saptanması gerektiğini algılıyor musunuz?	0	,9	4 8,4	8 1,8
Sorunu ele almadan önce gevşeyip rahatça düşünerek zihninizde çözüm teknikleri geliştiriyor musunuz?	0 1,0	5 6,5	7 1,6	9 0,9
Sorunlarla geç kalmadan, bir an önce uğraşmaya karar verebiliyor musunuz?	,6	9 0,9	2 5,2	4 7,4
Yönetici olarak sorunları çözmeye ortak akıl oluşturmak için astlarınızdan destek alır mısınız?	4 5,4	2 3,2	0 5,9	5

Tablo 5.’de görüldüğü gibi “Sorunu algılayıp onun farkına varma konusunda hızlı davranabiliyor musunuz?” önermesine katılımcıların büyük bir oranı % 52.7 “Çok” ifade ederken, “Sorunlara göğüs gerip, onlarla yüzleşmeye karar verebiliyor musunuz?” önermesine ise ilk sırada %53.8 ile yine “Çok” seçeneğini ifade etmişlerdir. “Hiçbir şey yapmadan oturup beklemektense, bir karar vermenin daha doğru olduğuna inanıyor musunuz?” önermesine katılımcıların ilk sırada

% 62.6 oranında “Pek Çok” seçeneğini belirtirken, “Acele harekete geçmeden önce, sorunun teşhis edilip saptanması gerektiğini algılıyor musunuz?” % 48.4 ile “Çok” seçeneğinde yoğunlaştığı görülmektedir. “Sorunu ele almadan önce gevşeyip rahatça düşünerek zihninizde çözüm teknikleri geliştiriyor musunuz?” % 51.6 “Çok” seçeneğini ifade ederken, “Sorunlarla geç kalmadan, bir an önce uğraşmaya karar verebiliyor musunuz?” % 37.4 ilk sırada “Pek Çok” seçeneğini ifade etmişlerdir. “Yönetici olarak oluşan sorunları çözmeye ortak akıl oluşturmak için astlarınızdan destek alır mısınız?” % 65.9 ilk sırada “Çok” seçeneğini belirtmişlerdir.

9.4.1. Yönetici Gruplarına Ait Sorun Belirleme Tanımsal İstatistikleri

Tablo 6.’da sorun çözmeye ilişkin her bir önermenin üst, orta ve alt düzey yönetici gruplarına göre tanımsal istatistik bilgilerini içeren ortalama ve standart sapma değerleri verilmiştir.

Tablo 6: Yönetici Düzeyine Göre Sorun Çözme Değişkenlerine Ait Tanımsal İstatistikler

	Görev Ünvanı					
	Üst Düzey Yönetici (n=21)		Orta Düzey Yönetici (n=24)		Alt Düzey Yönetici (n=46)	
	O ortalama	S td. Sapma	O ortalama	S td. Sapma	O ortalama	S td. Sapma
Sorunu algılayıp onun farkına varma konusunda hızlı davranabiliyor musunuz?	4,05	,59	4,13	,68	3,57	,75
Sorunlara göğüs gerip, onlarla yüzleşmeye karar verebiliyor musunuz?	4,00	,55	4,33	,70	3,96	,70
Hiçbir şey yapmadan oturup beklemektense, bir karar vermenin daha doğru olduğuna inanıyor musunuz?	5,00	,00	4,46	,72	4,41	,62
Acele harekete geçmeden önce, sorunun teşhis edilip saptanması gerektiğini algılıyor musunuz?	4,67	,48	4,25	,68	4,20	,65
Sorunu ele almadan önce gevşeyip rahatça düşünerek zihninizde çözüm teknikleri geliştiriyor musunuz?	3,86	,66	3,83	,17	3,80	,83
Sorunlarla geç kalmadan, bir an önce uğraşmaya karar verebiliyor musunuz?	4,67	,48	3,75	,23	3,89	,77
Oluşan sorunları çözmeye astlarınızdan destek alır mısınız?	3,29	,90	3,50	,83	3,83	,71

Sorun belirlemede olduğu gibi burada da bazı önermelerde üst, orta ve alt düzey yönetici grubuna ait ortalamaların birbirine yakın olduğu, bazılarında yönetici gruplarına ait ortalamaların birbirlerinden farklılık gösterdiği anlaşılmaktadır.

“Sorunu algılayıp onun farkına varma konusunda hızlı davranabiliyor musunuz?” önermesine “çok” hızlı davrandıklarını tüm yönetici düzeyleri aritmetik ortalamasının 4’ün üzerinde yoğunlaşmalarından anlaşılmaktadır.

“Sorunlara göğüs gerip, onlarla yüzleşmeye karar verebiliyor musunuz?” önermesine araştırmaya dahil olan tüm yönetici düzeyleri tarafından “çok” seçeneğinden yoğunlaşmaları sorunlardan çekinilmediğini sorunlar ile önemli ölçüde yüzleştiklerini belirtmişlerdir.

“Hiçbir şey yapmadan oturup beklemektense, bir karar vermenin daha doğru olduğuna inanıyor musunuz?” önermesine araştırmaya dahil olan tüm yönetici düzeyleri tarafından “çok”

seçeneğinden yoğunlaşmaları sorun karşısında beklemenin doğru bir karar olmadığını, sorun karşısında hızlı kararlar almanın doğru olacağını belirtmişlerdir.

“Acele harekete geçmeden önce, sorunun teşhis edilip saptanması gerektiğini algılıyor musunuz?” önermesinde üst, orta ve alt düzey yönetici grupları aritmetik ortalamanın 4’ün üzerinde yoğunlaşmaları sorunun teşhis edilip saptanması gerektiğini önemli derecede belirtmişlerdir.

“Sorunu ele almadan önce gevşeyip rahatça düşünerek zihninizde çözüm teknikleri geliştiriyor musunuz?” önermesine araştırmaya dahil olan tüm yönetici düzeyleri tarafından “orta” seçeneğinden biraz üzerinde yoğunlaşmaları, sorunu ele almadan önce zihinden çözüm tekniklerini geliştirdiklerini belirtmişlerdir.

“Sorunlarla geç kalmadan, bir an önce uğraşmaya karar verebiliyor musunuz?” önermesine araştırmaya dahil olan üst düzey yönetici grubunun “pekçok” seçeneğine yaklaşması alt ve orta düzey yöneticilerinin ortanın biraz üzerine çıkmaları, üst düzey yöneticilerin sorunları çözmede daha kararlı olduğunu göstermiştir.

“Oluşan sorunları çözmede astlarınızda destek alır mısınız?” önermesine araştırmaya dahil olan tüm yönetici düzeyleri tarafından “orta” seçeneğinden biraz üzerinde yoğunlaşmaları, astlardan yararlanma derecelerinin orta düzeyde önemsendiğini kabul edilebilir.

9.4.2. Tek değişkenli Grup Ortalamaları Eşitliği Testleri

Tablo 7’de grup ortalamalarının eşit olup olmadığı, tek değişkenli anlamlılık testleri yardımıyla her bir önerme için belirlenmiştir.

Tablo 7. Grup Ortalamalarının Eşitliği Testi

	F	f1	f2	ig.
Sorunu algılayıp onun farkına varma konusunda hızlı davranabiliyor musunuz?	6,470		8	002
Sorunlara göğüs gerip, onlarla yüzleşmeye karar verebiliyor musunuz?	2,644		8	077
Hiçbir şey yapmadan oturup beklemektense, bir karar vermenin daha doğru olduğuna inanıyor musunuz?	8,022		8	001
Acele harekete geçmeden önce, sorunun teşhis edilip saptanması gerektiğini algılıyor musunuz?	4,287		8	017
Sorunu ele almadan önce gevşeyip rahatça düşünerek zihninizde çözüm teknikleri geliştiriyor musunuz?	,027		8	974
Sorunlarla geç kalmadan, bir an önce uğraşmaya karar verebiliyor musunuz?	7,562		8	001
Yönetici olarak oluşan sorunları çözmede ortak akıl oluşturmak için astlarınızda destek alır mısınız?	3,722		8	028

Tablo 7. incelendiğinde 7 önermeden 5’inin grup ortalamalarının %1 ile % 5 düzeyinde anlamlı farklılık gösterdiği görülmektedir. “Sorunu algılayıp onun farkına varma konusunda hızlı davranabiliyor musunuz?”, “Hiçbir şey yapmadan oturup beklemektense, bir karar vermenin daha doğru olduğuna inanıyor musunuz?” ve “Sorunlarla geç kalmadan, bir an önce uğraşmaya karar verebiliyor musunuz?” önermeleri %1’de, “Acele harekete geçmeden önce, sorunun teşhis edilip saptanması gerektiğini algılıyor musunuz?” ve “Yönetici olarak oluşan sorunları çözmede ortak akıl oluşturmak için astlarınızda destek alır mısınız?” önermeleri % 5’de ve “Sorunlara göğüs gerip, onlarla yüzleşmeye karar verebiliyor musunuz?” önermesi ile Sorunu ele almadan önce gevşeyip rahatça düşünerek zihninizde çözüm teknikleri geliştiriyor musunuz?” % 5 de büyük olduğu için anlamlı farklılık çıkmamıştır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Organizasyonların başarıya ulaşmaları, yöneticilerinin sorunları çözmeye gösterdikleri başarı ile doğru orantılıdır. Yöneticilerin sorun çözmedeki başarıları ise, sorunlarla yüzleşmeleri, hızlı bir şekilde ele almaları, doğru teşhis etmeleri, çözümlerine yönelik doğru kararlar almaları ve ortak akıl geliştirerek organizasyonun tüm birimlerinden destek almalarına bağlıdır.

Bu bağlamda, Malatya İl'inde yer alan tekstil ve konfeksiyon firmalarının yöneticilerinin sorun belirleme ve çözme performanslarının değerlendirilmesi amacıyla üst, orta ve alt düzeyde çalışan 91 yönetici belirlenmiştir. Bu kişilere yapılan anket uygulaması sonrasında elde edilen bulgular Spss programı ile analiz edilmiştir.

Analiz sonucunda bazı önermelerde üst, orta ve alt düzey yönetici grubuna ait ortalamaların birbirine yakın olduğu, bazılarında yönetici gruplarına ait ortalamaların birbirlerinden farklılık gösterdiği anlaşılmaktadır. Benzerlik ve farklılıkların istatistik olarak anlamlı olup olmadığı F testi yapılarak araştırılmış ve farklı düzeyde görev yapan yöneticilerin sorun belirleme ve çözme performanslarında önemli farklılıklar bulunmuş bu farklar anlamlı olarak yorumlanmıştır.

KAYNAKÇA

- ARNOLD J., Hugh, Daniel C. Feldman, **Organizational Behavior**, McGraw Hill Book Company Singapore, 1985,
- APPLEBY, C. Robert. **Modern Business Administration**. Pitman Publishing Melbourne, 1977.
- BANAZ, Erol, "İşletmede Orta Düzey Yöneticilerinin Görev ve Sorumlulukları" **Tekstil İşveren Dergisi.**, Sayı 233, Temmuz 1998,
- BARANSEL, Atilla. **Çağdaş Yönetim Düşüncesinin Evrimi**. İ. Ü. Yayın No: 257, İstanbul, 1993
- BEDIAN, Arthur, William F. Glueck, **Management**, 3. Baskı. The Drayden Press, 1983,
- BİNGÖL, Dursun. **Personel Yönetimi**. 2. Baskı, Beta Yay, İstanbul, 1996.
- CAN, Halil, **Organizasyon ve İşletme Analizi**, Ankara: 1994,
- CÜCELOĞLU, Doğan, **İyi Düşün Doğru Karar Ver. Sistem Yayıncılık, İstanbul. (2000)**
- EFİL, İsmail. **Yönetim ve Organizasyon**. İkinci Baskı, Sidre Yayıncılık, Bursa, 1989.
- DURCKER, F., Peter. **İş Etkinliği İçin Yönetim**. Harvard Business Review, 1996.
- EREN, Erol, **Yöneyim ve Organizasyon**. Beta Yay. İstanbul, 1993.
- GÜRSOY, Gönül, "Sektör Bazında Teknolojik Gelişmelerin Üretime Katkısı", **Tekstil İşveren Dergisi**, Sayı: 219, Ocak 1997,
- GÜVEN, Mehmet, **Girişimci ve Yönetici İlişkilerinin Yönetim Fonksiyonlarına Etkisi (Gap Bölgesi Sanayi İşletmelerinde Bir Uygulama)** Basılmamış Doktora Tezi Malatya, 2002
- KEENAN, K. **Sorun Çözme. (Çev: Veysel Atayman), Remzi Kitabevi, İstanbul. (1997)**
- KEYT, E. Fremont ve Rosenzweig, James, E., **Organization & Management**, McGraw – Hill, Singapore: 1985,
- KOÇEL, Tamer. **İşletme Yöneticiliği**. Beta Yay., &.Baskı, İstanbul, 1998.
- PETER F. Drucker, "İş Etkinliği İçin Yönetim", **Harvard Business Review**, 1996,
- PRİNGLE, K, Peter, K. Starr, F. Michael, Cawit Mc, E. William, **Electronic Media Management**. 2.b. Boston, London Focal Press, 1991.
- STEPHANİE Havvkings, **The Organizations in its environment**, Oxford University press, Oxford, Hall, 1987,
- ŞİMŞEK, Şerif. **Yönetim ve Organizasyon**. Özgü Matbaası, Konya, 1998.
- TAŞÇI, Sultan, "Hemşirelikte Problem Çözme Süreci" **Sağlık Bilimleri Dergisi (Journal of Health Sciences) 14(Ek Sayı:Hemşirelik Özel Sayısı) 73-78, 2005**
- VAN, Fleet, James K. Van, **Yöneticilerin Yaptığı En Büyük 22 Hata**, (Çev. Ayça Haykır), Öteki Yayınevi, Ankara: 1994
- A. Arslan <http://www.koniks.com/topic.asp> 30. 11.2008

<http://www.ats.ucla.edu/STAT/SPSS/faq/alpha.html> 25.01.2008

http://www.birlesikmetal.org/kitap/kitap_09/tek/F_Sorunlar_Cozumler.pdf 13.03.2012

<http://www.mehmethekim.com/em-yazinmenu-35/58-yet-lerl/415-problem-belleme-leme-ve-zme.html>
13.01.2012

ANN PETRY VE AMERİKAN ROMANINDA ETNİSİTE VE IRKÇILIK

Ann Petry and Ethnicity and Racism in American Novel

Önder ÇAKIRTAŞ¹

ÖZET

Bu makale Amerika'da ırk ayrımcılığına maruz kalan siyahların, siyah bir yazar olan Ann Petry tarafından ele alınışıyla dönemin siyahlar üzerindeki sosyal ve psikolojik etkilerini açığa çıkarmayı amaçlamaktadır. Başkişi olarak seçilen siyah bir kadının, yaşadığı köyde tüm baskılara ve zorluklara karşın hayata tutunuşu, psiko-sosyal açıdan nasıl resmedildiği Ann Petry'nin taraflı tutumuyla aktarılmaya çalışıldı. Ann Petry, incelediğimiz çalışmada, ten renginden dolayı ırkçı davranışlara maruz kalan bir karakter aracılığıyla, Amerikan toplumunda var olan ırkçılık sorununu aktarmıştır.

Anahtar Sözcükler: Ann Petry, Etnisite, Köle, Irkçılık.

ABSTRACT

This paper, through the novel of Black woman novelist Ann Petry, aims to clarify the social and psychological impacts of the period in which the Blacks were pointed as a target for racist discriminations. In this study, we tried to show the survival of a black heroine against all the injustices and tortures towards her and her portrayal in respect with psycho-social perspectives together with the partiality of Ann Petry as a black person. Ann Petry tries to display the identity problem in American community by portraying a character who is a victim of racist behaviors just because of her skin color.

Key Words: Ann Petry, Ethnicity, Slave, Racism.

GİRİŞ

Amerikan Edebiyatı'nda ırkçılık ve etnisite farklı dönemlerde farklı yazarlar tarafından sıklıkla işlenmiştir. Beyazların üstünlük anlayışı ve kölelerin neredeyse tamamının siyahlardan oluşması beyaz-siyah ayrımcılığının temelini oluşturmuştur. 19. yüzyıl 'ırkçılık' olgusu bakımından bir dönüm noktası oluşturur. Irkçılık dönemin yazarları tarafından yaratıkları başkişilerle somutlaştırılmaya çalışılmış ve siyah yazarların konuya gösterdikleri yoğun ilgi nedeniyle eşitsizlik ve ayrımcılık olgularına tepkiler artmaya başlamıştır.

Irkçılık Kavramı

Edebiyatta ırkçılık olgusu farklı biçimlerde tanımlanmıştır. En genel anlamıyla ırkçılık, insanlar arasındaki biyolojik farklılıkların kültürel veya bireysel meseleleri de tayin etmesi gerektiğine ve doğal sebeplerle bir ırkın (çoğunlukla kendi ırkının) diğerlerinden üstün olduğuna ve diğerlerine hükmetmeye hakkı olduğuna duyulan inanç veya bu değerleri kabul eden doktrin olarak ifade edilmektedir.²

Yazarlar ve düşünürler ırkçılık olgusunu kendi bakış açılarına göre ya da toplumsal yapıdaki farklı yaklaşımlarla açıklamaya çalışmışlardır. Bu açıklamalar, yazarların içinde buldukları toplumun değer yargılarına ve yazarların belli toplumsal normları kendi bakış açılarıyla ifade etmeleriyle şekillenmiştir. Kwane Anthony Appiah ırkçılık olgusunu "Bir türün bütün üyeleri,

¹ Arş. Gör. Bingöl Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü, ocakirtas@bingol.edu.tr

² <http://tr.wikipedia.org/wiki/Irkçılık>

hangi ırktan olduklarını belirlememizi sağlayan kalıtsal özelliklere sahiptir, böyle bir durumda ırkın bütün üyeleri sadece birbirleri ile belirli kişisel özellikleri ve eğilimleri paylaşırlar³ şeklinde tanımlar. George Fredrickson'ın ırkçılık kavramına yaklaşımı göz önüne alındığında, Amerika'da etnik kimliklerle ve 'ten rengi' ile ilişkilendirilen kölelik kavramına vurgu yaptığı görülmektedir. Fredrickson "ben aşağılayıcı bir kelime olan ırkçılığı kullanmak istemem çünkü en azından köleciliğe karşı olan kadın ve erkekler, siyahların ayırıcı özelliklerini aşağılayıcı ve köleleştirici bir şey olarak görmüyorlardı"⁴ diyerek siyahlara atfedilen bir takım özelliklerin ırkçılıktan çok 'aşağılama' amaçlı kullanıldığı üzerinde durmuştur. Aynı şekilde Frantz Fanon *Siyah Deri, Beyaz Maske* adlı eserinde efendi-köle diyalektiğini özetlerken bu iki uzlaşmaz varlık olgusu arasındaki paradigmayı beyazlarla siyahların ilişkisine yansıtır.⁵ Bir ırkın diğer ırk ile bağlantısının -efendi köle şeklinde de olsa - kaçınılmaz olduğunu belirten Fanon, sosyal statüye bakılmaksızın iki tarafın da birbirini tanıması ve kabul etmesi gerektiğini, dolayısıyla ırk üstünlüğünün sözkonusu olamayacağını açıklar. Fanon'un "... şu ana dek hep daha insani bir dünya için, karşılıklı tanımanın egemen olduğu bir dünya için savaştım, savaşıyorum"⁶ sözleri kişilerin ırk ya da sosyal üstünlük olmadan birbirini kabul etmesi gerektiğine işaret eder.

Ann Petry, Etnisite ve Irkçılık

Amerika'da özellikle 19. yüzyılda uç boyutlara ulaşan siyah-beyaz ayrımcılığı, çeşitli yazarların ırkçılık temalı konular işlemede son derece önemli bir etkiye sahiptir. Beyazların siyahlar üzerindeki baskıcı tavırları, aslında Beyazların "kendi ırkının her yönüyle üstün olduğuna inanmasıyla"⁷ başlamıştır. 1940'larda, Afrika kökenli Amerikalı yazarlar tarafından, siyahların karşılaştığı zorlukları ve maruz kaldıkları ırkçı davranışları aktaran üç önemli yapıt kaleme alınmıştır. Bu yazarlar yapıtlarında 'ırkçılık' olgusuna doğrudan bir yaklaşımda bulunmasa da siyahların karşılaştığı zorlukları yansıtmaları yapıtların özünü oluşturmuştur. Bunlardan Richard Wright'ın *Native Son* adlı yapıtı dönemin sosyal ve psikolojik yansımalarını ele alan ve ırkçılık, yoksulluk ve cinayet konularını işleyen önemli bir yapıttır. Ann Petry'nin *The Street* adlı romanı ırk temelli haksızlığa ve cinsel baskıya maruz kalan bir kadının dramını işler. Uluslararası en çok satan yapıtlardan olan *Knock on Any Door*, ebeveyn ilgisizliği ve yoksulluk etkisiyle 1970'lerde beyaz birine ait bir bankanın soyulması yüzünden polis şiddetine maruz kalan Willard Motley'in tasvir ettiği İtalyan kökenli genç bir Amerikalının polisi öldürmesini konu edinir.

Afrika kökenli Amerikalı bir yazar olan Ann Petry de kendi kimliğinin maruz kaldığı durumu yansıtan yapıtlar kaleme almıştır. Petry, *Tituba of Salem Village* adlı romanında siyah insanların karşılaştığı bir takım zorlukları aktarır. Salem köyünde efendilerine hizmet eden iki kölenin hayatını konu edinen roman, 1692'de ülkede bir korku atmosferininin zeminini oluşturan cadı avlarının insanlar üzerindeki etkisini aktarır. Püritenizm mezhebine mensup bir halkın şeytan ve cadılara yönelik tepkilerini iki siyah karakter aracılığıyla anlatan Ann Petry, dramatik gerçekleri de gün yüzüne çıkarır. Romanın özeti şöyledir: Barbados'tan Salem'e getirilen John ve Tituba çifti efendilerine sadık iki siyah köledir. Tituba'nın çeşitli bitkisel yöntemlerle insanları iyileştirebilme yeteneği ve bir takım farklı tutum ve davranışları, siyah oluşu dönemin korkusu haline gelen cadılık ile itham edilmesini hızlandırır. Aslında romanda kötü bir karakteri canlandıran Abigail'in onu suçlamasıyla başlayan bu durum, diğer kişilerin de Tituba'yı suçlamasıyla hız kazanır. Cadı olduğu düşünülen Tituba'nın yargılanması ve sonunda da öldürülmesi istenir. Bu arada Tituba ile ilişkisi olan kişilerin de aynı şekilde büyülendiği ve cadı olduğu düşünülür. Bu nedenle insanlar Tituba ve John'dan uzaklaşmaya başlar. Şehirden farklı yargıçların gelmesiyle kendilerine dava açılan Tituba ve diğer birkaç kişinin cadı olup olmadığının kesinleşmesi için incelemeler yapılır. Suçlu-suçsuz onlarca kişi tutuklanıp, öldürülür.

Petry bu yapıtta, iki siyah kölenin hayatta kalma mücadelesini, yaşama sevincini, karşılaştığı tüm haksızlıklara karşı direnmelerini trajik ve realist ifadelerle yansıtır. Tituba, Petry'nin direnen yönünü simgeler. Tituba Petry'nin hırslı bir şekilde hayata tutunma çabasını, onun 'iyi ve becerikli, siyah bir kadın' olarak çok boyutlu yönünü yansıtır. Petry, Tituba ve John aracılığıyla bir

³ Appiah, Kwame Anthony. "Racisms" in *Anatomy of Racism*, ed. David Theo Goldberg. Minneapolis, 1990. S.222.

⁴ Daniel Hindes, *The trouble with identy*, <http://www.danielhindes.com/blog/archives/2005/04/racism/us/racia/.html>

⁵ Fanon, Frantz. *Siyah Deri, Beyaz Maske*. Çv. Cahit Koytak. Versus Kitap Yayınları. İstanbul, 2009. S. 176.

⁶ Fanon, Frantz. *Siyah Deri, Beyaz Maske*. Çv. Cahit Koytak. Versus Kitap Yayınları. İstanbul, 2009. S. 178.

⁷ www.Englishwikipedia.org

toplumun hayatta kalma mücadelesini aktarır. Tituba bir bakıma Petry'dir; hayatı boyunca uğradığı bütün haksızlıklara karşın hayatta kalma çabısından vazgeçmeyen ihmal edilen yoksul siyahların sorunlarının farkında olan bir yazardır.

Yazarlık kariyerine İngilizce öğretmenin "istersen yazar olabilirsin"⁸ teşvikiyle başlayan Petry, Amerika'daki siyahların sorunlarını yakından gördükten sonra yazar olmaya karar verir. Özellikle *The Street* romanıyla dikkatleri üzerine çeken yazar, toplumdaki ırk kaynaklı sorunların kişileri sosyal ve psikolojik açıdan ne derecede etkilediğini yansıtır. Yapıtlarının çoğunda ırkçılığa gönderme yapan yazar, *Tituba of Salem Village* adlı yapıtında da Amerika'nın geçmişindeki ırkçı uygulama ve politikalara yönelik tarihi bir utancı siyah bir başkarakter ile tasvir eder. Bu yapıt, daha çok Petry'nin, Amerika'da yaşanmış bir takım olayların, haksız ve sürekli olarak siyahlarla ilişkilendirilmesine yönelik tepkisidir. 1692'de yaşanmış cadı avlarının anlatıldığı romanda temel vurgu siyah beyaz ayrımcılığıdır.

Bu yapıtta, iki siyah köle olan Tituba ve John daima huzurlu ve oldukça sakin bir hayatı arzulamalarına karşın, hiçbir şekilde bu arzuya ulaşamazlar. Yaptıkları tek şey 'iyi insanlar olarak' çevrelerindeki kişilere yardımcı olmak ve bu uğurda hayatlarını sürdürmektir. Bunu sağlamak için sadece sıradan insanlar gibi davranırlar. Sergiledikleri tüm davranışları tamamen doğaldır. Ancak, onların sahip olduğu 'ten rengi', sahip oldukları konumu belirleyen en büyük etkidir. Doğal davranışlarının doğallığını bozan tek sorun 'siyah' bir ten renginden dolayı toplum tarafından dışlanmalarıdır.

Köle olarak sahiplerine karşı asla isyankâr değillerdir. Ann Petry'nin bu iki karakteri bu şekilde sürekli eziyet gören siyah köleler olarak tasvir edişinin çeşitli gerekçeleri vardır: Birincisi, yazarın kendi kimliğinin etkisinde kalarak ve hayatından örnekler katarak bunu aktarma isteği, ikincisi ise Amerika'da Harlem sokaklarını dolaşırken, zengin Amerikan toplumu içinde ilk kez kendi rengini taşıyan insanların yoksulluklarını görmesi, aynı kişilerin sadece siyah olmalarından ötürü hor görülmeleri ve toplum tarafından ikinci sınıf olarak değerlendirilmeleridir. Tituba'nın son derece olumlu özellikler taşıması Petry'nin taraflı tutumunu gösterir. Tituba sadece becerikli bir hizmetçi değil, aynı zamanda oldukça deneyimli bir bakıcıdır. Hem evin hanımına hem de evin küçük kızına mükemmel bir şekilde bakıcılık yapar. En büyük hayali doğduğu ve çocukluğunu geçirdiği yeri ziyaret etmektir. Söz konusu bu yer ırk temelli yaklaşımlardan uzak ve Tituba açısından bütün insanların 'tek renk' olduğu Barbados'tur. Yazarın Barbados'u Tituba için ütöpik bir mekan gibi ele alması simgeseldir; Siyahların arzuladığı fakat ulaşamadığı toplumsal konuma işaret etmek ister. Tituba'nın eşi John bulunduğu toplumda ulaşamayacak bir konumda olabileceğini düşünen tipik bir siyahtır. Tek arzusu saygıdeğer bir 'beyaz' gibi muamele görmektir. Tituba ulaşamadığı konumuna hayal ettiği 'Barbados' ile ulaşmaya çalışırken, John bu düşünüyü 'beyaz bir adam' gibi saygı görme ile gerçekleştirmek ister. John, kendisinin ve eşinin 'ten renginden' dolayı suçlanmaktan korkarlar. Bu korkunun anlaşılabilir, açık bir nedeni vardır. Kölenin sarf ettiği sözler bu durumun yansımasıdır: "Bu köy benim için güvenilir değilse, senin için de değildir. Burada ne olursa olsun suçlanacak kişi her zaman bizleriz. Baca tutuşursa, sebep ne? Kölenin hatası. Kedi tereyağını yerse, sebep? Kölenin hatası. Yumurta bulunamazsa, kölenin hatası."⁹

Tituba ve John romanın başından sonuna kadar hayata tutunmaya çalışırlar. Tituba böylesi bir toplumda yaşama isteksizliğini sürekli tekrarlar ancak kölelerin tek çaresi bu topluma katlanmak ve hayatta kalabilmektir.

Tituba, "John bu evi sevmiyorum...".

John "Suss". "Başka seçeneğimiz yok. Burada kalmak zorundayız..." "Unutma ki kölelerin efendilerinin takipçisi olmaktan başka seçenekleri yok. Ve şunu da unutma ki köleler hayatta kalmak zorunda. Biz ölmeyeceğiz."¹⁰

Petry, Tituba'yı sadece siyah bir köle olarak görmez. Maryse Condé siyah bir karakterin 'cadı' olduğu gerekçesiyle suçlu bulunmasını ırkçı bir yaklaşım olarak değerlendirir. Condé'ye göre "Tituba'nın dünyasında, 'cadı' sözcüğü kaderi belirleme bakımından 'köle' sözcüğüne oranla daha baskındır. Kölelere yardım edilebilir ve korunabilir ancak cadıların yakılması

⁸ http://en.wikipedia.org/wiki/Ann_Petry

⁹ Petry, Ann. *Tituba of Salem Village*. HarperCollins, 1991. S.156-157.

¹⁰ Petry, Ann. *Tituba of Salem Village*. HarperCollins, 1991. S.71.

gerekir”.¹¹ Yapıtın konu edindiği tarih itibariyle kadınların toplumsal statülerine bakıldığında, zaten ikinci planda oldukları görülmektedir. Erkek egemen bir toplum içinde yer edinmeye çalışan kadının ayrıca köle olması iki kez aşağılanması demektir. John’un, borç alınan bir hayvana karşılık Deacon Ingersoll’a “kiralık olarak verilmesi”¹² siyahlara biçilen değeri açıkça göstermektedir. Trudier Harris, siyah kadınların durumunu şöyle betimler;

Bu dönem kadınların, sırf kadın oldukları için insan-dışı bir varlık olduklarına inanıldığı, hatta şeytanla aynı kategoride değerlendirildikleri bir dönemdir. Koloniler halinde yaşayan bu ülkede yaşayan insanların, böylesi bir durumun üstesinden nasıl geldiklerini din ve büyü olgusuyla açıklamak nerdeyse yersizdir.¹³ Tituba’nın ten rengi, onun toplumsal rolünü ve kişilerin ona karşı ırkçı şekilde yaklaşımlarını belirginleştirmektedir. Dönemin Amerikan toplumuna bakıldığında köylülerin Püritenizme sıkı bir şekilde bağlı oldukları görülür. Büyücülüğün şeytanın bir parçası olduğu düşünülen bir dinde, kadınların doğüstü güçlere sahip olması onların kesinlikle ‘kötü’ olduklarına dair bir işaret olarak kabul edilmiştir. Petry’nin bu yapıtta ısrarla vurgulamaya çalıştığı konu ‘cadı’ damgası vurulan kadınların siyah olmalarıdır. Petry, toplumun her olumsuzluğu siyahlara yüklemesini protesto eder. İyi biri olmasına karşın, Tituba’ya ‘cadı’ yakıştırmasının yapılması, çeşitli bitkisel yöntemlerle insanları iyileştirmek gibi mucizevî güçlerini acı çeken insanlar ve toplumun mutluluğu için kullanmasından kaynaklanır. Ne var ki yaptıklarına karşılık kendisine asla “saygı, hayranlık ve şükran”¹⁴ duyulmaz. Aksine, toplum tarafından kötülüğün kaynağı olarak görülür. Salem’deki bu ırkçı söylemler önceleri ten renginden dolayı sadece Tituba’ya yöneliktir. Ancak, daha sonraları “1692’de Massachusetts, Salem Köyü ve civarında Mart ve Ekim ayları arasında, 200’den fazla kişi cadılık yapmakla suçlanıp, tutuklanmış, yargılananların tümü ölüm cezasına çarptırılmıştır. Dört kişi de hapiste cezasını çekerken ölmüştür”.¹⁵

Petry, yapıtının birçok yerinde kölelerin özgürce hareket edemediklerinden söz eder. Tituba ve John karakterleriyle siyahların ‘ötekiliğine’ göndermede bulunur. Tituba’nın kardeşi gibi sevdiği Betsey bile Tituba’nın kabiliyetlerini gördüğünde onu cadılıkla itham eder. Betsey “Sen, iyi şeyler mi yapıyorsun? Sen bir zencisin, Tituba! Sen sadece kötülük yapabilirsin. Sen bir şeytansın”¹⁶ ifadesinde kullanarak Tituba’nın rengini ırkçılığa varacak bir biçimde anımsatır. Bu aynı zamanda etnik ayrımcılığın ulaştığı boyut açısından da oldukça önemlidir.

Petry’ye beyazlar, siyahları köleleştirerek zaten onları ikinci sınıf insan konumuna itmişlerdir. Köleler alınıp satılan birer metaya dönüştürülmüştür. Köleler de kendilerini efendilerinin hizmetkârları olarak gördükleri için sahip oldukları her şeyin aslında efendilerine ait olduğunu varsaymışlardır. Abigail ile John arasında geçen konuşma bu durumu oldukça açık bir şekilde yansıtmaktadır.

Sessizce John’a, “Ona Pim’in, şu köle olan çocuğun, bu şarkıyı söylediğinden bahsetmedin.

Neden söylemedin?” dedi.

John, “Çünkü köleler ve mahkûmlar birbirlerine hikâye anlatmazlar” dedi.

“Neden?”

“Çünkü sahip oldukları hayat onların değil. Efendileri yani onların sahipleri onlara sahip çıkmaz. Kimse onlara sahip çıkmaz. Bu yüzden onlar kendilerine ve birbirlerine sahip çıkmak zorundadır.”¹⁷

Siyah ve köle olarak efendileri boyun eğmekten başka çaresi olmayan bu insanlar doğal olarak kendilerini ‘hiç bir yere ait hissetmemeye’ iter. ‘Hiç bir yere ait olamama’ düşüncesi romanın birçok yerinde farklı ifadelerle vurgulanır. Tituba ve John başta olmak üzere roman

¹¹ Condé, Maryse Elisabeth Mudimbé-Boyi. "Giving Voice to Tituba: The Death of the Author?" in *World Literature Today*, 1993. S. 108.

¹² Petry, Ann. *Tituba of Salem Village*. HarperCollins, 1991. S. 81.

¹³ Harris, Trudier. "Before the Stigma Race: Authority and Witchcraft in Ann Petry's *Tituba of Salem Village*," in *Recovered Writers/Recovered Texts*, edited by Dolan Hubbard, University of Tennessee Press, 1997. S. 105.

¹⁴ Condé, Maryse Elisabeth Mudimbé-Boyi. "Giving Voice to Tituba: The Death of the Author?," in *World Literature Today*, 1993. S. 17.

¹⁵ Tucker, Veta Smith. "Purloined Identity: The Racial Metamorphosis of Tituba of Salem Village. *Journal of Black Studies* 30.4 (2000): 624.

¹⁶ Condé, Maryse Elisabeth Mudimbé-Boyi. "Giving Voice to Tituba: The Death of the Author?," in *World Literature Today*, 1993. S. 77.

¹⁷ Petry, Ann. *Tituba of Salem Village*. HarperCollins, 1991. S.86.

kişileri, giydikleri giysilerden yedikleri yiyeceklere kadar hiçbir şeyin kendilerine ait olmadığını, dolayısıyla kendilerine ait bir hayat sürdürmediklerini belirtirler. Romanda oyun kartları alınan hizmetçilerden birinin “Bu kartlar benim gerçekten sahip olduğum tek şey”¹⁸ demesi bu durumu dramatik şekilde örnekler.

Bu dönemde Amerika’da cadıların “doğa ve insan üzerinde güçleri olduğu ve cadıların şeytanla işbirliği yaptıklarına inanıldığı için insanlar ve doğaüstü olaylar arasındaki engelleri ortadan kaldırdıkları”¹⁹ düşüncesi ağır basmıştır. Bu bakış açısıyla hareket eden insanlar, cadılıkla itham ettikleri siyahları şeytanın dostu olarak değerlendirmişlerdir. Bu o kadar açıktır ki Petry roman sonuna doğru toplumun ırkçı söylem ve tutumlarını daha belirgin ifadelerle ortaya koyar.

“Siyah adam kim? Bir köle mi?” diyerek araya girdi.

Şaşırılmış şekilde “Bir köle?” diye tekrarladı. “Tabi ki değil. Onlar Şeytana siyah adam diye hitap ediyorlar. Çok defa Şeytanı uzun siyah adam olarak betimlemişlerdir.”²⁰

Toplum baskısı, roman kişilerinde kimlik sorununa yol açar. Tituba’nın ten rengi çevresine karşı uygun olmayan tutum ve davranışlar sergilemesine açar. Kendilerini ait hissetmedikleri bir toplumda var olma ile yok olma arasında belirsiz bir hayat sürerler. Birçok yazar Petry’nin, Tituba karakteriyle, yansıttığı bu durumu siyahların yaşadığı kimlik krizi ile açıklamaya çalışmıştır. Tituba’nın kurtuluşu cadılıkla ilgili bir takım faaliyetler yaptığını itiraf etmesinden geçer. Çünkü bu dönemde “Massachusetts’de bir cadının cadı olduğunu belirtmesi durumunda, hayatının bağışlanacağına dair bir kanun maddesi vardır”²¹. Titubapsikolojik olarak bu baskıcı, hor gören, ezen ve hakaret eden toplumdan kurtulmak için bir şeyler yapmak zorundadır. Suçlu olmadığı halde ‘potansiyel suçlu’ olarak kabul edilişi Tituba’nın davranışlarını etkiler ve cadı olduğunu kabul eder. “Tituba’nın, ‘çocukları’ korumak için cadılık faaliyetlerinde bulunduğunu itiraf etmesiyle birlikte ırk, ten rengi ve kötü büyücü ile ilişkilendirmeler aşırı şekilde artar”²². Bütün bunlara bakıldığında siyahların dönemin Amerikan toplumundaki konumları, varoluş, kimlik ve etnik yapı etrafında geliştiği söylenebilir. Tituba’nın özgür iradesi hiçe sayılarak Avrupa’dan Amerika’ya getirilmesi ile özgürlük adına yola çıkan Avrupalılar arasında ten renginden dolayı hor görülüşü tam bir çelişkidir. Bu durumu Condé “İrki, doğduğu coğrafya ve sosyal statüsü göz önüne alındığında, Tituba marjinalliğin sembolüdür ve Tituba, sadece hakkında konuşulan bir nesneyi andıran sessiz bir ‘egzotik öteki’ olarak anlaşılır”²³ sözleriyle ifade eder. ‘Öteki’ ve ‘önemsiz’ biri olarak toplum tarafından yalnızlaştırılması, kaynağını etnik ve ırkçı yapılanmadan alarak trajik sonların oluşmasına sebep olmuştur. Tituba içinde bulunduğu toplumun kendisini ‘öteki’ ve ‘hiç’ olarak değerlendirmesini şu sözlerle belirtir:

Beni şaşırtan ve kaygılandıran onların içine gömüldüğü sohbet değildi. Sanki odanın eşiğinde duran ben değildim. Benim hakkımda konuşuyor fakat beni önemsemiyorlardı. Beni insan haritasından siliyorlardı. Ben bir hiçtim. Görünmezdim. Herkesin korktuğu güçlere sahip bir görünmeyenden daha görünmezdim.²⁴

Görüldüğü üzere ırkçılık çoğunlukla, kendi etnik kültür değerlerini tek ölçü olarak belirleyen, farklılık korkusu (zenofobi) yaşayan, ırklar arasında birleşmelere ve ilişkilere karşı çıkan ve milliyetçilik duygusunu yansıtan kavramları içerir. Farklı bir ten rengine, farklı bir etnik kökene sahip Tituba’dan korkan Amerikan toplumu bu özelliklere sahip kişileri korkutmuştur. Bu toplum, sosyal ayrımcılığı ve ırklar arasında fark gözetilmesini haklı bulduğu için davranışlarının doğruluğundan kuşku duymamıştır.

Suçsuz olduğu halde toplumun ırkçılık uğruna kendisine yönelttiği kinin kurbanı olan Tituba’nın hayatı, mucizevî bir şekilde bağışlanır ve on dört aylık mahkûmiyetten sonra yargılanır ancak ölüme mahkûm edilmez.

¹⁸ Petry, Ann. *Tituba of Salem Village*. HarperCollins, 1991. S. 144.

¹⁹ Haris, Trudier. “Before the Stigma Race: Authority and Witchcraft in Ann Petry’s *Tituba of Salem Village*,” in *Recovered Writers/Recovered Texts*, edited by Dolan Hubbard, University of Tennessee Press, 1997. S. 113.

²⁰ Petry, Ann. *Tituba of Salem Village*. HarperCollins, 1991. S. 202.

²¹ Condé, Maryse Elisabeth Mudimbé-Boyi. “Giving Voice to Tituba: The Death of the Author?” in *World Literature Today*, 1993. S. 101.

²² McWilliams, John. “Indian John and Northern Tawnies.” *New England Quarterly* 69,4 (1996): 588.

²³ Condé, Maryse Elisabeth Mudimbé-Boyi. “Giving Voice to Tituba: The Death of the Author?” in *World Literature Today*, 1993. S. 751–56.

²⁴ Condé, Maryse Elisabeth Mudimbé-Boyi. “Giving Voice to Tituba: The Death of the Author?” in *World Literature Today*, 1993. S. 751–56.

SONUÇ

Amerika'da siyah-beyaz ayrımcılığı ile başlayan fakat daha sonraları ülkede sosyal, psikolojik, tarihi ve politik sorunların oluşmasına sebep olan ırkçılık kavramı özellikle siyah yazarlar tarafından tepkisel bir şekilde ele alınmıştır. Amerikan Edebiyatı'nın önemli Afro-Amerikalı yazarı Ann Petry'nin bu yapıtında, ırkçılık ve ayrımcılık kavramları etnisite ve kölelik ile ilişkilendirilerek roman kişileri üzerinden psikolojik bir çözümlemesi yapılmış. Böylece ayrımcılık ve ırkçılık kavramlarının sosyal ve psikolojik yansımaları ortaya konulmaya çalışılmıştır. Amerika'da siyah-beyaz ayrımcılığının temelini oluşturan dönem kölecilikle başlamış ve 19. Yüzyıl ırkçılığın çıkış tarihi olarak yansıtılmıştır. Bu noktada Amerika'da ırkçılığın niçin ortaya çıktığı verilen örneklerle somutlaştırılmıştır.

Ann Petry, Amerikan toplumunda onlarla bir arada yaşayan ve hor görülen farklı ten rengine sahip insanların sesini duyurmaya çalışmıştır. Bu çılgınları herkes duyduğu halde kimse etkili bir şekilde tepki vermemektedir. Tituba küçük görülen bir toplumun çılgığıdır.

KAYNAKÇA

- APPIAH, Kwame Anthony. "Racisms" in *Anatomy of Racism*, ed. David Theo Goldberg. Minneapolis, 1990.
- CONDÉ, Maryse Elisabeth Mudimbé-Boyi. "Giving Voice to Tituba: The Death of the Author?," in *World Literature Today*, 1993.
- FANON, Frantz. *Siyah Deri, Beyaz Maske*. Çv. Cahit Koytak. Versus Kitap Yayınları. İstanbul, 2009.
- HINDES, Daniel, *The trouble with identity*,
<http://www.danielhinds.com.blog/archives/2005/04/racism/us/racia/.html> (15.09.2011).
- HARRIS, Trudier. "Before the Stigma Race: Authority and Witchcraft in Ann Petry's *Tituba of Salem Village*," in *Recovered Writers/Recovered Texts*, edited by Dolan Hubbard, University of Tennessee Press, 1997.
- MAUROIS, Antre. *Amerika Birleşik Devletleri Tarihi II*, çev: Fuat Gökbudak, İstanbul, osmanbey Basımevi, 1945.
- MCWILLIAMS, John. "Indian John and Northern Tawnies." *New England Quarterly* 69.4 (1996): 580–604.
- PETRY, Ann. *Tituba of Salem Village*. HarperCollins, 1991.
- STEINBECK, John. *Amerika ve Amerikalılar*, Türkiye İş Bankası Kültür yayınları, 1. Basım, Mart 2003, İstanbul.
- TUCKER, Veta Smith. "Purloined Identity: The Racial Metamorphosis of Tituba of Salem Village. *Journal of Black Studies* 30.4 (2000): 624–634.
www.Englishwikipedia.org (15.09.2011)

CHRIS CLEAVE'İN *KÜÇÜK ARI* ADLI ESERİNDE ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK VE ÖTEKİLİK TEMALARI

Themes of Multiculturalism and Otherness in Chris Cleave's *Little Bee*

Özlem AYDIN*¹ Abdulhalim AYDIN*²

ÖZET

Sömürgecilik dönemi sonrası göçlerin ardından ortaya çıkan çokkültürlülük ve ötekilik kavramları birçok alanda olduğu gibi edebiyatta da adından söz ettirmiştir. Kültürler arası hoşgörünün neredeyse yok olduğu ve farklı kültüre mensup bireylerin “öteki” olarak etiketlendiği toplumlarda sihirli bir değnek olarak görülen çokkültürlülük politikası, hem tanımı hem ne kadar başarılı olduğu konusunda sorgulanmaktadır. Bu çalışmada çokkültürlülük ve ötelik kavramları sömürgecilik sonrası edebiyat kategorisinde değerlendirilebilecek olan Chris Cleave'in *Küçük Ari* adlı eseri üzerinde incelenecektir. Çalışmanın ana temaları olan göç, göçmen problemleri, sömürgecilik gibi kavramların aslında çokkültürlülük ve ötekiliğin ortaya çıkma nedenlerinden bazıları olduğu söylenebilir. Bu ortak paydadana yola çıkılarak söz konusu kavramların mahiyeti ve şu an gelinen nokta eser aracılığı ile anlatılmaya çalışılacaktır.

Anahtar kelimeler: Çokkültürlülük, göç, göçmen, sömürgecilik sonrası, ötekilik.

ABSTRACT

The concepts of multiculturalism and otherness that emerged after the migrations following the postcolonial period became popular in literature as in most fields. The multicultural policy regarded as a magic stick in the societies where the cross-cultural tolerance is nearly disappeared and the members of different cultures are labeled as “other” has been questioned for both its definition and accomplishments. In this study, the terms multiculturalism and otherness will be examined in Chris Cleave's *Little Bee* which can be classified as a work of post colonial literature. The main themes of the work such as migration, immigrant problems, colonialism be among some of the reasons of why multiculturalism and otherness appeared. Based on this common ground the essence of the concepts mentioned and the point reached will tried to be explained.

Key Words: Multiculturalism, migration, immigrant, postcolonialism, otherness.

GİRİŞ

En yaygın tanımı “farklılıklar zemininde hoşgörü” olan çokkültürlülük kavramı, dünya genelinde, özellikle yirminci yüzyılın ikinci yarısından sonra, oldukça önemsenmiştir. Sözlük anlamı itibariyle; aynı ülkede pek çok kültürün birlikte varoluşu anlamına gelen çokkültürlülük, çağın ruhuna uygun gözde kavramlardan biridir. Amerika ve II. Dünya Savaşı sonrası oluşan Britanya örneklerinde görüldüğü üzere, kültürel çoğulculukla karakterize edilen toplumlar için ve asimilasyoncu idealin karşıtı olarak kullanılır.³ Bir ülkedeki nüfus farklı etnik kümelerden oluştuğunda bu yapı betimsel düzeyde çokkültürlüdür. Çokkültürlü toplum modelini tanımlayan koşullar şunlardır:

– Farklı kültürel unsurlara sahip grup üyelerinin her birinin, diğer farklı kimlik üyelerinin, farklı gereksinim ve amaçlarının olduğu gerçeğini kabul etmesi.

¹*Araş. Gör., Bingöl Üniversitesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü, ozlemaydin@bingol.edu.tr,

²*Doç. Dr. Abdulhalim AYDIN, Fırat Üniversitesi, Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, halimaydin@gmail.com

³Gordon Marshall “*Sosyoloji Sözlüğü*”, Bilim Sanat Yayınları, Ankara, 1999, s.127.

– Tarafların birbirlerinin dil ve kültürlerinin yaşatılması ve geliştirilmesi konusunda açık bir arzularının olması.

– Tarafların birbirlerine yönelttikleri ve gösterdikleri desteklerin, sadece bu kümelerin çıkarlarının korunması bağlamında değil tüm toplumsal oluşumun bir üst kimliğinin belirleyici özelliklerinin oluşturulması anlamında düşünülmesi.

– Farklı kimlik kümelerinin üyesi olan bireylerin toplumsal, ekonomik ve siyasi alanlarda bütün kurum ve süreçlerde eşit katılımcılar olarak yer almaları şeklinde sıralanabilir.⁴

“Çokkültürlülük” kavramının ardında sömürgecilikten göçlere, tanınma talebinden kimlik krizine kadar uzayıp giden geniş bir yelpaze vardır. Sosyal bir olgu olan çokkültürlülüğün bu yönü ile bir devlet politikası olmaktan ziyade disiplinler arası çalışılan bir kavram haline geldiği söylenebilir. Bu bağlamda sömürgecilik sonrası edebiyat, edebi anlamda çokkültürlülüğün en verimli şekilde analiz edilebileceği alanlardan biridir. Sömürgecilik sonrası edebiyatın, sömürgecilik döneminde yazılan eserlerden oluşan bir geçmişe sahip olması bu dönemin nasıl başladığına ilişkin ipuçları içerebilir. Sömürgecilik söylemleri, onun tarihini yaşamış olan ulusların oluşturduğu bir anlatım biçimidir. Kendi dilleri ve kültürleri hiçe sayılarak, ‘medeniyetsiz’ ya da ‘daha az medeni’ olarak görülen milyonlarca insanın yaşadığı bu dönemde, dil ve gücün bir araya gelmesi ilerleyen zamanlarda sömürgecilik sonrası edebiyata dönüşecek olan bu söylemleri oluşturmaktadır.⁵ Nitekim sömürgecilik ve sonrasını izleyen dönemde görülen tüm olumsuzlukları (ezme, ötekileştirme, sosyal, kültürel, dini değerlerin aşağılanması, asimilasyon vb..) ile halkların bu süreçteki mücadele ve çatışmalarını konu alan, kazanımlarıyla kaybettiklerini sergileyen, sosyal veya psiko-sosyal anlamda meydana gelen olumlu-olumsuz tüm değişimleri anlatan edebi ürünlerin doğuşuna tanık olunmuştur. Bu sanat/edebiyat ürünlerini, sömürgeye maruz kalan hakların kimi zaman uzun yıllar süren sessizlik ve katlanmışlık sonrasında sömürgeciliğe karşı geliştirdikleri en anlamlı ve etkili estrümanların başında saymak gerekir.

1980’lerde, Edward Said’in *Oryantalizm*’iyle başlayan sömürgecilik sonrası edebiyat, son yıllarda dikkat çekici bir biçimde büyük bir okur kitlesine seslenmeye başlamıştır. Sömürgecilik sonrası edebiyatın bu denli dikkat çekici olmasının en önemli nedenleri arasında, kullanılan dil ve ele alınan konular ilk başta yer alır. Genel olarak bu edebiyat, sömürgeleştirilen toplulukların sesi olarak bilinir ve bu toplulukların sömürge yönetimi altında neler yaşadığını, ulusal bir kimlik kazanırken yaşadıkları ikilemleri, kendi kültürel kimliklerini geri alma isteklerini... vb. dile getirir. Aslında tam olarak bu dönem, sömürgecilik döneminden, yani bağımsızlık öncesinden bugüne dek, emperyalist süreçten etkilenen bir kültürü kapsar.⁶ Sömürgecilik sonrası roman, göçmenin yeni vatani ile anavatanı, bugünü ile geçmişi arasında kalan kültürel boşluğun, bu boşlukta edindiği melez kültürün ve melez kimliklerin öykülerini konu edinmektedir. Göçmen için anavatanı artık geçmişidir. Bugününü temsil eden yeni vatani ile bütünleşme sürecinde geçmişinde kalan anavatanına yabancılaşmaktadır.⁷

Dil konusuna gelince, onun insan ve toplumla beraber yaşayan bir organizma gibi değişip evrilerek gelişen bir canlı olgu olduğu gerçeğini göz önünde tutarak bu toplumlara baktığımızda, dil konusunda ciddi anlamda değişim, ve hatta neredeyse her zaman olumsuz anlamda başkalaşım karşı karşıya geldiğimizi belirtmek gerekir. Bu durum, sömürgeleşen toplumda ve ülkenin sınırları içinde olduğu kadar, sömürgecilik sonrası dönemde sömürgeci ülkeye çeşitli nedenlerle giden insanlarda da görülmektedir. Tüm değer yargılarında yaşanan dejenerasyon, ikilem ve sarsıntılar dilde de kendini gösterir. Böylece, ortaya iki dilin karışımı bir melez hatta soysuz bir dil çıkar. Yeni nesil ile orta yaş üstü insanlar arasında ciddi iletişimsel bozukluklar, aksaklıklar yaşanır. Hatta ülkenin tarihsel, kültürel süreçle oluşmuş resmi dili ile emperyalist baskın dil arasında da karmaşa yaşanır. Kimi ülkelerde emperyalistlerin dili resmi dil konumuna geçerken (pek çok Afrika ülkesi gibi), kimi yerde de kendi dilleri resmi dil olmasına karşın devletin her alanında, matbuat ve yazışmalarda çift dil kullanımına gidildiği görülmektedir. (Tunus, Cezayir gibi Mağrip ülkeleri). Dil konusundaki sıkıntılar bununla bitmiyor elbet. Bir de göçmen durumuna düşen insanlar var. Bunlar ise, iki dillilik, yeni dile geçememe, özellikle aksan ve ifadede yeni dilde

⁴ Ali Şafak Balı, “Çokkültürlülük ve Toplumsal Adalet: ‘Öteki’ ile Barış İçinde Yaşamak”, Çizgi Kitapevi, Konya, 2001, s.189.

⁵ Bill Ashcroft, Gareth Griffiths and Helen Tiffin, “The Empire Writes Back: Theory and Practice in Post-colonial Literatures”, London, Routledge, 2002. s.2.

⁶ A.g.e., s.2.

⁷ Mehmet Ali Çelikel, “Sömürgecilik Sonrası İngiliz Romanı”, İstanbul, Bilge Kültür Sanat Yayınevi, 2011, s. 9

yetersizlikler ve yanlışlıklar, dilsel yetersizlikten doğan sosyal dışlanmışlık, orada doğan ikinci üçüncü neslin ana dil-yeni dil sorunsalı ve genel anlamda bir kararsızlık, ürkeklik, dışlanmışlık ve ötekileşmedir. Sömürgecilik sonrası edebiyatta kullanılan dilin, sömürgeci ülkelerin dili olması ilk bakışta bir paradoks gibi görünebilir. Fakat sömürgecilik sonrası edebiyat yazarları bunu, sömürgeleştirilmiş toplumların sesini duyurmak için bir araç olarak kullandıklarını ifade ederler.

Sömürgeci ülkelerin baskıcı tavırları karşısında göç etmek zorunda kalanların karşı karşıya kaldığı kimlik bunalımları” temasını işleyen Chris Cleave’in *Küçük Arı* adlı eseri, çokkültürlü olarak bilinen toplumlarda bu politikanın başarısını sorgulayan niteliği ile dikkat çekmektedir. Kavram olarak aynı ülkede farklı kültürlerin birlikteliği, yan yana yaşaması anlamına gelen çokkültürlülük siyasetinin taraftarları da muhalifleri de konu üzerine oldukça geniş tartışmalar yürütmektedirler. Bu siyaseti yaşadığımız toplumun daha insanca bir biçim alması açısından hayati önemde görenlerin yanında, çokkültürlülüğü geç kapitalizmin yeni ırkçılığı olarak kabul ederek yargılayanlar da bulunmaktadır.⁸ Bazılarına göre çokkültürlülük çeşitlilikle ilgili bir düşüncedir. Eğer dünyaya birçok farklı kültürün ve tarihin penceresinden bakabilirsek, dünkü ve bu günkü dünyayı anlama konusunda daha iyi bir düzeyde oluruz. Bazılarına göre ise bu terim nesillerdir saygı duyulan Batı geleneklerinin kökü ve mirası pahasına bir bölünmeyi, Avrupa egemenliğinin sonunu ifade eder.⁹ Çokkültürlülük politikasının eserde dolaylı olarak eleştirilme nedeni de çokkültürlü olduğunu iddia eden toplumlarda söz konusu politikanın sadece teorik olarak maddi çıkarlar doğrultusunda kullanılmasıdır. Bu bağlamda Russel Jakoby, çokkültürlülüğün bir gerçeklik olarak zayıfladığı halde bir siyasal program olarak gelişmekte olduğunu ifade eder. Jakoby’e göre bu da çokkültürlülüğün ideolojik niteliğini ortaya çıkarmaktadır. Dünyanın genel gidişatı itibariyle çokkültürlülük kendiliğinden azalmakta ve yerini tek bir kültüre bırakmaktadır: O da iş ve tüketim kültürüdür. Açıkçası, çokkültürlülüğün kendisi bir "meta" haline gelmekte ve küreselleşmenin temel dinamiği olan kapitalizm kültürünün eşitleyici ideolojisi açısından işlevsel olmaktadır.¹⁰

Eserde göze çarpan noktalardan bir diğeri de göçmenlerin sığındıkları ülke yönetimi tarafından mülteci kamplarına kapatılıp “oryantasyon” adı altında adeta birer mahkûm muamelesi görmesidir. Bu kamplardan birinde yaşanan trajik bir olaydan esinlenerek eseri kaleme alan yazar, Mülteci Kampları realitesini eserinde yaşatmak ve "yaşanılmış" duygusunu verebilmek için bu kamplara bir dizi ziyaret gerçekleştirir. İnceleme ve gözlemlerde bulunur. Burada kalanlarla konuşur; sıkıntılarını, hayat şartlarını, gördükleri baskıları ve her birinin ayrı ayrı hikâyesini kendilerinden öğrenir. Tüm bu gözlem ve bilgileri yazar yazacağı *Küçük Arı* adlı eserinde kullanmak üzere romansal kurgu düzleminde ele alır. Cleave’in çalışmalarına esin kaynağı olan isimlerden biri, göçmenlik konusundaki eserleri ve ırkçılık karşıtı eylemleri ile dikkat çeken Teresa Hayter’dır. Hayter, 1962 yılına kadar İngiliz sömürgeci olan ülkelerin vatandaşlarının İngiltere’ye sorgulanmadan girip bir İngiliz vatandaşının sahip olduğu tüm hakları elde edebildiğini dile getirir. Fakat söz konusu düzenin günümüzde tamamen değiştiğini ve İngiltere’nin, mülteci olduğunu tespit ettiği tüm insanları hiçbir suçları olmadığı halde gözetim merkezlerine hapsedtiğini vurgular. Teresa, ülke genelindeki resmi araştırma sonuçlarına dikkat çekerek bu uygulamanın ne kadar gereksiz olduğunu altını çizer. Bu araştırma sonuçlarına göre, “göçmen kontrolünün gerekli olup olmadığı” sorusuna verilen cevap değişmez: “... Mülteciler İngiltere’ye ihtiyaçları olduğu için sığınmıştır, cinayet işlemezler, bulaşıcı hastalık getirmezler, çok çalışırlar, kendilerine verilen işleri yaparlar.”¹¹

Küçük Arı (Udo), petrol yatakları nedeniyle sömürgeci ülkelerin istilasına uğrayan ülkesi Nijerya’dan kaçmak zorunda kalan küçük bir göçmen kızdır. Sömürgeci ülkelerin maşası olan petrol şirketi elemanlarının ülkedeki petrole el koyup olaya şahitlik eden herkesi hunharca öldürdüklerine şahit olan on dört yaşındaki küçük kız canını kurtarmak için kaçmaya kalkışır. Yaşadığı bir dizi olayın ardından, gemide saklanıp bilmediği bir ülkeye (İngiltere’ye) doğru yola koyulur. Kaçak olarak gittiği ülkede özgürce yaşayacağını hayal ederken, ülke topraklarına ayak basar basmaz ne kadar yanıldığını anlar. Ayrıca kurallara aykırı davranıp sınır dışı edilirse öldürüleceğini de öğrenir. Çünkü İngiltere’ye sığınan kaçak mülteciler, gözetim merkezlerine kapatılıp ülkeye adapte olabilmeleri (?) için eğitilirler. Küçük Arı’nın girdiği mülteci gözetim merkezinde İngiltere’de yaşamak isteyenlerin bir İngiliz gibi konuşması gerektiğini söyleyen

⁸ Melih Yürüsen, “Çesitlilikten Özgürlüğe, Çokkültürlülük ve Liberalizm”, Ankara, LTD Yayınları, 1998, s. 58.

⁹ C. James Trotman, *Multiculturalism Roots and Realities*, Indianapolis: Indiana UP, 2002, s. 9

¹⁰ Russel Jakoby, The Myth of Multiculturalism, New Left Review, sayı: 208, November-December, 1994 s.122-125

¹¹ <http://www.chrisclleave.com/2008/03/refugees-dont-eat-swans-an-interview-with-teresa-hayter/> 24.04.2012

yetkililer tüm mültecilere adeta birer mahkûm muamelesi yapmaktan da geri durmaz. Dört duvar arasında ne yapacağını bilemeyen ve sadece günün belli saatlerinde gün yüzü görebilme imkânı bulan Küçük Arı, bir yandan “Kraliyet İngilizcesi” öğrenmeye çalışırken bir yandan da derin bir kimlik bunalımı yaşar. Gözetim merkezinde geçirdiği iki yılın ardından ne yaparsa yapsın İngilizler tarafından ülkenin bir vatandaşıymış gibi muamele göremeyeceğini anlayan Küçük Arı, sınır dışı edilme ihtimaline rağmen bir yolunu bulup kaçmayı başarır. Fakat bu kaçış da onun için kurtuluş olmayacaktır. Küçük kız kariyerinin zirvesinde genç bir editör olan Sarah'ya hikâyesini duyurmayı başarır. Duyduklarından derinden etkilenen genç editör göçmen problemlerini dile getiren yazılar yazmaya hatta işini bırakıp Küçük Arı'nın sınır dışı edilmesini engellemeye çalışsa da bunu başaramaz.

Küçük Arının hikâyesinde yazarın değinmek istediği en önemli noktalardan biri Nijerya'yı sömürenin de, küçük mülteci kızı çeşitli bunalımlara sürükleyip onu kabullenemeyenin de “çokkültürlü” görünen ülkeler olduğudur. Yazar, efendi-köle, siyah-beyaz, sömüren-sömürülen ilişkisini veya başka bir açıdan iki farklı dünyayı, oradaki insanları, hayatları betimleyecek iki temel dinamik üzerine romanını kurmuştur. Sömüren-sömürülen güçlerin tüm ekonomik çıkar ve planlarından uzak kendi varoluşsal koşulları içinde hayatlarına devam eden Udo ile Sarah O'Rourke'yi karşı karşıya getirip onları belli bir ilişki içinde tanıştırması anlamlıdır. Sömüren tarafın bireyi olarak Sarah O'Rourke ile ülkesi, ailesi, geleceği, kısaca tüm varlığı elinden alınan sömürülen, ezilen tarafın bireyi olan Küçük Arı'yı yazarın buluşturmasının arka planında şöyle bir bakış açısının olduğunu düşünmekteyiz: Sömürgeci ülkeler çoğu kez hatta her zaman devletin yapısı, işleyişi içine sinmiş olan kapitalist canavarın tahrik ettiği küçüğü, zayıfı, benden olmayı yut düşüncesiyle sömürü hareketlerine kalkışır. İdarecileri bu gibi insan dışı planlar hazırlayıp uygulamaya koyarken bu ülke insanları ise olan bitenden çoğu kez habersiz veya kendilerine başka türlü gösterilen bir şekilde günlük hayatlarını sürdürürler. Yazarın aynı zeminde, biri emperyalist zihniyet, diğeri sömürülen taraf olan iki zihniyeti karşı karşıya getirmesi, aynı zamanda Sarah'nın şefkat ve merhamet duygularıyla Küçük Arı'ya yaklaşması, onu himaye etmesi bu söylediğimizin bir göstergesidir. Aslında belki de bu eserde okurun anlaması gereken en önemli nokta Cleave'in sömürgeci sistemi sorgulamaya açmış olmasıdır. Çünkü, sömürgeci ülkelerin tüm vatandaşlarının söz konusu zihniyeti tasvip ettikleri söylenemez. Sarah'nın tüm mücadelesi yalnızca ezilmiş, hakları elinden alınmış bir çocuğa insani ve insancıl yardım şeklinde ortaya çıkmaktadır eserin bütünlüğü içinde. Eserdeki bu olgu ile, yani iki sistemin çarkları arasında kalan ve iradeleri dışındaki planlara obje olan bireylerin durumu, ilişkileri ve birbirlerine yaklaşımları ile, sistem içindeki insanların sömürgeci süreci tasvip etmedikleri, istemedikleri hatta reddettikleri sonucu çıkmaktadır.

Burada belki paradoks gibi görünen bir durumu da açıklığa kavuşturmakta yarar vardır. Sömüren sistem ve güç menfaati gereği süreci işlettiğine göre, sömürülen ülkenin bu sürece bir şekilde katılmasını nasıl anlamalı? Sömürgecilik tarihine baktığımızda, büyük devletler gitmeden önce, sömürecekleri ülkenin genellikle diktatör olan yöneticileriyle belli bir karşılıklı yarar çerçevesi içinde anlaşmaya varır. Bunun olmadığı durumlarda ise, ya oranın muhalifleriyle, ya farklı bir etnik grubuyla, ya da sömürecekleri ülkenin buldukları en zayıf noktayla eyleme geçerler. Eser bu çerçevede incelendiğinde tüm çıplaklığı ile bir sömürge klasiği haline gelmiş Nijerya'nın sömürgeleştirilmesi evresinin bu saydığımız zayıf noktalardan biri üzerinden gerçekleştirildiği görülmektedir. Nitekim Nijerya'da bir takım güç odaklarıyla İngiltere'nin önceden yapmış olduğu hazırlık ve plan çerçevesinde tüm olayların gerçekleştiği, tüm tedhiş ve baskı unsurlarının yerel güçlerle ortaklaşa yapıldığı romanın ilk sayfasından itibaren anlaşılır. Yazarın her iki sistemi (sömüren-sömürülen) buluşturup ikili ilişkileri içerisinde okura vermesi, yalnızca ezen güç açısından değil, aynı zamanda ezilen taraf için de bir sorgulama sürecini başlatmaktadır. Bu nokta belki de eserde zımnen ve dolaylı olarak anlatılan ancak sömürgecilik tarihi açısından önemle üzerinde durulmayı gerektiren problemin temel nedenlerindedir.

Öte yandan, eserde global ve kapitalist düzeni ele almasının yanında, yazarın kahramanlarıyla, mekânlarıyla, gerçekçi öğeleriyle romansal kurgu bağlamında da aynı zihniyeti sorguladığını söyleyebiliriz. Küçük Arı ve Sarah'nın kesişen hayatları üzerinden yazar, aynı sorunsal gündeme taşır ve sorgulama sürecini romansal öğeler (kahramanlar, kişiler, olaylar, dramlar vs...) üzerinden sürdürür. Yani, bir yanda küçük dünyasında yaşarken anlamadığı, anlamlandıramadığı bir şekilde evlerini yıkan, ailesini ve komşularını, diğer köylüleri öldüren silahlı insanlardan kaçmaya çalışan bir küçük kız ile; İngiltere'de yaşayan, kariyerinin zirvesinde, modern hayatın ve global dünyanın dayattığı düzene tam anlamıyla kendini kaptırılmış olan bir dergi

editörünün (Sarah O'Rourke) hayat hikayeleri üzerinden anlatılmaya çalışılan bir sorgulama yöntemi. Bu anlamda okur, eser karşısında iki defa kendisinin bu iki sistemi (kapitalist sömürgeci sistemle suç ortakları olan sömürge ülke sistemini) sorgulama sürecine davet edildiğini görür. Bu ikili sorgulama yöntemi, yani Cleave'in kurgusal düzlemde konuyu okura taşıması işlemi, eserin ulaşabildiği her çeşit okurun farklı bakış ve ideolojilerle sorgulama sürecine katılması sonucunu doğurmaktadır.

Cleave'ın *Küçük Arı* adlı eserinde kullandığı dil, anlatım ve üslupta da en çok dikkatimizi çeken şey romanın çoğu yerinde başvurduğu ironidir. Hatta romanın genel karakterinin retoriğin bu ögesiyle elde edildiğini söylersek yanlış yapmış olmayız. İroni bilindiği gibi, söylenenin tam tersinin kastedildiği ifadedir. Söylenen ya da yapılan eylem, ciddiyet görüntüsü altında karşıt söylemi ya da eylemi çelişki noktasına çekerek alaya alır ve eleştirir. Bu üslup formu, doğrudan eleştiri ve yermeden çok daha etkilidir ve kullanım amacı da bu yöndedir. Esere döndüğümüzde ise, yazarın ironiyi tam da bu amaçla kullandığı son derece açıktır. Ama ironiyi daha etkileyici kılan bir başka faktör kullanmıştır yazar. O da, ironik anlatımın pek çok trajik ve zorlu olayı yaşamış küçük bir kız çocuğunun dilinden, dünyasından, hayalinden ve saflığından yola çıkarak anlatmasıdır. Bu bağlamda, Udo'nun yaptığı benzetmeler, kurmaya çalıştığı cümleler, saf kalbi ve sınırlı bilinciyle çözümlenemediği olaylar karşısındaki bocalama, tutukluluk ve çaresizlik durumu, kimi zaman da bu olayları anlamlandırma ve bir sonuca varmaya çalışması gibi tüm tutum ve davranışları roman karşısındaki okuru anlatıya daha fazla sokmakta, okurda adeta küçük kızı elinden tutup yol göstermeye çalışma duygusu oluşturmaktadır. Temel içeriği emperyalizm ve konusu Batı, ötekileştirme, iki yüzlülük, çok dillilik, çokkültürlülük olan romanın asıl değeri ve yarattığı temel etki, yazarın bir üslup haline getirdiği ironik anlatımdır.

Yazar bu ironik niyetinin en temel göstergesi olarak daha romanın ilk sayfasına bir epigraf olarak eklediği ve İngiltere'nin kendisine ait bir büyük meziyet olarak kimi yerlerde kullandığı şu cümleyi not eder:

*"İngiltere, zulüm ve çatışmadan kaçan insanlara güvenli bir sığınak sağlama geleneğiyle gurur duymaktadır."*¹²

(Birleşik Krallık, İçişleri Bakanlığı, 2005)

Henüz eserin başında, okuru bu epigrafla karşı karşıya bırakmak okurda önce bu durumun gerçekliği ile ilgili bir zihinsel arayış başlatır. Romanın sayfaları çevrildikçe okur karşılaştığı "tezat"ın bir ironi olduğunu anlamaya başlar. Bu durum ise, yazarın ironik niyetinin başarı derecesini de ortaya koyuyor. İngiliz vatandaşlığına geçmek isteyenlere verilen kitapçıktan alıntı olan yukarıdaki sözü eserinin ilk sayfasına yazmayı tercih eden Cleave, bunu yaparken elbette İngiltere ile hoşgörü arasındaki ilişkiyi çarpıcı olarak anlatmak arzusuyla yola çıkmıştır. Sömürgeci ülkelerin içine düşmüş olduğu bu ikiyüzlülük kitabın muhtelif yerlerinde sıkça karşımıza çıkacaktır.

Yazar, Batı'nın ikiyüzlü politikasını eleştirmek için roman boyunca farklı tablolara başvurur. Bu tabloları kahramanı Küçük Arı'nın trajik diyebileceğimiz hayatta kalma mücadelesi aracılığı ile oluşturur. Bundan dolayı eserde Udo'nun karşılaştığı farklı trajik sahneler anlatılmıştır. Bu tür sahnelerin tümünün ortak paydası ise, bir büyük Batılı ülkenin ikiyüzlü politikası karşısında küçük bir kızın verdiği mücadelenin yazar tarafından ironize edilmesidir. Denilebilir ki, yazar betimlediği her sahnede, anlattığı her tabloda mukayesesi imkânsız iki aktörü (İngiltere ile Udo) karşı karşıya getirerek sürekli keskin, ironik bir dil kullanmakla küçük kahramanın trajedisine bizleri de ortak etmeye çalışmaktadır. Udo'nun karşılaştığı bu trajikomik durumları, olayları, tecrübeleri yazarın bu niyeti ile doğru orantılı olarak değerlendirmek gerekir.

Avrupalılaştırılmış sömürge insanının kişiliği, sömürgecinin güçlü kültürünün cazibesine kapılmak ile egemen olan kendi köken kültürüne duyduğu sadakat arasında kalarak parçalanır.¹³ Bu arada kalmışlık durumundan dolayı kişi kendini ne doğduğu ülkeye, ne göçtüğü ülkeye ait

¹² "Life in the United Kingdom: A Journey to Citizenship" UK Home Office, 2005 (İngiliz vatandaşlığına geçmek isteyenlere verilen bir kitaptır.) Chris Cleave'in "Küçük Arı" adlı eserinin giriş sayfasından alıntıdır. Chris Cleave, "Little Bee", New York, Simon & Schuster Paperbacks, 2010, s. giriş sayfası

¹³ Dominique Schnapper, "Sosyoloji Düşüncesinin Özünde "Öteki" ile İlişki", (Çev. A. Sönmezay), İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005, s. 243

hisseder. Bunca zorluğun üzerine göç edilen ülkedeki gözetim merkezlerinde maruz kalınan baskı ve insanlık dışı muamele eklenince kişide özgüven eksikliğinin ortaya çıkması kaçınılmaz bir hal alır. Küçük Arı bu durumu şu cümlelerle aktarıyor:

“Yani ben, bir mülteciyim ve çok yalnızım. Bir İngiliz kıızı gibi görünmemek ve bir Nijeryalı gibi konuşmamak benim suçum mu?¹⁴ ...Mülteci gözetim merkezine kapatılan Afrikalı kıızı, zavallı çocuk, asla gerçekten kurtulamadı ...Ve gözetim merkezinden salıverilen bu kadın, bu yaratık; yani ben, insanlığın farklı bir türüyüm. Bende doğal olan hiçbir şey yok. Ben esaret altında doğdum, hayır esaret altında yeniden doğdum. Dilimi gazetelerinizden öğrendim, giysilerimi eskilerinizden aldım ve yokluğuyla ceplerimi sızlatan da sizin paranız. “Çocukları Koruyun” başlıklı bir dergi reklamından kesilmiş, yerel süper marketinizdeki geri dönüşüm kutusundan alınma eski püskü pembe elbiseyi giyen ve Times’ın başyazısı gibi İngilizce konuşan, gülümseyen bir genç kadın düşünün, lütfen. Ben bile kendimden kaçmak için yolun karşısına geçtim. Gerçekten bu, sizin ülkenizin insanları ile benim ülkem insanlarının hemfikir olduğu tek konu. Onlar derler ki: ‘Bu mülteci kıızı bizden değil. Bu kıızı bize ait değil. Bu kıızı bir yaratık, doğal olmayan bir çiftleşmenin çocuğu, ayın yabancı yüzü.’ Gelişmekte olan dünyanın yeniden doğmuş vatandaşıyım ve rengimin gri olduğunu size kanıtlayacağım.”¹⁵

Bu paragrafta kahramanın iç dünyasındaki bunalım ve sarsıntı tüm çıplaklığı ile gözler önüne serilmiştir. Hem kendi toplumu tarafından “hoş görülme”, hem de içerisinde bulunmak zorunda kaldığı İngiliz toplumu tarafından “benimsenme” den mahrum olan, hiçbir yere ait olamama duygusuyla, kimlik ve benlik parçalanmasıyla yüz yüze gelen Küçük Arı ve onun gibilerin psikolojik travmasını anlatması açısından çarpıcı sözlerdir bunlar. Kendisini “yaratık, farklı bir tür, doğal olmayan bir çiftleşmenin ürünü” gibi nitelemelerle anlatması aslında “ötekileştirilme” nin yarattığı psikolojik çöküşten başka bir şey değildir. Her iki toplumdan da dışlanmanın ifadesi olan “gri renk” sonunda Udo’nun isyanının sembolü olmaktadır. İroninin hâkim olduğu bu sözlerde, Udo, yeni bir dünyanın, gelişmekte olan bir dünyanın vatandaşı olarak, gri renkli hiçbir yere ait olamamış bir insan olarak isyan etmektedir. Bu, aslında Batı’nın bir “ucube” gibi yarattığı yeni bir dünyadır.

Görünür bir ortaklık içinde farklı dünyalarla, tarihlerle, kültürlerle ve deneyimlerle karşılaşmak çok yüklü ve gerilimli bir pratiktir. Bu daima belirsizlik ve korkunun eşlik ettiği bir buluşmadır, kendinizi yola koymaktır.¹⁶ “Görünür” bir ortaklık ilişkisi olan göçmen ve ev sahibi arasındaki çatışma Cleave’in “Küçük Arı” adlı eserinde vurgulamak istediği en can alıcı noktalardan biridir. Yazarın vermek istediği en bariz mesaj da, eserde defalarca altı çizilen “kimlik bunalımı”nın temel nedeninin insanlığın karşılıklı saygı ve hoşgörüden yoksun olmasıdır. Nafiz Tok’un buna paralel olarak ortaya koyduğu tespitinde de dile getirdiği gibi, insan sadece büyük bir toplum içinde, tek başına yaşayan bir birey değildir. Onun kendi var oluşu üzerinde her zaman derin izler bırakan etnik, kültürel ve dini aidiyetleri ile birlikte ele alma zorunluluğu bulunmaktadır. Eğer bir kişi kendini ait hissettiği kültürel grubun üyesi olduğu devlet tarafından olumlu bir kimlik olarak tanındığını görürse, kendisini o sisteme daha fazla ait hissedecektir. Kendi kültürel var oluşlarının tanındığına inanan grup üyeleri böylelikle bütünü bir parçası olarak, büyük toplumla bütünleşebileceklerdir. Grup üyeleri kamusal alanın, onların kimliklerinin doğal bir uzantısı olarak görülmesi gereken kültürlerini, dillerini, tarihlerini ve ümitlerini yansıttığını gördükleri zaman, kendilerini yabancı bir ortamda değil, evlerinde hissedeceklerdir.”¹⁷ Küçük Arı’nın kendini evinde hissedememe nedeni Tok’un söz ettiği bu eksiklikten kaynaklanmaktadır.

Sömürgeci ülkelerin, çıkarları doğrultusunda yurtlarından ettikleri insanları, kendi vatandaşları olarak kabul etmek için birçok kuralı vardır. Mülteciler dışlanmama adına bu kuralların çoğuna riayet ederler. Ancak mültecilerin ellerinde olmayan sebeplerden dolayı değiştiremeyecekleri durumlar da vardır. Çünkü bir insan doğacağı yeri, teninin rengini, anadilini...vb seçme imkânına sahip olamadığı için, o insandan sahip olduğu bu değerlerden kopmasını beklemek her şeyden evvel rasyonel bir tutum değildir. Ama ne yazık ki göçmenlere

¹⁴ Chris Cleave, “Little Bee”, New York, Simon & Schuster Paperbacks, 2010, s. 8

¹⁵ Chris Cleave, “Little Bee”, New York, Simon & Schuster Paperbacks, 2010, s. 7-8

¹⁶ Jain Chambers, “Göç, Kültür, Kimlik”, (Çev. İ. Türkmen, M. Besikçi), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2005, s. 48

¹⁷ Nafiz Tok, “Kültür, Kimlik ve Siyaset”, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2003, s. 167.

dayatılanlar da bu türdendir. “Ötekileştirilen kişi” dilinden, kültüründen, benliğinden kısacası sahip olduğu tüm değerlerden vazgeçse de genellikle hâkim kültür mensupları tarafından kabul göremez. Bunun nedeni ise göçmenlere “öteki” muamelesi yapanların sömürge kültürünü benimsemiş olmalarıdır. Yani bir bakıma zamana dayalı oluşmuş sömürgeci kültürün halk içinde yaygınlık kazanması ve olağanlaşmasıdır. Buna kısaca efendi-köle ilişkisi de denebilir. Böylece göçmenleri dışlayan sömürgeci mantıktan onları gerçek anlamda anlamasını beklenemez.

Ania Loomba da kolonileştirilen halkın yaşadıkları zorlukların kolonileştirenler tarafından asla tam anlamıyla hissedilemeyeceğini iddia eder. Loomba’ya göre beyaz yerleşimciler tarihsel olarak kolonyal egemenliğin faileriydiler; o yüzden daha sonraki kültürel ve ekonomik gelişimleri onları öbür kolonileştirmiş halkların safına yerleştirmez. Anayurttan farkları ne olursa olsun, buradaki beyaz nüfus yerli halkların ya da başka kolonilerin hissettikleri soykırım, ekonomik sömürü, kültürel katliam ve politik dışlanmaya maruz kalmamıştı.¹⁸ Kurallara ne kadar çok uyulursa uyulsun, mülteciler tarafından görülen muamele hep aynıdır. Salman Rushdie’ nün de ifade ettiği gibi bu, “dünyada doğup” “Batı’da” yaşayıp, tam anlamı ile “Batı’ ya ait olamama” duygusudur. Nitekim Küçük Arı’ da bu bocalamayı yaşarken bir İngiliz vatandaşına artık “kendisi” olmadığını ve buna rağmen ezildiğini anlatmaya çalışır:

“İki yıldır ülkenizdeyim. Dilinizi de öğrendim, kurallarımızı da. Kendimden daha fazla benim artık.” Benim beyaz biri kadar zeki olabileceğimi aklın almıyor. Beyaz biri kadar bencil olabileceğimi de.”¹⁹

Cleave’in Loomba’nın fikirlerine paralel olarak altını ısrarla çizdiği bu ifadeler, eserin muhtelif yerlerinde tekrar tekrar vurgulanmıştır. Yukarıdaki alıntıda dikkat edilecek noktalardan bir tanesi “öteki” olarak görülen göçmenin bu durumu değiştirebilmek adına kendinden verdiği ödünler sonucu benliğinden uzaklaştığıdır. Diğeri ise “öteki” nin gözündeki sömürgeci insan portresidir. Sömürgeci ülkeler için sömürülen ülkedeki insanlar her zaman zekâ seviyesi düşük, dayatılan her şeyi itirazsız kabul eden uyuşuk varlıklardır. Ancak eserin başkahramanı, sömürge ülkelerdeki insanların tüm gerçeklerden haberdar olduğunu aktarırken sömürgeci insanların bencilliğini dile getirmekten de geri durmamaktadır. Cleave’in, Udo’nun küçük dünyası ve çocuksu ifadeleri aracılığıyla sömürüp ötekileştiren Batı’ya bu dersi verirken altını çizmeye çalıştığı temel referansı “evrensel normlardır”. Böylece yazar, küçük kızın sömürgeciliğin, ötekileştirmenin, dışlamanın insanlık dışı bir eylem olduğunu bilmesi için ne Avrupalı olması gerektiği, ne de entelektüel bir kişilik olması gerektiği gerçeğini okura duyurmaktadır.

Batı’nın reel ve aktüel gerçeğini göz önüne alan yazar, bu durumu eserin neredeyse her sahnesine belli formlar çerçevesinde işlemeye çalışmıştır. Öyle ki sınır dışı edilmek üzere olan Küçük Arı, ülkesinde kendisini bekleyen tabloyu çizerken, Batı medeniyeti tarafından insana verilen değeri (?) bir kez daha dillendirmiştir:

“Tüfekler, onları taşıyanlardan daha belirgindi. Yanlarındaki adamlar titrerken, onlar dümdüz, belirgin bir biçimde görülebiliyorlardı. Sanki silahlar, gururla ve güneşte parlayarak adamları katır gibi sürüyorlardı; altlarındaki hayvan öldüğünde diğerine bineceklerini bilerek. İşte gelecek, beni ülkemde böyle karşılıyordu”²⁰

Makinelerin, insanları adeta köleleştirdiği günümüz toplumu göz önüne alındığında, Küçük Arı’nın bu tespiti oldukça doğrudur. Silahlar üretim amaçlarına uygun olarak görevlerini ifa ederken, onları kullanan insanların insanlık adına ne kadar çaba harcadığı tartışılır. Küçük Arı’nın cümlelerinden anlaşılıyor ki mevcut acımasız düzen bu gün olduğu gibi gelecekte de devam edecektir. İşte bu düşünce yazarın Nijerya gibi ülkelerde daha uzun yıllar boyunca bu ülke insanlarını neyin beklediğini göstermesi açısından ilginçtir. Küçük Arı’nın diliyle söylenen bu sözler yazarın gelecekle ilgili kaygı ve pesimizmini de su yüzüne çıkarıyor. Sömürgecilerin durumuna ve ülke içindeki işbirlikçilerine bakılırsa yazarın çok da haksız olmadığı, kötümser olmak için ciddi sebepleri olduğunu söylemek gerekir.

¹⁸ Ania Loomba, “*Kolonializm Postkolonyalizm*” (çev. M. Küçük). İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2000, s. 27

¹⁹ Chris Cleave, “Little Bee”, New York, Simon & Schuster Paperbacks, 2010., s. 189.

²⁰ Chris Cleave, “Little Bee”, New York, Simon & Schuster Paperbacks, 2010,s. 260.

Şunu da ilave etmek gerekir ki, yazarın tavrı roman içinde çoğu yerde ironik, trajikomik, realist, trajik biçimde olmuştur. Bu, yazarın romanla neyi yapmak istediği hakkında bize önemli ipuçları vermektedir. O, bu tür vahşetin karşısına her türlü insani duyguyla yüklü olarak çıkmaktadır. Tüm olayı on dört yaşında bir kız çocuğunun kimliği üzerinden dramatize etmesini de iki tarzda açıklamak mümkündür. Öncelikle olaya bir küçük kızın kahraman olarak seçilmesi okurda acıma ve merhamet duygularını harekete geçirmede etkili bir tercihtir. Diğer de realist bir tutumla bu tür göçmen hareketlerinde her yaşta insanın maruz kalabileceği gerçeğinden hareketle belki de göçmen kamplarında gördüğü bu yaşlardaki bir çocuğu eserine taşımış olabilir. Böylece yazar romanda kullandığı tüm anlatım ve betimleme, yöntem ve üslup, seçtiği olayların kurgusu ve kahramanlarla sömürgeciliğin nasıl bir insanlık suçu olduğunu en derinden ve en yüksek perdeden vurgulamak amacını gütmektedir.

SONUÇ

“*Chris Cleave'in Küçük Arı Adlı Eserinde Çokkültürlülük ve Ötekilik Teması*” başlıklı çalışmada amaçlanan yazarın göçmen problemlerine ve bu problemlerin başlıca çıkış noktaları olan sömürge mantığı, bireysellik, modern dünya, kimlik bunalımı ve ötekilik gibi modern dünyada yaşanan olgulara dikkat çekmektir. Bunun yanı sıra göçmenlik sorunsalını ortadan kaldıracak bir sihirli değnek gibi algılanan çokkültürlülük, çok dillilik, hoşgörü gibi modern kavramların içinde aslında ne kadar amacından uzak olarak doldurulduğu, bu kavramların karşısına “ötekilik” kavramının nasıl yerleştirildiği eserdeki olay ve kahramanlardan hareketle gösterilmeye çalışılmıştır.

Küçük Arı'nın yazarı Chris Cleave, Kamerun'da doğmuş biri olarak Afrika kıtasının toplumsal, ekonomik ve kültürel yapısından haberdardır. Şu an Londra'da yaşadığı için İngiltere ile ilgili de birebir gözlem yapma şansına sahiptir ve tüm bu bilgiler yazdıklarının gerçek hayattan kesitler olduğunu ispatlar niteliktedir. Çünkü İngiltere ve Nijerya, yazarın eserini üzerine temellendirmiş olduğu mekânlardır. Ayrıca, göçmen sorunlarının, ötekilik kavramının, kimlik kargaşasının ve çokkültürlülüğün bir kez daha gözden geçirilmesi gerekliliği, eserin gerçek hayatta bir göçmenin yaşadıklarından esinlenerek kaleme alınmasından kaynaklanmaktadır. Bu durum da, hem esere, hem yazara belli bir itibar kazandırmıştır, çünkü realiteye uyarak toplumsal, tarihsel, travmatik, trajik bir olguyu edebi esere taşımıştır.

KAYNAKÇA

- ASHCROFT, Bill, Gareth Griffiths and Helen Tiffin, *The Empire Writes Back: Theory and Practice in Post-colonial Literatures*, London, Routledge, 2002.
- BALI, Ali Şafak, *Çokkültürlülük ve Toplumsal Adalet. 'Öteki' İle Barış İçinde Yaşamak*, Çizgi Kitapevi, Konya, 2001.
- CHAMBERS, Iain, *Göç, Kültür, Kimlik*, (Çev. İ. Türkmen, M. Besikçi), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2005.
- CLEAVE, Chris, *Little Bee*, Simon & Schuster Paperbacks, New York 2010.
- ÇELİKEL, Mehmet Ali, *Sömürgecilik Sonrası İngiliz Romanı*, Bilge Kültür Sanat Yayınevi, İstanbul, 2011.
- JAKOBY, Russel, *The Myth of Multiculturalism*, New Left Review, sayı: 208, November-December, 1994.
- LOOMBA, Ania, *Kolonyalizm, Postkolonyalizm*, (çev. M. Küçük), Metis Yayınevi, İstanbul, 2000.
- MARSHALL, Gordon, *Sosyoloji Sözlüğü*, Bilim Sanat Yayınları, Ankara 1999, s.127.
- SCHNAPPER, Dominique, *Sosyoloji Düşüncesinin Özünde "Öteki" ile İlişki*, (Çev. A. Sönmezay), Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005.
- TOK, Nafi, *Kültür, Kimlik ve Siyaset*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2003.
- TROTMAN, C. James, *Multiculturalism Roots and Realities*, Indianapolis, Indiana UP, 2002.
- YÜRÜŞEN, Melih, *Çeşitlilikten Özgürlüğe, Çokkültürlülük ve Liberalizm*, LTD Yayınları, Ankara, 1998.

ÇOCUKLARI OKUL ÖNCESİ EĞİTİME DEVAM EDEN ANNELERİN AİLE HAYATI VE ÇOCUK YETİŞTİRME TUTUMLARININ İNCELENMESİ

The Investigation of The Child Rearing Attitudes and Family Lives of The Mothers
Whose Childeren Continue Their Pre-school Education.

Sümeyya TATLI¹

Hasan SELİMOĞLU²

Dursun BADEMCI³

ÖZET

Araştırmada çocukları okul öncesi eğitime devam eden annelerin aile hayatı ve çocuk yetiştirme tutumlarının incelenmesi amaçlanmıştır. Bu araştırmanın örneklemini Sivas merkez, ilçeler ve köylerde yaşayan toplam 334 aile oluşturmuştur. Veri toplamada genel bilgi formu ile Aile Hayatı Ve Çocuk Yetiştirme Tutum Ölçeği (PARI) kullanılmıştır. Araştırma sonucunda; annelerin aile hayatı ve çocuk yetiştirme tutumlarının annenin yaşından, mesleğinden ve eğitim düzeyinden; babanın mesleğinden ve eğitim durumundan; çocuğun yaşından; aile tipinden ve yaşanan yerleşim biriminden etkilendiği saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Okul öncesi Eğitim, Anne- Baba Tutumları, Aile.

ABSTRACT

The aim of this research is analyzing of family life and child rearing attitudes of mothers whose children continue their pre-school education. The samples to conduct this research were collected from 334 families live in city center, counties and villages of Sivas. Parental Attitude Research Instrument (PARI) method and general survey were used by collecting data. The research's results showed that family life and child rearing attitudes of the mothers are affected by age, occupation and educational level of the mother, educational level and occupation of father, age of child, family type and dwelling place of the family.

Key Words: Pre-scholl Education, Parents' Attitudes, Family

GİRİŞ

Çocuk gelişimine ve eğitimine ilişkin olarak yapılan birçok araştırma bulgusu, okul öncesi dönem ya da erken çocukluk dönemi olarak kabul edilen 0-6 yaş arasındaki yılların, insan hayatının en önemli ve en kritik dönemi olduğunu belirtmektedir. Bu yıllarda fiziksel, duygusal, sosyal, zihinsel gelişimin ve öğrenmenin çok hızlı olduğu vurgulanmaktadır. Ayrıca bu dönemde kazanılan tutum ve davranışların kalıcı nitelikte olduğu ve sonraki yıllarda bu davranışların değiştirilmesinin oldukça zor olduğu da açıklanmaktadır (Üstünoğlu,1996; Çağdaş ve Seçer,2006:50). Bu yaşlarda etkileşimin en yoğun aile ile olduğu göz önünde bulundurulduğunda çocuğun şekillenmesinde en önemli öğenin aile bireyleri olduğu görülmektedir.

Aile hayatı, anne babaların kendi aralarında ki ilişkilerinin sağlıklı ve sağlıklı olması çocuğa yansımakta, kişilik gelişimini etkilemektedir. Anne ve babanın çocuğuna yönelttiği tutumun sağlıklı olması büyük ölçüde onların kendi içinde barışık, dengeli, huzurlu ve birbirlerine karşı sevgi ve saygı duymalarına bağlıdır. Uyumlu ve mutlu bir evlilik yapmış olan çiftler çocuklarına karşı sevecen ve kabul eden bir tutum gösterirler. Sağlıksız ailede mutsuz anne ve mutsuz baba, kişisel becerileri ve girişimleri ile kendi gereksinimlerini karşılayamadıkları için gereksinimlerini karşılamada çocuklarını araç olarak kullanırlar (Cüceloğlu, 1997; Mızrakçı, 1994; Ömeroğlu, 1996; Yavuzer, 2003; Şanlı, 2007:33).

¹ Sümeyya TATLI, Zübeyde Hanım Anaokulu, Okul Öncesi Öğretmeni, SİVAS

² Öğr. Gör. Bingöl Üniv. SHMYO Çocuk Gelişimi Programı, BİNGÖL, hselimoglu@bingol.edu.tr

³ Arş. Gör. Bingöl Üniv. SYO Çocuk Gelişimi Bölümü, BİNGÖL, dbademci@bingol.edu.tr

Anne- baba- çocuk ilişkisi temelde anne ve babanın tutumlarına bağlıdır. Çocuklar arasında uyum bozukluğuna yol açan birçok vakaya, yeterli ve uygun olmayan ilk anne-baba-çocuk ilişkilerinin neden olduğu saptanmıştır (Yavuzer,2002:133). Okul öncesi dönemdeki çocuğun sağlıklı bir kişilik geliştirmesinde anne babanın çocuk yetiştirme tutumu büyük önem taşımaktadır. Anne babanın tutumu, çocuğun sorularını yanıtlayan, deneme ve yanılmasına olanak sağlayan nitelikte ise çocuğun girişimciliği desteklenmiş olur (Gander ve Gardiner,2001:295-324).

Anne- baba tutumlarına ilişkin literatürde çeşitli sınıflandırmalar bulunmaktadır. Yavuzer (2004:13-33) anne baba tutumlarını altı grup altında toplamıştır; baskılı-otoriter tutum, gevşek tutum, dengesiz ve kararsız tutum, ilgisiz ve kayıtsız tutum, güven verici, destekleyici ve hoşgörülü tutumdur. Bir başka sınıflandırmada anne-baba tutumları, yetkili, yetkeci ve serbest bırakan olarak gösterilmektedir (Santock, 1989). Şüphesiz bunlar içerisinde en etkili ve doğru olanı demokratik tutumdur.

Demokratik tutum içindeki anne babalar çocukla iletişime önem verirler. Emir verme, öğüt verme, yargılama, suçlama, ad takma, alay etme vb. iletişim engellerini kullanmazlar. Çocuklarının istekleri ile kendi istekleri çatıştığı zaman, kendi çözüm önerilerini çocuğa zorlama ve baskı ile kabul ettirmek yerine; çözüm önerilerinin çocukla birlikte üretildiği önerilerin birinin birlikte seçildiği ve nasıl uygulanacağına birlikte karar verildiği, güç kullanma ve zorlamanın olmadığı sorun çözme yöntemini kullanırlar (Gordon, 1996a, Gordon 1996b: Çağdaş ve Seçer, 2006:135). Anne- babaların demokratik tutumu benimsemiş olmaları; çocuklarının kendilerine güvenen, yaratıcı ve sosyal yönden gelişmiş bir birey olmalarına yardım eder. Demokratik ortamda büyüyen çocuklar daha özerk, daha bağımsız bir kişilik yapısı geliştirirler. Dengeli ve uyumlu bir yapıya sahip olurlar (Dönmezer, 1999; Çağdaş ve Seçer, 2006:136).

Ülkemizde daha önce gerçekleştirilen çalışmalarda Aile Hayatı ve Çocuk Yetiştirme Tutum Ölçeği (PARI) anne baba tutumlarının belirlenmesinde birçok kez kullanılmıştır. Ayyıldız (2005) ölçeği kullanarak 0-6 yaş arasında çocuğu olan 382 annenin çocuk yetiştirme tutumlarını incelemiştir. Annenin eğitim düzeyi arttıkça demokratik tutumun arttığı, çalışan annelerin aşırı koruyucu, otoriter ve ilgisiz tutumlarının azaldığı bulunmuştur. Anne yaşı küçüldükçe ve çocuk sayısı arttıkça otoriter tutumun arttığı belirlenmiştir. Mızrakçı (1994) annenin sosyo demografik özellikleri, kendi yetiştiriliş tarzı, çocuk gelişimine ilişkin bilgi düzeyi ve çocuğun mizacına ilişkin algısının çocuk yetiştirme tutumlarına etkisini incelemiştir. Çalışma 3-6 yaş arasında çocuğu olan 145 anne ile PARI kullanılarak yapılmıştır. Annenin çocuk gelişimine ilişkin bilgi düzeyi arttıkça demokratik tutumunun arttığı belirlenmiştir. Çocuğun mizacının anne tutumlarını etkilemediği bulunmuştur. Ömeroğlu'nun (1996) çalışmasında örneklem okul öncesi dönemde çocuğu olan 103 anneden oluşmuş olup PARI kullanılmıştır. Çalışan annelerin aşırı koruyucu, baskıcı ve ilgisiz tutumlarının azaldığı bulunmuştur. Anne yaşının tutumunu etkilemediği belirlenmiştir. Otoriter tutumun çocuk yaşına ve sayısına paralel olarak arttığı ortaya koyulmuştur. Ailenin aylık geliri düşük olduğunda annenin aşırı koruyucu ve baskıcı tutumunun arttığı buna karşılık demokratik tutumunun azaldığı belirlenmiştir.

Bu araştırmada, kişiliğin oluşmasında insan hayatının en önemli dönemi olarak kabul edilen okulöncesi dönemde, anne ve babaların çocuklarına karşı tutumları ve aile hayatları belirlenmeye çalışılmıştır. Araştırmadan elde edilen sonuçların, çocuğun yetişmesinde en etkin derecede sorumlu olan ebeveynlerin eğitim gereksinimlerinin karşılanmasına rehber olarak katkı sağlanması hedeflenmektedir.

Araştırmanın soruları

1. Çocukları okul öncesi eğitime devam eden ebeveynlerin aile hayatı ve anne baba tutumları nasıldır?
2. Çocukları okul öncesi eğitime devam eden ebeveynlerin aile hayatı ve anne baba tutumlarını etkileyen değişkenler nelerdir?

Materyal ve Yöntem

Araştırmanın şekli: Tarama türünde betimleyici bir araştırmadır.

Araştırmanın evren ve örnekleme:

Araştırmanın evrenini Sivas il merkezinde, ilçelerde ve köylerde bulunan anaokulu ve ilköğretim okullarının bünyesinde yer alan anasınıfı öğrencilerinin anneleri oluşturmaktadır. Sivas merkezde 7 anaokulu, ilçelerde 10 anaokulu ve köylerde 57 anasınıfı bulunmaktadır. Araştırmanın örneklemini merkezde bulunan 2 anaokulundan 177, ilçelerde bulunan 2 anaokulundan ve 3 anasınıfından 112 ve köylerde bulunan 5 anasınıfından 45 öğrencinin annesi oluşturdu. Araştırmaya katılmayı kabul etmeme, formların eksik doldurulması gibi nedenlerle çalışmanın örnekleme 334 anneden oluştu.

Veri toplama araçları

Araştırmanın verileri “Bilgi Formu” ve “Aile Hayatı ve Çocuk Yetiştirme Tutum Ölçeği(PARI)” ile elde edildi.

Bilgi Formu: Araştırmacı tarafından oluşturulan form, anne ve babanın yaşı, eğitim düzeyi, mesleği, aile tipi, çocuğun yaşı, cinsiyeti ve yerleşim yerini belirlemeye yönelik toplam 10 sorudan oluşmaktadır.

Aile Hayatı ve Çocuk Yetiştirme Tutum Ölçeği(PARI): Schaefer ve Bell’in geliştirdiği ve 1978’de Güney Le Comte, Ayhan Le Comte ve Serap Özer tarafından Türkçe’ye çevrilen toplam 60 maddeyi içeren PARI ölçeği, aşırı annelik- aşırı koruyuculuk, demokratik tutum ve eşitlik tanıma, annenin ev kadınlığı rolünü reddetmesi, karı - koca geçimsizliği ve baskı - disiplin tutumu olmak üzere beş faktörden oluşmaktadır (Öner,1997). Le Comte ve arkadaşlarının (1978), aşırı annelik olarak adlandırdıkları ilk boyuta yüklenen alt ölçekler; aşırı kontrol, müdahalecilik, çocuktan bağımlı, aktif ve çalışkan olmasını istemek, annenin son derece özverili olması ve çocuğun da bunu anlaması gereğine inanması gibi konuları içermektedir. 2. boyut olan demokratik tutum ve eşitlik tanıma boyutu; çocuğa eşit haklar tanımak, düşüncelerini açıkça söylemesini desteklemek, onunla arkadaş olmak ve birçok şeyi paylaşmak gibi konuları içerir. Ev kadınlığı rolünü reddetme boyutu olarak adlandırılan 3. boyut; kadının kendi annesine ya da başkalarını bağımlılığını desteklemek, sinirlilik, çocuklarla uzun süre bir arada kalmaktan hoşlanmamak, yeni bebeğin bakımından korkmak konularını içerir. 4. boyut olan geçimsizlik boyutu; eşler arasındaki geçimsizliğin çocuk yetiştirmedeki rolü, eşin düşüncesizliği, anneye yardımcı olmayışı gibi konuları içerir. Artık boyut olarak nitelenen 5. boyut; olumsuz bir çocuk yetiştirme tutumuna işaret eden, cinsel davranışı bastırmak, sıkı disipline inanmak, çocuğu zorlamak, anne/babanın mutlak hâkimiyetine inanmak gibi alt ölçekleri içerir (Ramazan, 1988:610-611).

Verilerin toplanması

Veri toplama araçları; merkezde görev yapan 15, ilçede görev yapan 9 ve köyde görev yapan 5 öğretmen ile yüz yüze görüşmeler yapılarak; onlar aracılığıyla, toplam 4 anaokulu ve 8 ilköğretim okulunun anasınıfı velilerine ulaştırılmış ve aynı yolla tekrar toplanmıştır.

Etik boyut

Araştırma için gerekli resmi izin alınmış ve sürece katılmaya gönüllü olan anneler ile çalışma yürütülmüştür.

Verilerin değerlendirilmesi

Veriler SPSS paket programda değerlendirilmiştir. Verilerin istatistiksel değerlendirmesinde frekans dağılımı, t testi, varyans analizi ve Kruskal Wallis testi kullanılmıştır. Çalışmada PARI’nın güvenilirlik analizi; Cronbach alfa kat sayısı 0.82 bulunmuştur.

Bulgular

Bu bölümde, örnekleme oluşturan anne-babaların bazı tanıtıcı özellikleri verilmiş, tutumlarına ilişkin bulgular tablolaştırılarak yorumlanmıştır.

Tablo 1. Ailelerin bazı tanıtıcı özelliklere göre dağılımı

Tanıtıcı Özellikler	Sayı	%
Annenin Yaşı		
21-29	135	40.4
30-37	168	50.3
48-45	31	9.3
Annenin Eğitim Düzeyi		
Okur-yazar olmayan	3	0.9
İlkokul	101	30.2
Ortaokul	51	15.3
Lise	78	23.4
Üniversite	101	30.2
Annenin Mesleği		
Ev hanımı	224	73.1
Memur	66	19.8
İşçi	2	0.6
Diğer	22	6.6
Babannın Yaşı		
25-34	168	50.3
35-44	150	44.9
45 ve üzeri	16	4.8
Babannın Eğitim Düzeyi		
Okur-yazar olmayan	4	1.2
İlkokul	43	12.9
Ortaokul	38	11.4
Lise	112	33.5
Üniversite	137	41.0
Babannın Mesleği		
İşsiz	3	0.9
Memur	97	29.0
İşçi	28	8.4
Esnaf	44	13.2
Çiftçi	29	8.7
Serbest	93	27.8
Diğer	40	12.0
Çocuğun Yaşı		
4 yaş	40	12.0
5 yaş	104	31.1
6 yaş	190	56.9
Çocuğun Cinsiyeti		
Kız	142	42.5
Erkek	192	57.5

Aile Tipi		
Çekirdek	253	75.7
Geniş	81	24.3
Yerleşim Yeri		
İl	178	53.3
İlçe	111	33.2
Köy	45	13.5

Tablo 1’de ailelerin bazı tanıtıcı özelliklere göre dağılımı verilmiştir. Tabloda da görüldüğü gibi annelerin %50,3’ü 30-37 yaş grubunda, %53,6’sı lise ve üniversite mezunu, çoğunluğu (%73,1) ev hanımıdır. Babaların ise yarısı (%50,3) 25-34 yaş grubunda, %74,5’i Lise ve üniversite mezunu, %29’u memur, %27,8’i serbest meslek mensubudur. Çocukların %56,9’u 6 yaş, %31,1’i 5 yaş %12’si 4 yaş grubunda olup %42,5’si kız cinsiyetindedir. Çoğunluğu (%75,7) çekirdek yapıda olan ailelerin %53,3’ü ilde, %33,2’si ilçede ve %13,5’i köyde yaşamaktadır.

Tablo 2. Aile Hayatı ve Çocuk Yetiştirme Tutumu Ölçeği Puan Ortalamalarının Dağılımı

	Ölçeğin en yüksek ve en düşük puanı	Alınan en yüksek ve en düşük puan	X ±SD
Baskı ve disiplin tutumu	16 - 64	16 - 64	37,11 ± 10,87
Karı-koca geçimsizliği	6 - 24	6 - 24	13,23 ± 4,63
Annenin ev kadınlığını reddetmesi	13 - 52	13 - 52	27,23 ± 8,47
Demokratik tutum ve eşitlik	9 - 36	18 - 36	29,22 ± 3,43
Aşırı annelik, aşırı koruyuculuk	16 - 64	17 - 64	45,07 ± 10,03

Tablo 2’de Aile Hayatı ve Çocuk Yetiştirme Tutumu Ölçeği puan ortalamalarının dağılımı yer almaktadır. Ailelerin Aile Hayatı ve Çocuk Yetiştirme Tutumu Ölçeği alt boyutlarının puan ortalamaları incelendiğinde baskı ve disiplin alt boyutu puan ortalaması 37.11 ± 10.87, karı koca geçimsizliği puan ortalaması 13.23 ± 4.63, annenin ev kadınlığını reddetmesi puan ortalaması 27.23 ± 8.47, demokratik tutum ve eşitlik puan ortalaması 29.22 ± 3.43 ve aşırı annelik, aşırı koruyuculuk puan ortalaması 45.07 ± 10.03 bulunmuştur.

Tablo-3. Bazı değişkenlere göre aile hayatı ve çocuk yetiştirme tutum ölçeği puan ortalamalarının karşılaştırılması

Tanıtıcı Özellik		Baskıcı ve disiplin tutum	Karı-koca geçimsizliği	Annenin ev kadınlığını reddetmesi	Demokratik tutum ve eşitlik	Aşırı annelik, aşırı koruyuculuk
		X ± SD	X ± SD	X ± SD	X ± SD	X ± SD
Annenin yaşı	21-29	39.4 ± 10.6	13.3 ± 4.63	27.86 ± 8.71	29.6 ± 3.36	46.74 ± 9.78
	30-37	35.05 ±	12.97 ± 4.6	27.2 ± 8.43	29.02 ± 3.35	43.25 ± 10.15

*Sümeyya TATLI, Hasan SELİMOĞLU, Dursun BADEMCİ Çocukları Okul Öncesi Eğitime Devam Eden Annelerin
Aile Hayatı ve Çocuk Yetiştirme Tutumlarının İncelenmesi*

		10.6				
	38-45	38.12 ± 11.31	14.38 ± 4.75	24.7 ± 7.35	28.67 ± 4.1	47.64 ± 8.78
		F = 6.442 p = 0.002	F = 1.235 p = 0.292	F = 1.760 p = 0.174	F = 1.471 p = 0.231	F = 5.840 p = 0.003
Annenin mesleği	Ev hanımı	39.51 ± 10.17	13.35 ± 4.65	27.04 ± 8.28	29.02 ± 3.56	47.62 ± 8.57
	Memur	28.07 ± 7.23	12.56 ± 4.26	26.9 ± 8.85	29.89 ± 2.94	36.15 ± 9.42
	İşçi	37.0 ± 18.38	15.5 ± 4.94	37.0 ± 18.38	28.0 ± 2.82	46.5 ± 19.09
	Diğer	37.63 ± 13.18	13.81 ± 5.47	29.45 ± 8.43	29.54 ± 3.36	43.3 ± 11.08
		Kw = 60.159 p = 0.000	Kw = 1.901 p = 0.593	Kw = 3.020 p = 0.389	Kw = 2.812 p = 0.422	Kw = 61.246 p = 0.000
Annenin eğitim düzeyi	Okuryazar değil	42.66 ± 13.31	11.33 ± 9.23	29.66 ± 13.27	29.66 ± 0.57	48.00 ± 6.92
	İlkokul	43.24 ± 9.73	14.07 ± 4.78	29.20 ± 8.8	28.31 ± 4.09	49.4 ± 7.59
	Ortaokul	41.01 ± 8.74	13.94 ± 4.98	29.39 ± 7.61	28.62 ± 3.23	49.35 ± 8.14
	Lise	36.92 ± 9.44	12.97 ± 4.16	25.33 ± 8.25	29.79 ± 2.96	46.11 ± 9.06
	Üniversite	29.00 ± 8.66	12.30 ± 4.38	25.58 ± 8.04	29.99 ± 2.89	37.68 ± 9.77
		Kw = 98.160 p = 0.000	Kw = 9.524 p = 0.049	Kw = 17.929 p = 0.001	Kw = 11.800 p = 0.019	Kw = 78.146 p = 0.000
Babanın yaşı	25-34	37.78 ± 11.01	13.02 ± 4.49	28.00 ± 8.68	29.35 ± 3.31	44.85 ± 10.12
	35-44	36.1 ± 10.67	13.4 ± 4.74	26.38 ± 7.98	28.98 ± 3.56	44.84 ± 10.00
	45- +	39.62 ± 10.83	13.87 ± 5.32	27.25 ± 10.35	30.25 ± 3.45	49.5 ± 8.76
		F = 1.404 P = 0.247	F = 0.418 p = 0.659	F = 1.462 p = 0.233	F = 1.206 p = 0.301	F = 1.644 p = 0.195
Babanın mesleği	Çalışmıyor	33.0 ± 12.49	8.33 ± 3.21	22.66 ± 4.72	32.3 ± 2.88	52.00 ± 14.73
	Memur	32.79 ± 9.45	12.47 ± 4.19	26.10 ± 7.79	29.61 ± 3.23	41.51 ± 10.47
	İşçi	42.53 ± 7.57	14.00 ± 5.12	29.57 ± 8.25	29.21 ± 3.76	47.71 ± 7.57
	Esnaf	37.45 ± 10.28	13.38 ± 4.48	26.86 ± 7.84	28.79 ± 2.46	47.04 ± 8.83

	Çiftçi	42.62 ± 10.10	13.86 ± 5.55	31.03 ± 10.41	27.06 ± 5.61	48.75 ± 5.95
	Serbest	39.8 ± 11.01	13.89 ± 4.72	27.82 ± 8.41	29.34 ± 2.89	46.93 ± 10.00
	Diğer	33.5 ± 11.96	12.8 ± 4.4	25.00 ± 8.79	29.82 ± 3.25	42.15 ± 10.91
		Kw = 42.342 p = 0.000	Kw = 8.834 p = 0.183	Kw = 13.814 p = 0.032	Kw = 8.938 p = 0.177	Kw = 25.800 p = 0.000
Babanın eğitim düzeyi	Okuryazar değil	48.5 ± 6.35	19.75 ± 2.06	31.00 ± 9.89	26.5 ± 2.51	47.75 ± 6.94
	İlkokul	44.74 ± 10.60	15.46 ± 5.57	32.65 ± 10.39	28.79 ± 3.63	50.93 ± 8.47
	Ortaokul	42.36 ± 10.58	14.28 ± 3.63	27.39 ± 8.12	27.52 ± 4.7	48.21 ± 6.81
	Lise	39.42 ± 9.4	13.11 ± 4.53	27.48 ± 8.31	29.28 ± 3.3	47.83 ± 9.07
	Üniversite	31.04 ± 8.91	12.16 ± 4.27	25.18 ± 7.21	29.86 ± 2.88	40.02 ± 9.87
		Kw = 80.257 p = 0.000	Kw = 25.252 p = 0.000	Kw = 18.998 p = 0.001	Kw = 11.919 p = 0.018	Kw = 62.980 p = 0.000
Çocuğun yaşı	4 yaş	32.95 ± 10.12	12.75 ± 4.4	25.92 ± 8.26	29.87 ± 3.37	39.6 ± 10.38
	5 yaş	35.10 ± 10.8	13.34 ± 4.7	27.69 ± 9.26	29.75 ± 3.32	43.5 ± 9.67
	6 yaş	39.09 ± 10.65	13.38 ± 4.63	27.26 ± 8.07	28.8 ± 3.46	47.07 ± 9.6
		F = 8.204 p = 0.00	F = 0.985 p = 0.374	F = 0.629 p = 0.534	F = 3.474 p = 0.032	F = 11.724 p = 0.00
Çocuğun cinsiyeti	Kız	37.35 ± 10.63	13.12 ± 4.56	26.74 ± 7.92	29.16 ± 3.32	45.64 ± 9.15
	Erkek	36.93 ± 11.06	13.32 ± 4.69	27.6 ± 8.86	29.27 ± 3.52	44.65 ± 10.63
		t = 0.122 p = 0.727	t = 0.146 p = 0.703	t = 0.835 p = 0.361	t = 0.090 p = 0.765	t = 0.794 p = 0.373
Aile tipi	Çekirdek	35.95 ± 10.77	13.13 ± 4.37	26.19 ± 7.81	29.53 ± 2.98	44.27 ± 10.13
	Geniş	40.75 ± 10.41	13.56 ± 5.38	30.50 ± 9.59	28.25 ± 4.46	47.55 ± 9.33
		t = 12.375 p = 0.00	F = 0.536 P = 0.465	t = 16.629 p = 0.00	t = 8.676 p = 0.003	t = 6.666 p = 0.010
Yerleşim tipi	İl	33.60 ± 10.37	12.86 ± 4.3	26.15 ± 8.03	29.84 ± 2.98	42.5 ± 11.16
	İlçe	40.45 ± 9.43	13.41 ± 4.43	26.6 ± 7.52	29.27 ± 2.93	47.68 ± 7.52

Köy	42.75 ± 11.32	14.28 ± 6.1	32.93 ± 10.18	26.6 ± 4.87	48.8 ± 7.75
	F = 23.344 P = 0.00	F = 1.821 p = 0.164	F = 12.691 p = 0.00	F = 16.857 p = 0.00	F = 13.692 p = 0.00

Tablo 3’de bazı özelliklere göre Aile Hayatı ve Çocuk Yetiştirme Tutum Ölçeği (PARI) puan ortalamalarının karşılaştırılması yer almaktadır. Annelerin yaş gruplarına göre PARI ölçeği puan ortalamalarına bakıldığında baskı-disiplin (F=6.442 p=0.002) ile aşırı annelik-koruyuculuk (F=5.840 p=0.003) tutumları puan ortalamalarında istatistiksel olarak anlamlı fark bulunmuştur (p<0.05). Annelerin yaş gruplarına göre karı-koca geçimsizliği, ev kadınlığını reddetme ve demokratik tutumlarının puan ortalamalarında ise anlamlı fark olmadığı belirlenmiştir (p>0.05). Buna göre; 30-37 yaş grubu annelerin diğer yaş grubu annelere göre daha az baskı tutumu ile daha az koruyucu tutum sergiledikleri görülmektedir.

Annelerin meslek gruplarına göre PARI ölçeği puan ortalamalarına bakıldığında; baskı-disiplin (Kw=60.159 p=0.000) ve aşırı annelik-koruyuculuk (Kw=61.246 p=0.000) boyutları puan ortalamalarında istatistiksel olarak anlamlı fark bulunmuştur (p<0.05). Karı-koca geçimsizliği, ev kadınlığını reddetme ve demokratik tutumlarının puan ortalamalarında ise anlamlı fark olmadığı görülmüştür (p>0.05). Buna göre; ev hanımı olan annelerin çalışan annelere göre daha baskıcı ve daha koruyucu oldukları belirlenmektedir.

Annenin eğitim düzeyi bakımından PARI ölçeği puan ortalamaları incelendiğinde; baskı-disiplin (Kw=98.16 p=0.000), karı-koca geçimsizliği (Kw=9.524 p= 0.049), ev kadınlığını reddetme (Kw=17.929 p=0.001), demokratik-eşitlik (Kw=11.800 p=0.019) ve aşırı annelik-koruyuculuk (Kw=78.146 p=0.000) olmak üzere tüm boyutların puan ortalamalarında anlamlı fark bulunmuştur (p<0.05). Buna göre; ilkokul ve ortaokul mezunu annelerin lise ve üniversite mezunu annelere göre eş geçimsizliği, ev kadınlığını reddetme, baskıcı ve koruyucu tutumlarını daha yoğun olduğu görülmektedir. Üniversite ve lise mezunu annelerin ise diğer gruplardaki annelere göre daha demokratik olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Babanın yaşına göre PARI ölçeği puan ortalamaları incelendiğinde; hiçbir boyutun puan ortalamalarında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olmadığı belirlenmiştir (p>0.05).

Babanın mesleğine göre annelerin PARI ölçeği puan ortalamalarına bakıldığında; baskı-disiplin (Kw=42.342 p=0.000), ev kadınlığını reddetme (Kw=13.814 p=0.032) ve aşırı annelik-koruyuculuk (Kw=25.800 p=0.000) tutumlarının puan ortalamalarında istatistiksel olarak anlamlı farka rastlanmıştır (p<0.05). Karı-koca geçimsizliği ve demokratik tutumlarında ise anlamlı fark bulunmamıştır (p>0.05). Bu duruma göre; eşi çiftçi ve işçi olan annelerin tutumlarının eşi memur olan annelere göre daha baskıcı, daha koruyucu ve ev kadınlığını reddedici olduğu saptanmıştır.

Babanın eğitim düzeyine göre annelerin PARI ölçeği puan ortalamaları incelendiğinde; baskı-disiplin (Kw=80.257 p=0.000), karı-koca geçimsizliği (Kw=25.252 p=0.000), ev kadınlığını reddetme (Kw=18.998 p=0.001), demokratik-eşitlik (Kw=11.919 p=0.018) ve aşırı annelik-koruyuculuk (Kw=62.980 p=0.000) olmak üzere tüm boyutların puan ortalamalarında anlamlı fark bulunmuştur (p<0.05). Buna göre; okuryazar olmayan ve ilkokul mezunu babaların eşlerinin; lise ve üniversite mezunu babaların eşlerine göre tutumlarının daha baskıcı, ev kadınlığını reddedici ve eş geçimsizliğinin daha yoğun olduğu anlaşılmaktadır. İlkokul mezunu babaların eşlerinin; üniversite mezunu babaların eşlerine göre daha koruyucu olduğu görülmektedir. Üniversite ve lise mezunu babaların eşlerinin ise ortaokul ve okuryazar olmayan babaların eşlerine göre daha demokratik tutum sergiledikleri görülmektedir.

Annelerin çocuklarının yaşına göre PARI ölçeği puan ortalamalarına bakıldığında; baskıcı ve disiplin tutum (F= 8.204 p=0.00), demokratik-eşitlik tutum (F=3.474 p=0.032) ile aşırı annelik, aşırı koruyuculuk tutum (F=11.724, p=0.00) boyut puan ortalamalarında istatistiksel olarak anlamlı fark bulunmuştur (p<0.05). Çocukların yaş gruplarına göre annelerin karı-koca geçimsizliği ve ev kadınlığını reddetme boyut puan ortalamalarında anlamlı fark olmadığı belirlenmiştir (p>0.05). Buna göre; 6 yaş grubu çocukların annelerinde baskı-disiplin ve aşırı annelik-koruyuculuk tutumu artarken, 4 ve 5 yaş grubu çocukların annelerinde demokratik-eşitlik tutumunun arttığı görülmektedir.

Çocuğun cinsiyetine göre annelerin PARI ölçeği puan ortalamalarına bakıldığında; anlamlı fark olmadığı belirlenmiştir (p>0.05).

Annelerin içinde buldukları aile tipi açısından PARI ölçeği puan ortalamaları incelendiğinde sadece karı-koca geçimsizliği boyutu puan ortalamalarında anlamlı fark olmadığı belirlenmiştir ($p>0.05$). Baskıcı ve disiplin tutum ($t=12.375$ $p=0.00$), ev kadınlığını reddetme ($t=16.629$ $p=0.00$), demokratik-eşitlik tutum ($t=8.676$ $p=0.003$) ile aşırı annelik, aşırı koruyuculuk tutum ($t=6.666$, $p=0.010$) boyut puan ortalamalarında istatistiksel olarak anlamlı fark olduğu görülmektedir ($p<0.05$). Geniş ailede yaşayan annelerin tutumlarının çekirdek ailede yaşayan annelere göre; baskı-disiplin, ev kadınlığını reddetme ve aşırı annelik-koruyuculuk tutumlarının daha yoğun, çekirdek ailede yaşayan annelerin geniş ailede yaşayanlara oranla ise daha demokratik-eşitlik tutumu sergilediği görülmektedir.

Yerleşim tipine göre annelerin PARI ölçeği puan ortalamalarına bakıldığında ise; baskıcı ve disiplin tutum ($F=23.344$ $p=0.00$), ev kadınlığını reddetme ($F=12.691$ $p=0.00$), demokratik-eşitlik tutum ($F=16.857$ $p=0.00$) ile aşırı annelik, aşırı koruyuculuk tutum ($F=13.692$ $p=0.00$) boyut puan ortalamalarında istatistiksel olarak anlamlı fark olduğu görülmektedir ($p<0.05$). Karı-koca geçimsizliği boyutu puan ortalamalarında anlamlı fark olmadığı belirlenmiştir ($p>0.05$). Köylerde yaşayan annelerin il ve ilçelerde yaşayan annelere göre tutumlarının baskıcı-disiplin, ev kadınlığını reddeden ve aşırı annelik-koruyuculuk içerdiği, il ve ilçede yaşayan annelerin köyde yaşayan annelere oranla ise daha demokratik-eşit tutum sergiledikleri söylenebilir.

TARTIŞMA

Annelerin PARI Tutum Ölçeğinin Alt Boyutlarından Aldıkları Puan Ortalamaları

PARI ölçeği sıkı disiplin alt boyutunun minimum puanı 16, maksimum puanı 64'tür. Annelerin sıkı disiplin alt boyutundan aldıkları puan ortalamaları 37.11 ± 10.87 olarak bulunmuştur. Sıkı disiplin alt boyut puan ortalaması Kaynar ve Yıldız (2003) tarafından 38.60 ± 10.97 ve Ayyıldız (2005) tarafından 40.38 ± 9.81 bulunmuş olup bu araştırma bulgusuna benzer nitelik göstermektedir. Buna karşılık aynı boyutu Mızrakçı (1994) 30.94 ± 8.52 ve Şanlı (2007) 30.86 ± 6.76 olmak üzere daha düşük seviyede bulmuşlardır. Türk toplumunda genel olarak otoriter tutum yaygındır. Son yıllarda gevşek tutum sergileyen ailelere de çok sık rastlanılıyor olsa da araştırmanın yapıldığı yerdeki kültürel özellikler göz önünde bulundurulduğunda bu sonucun çıkmasının gayet doğal olduğu anlaşılabilir.

Geçimsizlik alt boyutunun minimum puanı 6, maksimum puanı 24'tür. Annelerin geçimsizlik alt boyutundan aldıkları puan ortalaması $13,23 \pm 4,63$ olarak belirlenmiştir. Mızrakçı (1994) çalışmasında geçimsizlik alt boyut puan ortalamasını 13.99 ± 4.16 ve Şanlı (2007) ise 12.70 ± 3.77 olarak bulmuştur. Bu araştırmanın bulgusu belirtilen çalışmaların bulgularıyla uyumludur. Ayyıldız (2005) tarafından bulunan 15.82 ± 4.69 değeri bu çalışmada bulunan değerden daha yüksektir. Geçimsizlik alt boyut puan ortalaması değerlendirildiğinde, genel olarak annelerin aile içi ilişkilerinin olumlu olduğu ve eşleriyle uyumlu oldukları belirtilebilir. Annelerin %53.6'sı lise ve üniversite mezunu, babaların ise %74.5'inin lise ve üniversite mezunu olması dikkate alındığında; eğitim düzeyi yüksek ebeveynlerin birbirleriyle olan ilişkilerinde saygı unsuruna dikkat etmeleri, geçimsizlik alt boyut puanının çok yüksek olmaması sonucunu ortaya çıkardığı düşünülebilir.

Ev kadınlığı rolünü reddetme alt boyutunun minimum puanı 13, maksimum puanı 52'dir. Annelerin ev kadınlığı rolünü reddetme alt boyutu puan ortalamaları $27,23 \pm 8,47$ olarak bulunmuştur. Ev kadınlığı rolünü reddetme alt boyut puan ortalaması Mızrakçı (1994) tarafından 29.29 ± 7 , Şanlı (1997) tarafından 27.23 ± 6.60 ve Ayyıldız (2005) tarafından 32.87 ± 8.19 olarak belirlemiştir. Bu çalışmada ev kadınlığı rolünü reddetme alt boyut puan ortalaması diğer araştırmalarda bulunan ortalamalarla Ayyıldız'ın (2005) çalışması dışında benzerlik göstermektedir. Bu durum çalışmaya katılan annelerin %73,1 ev hanımı olup rollerini benimsemiş olmaları ve Navaro'nun (2006) belirttiği gibi Türk toplumunda anneliği sürekli hizmet olarak gören anlayışın değişmiş olması sonucu annelerin kendilerini tükenmiş, yorgun ve kızgın hissetmedikleri sonucuna varmamızı sağlayabilir.

Demokratik alt boyutunun minimum puanı 9, maksimum puanı 52'dir. Annelerin demokratik alt boyuttan aldıkları puan ortalaması $29,22 \pm 3,43$ olarak bulunmuştur. Demokratik alt boyut puan

ortalamasını Mızrakçı (1994) 23.95 ± 3.82 , Ayyıldız (2005) 25.39 ± 3.14 , Kaynar ve Yıldız (2003) 24.87 ± 2.87 olarak saptamıştır. Bu araştırmada bulunan değer diğer araştırmalardan daha yüksektir. Bunun sebebi olarak ülkemizde anne-baba eğitimine eskisinden daha fazla önem verilmesi ve ailelerin giderek daha da bilinçlenip çocuklarının gelişimlerine yönelik uygun tutum geliştirme oranlarının artması örnek gösterilebilir. Ayrıca araştırmaya katılan annelerin genel olarak eğitim düzeylerinin yüksek olmasının da bu duruma etki ettiği belirtilebilir.

PARI tutum ölçeğinin aşırı koruyucu alt boyutunun minimum puanı 16, maksimum puanı 64'tür. Annelerin aşırı koruyucu alt boyuttan aldıkları puan ortalaması 45.07 ± 10.03 olarak bulunmuştur. Mızrakçı (1994) yaptığı araştırmada aşırı koruyucu alt boyut puan ortalamasını 42.52 ± 9.49 olarak bulmuştur. Buna karşılık Ayyıldız (2005) 49.35 ± 9.06 , Kaynar ve Yıldız (2003) 46.75 ± 9.67 olarak belirlemiştir. Yapılan araştırmalardaki puan ortalamaları çok fazla olmamakla birlikte değişkenlik göstermektedir. Bunun sebebi olarak araştırmaların farklı illerde yapılmış olması ve insanların içinde buldukları toplumun değerlerinden etkileniyor olmaları gösterilebilir. Ortalamanın yüksek bir değer almasının nedeni ise toplumumuzda genellikle çocukların aşırı koruyucu tutumla yetiştirilmesi ve bağımsızlıklarını kazanmalarına yeterince dikkat edilmemesi olabilir. Araştırma henüz bu durumun yeteri kadar aşılamadığını göstermektedir.

Annelerin Bazı Değişkenlere Göre PARI Tutum Ölçeğinin Alt Boyutlarından Aldıkları Puan Ortalamalarının Karşılaştırılması

21-29 yaş grubundaki annelerin baskıcı ve disiplin tutumu puan ortalamaları 30-37 yaş grubundaki annelerin puan ortalamalarından yüksek bulunmuştur. Ayyıldız (2005) ve Şanlı (2007)'da yaptıkları çalışmalarda benzer sonuçlara ulaşmışlardır. Buna karşılık diğer araştırmalarda (Mızrakçı, 1994 ve Ömeroğlu, 1996) anne yaşının sıkı disiplin alt boyut puan ortalamasını etkilemediği saptanmıştır. Yaşı küçük olan annelerin çocuklarını yetiştirmede deneyimlerinin yeterli olmaması sebebiyle baskı ve disiplini tutumunu benimsedikleri düşünülebilir. Annelerin yaşlarına göre karı-koca geçimsizliği, ev kadınlığını reddetme ve demokratik tutumlarında anlamlı bir farklılığa rastlanmamıştır. Bu boyutların annelerin yaşlarından etkilenmediği sonucuna varılmıştır. Benzer çalışmalarda da (Mızrakçı, 1994; Ömeroğlu, 1996 ve Şanlı, 2007) puan ortalamalarında anlamlı bir farklılığa rastlanmamıştır. 30-37 yaş grubundaki annelerin aşırı annelik- koruyuculuk puan ortalamaları diğer yaş gruplarına oranla daha düşük bulunmuştur. Ayyıldız (2005), Şanlı (2007) ve Mızrakçı (1994) yaptıkları araştırmalarda bu araştırma ile benzer sonuçlar bulmuşlardır. Ömeroğlu (1996)'nun araştırmasında ise anne yaşının aşırı koruyuculuk puan ortalamasını etkilemediği belirlenmiştir. 21-29 yaş grubundaki annelerin genel olarak ilk çocuklarına sahip olmalarından kaynaklı olarak aşırı koruyucu tutum benimsemeleri, 38-45 yaş grubu annelerin ise geleneksel değerlere bağlı kalarak bu tutumu benimsedikleri düşünülebilir.

Memur annelerin baskı-disiplin tutumları puan ortalamalarının ev hanımı annelerin puan ortalamalarına göre daha az olduğu görülmektedir. Aynı ölçekle gerçekleştirilen diğer çalışmalarda da benzer sonuçla karşılaşılmıştır (Mızrakçı, 1994; Ömeroğlu, 1996 ve Şanlı, 2007). Örneklemde memur anneleri; özellikle doktor, öğretmen gibi bilinçli eğitime sahip insanlar temsil ettiği düşünülürse bu tutumun puan ortalamasının ev hanımı annelere göre düşük çıkması olağandır. Bunun yanında memur annenin sosyal bir çevreyle ilişkisinin olması onun bu konuda daha bilinçli olmasını sağlamış olabilir. Bu araştırmada ve Şanlı (2007)'nin yapmış olduğu çalışmada annenin mesleğine göre eş geçimsizliği ve ev kadınlığını reddetme tutumlarında anlamlı bir farka rastlanmamıştır. Fakat Ömeroğlu (1996) ve Ayyıldız (2005)'in yapmış oldukları araştırmalarda ev hanımı olan annelerde eş geçimsizliği ve ev kadınlığını reddetme tutumlarının daha fazla olduğu bulunmuştur. Bu çalışmada annelerin çoğunluğu ev hanımı olsa da eğitim seviyelerinin yüksek olması bu çalışmanın sonucunun diğer çalışmaların sonuçlarından farklı çıkmasına sebep olmuş olabilir. Bu araştırmada olduğu gibi diğer araştırmalarda da (Şanlı (2007), Ayyıldız (2005) ve Ömeroğlu'nun (1996)) annelerin mesleklerine göre demokratik tutumlarında anlamlı bir farka rastlanmamıştır. Ev hanımı annelerin aşırı annelik-koruyuculuk boyutundan aldıkları puan ortalamaları memur olan annelerin puan ortalamalarından daha yüksek bulunmuştur. Şanlı (2007), Ayyıldız (2005) ve Ömeroğlu'nun (1996) bulguları bu çalışmanın bulguları ile aynı yöndedir. Ev

hanımı annelerin sürekli çocuklarının yanlarında olmaları onların daha koruyucu olmalarına sebep olmuş olabilir. Memur anneler ise çocuklarının her zaman yanında bulunamayacağından onların bağımsız bir kişilik olabilmesi için bu tutumu sergilemedikleri düşünülebilir.

Annelerin eğitim seviyesi yükseldikçe baskı-disiplin tutumu puan ortalamalarının azaldığı görülmektedir. Benzer araştırma sonuçlarında da aynı durumla karşılaşılmıştır (Ayyıldız, 2005; Mızrakçı, 1994; Ömeroğlu, 1996; Şanlı,2007). Annenin eğitim düzeyinin yüksek olması uygun disiplin yöntemlerini bildiğini ve bunları kullandığını göstermektedir. Eğitimli annenin çocuğunu onun üzerinde baskı kurarak eğitemeyeceğinin bilincinde olduğu sonucuna varılabilir. Eş geçimsizliği boyutu puan ortalamaları incelendiğinde eğitim seviyesi yükseldikçe eş geçimsizliğinin azaldığı sonucuna ulaşılmıştır. Ayyıldız (2005), Mızrakçı (1994) ve Ömeroğlu(1996)'nun yaptığı çalışmalarda da benzer sonuçlarla karşılaşılmıştır. Bu durum bize ailenin huzurunda en önemli birey olan annenin eğitimli olmasının, aile içi iletişim ve uyumda ne kadar önemli bir etken olduğunu göstermektedir. Annelerin eğitim durumuna göre ev kadınlığını reddetme tutumu puan ortalamalarına bakıldığında eğitim seviyesi düştükçe annelerin ev kadınlığını reddettiği görülmektedir. . Ayyıldız (2005), Mızrakçı (1994) ve Ömeroğlu (1996) tarafından da eğitim düzeyi düşük olan annelerin ev kadınlığı rolünü reddetme alt boyut puan ortalamalarının anlamlı derecede yüksek olduğu bulunmuştur. Annelerin eğitim seviyesi yükseldikçe yaşam içerisinde yerine getirmesi gereken görevleri kabullenerek özümsemiği görülmektedir. Eğitimli annenin rolünü benimsediği ve rolüyle ilgili farkındalık düzeyinin yüksek olduğu söylenebilir. Anne eğitim düzeyine göre demokratik-eşitlik boyutu puan ortalamaları incelendiğinde eğitim seviyesi yükseldikçe demokratik tutumun arttığı görülmektedir. Yapılan diğer araştırmalarda da annelerin eğitim düzeyi yükseldikçe demokratik tutumun arttığı belirlenmiştir (Ayyıldız, 2005; Mızrakçı, 1994; Ömeroğlu, 1996). Eğitimli anne çocuğa aşırı disiplin uygulayarak veya onu aşırı serbest bırakarak eğitemeyeceğinin farkındadır. Kendisine çocuğa karşı uygulanması en uygun aile tutumu olan demokratik tutumu rehber edinmiştir. Annelerin eğitim düzeyi yükseldikçe aşırı koruyucu tutumlarının azaldığı görülmektedir. Bu sonuç yapılan diğer çalışmaların sonuçlarıyla paralellik göstermektedir (Ayyıldız, 2005; Mızrakçı, 1994; Ömeroğlu, 1996). Eğitim düzeyi yükseldikçe annenin çocuğunu kendisinden ayrı bir birey olarak gördüğü ve ona bu fırsatı verdiği düşünülebilir. Annenin eğitim düzeyi açısından tüm boyutlara genel olarak bakıldığında; eğitimin, aile hayatında ve anne tutumlarında ne kadar önemli bir faktör olduğu görülebilmektedir.

Babanın yaşına göre bakıldığında baskıcı-disiplin, karı-koca geçimsizliği, annenin ev kadınlığını reddetmesi, demokratik-eşitlik ve aşırı annelik-koruyuculuk tutumlarının puan ortalamalarında anlamlı bir fark bulunmayarak, anne tutumlarının babanın yaşından etkilenmediği sonucuna varılmıştır. Benzer çalışmalarda babanın yaşı kriterler arasına alınmamıştır(Ayyıldız, 2005; Şanlı,2007).

Eşleri çiftçi ve işçi olan annelerin, eşleri memur olan annelere göre tutumları daha baskıcı, daha koruyucu ve ev kadınlığını reddedici olarak bulunmuştur. Ayyıldız (2005) çalışmasında babayı çalışan ve çalışmayan olarak iki grupta toplamış; demokratik ve baskıcı tutumda anlamlı farka rastlamıştır. Çalışmayan babaların eşlerini daha baskıcı ve daha demokratik bulmuştur. Fakat Ayyıldız (2005)'in araştırmasında çalışmayan baba oranı yalnızca %12'dir. Oranların dengesiz olması sebebiyle bu sonuca ulaşmış olabilir. Meslekleri işçi ve çiftçi olan bireylerin genel olarak eğitim düzeylerinin düşük olduğu söylenebilir. Eğitim düzeyi düşük olan babanın tutumu genel olarak geleneksel yöntemi içerir. Bunun yanında çiftçi olan kesim genellikle kırsal kesimde ve geniş aile olarak yaşamaktadır. Bu durumda babanın tutumunun yaşadığı bölgenin kültürel birtakım geleneklerinden ve aile büyüklerinin yönlendirmesinden etkilenmesi olağandır. Bütün bunların sonucu olarak babanın takındığı tutumun anneyi de etkilediği savunulabilir. Ayrıca babanın geleneksel tipte olması annenin rolünden uzaklaşarak bunu reddetmesine sebep olmuş olabilir.

Eşlerinin eğitim düzeyi açısından annelerin tutumları incelendiğinde babaların eğitim düzeyi arttıkça annelerin baskı-disiplin, eş geçimsizliği, ev kadınlığını reddetme ve aşırı koruyuculuk tutumlarının azaldığı görülmektedir. Buna karşın demokratik tutumlarında ise artma olduğu anlaşılmıştır. Şanlı (2007) ve Ayyıldız (2005) da çalışmalarında bu çalışma ile benzer sonuçlara varırken, Ayyıldız (2005)'in çalışmasında farklı olan tek sonuç annenin demokratik tutumunun babanın eğitim düzeyi arttıkça azalmasıdır. Ayyıldız (2005)'in bu sonuçla karşılaşmasının sebebi oran olarak babaların eğitim seviyesinin daha çok ilköğretim mezunu oluşundan kaynaklanmış olabilir. Ailede babanın baskın olduğu bir toplumda yaşadığımızı kabul edersek, annenin babanın tutumundan etkilenmesi olağan görülebilir. Babanın eğitim düzeyi yükseldikçe geleneksel

tutumlardan uzaklaşacaktır. Bu da hem kendisinin çocuğuna karşı doğru tavır takınmasını hem de eşine örnek olarak onu yönlendirmesini sağlayacaktır. Bu durumda annenin çocuğa karşı kullandığı tutum açısından eşinin eğitim düzeyinden etkilenmesi doğru bir sonuç olarak bulunduğu kabul edilebilir. Bunun yanında annenin eş geçimsizliği ve ev kadınlığını reddetme tutumlarının, babanın eğitim düzeyi arttıkça azalmasının nedeni olarak; eğitilmiş eşin anneye karşı daha anlayışlı, saygılı olması ve sorumluluklarında anneye yardımcı olması gibi sebepler görülebilir.

Bu araştırmada çocuğun yaşına göre annelerin puan ortalamalarına bakıldığında baskı-disiplin, demokratik-eşitlik ve aşırı annelik-koruyuculuk boyutları puan ortalamalarında anlamlı farklılığa rastlanmıştır. Daha önceden gerçekleştirilen çalışmalarda (Ayyıldız, 2005; Şanlı,2007; Kaynar ve Yıldız, 2003) çocuğun yaşı kriter alınmamış olup; Vapur (2006) bu kriteri çalışmada kullanmış fakat anlamlı bir farklılığa rastlamamıştır. Araştırma da annelerin özellikle 6 yaş grubu çocuklara karşı daha baskıcı ve koruyucu davrandıkları, 4-5 yaş grubu çocuklara karşı ise daha demokratik tutum sergiledikleri görülmektedir. Bunun sebebi olarak 4-5 yaş grubu çocukların çoğunlukla merkezlerde bulunan anaokullarında eğitim görmesi ve bu eğitim kurumlarındaki veli profilinin genellikle eğitim düzeyleri yüksek olup demokratik tutum içinde olmaları, 6 yaş grubu çocukların ise örneklemin tümünde yer alıp; köy ve ilçelerde geleneksel tutumun daha baskın olmasından dolayı bu grubun annelerinin bu tutum içinde olduğu düşünülmektedir.

Annelerin çocuğun cinsiyetine göre PARI tutum ölçeği baskıcı-disiplin, karı-koca geçimsizliği, annenin ev kadınlığını reddetmesi, demokratik-eşitlik ve aşırı annelik-koruyuculuk tutumlarının puan ortalamalarına bakıldığında anlamlı fark olmadığı belirlenmiştir. Kaynar ve Yıldız (2003) ve Şanlı (2007)'nin yaptığı araştırmalarda da benzer sonuca ulaşılmıştır. Mızrakçı (1994) çalışmada annelerin kız çocuklarına karşı daha koruyucu olduğunu ortaya koyarken; Vapur (2006) annelerin kız çocuklarına daha baskıcı ve disiplin tutum sergiledikleri sonucuna ulaşmıştır. Bu araştırma sonucunda bu iki araştırma da rastlanılan durumla karşılaşmamasının sebebi olarak; toplumumuzun eski kalıplaşmış düşüncelerden vazgeçerek, erkek ve kız çocuklar arasında fark gözetmeyen düşünce yapısını benimsemeye başladığı söylenebilir. Bu duruma ulaşılmasında en önemli faktör olarak; anne-babaların eğitim düzeyinin artarak bilinçlenmiş olmaları gösterilebilir.

Annelerin PARI ölçeği puan ortalamalarına aile tipi açısından bakıldığında karı-koca geçimsizliği boyutu dışında kalan diğer boyutlar arasında anlamlı farklılığa rastlanmıştır. Şanlı (2007) sadece geçimsizlik boyutu puan ortalamasında anlamlı farka rastlarken; Şahin ve Özyürek (2005) hem anne hem de babalarla üç boyut üzerinden gerçekleştirdikleri çalışmalarında aşırı koruyuculuk ve katı disiplin boyutlarında anlamlı farka rastlayıp, demokratik tutumda ise anlamlı fark görememişlerdir. Şanlı (2007)'nin çalışmada böyle bir sonuçla karşılaşmasının sebebi örnekleminin genel olarak eğitim düzeyi yüksek, çalışan, bağımsız olma düşüncesine yatkın annelerden oluşması ve bu bireylerin geniş aile içerisinde zorlanmalarından kaynaklanmış olabilir. Fakat bu araştırmanın yapıldığı örneklem dikkate alındığında genel olarak geniş aile tipine yatkın, geçmişten gelen birtakım uygulamaları devam ettiren ve bu duruma alışmış olup uyum sağlayan bireylerle karşılaşmaktayız. Bununla birlikte ailede başka bireylerin varlığı durumunda annelerin aşırı koruyuculuk, katı disiplin ve ev kadınlığını reddetme tutumlarının arttığı görülmektedir. Bu bulgular, ailede birlikte yaşanan diğer bireylerin çocuğun bakımında rol almaları ve çocuğun eğitimi konularında annenin tutumlarını etkilediklerini düşündürmektedir. Özellikle ailedeki büyükanne ve büyükbabaların çocuklara aşırı hoşgörülü davranmaları sonucu oluşan, çocuktaki olumsuz davranışların önlenmesinde annenin sert tutumu benimsemesi, bununla birlikte evde olan farklı tutumlardan çocuğu korumak için aşırı koruyucu bir tavır takınması olağan olabilir. Ev kadınlığını reddetme tutumu ise evde özellikle büyük birilerinin olduğu durumlarda annenin kendini tam olarak evde söz sahibi olarak görmemesi sonucu ortaya çıkabilir. Çekirdek ailelerde ise demokratik tutumun arttığı görülmektedir. Bu durum ise annenin evde söz sahibi olması, kararlarını başkalarının onayıyla değil kendi vermesi sonucu aynı tutumu çocuğuna da göstermesi şeklinde açıklanabilir.

Yaşanılan yerleşim birimi açısından annelerin puan ortalamalarına bakıldığında; karı-koca geçimsizliği puan ortalamaları dışında kalan ortalamalarda anlamlı farka rastlanılmıştır. Baskı-disiplin ve aşırı annelik-koruyuculuk puan ortalamalarının köy ve ilçelerde merkeze göre daha yüksek, ev kadınlığını reddetme puan ortalamasının köylerde merkeze ve ilçeye göre daha fazla ve demokratik-eşitlik tutumu puan ortalamalarının ise merkez ve ilçelerde köylere göre daha yüksek

olduğu görülmektedir. Daha önceden Ömeroğlu (1996)'nun gerçekleştirdiği araştırmada köyde yaşayan annelerin, kent merkezinde yaşayan annelere göre eş geçimsizliğinin daha fazla ve daha koruyucu, ev kadınlığını reddedici, baskıcı olduğu belirlenmiştir. Bununla birlikte kent merkezinde yaşayan annelerin köydeki annelere göre daha demokratik tutum sergiledikleri tespit edilmiştir. Bu sonuç eş geçimsizliği dışında araştırmamızla aynı doğrultudadır. Aynı zamanda Ayyıldız (2005)'da araştırmalarını bu doğrultuda bulmuştur. Kırsal kesimde çocukların daha çok geleneksel yöntemlerle yetiştirildikleri, korkutularak, ceza verilerek ve aşırı korumacı bir tutum içinde büyütüldüğü görülmektedir. Bunun aksine köyden ilçeye, ilçeden merkeze gidildikçe demokratik tutumun artması eğitim düzeyinin yükselmesi ve annelerin buralarda daha bilinçli olmasıyla açıklanabilir. Köylerdeki annelerin ev kadınlığını reddetme tutumları ise; merkezde insanların daha sosyal bir hayatlarının olup, kötü enerjisini başka uğraşlarda kullanarak rolünü benimsemesi fakat köy hayatındaki tekdüze monotonluğun süregelen varlığı annenin ev kadınlığı rolünden sıkılmasına sebep oluşuyla açıklanabilir.

Sonuç ve Öneriler

Bu araştırmada 30-37 yaş grubunda yer alan annelerin diğer yaş grubu annelere göre baskıcı ve koruyucu tutumlarının azaldığı; çalışmayan annelerin daha baskıcı ve koruyucu oldukları; annenin ve babanın eğitim düzeyi arttıkça annelerin daha demokratik tutum sergiledikleri; eşi çiftçi ve işçi olan annelerin eşi memur olan annelere göre daha baskıcı, koruyucu ve ev kadınlığını reddedici tutumu benimsedikleri; çocuğu 6 yaşında olan annelerin daha baskıcı ve koruyucu, çocuğu 4-5 yaşında olan annelerin ise demokratik tutum içerisinde oldukları; geniş aile içerisinde ve köyde yaşayan annelerin baskıcı, koruyucu ve ev kadınlığını reddedici tutumlarının arttığı, il merkezinde yaşayan annelerin ise daha demokratik olduğu sonucuna varılmıştır.

Annenin eğitim düzeyi arttıkça tutumlarında olumlu değişimler olmaktadır. Bu sebeple annelerin eğitim seviyesini yükseltecek çalışmalar planlanmalıdır. Çocuğun eğitimi konusunda anneler için bilgilendirici seminerler verilerek kurslar açılabilir. Anne iş hayatına girdikçe sosyal çevrenin de etkisiyle tutumlarında iyileşmeler olmaktadır. Annelerin çalışma hayatına özendirilmesi ve bu konuda desteklenmeleri yerinde olacaktır. Babanın eğitim düzeyi de annenin tutumunda etkili olduğu için anneler için düzenlenecek kurs ve seminerlere babalar da dâhil edilebilir veya onlar için de ayrıca seminer ve kurslar düzenlenebilir. Geniş aile içerisinde ve köylerde yaşayan annelerin tutumlarındaki yanlışları değiştirmek için; annenin yanında aile büyüklerinin de eğitime ihtiyacı vardır. Bu eğitimin birebir sağlanmasında çeşitli zorluklar yaşanabilir. Bu zorlukta kitlesel iletişim araçları kullanılarak aşılabılır.

KAYNAKÇA

- Ayyıldız T. (2005). Zonguldak İl Merkezinde 0-6 Yaş Çocuğu Olan Annelerin Çocuk Yetiştirme Tutumları, Yüksek Lisans Tezi, Karaelmas Üniversitesi, Zonguldak.
- Çağdaş A. ve Seçer Z. (2006). Anne - Baba Eğitimi, (2. Baskı), Kök Yayıncılık, Ankara.
- Gander M.J. ve Gardiner H.W.(2001). Okul öncesi çocuk: Kişilik gelişimi ve toplumsal davranış. Onur B (çvr). Çocuk ve Ergen Gelişimi, İmge Kitabevi, Ankara.
- Kapçı E.G. ve Küçük S. (2006). Ana Babaya Bağlanma Ölçeği: Türk Üniversite Öğrencilerinde Psikometrik Özelliklerinin Değerlendirilmesi. Türk Psikiyatri Dergisi; 17(4),286-295.
- Kaynar D. ve Yıldız S. (2003). Çocuklardaki Travmatik Kazalar ile Annelerin Çocuk Yetiştirme Tutumları Arasındaki İlişki. İ.Ü.F.N.H.Y.O. Hemşirelik Dergisi; (XIII) 51, 3-24.
- Mızrakçı Ş. (1994). Annelerin Çocuk Yetiştirme Tutumlarına Etki Eden Faktörler: Demografik Özellikleri, Kendi Yetiştiriliş Tarzları, Çocuk Gelişimine İlişkin Bilgi Düzeyleri ve Çocuğun Mizacına İlişkin Algıları, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, İzmir.
- Navaro L. (2006). Geçekten Beni Duyuyor musun?, (14. Basım), Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Ömeroğlu F. (1996). Okul Öncesi Dönemde Çocuğun Terbiyesinde Annenin Rolü ve Annelerin Çocuk Yetiştirme Tutumları, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Öztürk C. Ve Şanlı D. (2007). Annelerin Eğitim Durumunun Çocuk Yetiştirme Tutumlarına Etkisinin İncelenmesi. Ege Pediatri Bülteni, 14(3), 145-150.

- Özyürek A. ve Şahin F.T. (2005). 5-6 Yaş Grubunda Çocuğu Olan Ebeveynlerin Tutumlarının İncelenmesi. GÜ, Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, 25(2), 19-34.
- Ramazan O.(1988). Survey For a Source Book on Psychological Tests Used in Turkey, Master's thesis (yayınlanmamış), I-II, Boğaziçi University, İstanbul, ss 610-611.
- Sakarya B. (2008). 7-12 Yaş Grubu Enüretik Olan Ve Enüretik Olmayan Çocuklarda Aile Tutumlarının Karşılaştırılması, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Sivas.
- Santrock J.W., Steve R.Y. (1989). Child Development, an Introduction, Fourth Edition, Dubuque, Iowa, Wm. C. Brown Publishers.
- Şahin F.T. ve Özyürek A. (2008). 5-6 Yaş Grubu Çocuğa Sahip Ebeveynlerin Demografik Özelliklerinin Çocuk Yetiştirme Tutumlarına Etkisinin İncelenmesi. Türk Eğitim Bilimleri Dergisi, 6(3), 395-414.
- Şanlı, D. (2007). Annelerin Çocuk Yetiştirme Tutumlarını Etkileyen Etmenlerin İncelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Şimşek B. (2007). Erken Çocukluk Döneminde Uygulanan Anne Destek Programının Annelerin Çocuk Yetiştirme Tutumları Üzerindeki Etkilerinin İncelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Vapur R. (2006). 4-6 Yaş Grubu Çocuklarının Anne- Babaları İle Büyükanne- Büyükbabalarının Çocuk Yetiştirme Tutumlarının Sosyo Ekonomik Düzeylere Göre İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Yavuzer, H. (2002). Çocuk Psikolojisi, (22. Basım), Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Yavuzer H. (2004). Ana-Baba ve Çocuk,(11.Basım), Remzi Kitabevi, İstanbul.

ARAPÇADA LÂZİM VE MÜTEADDÎ FİİLLER VE BUNLARI BİRBİRİNE ÇEVİRME YOLLARI

Transitive And Intransitive Verbs In Arabic And The Methods To Transform Them
Selman YEŞİL¹

ÖZET

Arapçada fiiller çeşitli açılardan tasnif edilebilir. Fiiller nesne alıp almaması açısından lâzım (geçişsiz) ve müteaddî (geçişli) diye iki kısma ayrılır. Lâzım fiil; mef'ûlün bih (nesne) almayan, müteaddî fiil ise mef'ûlün bih alan fiildir.

Bir fiilin lâzım veya müteaddî olması semâidir. Bu dilin kullanıcılarından duymak gerekir. Ancak gördüğümüz bir fiilin lâzım veya müteaddî olduğunu bilmek için bu her iki kısmın özelliklerini bilmemiz gerekmektedir. Lâzım ve müteaddî fiiller birbirinden ayrı olmalarına rağmen çeşitli yollarla dönüştürülerek daha işlevsel bir hale getirilebilirler.

Anahtar Kelimeler: *Arapçada fiil, müteaddî fiil, lâzım fiil, dönüştürme yolları*

ABSTRACT

In Arabic, the verbs can be classified from various aspects. The verbs are divided into two parts in terms of possessing object; transitive and intransitive. The transitive ones are those which are not used with objects while the intransitive ones are those that are used with objects in sentence structure.

Whether any verb can be used by transitive or intransitive verbs is semai. They must be heard by the native speaker of that language. But in order to comprehend whether the verb encountered is transitive or intransitive, one should know the characteristics of both. Though transitive and intransitive verbs are different from each other, being translated by various methods they can be converted into a more functional condition.

Key Words: *Verbs in Arabic, transitive verb, intransitive verb, methods of translation*

GİRİŞ

Ülkemizde yabancı dil öğreniminin özellikle de Arapça öğreniminin çok zor olduğu ve bu dilin karmaşık bir yapıya sahip olduğu önyargısı insanları Arapça öğrenimine karşı soğutmuştur. Ancak ülkemizde Arap dili eğitiminde konular genel kurallar şeklinde formüleştirmeye yerine konuların tek tek işlenip daha çok ezber yöntemine başvurulduğu da inkâr edilemez bir gerçektir. Biz de bu çalışmamızda Arapçanın büyük bir kısmını oluşturan fiilleri ele alarak bu konuda ki bazı genel kuralları okuyucuya aktarmaya çalışacağız. Böylece bu genel kurallarla fiilleri ezber yerine ezberimizde bulunan fiillerden yeni anlamlar elde edebileceğiz. Ayrıca Arapçadaki fiillerle Türkçedeki fiilleri karşılaştırarak her iki dilin ortak noktalarına da değineceğiz.

İletişimin dil, yazı, işaret vb. bir takım vasıtaları vardır. Bunlardan tabii ve yaygın olması açısından dilin ayrı bir yeri ve önemi vardır. İnsanoğlu dil ile kendini ifade eder ve hemcinsleri ile iletişim kurar. İşte bu yüzden eskiden beri dil ve dil kuralları araştırılmaya ve geliştirilmeye çalışılmıştır. Ancak bu gelişim bütün dillerde aynı seviyede gerçekleşmemiştir. Bazı diller birtakım nedenlerden dolayı, diğer dillere göre daha çok gelişmiştir. Arapça, İslam dininin temel kitabı olan Kur'ân-ı Kerim'in dili olması bakımından en çok araştırılan dil olarak dikkat çekmektedir.

¹ Arş. Gör. Bingöl Üniversitesi Doğu Dilleri Ana Bilim Dalı Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü.

Arap dilinde cümleyi oluşturan temel unsur “kelime”dir. Kelime Arapçada; “bir anlam ifade eden söz” şeklinde tarif edilmektedir.² Kelime; isim, fiil ve harf olmak üzere üç kısma ayrılır. Konumuzun esasını teşkil eden fiil, kelimenin üç kısmından biridir.

I. LÂZİM VE MÜTEADDÎ FİİLLERİN TANIMI

Lâzım ve müteaddî fiillerin tanımına geçmeden önce genel anlamda “fiil”i tanımakta yarar vardır. “Fiil” sözlükte; yapılan her türlü eylem, iş ve davranış anlamlarına gelir.³ Terim olarak tanımı şöyledir: *Fiil, kendi başına bir anlamı olup mâzî, (geçmiş) müzâri (gelecek) ve hâl (şimdiki) zamanlarından biri ile irtibatı olan kelimedir.*⁴ Fiil eylem, zaman ve şahıs olmak üzere üç husus ifade eder.⁵ Mesela, “ . Derste hocayı dinledim.” cümlesindeki fiilinde bu üç anlam görülmektedir. Fiiller cümlede yüklem (*mahkûmun bih*) olabilirler, ancak özne (*mahkûmun aleyh*) olamazlar.⁶

Fiil çeşitli açılardan tasnif edilebilir. Bunlardan biri de mef’ûlün bih (*nesne*) alıp almamasına bağlı olarak ortaya çıkan lâzım (*geçişsiz*) ve müteaddî (*geçişli*) fiil kısımlarıdır. Terim olarak lâzım fiilin tanımı şöyledir: *Lâzım fiil; fâil ile yetinen, mef’ûlün bihe etki etmeyen fiildir.*⁷ Örneğin, “ . Öğrenci geldi.” cümlesindeki gelme eylemi fâilden başka bir nesneye etki etmemiştir. Eylemin etkisi fâile dönüktür. Bu kısım fiillere lâzım fiil denildiği gibi mef’ûlün bihe etki etmediğinden dolayı “ ” (*kasır*) ve “ ” (*gayr-i vaki*) de denmektedir.⁸ Ancak burada şunun belirtilmesinde fayda vardır. Lâzım fiilden kasıt, mef’ûlün bih alamayan fiillerdir. Mef’ûlün bihi hazfedilmiş fiiller veya mef’ûlün bihi nâibu’l-fâil olan meçhûl fiiller lâzım fiil sayılmaz. Âlimlerin çoğu bu görüştedir.⁹

Müteaddî fiilin tanımı ise şöyledir: *Müteaddî fiil; fâil ile yetinmeyen, mef’ûlün bihe etki eden fiildir.*¹⁰ Örneğin, “ . Öğrenci bir kalem aldı.” cümlesinde gibi alma eylemi fâille yetinmemektedir. Zira alma eylemi alınan bir nesneyi gerektirir. Cümle tam anlam ifade etmek için fâil dışında bir nesneye ihtiyaç duyar. Müteaddî fiiller de aldığı mef’ûl sayısına göre bir meful, iki mef’ûl ve üç mef’ûl alan fiiller olmak üzere üç kısma ayrılır.¹¹

Türkçede de çatı eki katılmaksızın nesne alabilen fiiller geçişli fiil olarak isimlendirilir.¹² Türkçede geçişsiz (lâzım) fiil olduğu halde çeşitli eklerle geçişli yapılabilen fiillere “oldurgan fiil” denir.¹³ Meselâ uyuyor, gülüyor, ağlıyor vb. fiiller geçişsiz fiil (lâzım) iken aldığı eklerle geçişli (müteaddî) yapılabilir. *Beni ağlattı, Onu güldürdü, Bebeği uyuttu.* Geçişli fiil olduğu halde çatı ekleriyle geçişlilik derecesi arttırılan fiillere de ettirgen fiil denir.¹⁴ Meselâ, “*Kitabı yazdım.*” cümlesinde yazma fiili geçişli bir fiil olup tek mef’ûl almıştır. Ancak “*Ali’ye kitabı yazdırdım.*” cümlesinde ise fiil birinci şahıs tarafından başkasına yaptırıldığından dolayı geçişlilik derecesi artarak iki mef’ûl almıştır. Örneğimizdeki iki mef’ûl de “*Ali ve kitap*”tır.

² Cemâluddîn ‘Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. ‘Abdillâh İbn Hişâm, el-Ensârî, *Şerhu Katri’n-nedâ ve belli’s-sadâ*, nşr. Muhammed Muhyiddîn ‘Abdulhamîd, y.y, ts, s. 2; Emîl Bedî’ Ya’kûb, ‘*Kâmûsu’l-mustalahâtî’l-luğaviyye ve’l-edebiyiye*, Dâru’l-‘İlm, Beyrut 1987, s. 299.

³ el-Fîrûzâbâdî, Mecdu’d-din Muhammed b. Ya’kûb, *el-Kâmûs’ul-muhîd*, Dâru İhyâit- Turâsî’l-‘Arabiyî, Beyrut 1985, s. 1043. İÜâ maddesi; Ali Püsküllüoğlu, *Arkadaş Türkçe Sözlük*, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2004, s. 364.

⁴ Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, I, 785; Emîl Bedî’, ‘*Kâmûsu’l-mustalahât*, s. 299.

⁵ Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, s. 281.

⁶ Muhammed b. ‘Abdirrahîm el-Meylânî, *Şerhu’l-Muğnî*, İstanbul 1970, s. 5; M. Kaya Bilgegil, *Türkçe Dil Bilgisi*, Dergâh Yayınları, İstanbul ts., s. 166.

⁷ Bahâ’uddîn ‘Abdullâh İbn ‘Akîl el-Hemedânî, *Şerhu İbn ‘Akîl*, nşr. Muhammed Muhyiddîn ‘Abdulhamîd, yy. ts. II, 451; Emîl Bedî’, ‘*Kâmûsu’l-mustalahât*, s. 302; Ergin, *Türk Dilbilgisi*, s. 282.

⁸ et-Taftâzânî, *Şerhu Sa’diddîn*, s. 37.

⁹ Muhammed b. ‘Alî, es-Sabbân, *Hâşiyetu’s-Sabbân ‘alâ Şerhi’l-Eşmûnî ‘alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, Kahire, ts. II, 87.

¹⁰ el-Curcânî, *Kitâbu’t-ta’rîfât*, s. 25; Ebû Hayyân el-Endelûsî, *İrtişâfu’d-darab min lisâni’l-‘Arab*, nşr. Receb ‘Osman, Muhammed; Mektebetu’l-Hancî, Kahire 1998, IV, 2088; Emîl Bedî’, ‘*Kâmûsu’l-mustalahât*, s. 43.

¹¹ Bu mefulun çeşitleri ve sıralamaları hakkında daha geniş bilgi için bz. Ebû Zekeriyâ İbn Mu’tî Abdunnasır ez-Zevvâvi, *Kitâbu’l-fusûl fi’n-nahv*, thk. İsmail Demir, (basılmamış yüksek lisans tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1996, ss.11-14.

¹² Bilgegil, *Türkçe Dil Bilgisi*, s. 279.

¹³ Bilgegil, *Türkçe Dil Bilgisi*, s. 279.

¹⁴ Bilgegil, *age*, s. 279; Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri*, s. 555.

Lâzım ve müteaddî fiiller mef'ûller arasında sadece mef'ûlün bih alıp almama hususunda farklılık gösterir. Bu fiiller mef'ûlün bih dışındaki mef'ûlleri alma hususunda eşittirler.¹⁵ Lâzım ve müteaddî fiillerin her birisinin özellikleri bulunmaktadır. Lâzım fiilin özelliklerini iki başlık altında sıralamak mümkündür:

a) *Lâzım fiilden Süreklilik ifade eden sıfatı müşebbehelerin türetilmesi.* Örneğin, “*Kırmızı*” “*Siyah*” “*Beyaz*”

b) *Lâzım fiilin meçhûl fiil(edilgen) yapılabilmesi için öncelikle cer harfi ile müteaddî yapılması.* Örneğin lâzım olan fiili meçhul fiil yapıldığı zaman şöyle denir:

...

Müteaddî fiilin özelliklerini de iki başlık altında sıralamak mümkündür:

a) *Müteaddî fiilden meçhûl fiilin türetilmesi.* Örneğin müteaddî olan fiili meçhûl fiile dönüştürüldüğünde denilir.

b) *Müteaddî fiilden ism-i mef'ûlün türetilmesi.* Yukarıdaki örnekte geçen fiilinden ism-i mef'ûl türetildiğinde denilir.

Lâzım ve müteaddî fiiller birtakım kurallar dâhilinde birbirine dönüştürülerek yeni anlamlar elde edilebilir. Bu çalışmamızda lâzım ve müteaddî fiillerin hangi yollarla birbirine dönüştürülebileceğini de ele alacağız.

II. ARAPÇADA LÂZİM VE MÜTEADDÎ FİİLLERİ BİRBİRİNE ÇEVİRME YOLLARI

Arapçada kelimenin köküne eklemeler yapılarak birçok yeni kelime ve anlamlar elde edilebilir. Arap dili yapı itibarıyla böyle işlemlere uygundur. Eklerle elde edilen anlamlardan biri de müteaddîliktir.

Müteaddîlik genelde fiile sonradan kazandırılan bir vasıf olup müteaddî fiilere has herhangi bir fiil kalıbı bulunmamaktadır. Lâzımlık ise fiile sonradan kazandırılan bir vasıf olmamanın yanı sıra, vb. kalıplar sadece lâzım fiillerde kullanıldığından dolayı lâzım fiil müteaddî fiile nazaran asıl sayılır. Bundan dolayı biz de öncelikle lâzım fiilin müteaddî fiile dönüştürülmesinden bahsedeceğiz.

A) Lâzım Fiili Müteaddî Fiile Dönüştürme Yolları

Lâzım fiili müteaddî fiile dönüştürme yollarını dört başlık altında sıralayabiliriz. Burada lâzım fiil denilirken geçişli yapma işleminin sadece lâzım fiillerde yapılabildiği anlaşılmalıdır. Zira geçişli yapma işlemi lâzım fiillerde yapılabildiği gibi bir mef'ûl alan müteaddî fiillere ikinci veya üçüncü mef'ûl kazandırmakla da olabilir¹⁶.

Fiilin müteaddî yapılmasının çeşitli yolları vardır. Bunlar da iki kısımdır. Birinci kısım *tazmîn* ve *harf-i cerr* gibi sülâsî, rubâî, mücerred ve mezîd fark etmeksizin bütün fiillerde uygulanabilir. İkinci kısım ise *nakil* gibi sadece sülâsî fiillerde uygulanabilir.¹⁷ Fiillerde genelde bu yollarından biri bulunur. Ancak birden fazla yolla müteaddî yapılabilen fiiller de mevcuttur. Örneğin, fiili, “*Onu çevirdi.*” cümlesinde görüldüğü üzere if'âl ve tef'îl kalıbına nakille müteaddî yapılabildiği gibi harf-i cerr ile de müteaddî yapılabilmektedir. Bu yollardan herhangi birisi ile müteaddî olmayan fiiller veya gibi tahvîl fiillerinin vasıtasıyla müteaddî yapılabilir¹⁸. Örneğin, “*Zengin adam, fakire bir sadaka verdi.*” cümlesindeki fiili iki mef'ûl alan müteaddî bir fiildir. Üçüncü bir mef'ûl kazandırıp geçişliliğini artırmak için “*Zengin adama fakire bir sadaka verdim.*” denilir. Müteaddî yapma yollarını nakil, harf-i cerrin ziyadesi, harf-i cerrin hazfî ve tazmîn başlıkları altında sıralayabiliriz:

¹⁵ Sa'duddîn Mes'ûd b. 'Omer et-Taftâzânî, *Şerhu Sa'diddîn 'alâ Tasrîfi'z-Zencânî*, ys. ts., s. 35.

¹⁶ Muhammed b. 'Alî es-Sabbân, *Hâşiyetu's-Sabbân 'alâ Şerhi'l-Eşmûnî 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, I-IV, Kahire ts., el-Mektebetu't-Tevfikiyye, thk. Taha 'Abdurrahman Saïd, II, 138; Muhammed b. Mustafâ b. Hasan el-Hudarî, *Hâşiyetu'l-Hudarî 'alâ İbn 'Akîl*, I-II, Kahire, ts., I, 361.

¹⁷ et-Taftâzânî, *Şerhu Sa'diddîn*, s. 37.

¹⁸ Mas'ad b. Suveylim eş-Şâman, *Kavâ'idu'l-luğâtî't-Türkiyye*, 'Abdulmelik Üniversitesi Yayınları, Riyad 1994, s. 218.

1.1.1. a) Nakil

Burada nakilden kastımız bir fiili müteaddîlik ifade eden kalıplardan birine çevirerek geçişliliğini artırıp en az bir mef'ûl kazandırmaktır. Nakil, çeşitli kalıplara yapılabilir. Ancak sadece sülâsî fiiller nakille müteaddî yapılabilir.¹⁹ Hangi fiilin hangi kalıba nakledilerek müteaddî yapılacağı hususu semâîdir.²⁰ Sibeveyh'e (ö. h. 340) göre lâzım fiillerin müteaddî yapılması kıyâsî, müteaddî fiillerin ikinci mef'ûle müteaddî yapılması ise semâîdir. Diğer âlimlere göre bütün fiillerin nakille müteaddî yapılması kıyâsîdir.²¹ İki mef'ûl alan fiilleri üçüncü mef'ûle nakille müteaddî yapmak, fiiller arasında sadece ve fiillerine has bir durumdur. Bu konuda görüş birliği vardır.²² Lâzım fiilleri müteaddî fiile dönüştürmede kullanılan kalıplar kısaca şunlardır:

a) **Kalıbına Nakil**

Lâzım fiiller kalıbına nakledilerek müteaddî yapılabilir. Örneğin,

Allah, sizi yerden bitki bitirir gibi yarattı.

*Sonra sizi yine oraya döndürecek ve kesinlikle sizi yeniden çıkaracaktır.*²³” ayetindeki fiiller lâzım fiillerdir ve mef'ûlün bih alamazlar. Ancak görüldüğü gibi kalıbına nakledilerek mef'ûl almışlardır.

Bir mef'ûl alan müteaddî fiiller de kalıbına nakledilerek ikinci mef'ûle müteaddî yapılabilir.²⁴ Örneğin, “ ” cümlesindeki fiili, bir mef'ûl alan müteaddî fiildir. Bu fiil “ *Zeyd'e elbise giydirdim.* ” cümlesinde ise kalıbına nakledilerek iki mef'ûle geçişli yapılmıştır.

Bazen bilinenin aksine müteaddî fiiller kalıbına nakille lâzım fiil olur²⁵. Örneğin, “ *Ali'yi yüzüstü attım.* . *Ali yüzüstü düştü.* ” cümlesinde sülâsî fiil olan fiili müteaddî fiil iken, kalıbına nakille lâzım fiil olmuştur. Fakat bu durum sınırlı sayıdadır.

b) **Kalıbına Nakil**

Bu nakil, sülâsî fiile bir harf ziyade edip kalıbına çevirmekle yapılmaktadır. Örneğin, “ *Muhakkak ki nefsinin arındırana kurtuluşa ermiştir.*²⁶ ” ayetinde geçen fiili, sülâsî ve lâzım bir fiil olan fiilinin kalıbına nakledilmesiyle müteaddî olmuş ve bir mef'ûl almıştır.

c) **Kalıbına Nakil**

kalıbına nakil, sülâsî fiilin birinci harfinden sonra () elif ziyade etmekle yapılmaktadır. kalıbı müteaddîlikle beraber muşâreket (ortaklık) de ifade eder. Örneğin,

Zeyd oturdu. . *Zeyd ile oturdum.*

Zeyd yürüdü. . *Onunla yürüdüm.*

Bu örneklerdeki ve fiilleri birer lâzım fiildirler. kalıbına nakledilerek müteaddî fiile dönüşmüşler. Ayrıca müteaddîliğin yanı sıra fiilin ortaklaşa/karşılıklı yapıldığını da ifade etmiştir.

d) **Kalıbına Nakil**

kalıbına nakil, müteaddîliğin yanı sıra talep, vicdân (*bir şeyi bir hal üzere bulmak*) için de olabilmektedir. Örneğin, “ *Getirilmesini istedi.* (talep/istek) . *Zeyd'i güzel buldum.* (vicdân/bulma)” cümlelerinde geçen ve fiilleri lâzım fiildirler. kalıbına nakille müteaddî fiile dönüşmüş ayrıca istek ve vicdân anlamlarını da ifade etmişlerdir.

¹⁹ et-Taftâzânî, *Şerhu Sa'diddîn*, s. 37.

²⁰ Muhammed b. Hasan el-Esterâbâdî Radiyyuddîn, *Şerhu'l-Kâfiye*, I-II, İstanbul 1892, I, 84.

²¹ Celâluddîn 'Abdurrâhmân b. Ebi Bekr es-Suyûtî, *Hem'ul-hevâmi' şerhu Cem'i'l-cevamî'*, nşr. Muhammed Bedruddîn en-Nesâî, Menşûrâtü'r-Rıza, Kum 2000. II, 81; Ahmed b. Muhammed el-Hamelâvî, *Şeza'l-'arf fi fenni's-sarf*, 12. bs., Beyrut, 1957, s. 39.

²² Ebû Hayyân, *age.* IV, 2093; İbn Hişâm, Cemâluddîn 'Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. 'Abdillâh el-Ensârî, *Muğni'l-lebîb 'an kutubi'l-e'ârîb*, I-II, nşr. Muhammed Muhyiddîn 'Abdulhamîd, Kahire, ts., II, 117.

²³ Nuh, 71/17,18.

²⁴ Ebû 'Abdillâh Bedru'd-dîn Muhammed İbnu'n-Nâzim, *Şerhu Elfiyeti İbn Malik*, Daru'l-cil, Beyrut., s. 246.

²⁵ es-Suyûtî, *age.* II, 81; Ebû Hayyân, *İrtişâf*, s. 2093.

²⁶ eş-Şems, 91/9.

e) - **Kalıbına Nakil**

Lâzım fiil, fâilin fiili yapmada mef'ûle üstün geldiğini ifade için - kalıbına nakille de müteaddî fiil olur²⁷. Örneğin, . *Ben, Zeyd'i cömertlikte geçtim.*

1.1.2. b) **Harf-i cerrin Ziyadesi**

Harf-i cerr eklemeye ile lâzım fiili müteaddî fiile çevirmek, sülâsî veya rubâî fiillerin mücerred (yalın) veya mezîd (eklemeli) bütün kalıplarında yapılabilir²⁸.

. *Halit ile karşılaştım.* (sülâsî fiil)

. *Müşteri malın kusurunu fark etti.* (rubâî fiil)

. *Dostumla yürüdüm.* (ziyadeli fiil)

Ancak hangi fiilin hangi harf-i cerr ile müteaddî yapılacağı semâîdir. Bunlarda kıyasa yer yoktur²⁹. Zira her harf-i cerrin kendisine hâs manası vardır. Ayrıca her harf-i cerrin fiili müteaddî yapıp yapmadığı tartışmalıdır. Örneğin, harfinin dâhil olduğu bir ismin, mef'ûlün bih ya da mef'ûlün fih olduğu hususu tartışmalıdır³⁰. Harf-i cerr ile fiilin müteaddî yapılması lâzım fiillere has bir durum değildir. Zira müteaddî fiillere de harf-i cerr ile ikinci bir mef'ûl kazandırılabilir³¹. Örneğin, “. *Kalemle mektubu yazdım.*” cümlesinde fiili, kelimesini mef'ûl olarak almış, ikinci mef'ûl olan ise cer harf-i ile mef'ûl olmuştur.

1.1.3. c) **Harf-i Cerrin Hazfi**

Lâzım fiiller doğrudan alamadıkları mef'ûlün bihi, harf-i cerr vasıtası ile müteaddî alabilirler. Arapçada bazen harf-i cerr ile müteaddî yapılan lâzım fiillerin cer harfleri çeşitli amaç ve nedenlerle atılarak müteaddî fiil olarak kullanılır.³² Harf-i cerrin atılmasına nez'û'l-hâfid denir.³³ Bunun da birtakım şartları bulunmaktadır.³⁴ Bunları kısaca şöyle sıralamak mümkündür:

a) *Delil veya Karinenin Bulunması.* () Tüm haziflerde olduğu gibi burada da hazfedilen harf-i gösterecek bir delilin olması gerekmektedir.

b) *Karışıklığa sebep olmaması.* () Cer harfinin atılması ancak anlam bozukluğuna sebebiyet vermemesi durumunda caiz olur.

c) *Arap dilinde çokça kullanılıyor olması.* () Çünkü çok kullanım sıklığı/ağırlığı gerektiriyor. Sıkletin olduğu yerde tahfif gerekir. Nitekim Araplar yeminlerde Allah (cc) lafzının çokça kullanılmasından dolayı yemin harfini atarlar.

d) *Kelimede harf-i cerrden dolayı dile ağırlık olması.* () Kelimede cer harfinden kaynaklanan bir ağırlık varsa hafifletmek için cer harfi atılır.

e) *Şiir veznini koruma zarureti.* () Harf-i cerrin zaruretten dolayı hazif edildiği yerlere örnek olarak bu şiir gösterilebilir:

. *Yüceldi, ta ki yüce dağları aştı. Kays kabilesinden kendisine âşık olana kavuştu.* Şiir aslında “ ” şeklindedir. Harf-i cerrin hazfedilmesiyle, lâzım fiil mef'ûlü nasb eder.³⁵ Örneğin, “. *Rabbimizin azabının bir an önce gelmesini mi istediniz?*”³⁶ ayetinde fiili lâzım bir fiildir. Mef'ûlün bihi ancak cer harfi

²⁷ Ebu'l-Hasan 'Alî b. Mu'min el-İşbilî İbn 'Uşfûr, *el-Mumti'u'l-kebir fi't-tasrif*, nşr. Fahrüddin Kabâve, Beyrut, 1996. s. 119; Muhaysin Muhammed Sâlim, *Tasrifu'l-Ef'âli ve'l-Esmâ*, Dâru'l-Kutubi'l-'Arabiyyi, Beyrut 1987, s. 207.

²⁸ et-Taftâzânî, *Şerhu Sa'diddin*, s. 38.

²⁹ ed-Dahdâh, Antuvân, *'Kâmûsu'l-ceyb fi lugati'n-nahvi'l-'Arabiyyi*, nşr. Corc Mitri 'Abdulmesih, Lübnan 1997, s. 281.

³⁰ el-Câmî, *el-Fevâ'idu'z-Ziyâ'iyye*, s. 141.

³¹ İbnu'n-Nâzim, *Şerhu Elfiyeti İbni Malik*, s. 246.

³² Hazif hakkında geniş bilgi için bk. Nusrettin Bolelli, *Belagat*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 2011, ss. 401,4004.

³³ Muhammed b. Süleyman b. 'Abdillâh el-Aşkar, *Mu'cemu 'ulûmi'l-luğâti'l-'Arabiyye*, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut 1995, s. 188; Sa'îd b. Muhammed b. Ahmet el-Afğânî, *el-Mûcez fi kavâidi'l-'Arabiyye*, Daru'l-Fikr, Beyrut, 200, s. 62.

³⁴ Eyyûb b. Mûsâ el-Huseynî Ebu'l-Bekâ, el-Kefevî, *el-Külliyât (el-Mu'cem fi'l-mustalahât ve'l-furûki'l-lugaviyye)*, thk. 'Adnân Derviş-Muhammed el-Misrî, Beyrut 1993,, s. 384.

³⁵ Ebû Bişr 'Amr b. 'Osmân b. Kanber Sibeveyh, *el-Kitâb*, nşr. 'Abdusselâm Muhammed Hârûn, Mektebetu'l-Hancî, Kahire 1988, s. 16. İbnu'n-Nâzim, *age*, s. 246; İbn Hişâm *Muğni'l-Lebîb*, II, 118; 'Abbâs Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, I-IV, 4. bs., Mısır, 1966, II, 171.

³⁶ el-A'râf, 7/150.

ile alabilir. Ancak mef'ûl olan kelimesinde bulunan harf-i cerri atılmış, fiil müteaddî olmuştur. Ayetin takdiri, şeklindedir.³⁷ Harfi cerrin atılması semâîdir.³⁸

Arap dilinde, cer harfinin kıyasî olarak hazfedilmesi ve 'ye özel bir durum olarak görülmüştür.³⁹ Ancak buna harfinin eklenmesi de mümkündür.⁴⁰ Çünkü harfinin, masdariyye harfi olduğu ve başında mukadder “ ” harf-i cerr olduğu kabul edilmiştir. Bunların dışındaki hazifler semâîdir. ve 'de cer harfinin hazfedildiği örnekler Kur'ân-ı Kerîm'de çokça mevcuttur. Örneğin,

“ İman edip iyi davranışlarda bulunanlara, içinden umaklar akan cennetler olduğunu müjdele!⁴¹ ” ayetinde “ ” de mukadder olan () harf-i cerr, tahfif için hazfedilmiştir. Ayet aslında idi. “ Allah kendisinden başka hiç bir ilâh bulunmadığına şahitlik yaptı.⁴² ” ayetinde de durum aynıdır. Ayetin aslı şeklindedir.

ez-Zeccâc (ö. h. 311), harf-i cerrin hazfedildiği yerleri zarf saymış ise de görüşü diğer nahiv alimleri tarafından reddedilmiştir.⁴³ Harf-i cerr, lâzım fiillerin mef'ûllerinden hazfedildiği gibi müteaddî fiillerin ikinci mef'ûllerinden de hazfedilebilir.⁴⁴ Örneğin, “ Müşterinin aldıklarını tarttım. ” cümlesinin aslı şeklinde harf-i cerrlidir. Fiilin ikinci mef'ûlünden cer harfi atılmıştır. Ancak anlam açısından bir fark bulunmamaktadır.

el-Halîl'e (ö. h. 170), göre harf-i cerr atıldıktan sonra ve mahallen mecrûr olur. el-Kisâi'ye göre ise mahallen mansûb olur.⁴⁵ Her ne kadar âlimler bu konuda ihtilaf etmiş iseler de, dil iki görüşe de müsaittir ve anlam açısından fark yoktur. Çünkü harf-i cerr atıldıktan sonra i'rabî lâfzî olan yerler genelde mansûb olmasına rağmen, mecrûr okunduğu da olmuştur. Örneğin,

“ Ben Leyla'yı sevgilim olması, ya da borcumu istemek için ziyaret etmedim.⁴⁶ ” şiiirinde görüldüğü gibi başındaki harf-i cerr atılan ve üzerine atfedilen kelimesi, aslı itibara alınarak mecrûr okunmuştur.

Fakat genelde mansûb okunmasından dolayı ve 'nin de mahallen mansûb olduğuna hükmedilip, atıf sıfat vb. tâbilerinin mansûb okunması uygundur.⁴⁷ Cer harfi atıldıktan sonra da mecrûr okunan yerlerden biri de Arapların dua makamında kullandıkları meşhur “ Allah bağışlasın ” cümlesidir. Cümlenin aslı 'dir. Tahfif için harf-i cerr atılmıştır.

1.1.4. d) Tazmîn

Tazmîn kelimesi, kök olarak “ ” fiilinden olup, bu fiilin kalıbından masdarıdır. Tazmîn kelimesi sözlükte; *ödetmek, boynuna yükletmek, bir şeyi başka bir şeye katmak* anlamlarına gelmektedir.⁴⁸ Terim olarak; bir fiile başka bir fiilin anlamını yükleyip o fiilin hükmünü vermektir.⁴⁹

Tazmîn, müteaddî bir fiile lâzım bir fiilin manasını yükleyerek müteaddî fiili lâzım fiile çevirmede kullanıldığı gibi, lâzım olan bir fiile müteaddî bir fiilin manasını yüklemek suretiyle fiili müteaddî yapmada da kullanılmaktadır. Bizim tazmînden kastımız, lâzım fiilin müteaddî fiile çevrildiği tazmîndir. Örneğin,

³⁷ es-Sabbân, *Hâşiyetu's-Sabbân*, II, 141.

³⁸ Ebû 'Amr b. Muhammed b. 'Omer el-Ezdî eş-Şelebîn, *Şerhu'l-Mukaddimeti'l-cezûliyyeti'l-kebîr*, nşr. Türkî b. Sehv b. Nezzâl, 2. bs. Beyrut 1994, II, 695; Muhammed Hayr el- Hilvânî, *el- Menhel' min 'ulûmi'l- 'Arabiyye*, el- Mektebetu'l- 'Arabiyye, Halep 1968, s. 531.

³⁹ es-Suyûtî, *age*, II, 81; el-Hudârî, *Hâşiyetu'l-Hudârî*, I, 364.

⁴⁰ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, II, 118; a. mlf, *Evdahu'l-mesâlik*, II, 182; el-Hudârî, *Hâşiyetu'l-Hudârî*, I, 362.

⁴¹ El-Bakara, 2/25.

⁴² Âli 'İmrân, 3/18.

⁴³ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, II, 118.

⁴⁴ İbnu'n-Nâzim, Ebû 'Abdillâh Bedru'd-dîn Muhammed, *Şerhu Elfiyeti İbn Malik*, Darul cîl, Beyrut. s. 247.

⁴⁵ es-Suyûtî, *age*, II, 81; es-Sabbân, *age*, II, ss. 133-134; el-Hudârî, *age*, II, 163.

⁴⁶ el-Hudârî, *age*, I, 364.

⁴⁷ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, II, 118.

⁴⁸ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I-VI, Dâru'l-Me'ârif, Kahire 1119. IV, 2610-2613.

⁴⁹ ed-Dakr, 'Abdulgânî, Mu'cemu'n-Nahv, İstanbul ts., s. 108; Tazmîn hakkında genel bilgi için bk. İbrahim es-Sâmîrî, *Dirâsâtun fi'l-Luğât*, Bağdat Üniversitesi Yayınları, Bağdat 1961, ss. 169-184; Mahmud el-Hasan, *Kadâyâ'l-luzûmi ve't-ta'addî*, ss. 215-270; Ahmet Yüksel, Arap Dilinde Tazmîn, *Nüşa*, sy. 4, (Kış 2002), ss.133,137

“ . *Sakın (iddet süresi dolmadan) nikâh kıymaya kalkışmayın.*⁵⁰” ayetinde geçen fiili lâzım bir fiil olmasına rağmen, bu fiile “ *niyet etmeyin.*” anlamı tazmîn edilerek, mef’ûlün bih olan kelimesini nasb etmiştir.

Tazmînin kıyası ya da semâî olduğu konusu ihtilafli bir konudur. Ancak sahîh görüşe göre şartları yerinde olan tazmîn kıyasıdır.⁵¹ Bu şartları da kısaca şöyle sıralayabiliriz:⁵²

a) *İki fiil arasında mana itibari ile münasebet olması gerekir.*

b) *Tazmînin yapıldığını gösterecek karine olması gerekir.* Karine genelde manası tazmîn edilen fiille kullanılan cer harfleridir. Çünkü müteaddî olan fiilin mef’ûlüne cer harfinin gelmesine gerek yoktur. Harf-i cerr’in gelmesi durumunda cümlede tazmînin varlığına delil olur.

Tazmîni diğer müteaddî yapma yollardan ayıran bir takım farklar vardır. Bu farklardan birincisi, tazmînin, sülâsî veya rubâî olan bütün fiillerde yapılabilmesidir. İkincisi ise, tazmîn ile lâzım bir fiilin bir anda birden fazla mef’ûle müteaddî yapılabilmesidir.⁵³ Örneğin, “.

*Onlar size fenalık etmekten asla geri durmazlar.*⁵⁴” ayetindeki fiili lâzım fiil iken, fiilinin manası tazmîn edilerek iki mef’ûle müteaddî yapılmıştır.⁵⁵

Başlıklar halinde zikredilen müteaddî yapma yollarının her birisinin diğerlerinden bazı farklılıkları bulunmaktadır. Bir fiil, lâzım veya müteaddî fiile çevrileceği zaman Araplardan alışagelen kuralların göz ardı edilmemesi gerekir.

B) Müteaddî Fiili Lâzıma Dönüştürme Yolları

Müteaddî fiilin lâzım fiile dönüştürülmesinden kasıt, fiilin geçişliliğini azaltıp onu lâzım yapmak veya lâzım hükmüne sokmaktır. Bu da tek mef’ûl alan fiillerin lâzım fiile dönüşmesi şeklinde olduğu gibi, iki veya üç mef’ûl alan fiillerde ise bir mef’ûlün bih eksiltilmesi şeklinde olabilmektedir.⁵⁶ Müteaddî fiili lâzım fiile dönüştürme yolları şu şekilde sıralanabilir:

1.1.5. a) Nakil

Nakil; bir fiili ifade ettiği asıl manâ dışında, farklı anlamlar kazanması için başka fiil kalıbına çevirmektir. Müteaddî fiil, lâzım fiil kalıplarına çevrilerek lâzım yapılabilir. Müteaddî fiili lâzım fiile çevirmek için genelde aşağıdaki kalıplar kullanılmaktadır:⁵⁷

a) *Ta’accub Kastı İle Kalıbına Nakil*

kalıbı sadece lâzım fiillerde kullanılır.⁵⁸ Müteaddî fiil, kalıbına çevrilince lâzım fiil olur.⁵⁹ Müteaddî bir fiil olan fiilini “ *Ali ne de vurucudur!*” cümlesinde olduğu gibi ta’accub kastı ile kalıbına çevirdiğimiz zaman, lâzım fiile dönüşür. Ancak kalıbı bu durumda mazî fiil anlamında olmaktan çıkıp, ta’accub ifade eden bir kalıba dönüşür.

b) *Mutâva’at (dönüşlülük)Manasını Kazandırmak İçin Kalıplarına Nakil*

Müteaddî fiil, bu kalıplara nakille lâzım fiil olur. Zira kalıbı sürekli, diğer kalıplar ise başka manalara gelebilmekle beraber, mutâva’at manasında kullanılır. Müteaddî fiil eğer bir mef’ûl alıyorsa, mutâva’ası lâzım olur. Eğer iki ve daha fazla alıyorsa bir mef’ûl eksilir.⁶⁰ Örneğin iki

⁵⁰ el-Bakara, 2/235.

⁵¹ ‘Abbâs Hasan, *en-Nahvu’l-vâfi*, II, 170; el-Aşkar, *Mu’cemu ulûmi’l-luğat*, s. 135.

⁵² Emîl Bedî, *Kamusu’l-Mustalahat*, s. 132; A.mlf, *el-Mu’cemu’l-mufassal*, s. 248.

⁵³ İbn Hişâm, *age*, II, 118; es-Sabbân, *Hâşiyetu’s-Sabbân*, II, 141.

⁵⁴ Âl-i İmrân, 3/118.

⁵⁵ Ebu’l-Kâsim Mahmûd b. ‘Omer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an hakâ’iki’t-tenzil ve ‘uyûni’l-ekâvil fi vucûhi’t-te’vil*, I-IV, Beyrut, ts., I, 615.

⁵⁶ es-Sabbân, *Hâşiyetu’s-Sabbân*, II, 138.

⁵⁷ Muhaysin, *Tasrîfu’l-ef’âli ve’l-esmâ’*, s. 208.

⁵⁸ et-Taftâzânî, *Şerhu Sa’diddîn*, s. 22.

⁵⁹ es-Sabbân, *Hâşiyetu’s-Sabbân*, II, 88; Ebu’l-Bekâ, *el-Külliyât*, s. 811.

⁶⁰ İbnü’n-Nâzim, *Şerhu Elfiyye*, s. 246; es-Sabbân, *age*, II, 130.

mef'ûl alan "giydirdi" fiili mutâva'at olunca bir mef'ûl alır. Bunu aşağıdaki örneklerde görebiliriz.

. Halit, Ali'ye elbise giydirdi. . Ali, elbise giydi.

1.1.6. b) Takdîm ve Tehîr

Arapçada normalde âmil, mamûlünden önce gelir. Ancak bazen tahsis, te'kit hasr vb. maksatlarla bu kurala riayet edilmeyip mamûl, âmilin önüne geçer.⁶¹ Ancak mamûlün öne geçerek yer değişmesi âmili zayıflatır⁶². Bundan dolayı âmili güçlendirmek için ma'mulün başına cer harfi getirilir. Getirilen bu cer harfine, âmili güçlendirdiğinden dolayı lam-ı takviye denir.⁶³ Örneğin, "Zeyd'i dövdüm." yerine "Sadece Zeyd'i dövdüm." denildiğinde, âmili güçlendirmek için " " denilebilir.⁶⁴

Mamûlün yer değiştirmesinden dolayı âmilin zayıfladığı yerlerden biri de bilgi-zan fiillerinin ilgâ (amelinin iptal) edildiği yerlerdir. Zira ef'âl-i kulûbun mef'ûlleri takdîm edildiğinde, fiilin etkisi zayıflar ve âmilin ameli iptal edilir. Örneğin, "Ali ayaktadır, zannımca." cümlesinde fiilinin her iki mef'ûlün bihi, âmilin önüne geçmiştir. Âmil olan fiili zayıfladığından her iki mef'ûlü olan " " cümlesinde amel edememiş ve lâzım fiil olmuştur. Nitekim "Eğer siz rüyaları tabir edebiliyorsanız."⁶⁵ ayetinde geçen kelimesi, âmil olan fiilinin önüne geçtiğinden dolayı fiili zayıflamış, onu güçlendirmek için de mef'ûlün başına cer harfi getirilmiştir.⁶⁶

1.1.7. c) Tazmîn

Müteaddî fiilleri lâzım fiile dönüştürme yollarından biri de tazmîndir. Tazmîn, daha öncede belirtildiği gibi bir fiile başka bir fiilin anlamını yükleyip o fiilin hükmünü vermektir⁶⁷. Müteaddî fiiller normalde mef'ûlü harf-i cerr olmaksızın alabilir. Ancak bazen fiil, müteaddî olduğu halde mef'ûlün başında harf-i cerr getirilir. İşte böyle bir durumda tazmîn ortaya çıkar. Örneğin, "Artık onun emrine muhalefet edenler başlarına bir belanın gelmesinden korksunlar"⁶⁸. ayetinde fiili, müteaddî fiil olduğundan cer harfine gerek bulunmamaktadır. Ancak fiiline, lâzım fiil olan fiilinin manası tazmîn edilerek fiil lâzım yapılmıştır. Bundan dolayı mef'ûl olan kelimesinin başına harf-î cer getirilmiştir.

SONUÇ

Lâzım ve müteaddî fiiller üzerine yaptığımız bu çalışmada vardığımız sonuçları kısaca şöyle sıralayabiliriz:

Arapçada lâzım ve müteaddî fiillerin birbirine dönüştürülmesi ile değişik anlamlar elde etmek kolaylaşmaktadır. Lâzım ve müteaddî fiillerin birbirine dönüştürülmesinin çeşitli yolları vardır.

Lâzım ve müteaddî fiiller nakil, harf-i cerr, tazmîn vb. yollarla birbirine dönüştürülebilir. Lâzım ve müteaddî fiilleri birbirine dönüştürme yollarından olan nakil, Arap dilinde karşımıza çokça çıkmaktadır. Harf-i cerr ise çok kullanılmakla beraber semâîdir. Bu yollar içerisinde geniş alana sahip olan tazmîn ve harf-i cerrdir. Zira tazmîn ve harf-i cerr, sülâsî, rubâî bütün fiillerde kullanılabilir. Tazmîn'in diğer bir özelliği de hem lâzım fiili müteaddî fiile, hem de müteaddî fiili lâzım fiile çevirmede de kullanılmasıdır. Ayrıca tazmîn lâzım bir fiile aynı anda iki mef'ûl kazandırabilmektedir.

⁶¹ Takdîm ve te'hîrin sebepleri ve şekilleri hakkında geniş bilgi için bk. Bolelli, *Belağat*, ss. 390-396.

⁶² es-Sabbân, *Hâşiyetu's-Sabbân*, II, 139.

⁶³ Ebu'l-Bekâ, *el-Külliyât*, s. 782.

⁶⁴ R. Resul Sevinç, *Arapçada Cümle Yapısı*, Ensâr Neşriyat, İstanbul 2007, s. 106

⁶⁵ Yûsuf, 12/43.

⁶⁶ el-Beydâvî, Nâsiruddîn Ebû Sa'îd 'Abdullâh b. 'Omer b. Muhammed eş-Şîrazî, *Envâru't-tenzil ve esrâru't-te'vîl*, nşr.

Dâru İhyâi't-Turâsî'l-'Arabîyyî, Beyrut 1418, s. 165.

⁶⁷ es-Sabbân, *Hâşiyetu's-Sabbân*, II, 138; Emîl Bedî, *'Kâmûsu'l-mustalahât*, s. 132.

⁶⁸ en-Nûr, 24/63.

KAYNAKÇA

- ‘Abbâs Hasan, *en-Nahvu’l-vâfi*, I-IV, 4. bs., Mısır 1966.
- el-Afgânî, Saîd b. Muhammed b. Ahmet, *el-Mûcez fî kavâidi’l-‘arabiyye*, Daru’l-Fikr, Beyrut 2003.
- el-Aşkar, Muhammed b. Suleyman b. ‘Abdillâh, *Mu‘cemu ‘ulûmi’l-luğati’l-‘arabiyye*, Muessesetu’r-Risâle, Beyrut 1995.
- el-Beydâvî, Nâsiruddîn Ebû Sa‘îd ‘Abdullâh b. ‘Omer b. Muhammed eş-Şîrâzî, *Envâru’t-tenzîl ve esrâru’t-te’vîl*, nşr. Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-‘Arabiyyi, Beyrut 1418.
- Bilgegil, M. Kaya, *Türkçe Dil Bilgisi*, Dergâh Yayınları, İstanbul ts.
- Bolelli Nusrettin, *Belagat*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 2011.
- el-Câmî, ‘Abdurrahmân b. Ahmed, *el-Fevâ’idu’z-ziyâ’iyye*, İstanbul 1300/1882.
- el-Cevherî, Ebû Nâsr, İsmail b. Hammâd, *Tâcul-luga ve sihâhu’l-‘arabiyye*, nşr. Dâru’l-Fikr, Beyrut 1998.
- ed-Dahdâh, Antuvân, *Kâmûsu’l- ceyb fî lugati’n-nahvi’l-‘arabiyyi*, nşr. Corc Mitrî ‘Abdulmesîh, Lübnan 1997.
- ed-Dakr, ‘Abdulgânî, *Mu‘cemu’n-nahv*, İstanbul, ts.
- Ebû Hayyân, Esîruddîn Muhammed b. Yûsuf b. ‘Alî el-Ceyyânî el-Endelûsî, *İrtişâfu’d-darab min lisâni’l-‘arab*, nşr. Receb ‘Osman, Muhammed; Mektebetu’l-Hancî, Kahire, 1998.
- Ebû Zekeriyâ ibn Mu’ti abdu-nasır ez-Zevvâvî, *Kitâbu’l-fusûl fî’n-nahv*, thk. İsmail Demir, (basılmamış yüksek lisans tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1996.
- Ergin, Muharrem, *Türk Dilbilgisi*, İstanbul 1999.
- el-Fîrûzâbâdî, Mecduddin Muhammed b. Ya’kûb, *el-Kâmûs ‘ul-muhît*, Dâru İhyâi’t- Turâsi’l-‘Arabiyyî, Beyrut 1985.
- el-Hamelâvî, Ahmed b. Muhammed, *Şeza’l-‘arf fî fenni’s-sarf*, 12. bs., Beyrut 1957.
- el-Hudarî, Muhammed b. Mustafâ b. Hasan, *Hâşiyetu’l-Hudarî ‘alâ ibn ‘Akîl*, I-II, Kahire ts.
- İbn Hişâm, Cemâluddîn ‘Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. ‘Abdillâh el-Ensârî, *Muğni’l-lebîb ‘an kutubi’l-e‘ârîb*, I-II, nşr. Muhammed Muhyiddîn ‘Abdulhamîd, Kahire ts.
- _____, *Şerhu Katri’n-nedâ ve belli’s-sadâ*, nşr. Muhammed Muhyiddîn ‘Abdulhamîd, ys. ts.
- _____, *Şerhu Şuzûri’z-zehab*, nşr. Emîl Bedî’ Ya’kûb, Daru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut 1992.
- İbn Manzûr, Cemâluddîn Ebu’l-Fadl Muhammed b. Mukerrem, *Lisânu’l-‘arab*, I-XVIII, nşr. Emîn Muhammed ‘Abdulvahhâb-Muhammed es-Sâdik el-‘Ubeydî, Beyrut 1416/1996.
- İbnu’n-Nâzim, Ebû ‘Abdillâh Bedru’d-dîn Muhammed, *Şerhu Elfiyeti İbn Malik*, Daru’l-cil, Beyrut 1992.
- İbn ‘Uşfûr, Ebu’l-Hasan ‘Alî b. Mu‘min el-İşbîlî, *el-Mumti’u’l-kebîr fî’t-tasrîf*, nşr. Fahriddîn Kabâve, Beyrut 1996.
- Emîl Bedî’ Ya’kûb, *Mevsû‘atu’n-nahv ve’s-sarf ve’l-i‘râb*, 2. bs., Beyrut, 1991.
- _____, *Kamusu’l-Mustalahati’l-Luğaviyye ve’l-Edebiyye*, Daru’l-İlm li’l- Melâyîn, Beyrut 1987.
- Korkmaz Zeynep, *Türkiye Türkçesi Grameri*, TDK, Ankara 2003.
- Mahmûd el-Hasan, *Kadâyâ’l-luzûmi ve’t-ta’addî fî’n-nahvi ve’s-sarfî ve’d-delâle*, nşr. Daru’l-Kiyvan, Dimeşk 2011.
- el-Meylânî, Muhammed b. ‘Abdirrahîm, *Şerhu’l-Muğni*, İstanbul, 1970.
- el-Muberrred, Ebu’l-‘Abbâs Muhammed b. Yezîd, *el-Muktadab*, nşr, Muhammed ‘Abdulhâlik ‘Udayme, Lecnet’u İhyâi’t-Turâsi’l-İslâmî, Kahire 1994.
- Muhaysin, Muhammed Sâlim, *Tasrîfu’l-ef‘âli ve’l-esmâ’*, Dâru’l-Kutubi’l-‘Arabiyyi, Beyrut 1987.
- Püsküllüoğlu, Ali, *Arkadaş Türkçe Sözlük*, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2004.
- Radiyyuddîn, Muhammed b. Hasan el-Esterâbâdî, *Şerhu’l-Kâfiye*, I-II, İstanbul, 1310/1892.
- es-Sabbân, Muhammed b. ‘Alî, *Hâşiyetu’s-Sabbân ‘alâ Şerhi’l-Eşmûni ‘alâ Elfiyeti İbn Mâlik*, I-IV, el-Mektebetu’t-Tevfikiyye, thk. Taha ‘Abdurrahman Saîd, Kahire ts.
- Sevinç, R. Resul, *Arapçada Cümle Yapısı*, Ensâr Neşriyat, İstanbul 2007.

- Sîbeveyh, Ebû Bişr ‘Amr b. ‘Osmân b. Kanber, *el-Kitâb*, nşr. ‘Abdusselâm Muhammed Hârûn, Mektebetu’l-Hancî, Kahire 1988.
- es-Suyûtî, ‘Abdurrahmân Celâluddîn, *Hem’ul-hevâmi’ şerhu Cem’i’l-cevami’*, nşr. Muhammed Bedruddin en-Nesai, Menşuratu’r-Rıza, Kum 2000.
- eş-Şâman, Mas‘ad b. Suveylim, *Kavâ’idu’l-luğâtî’t-türkiyye*, ‘Abdumelik Üniversitesi Yayınları, Riyad 1994.
- eş-Şevbîn, Ebû ‘Amr b. Muhammed b. ‘Omer el-Ezdî, *Şerhu’l Mukaddimeti’l-cezüliyyeti’l-kebîr*, nşr. Turkî b. Sehv b. Nezzâl, 2. bs. Beyrut, 1414/1994.
- et-Taftâzânî, Sa‘duddîn Mes‘ûd b. ‘Omer, *Şerhu Sa’diddîn alâ Tasrîfi’z-Zencanî*, ys. ts.
- Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, Ankara, 1998.
- ez-Zemahşerî, Ebu’l-Kâsim Mahmûd b. ‘Omer, *el-Keşşâf ‘an hakâ’iki’t-tenzîl ve ‘uyûni’l-ekâvil fivucûhi’t-te’vîl*, I-IV, Beyrut.

ERMENİ SORUNUNA AİT TÜRK ARŞİV KAYNAKÇASI Bibliography For The Turkish Archives Armenian Problem

Muhammet KEMALOĞLU¹

ÖZET

Tarihte olduğu gibi günümüzde de, Ermeni toplumu üzerinden siyasi ve ekonomik çıkar sağlamaya çalışan ülkeler bulunmaktadır. Bazı ülkelerde Türkleri ve Türkiye'yi sözde soykırımla suçlayan anıtlar dikilmekte, bazı ülkelerde de soykırım iddiasını tanımaya yönelik kararlar parlamento gündemlerine getirilmekte, hatta kimi ülke parlamentolarında kabul edilmektedir. Gerçekte tarihçilere bırakılması gereken bu konular, siyasetçilerin elinde çıkar aracı haline dönüştürülmektedir. Ermenilerin Türklere yönelik katliamları Anadolu'yla sınırlı kalmamış, Kafkaslarda ve Azerbaycan topraklarında da sürmüştür. Bu çalışmamızda Ermeni Sorununun Osmanlı döneminden başlayarak Cumhuriyet dönemine uzanan kaynakçası yapılmaya çalışılacaktır. Kaynakçada araştırma eserlerine yer verilmeyecek arşiv ve yazılı basın gösterilecektir.

Anahtar Kelimeler: Ermeni(ler), Türkler, Soykırım, Azerbaycan, Kafkaslar, Anadolu

ABSTRACTS

At the time, as it is today, the Armenian community has the political and economic interest to the employee through the countries. In some countries, the so-called Turks and Turkey being done, in some countries, the plight and monuments in what genocide claim that recognition of Parliament whom trafficked, even for decisions being country meclislerinde agenda. It actually comes out in the hands of politicians from this set of topics that should be historians, the tool is rendering. The Armenians, Turks are not limited on the Caucasus and Anatolia, for massacres in the territory in Azerbaijan. This study extends the period of the Republic starting from the Ottoman period the Armenian Problem will be on the bibliography. You will not be included in the printed press archive and research works.

Key Word: Armenians, Turks, Genocide, Azerbaijan, Caucasus, Anatolia

GİRİŞ

Herhangi bir konuda araştırma yapacak olan kişilerin ilk yapmaları gereken ele alacakları konuda daha önce yazılmış eserleri tespit ederek incelemektir. Fakat günümüzde ulaşılan yayın olanakları çerçevesinde her gün yüzlerce, hatta binlerce eser son kullanıcılara rahatlıkla ulaşmaktadır. Ancak bu imkânlara rağmen bunların tümünü incelemek ve büyük bir kısmından haberdar olmak mümkün olmamaktadır. Dolayısıyla, özellikle uzmanlık kaynakçaları akademisyenler, araştırmacılar ve daha genel olarak öğrenciler için vazgeçilmez ilk başvuru eserleri olmaktadır.

Bu tür çalışmaların henüz kurumsallaşmadığı ülkemizde, ne yazık ki çeşitli konularda hazırlanmış kaynakçalar çok sınırlı sayıdadır. Nitekim Milli Kütüphane Müdürlüğü tarafından yayına hazırlanan Türkiye Bibliyografyası ve Türkiye Makaleler Bibliyografyası, geniş kapsamlı olmakla beraber, son yıllara kadar sistematik olmayan yapılarıyla, bu ihtiyaca yeterince cevap verebilecek durumda olmamaktadır. Öte yandan, belirli bir konuyu tüm yönleriyle ele alan ve o konunun uzmanı kişilerce hazırlanmış olan uzmanlık kaynakçaları kavramı ise ülkemize neredeyse tamamen kalmaktadır.

¹Gazi Üniversitesi Tarih Yüksek Lisans Öğrencisi, Çiğiltepe Askeri Lojmanları 206-10 Çiğiltepe-Mamak-Ankara, muhammetkemaloglu@gmail.com

Kaynakçalar akademik dünyanın en zahmetli ve ne yazık ki en az takdir gören çalışmalarıdır. Veri toplamanın zahmetleri ve zorlukları bir yana, bunların tasnifi, sıklıkla ve rahatlıkla gözden kaçan yazılım hatalarının, tekrar tekrar başa dönerek düzeltilmesi gereği önem arz eden konulardır.

Bu çalışmalar özellikle Türkiye ile ilgili olduğu takdirde Türkçe yayınlar taranır, Türkçenin, maalesef hâlâ standartlaştırılmamış yazımı ya da özensizlik nedeniyle sık sık karşılaşılan aynı kelimenin, hatta aynı yazar adının, farklı şekillerde yazılmış halleriyle uğraşmak zorunda kalınması, aşılması gereken sorunların bir kısmını teşkil etmektedir. Ancak bütün bunların üstesinden gelinse bile, yine de bazı hususların gözden kaçacağı ve onların da mutlaka bazı kişiler için”, hiç bir şekilde gözden kaçması mümkün olmayacak kadar önemli çalışmalar”, olacağı gerçeği, kaynakça çalışmalarının önünde daha en başından”, aşılması gereken sorunlar”, ya da”, kabullenilmesi gereken gerçekler”, olarak görülmektedir. Şüphesiz Kaynaklar olmadan tarih yazmak mümkün değildir. Ancak kaynakların doğruluğu sağlam arşivlere dayanması da büyük önem arz etmektedir.

Ermeni sorunu ile ilgili olarak yapmaya çalıştığımız bu çalışma bazı eksiklikleri gidermesi açısından elbette ki önemlidir. Bilindiği üzere Tarihte olduğu gibi günümüzde de, Ermeni toplumu üzerinden siyasi ve ekonomik çıkar sağlamaya çalışan ülkeler bulunmaktadır. Nitekim bazı ülkelerde Türkleri ve Türkiye’yi sözde soykırımla suçlayan anıtlar dikilmekte, bazı ülkelerde de soykırım iddiasını tanımaya yönelik kararlar parlamento gündemlerine getirilmekte, hatta kimi ülke parlamentolarında kabul edilmektedir.

Gerçekte tarihçilere bırakılması gereken bu konular, siyasetçilerin elinde çıkar aracı haline dönüştürülmektedir. Ermenilerin Türklere yönelik katliamları Anadolu’yla sınırlı kalmamış, Kafkaslarda ve Azerbaycan topraklarında da sürdürülmektedir.

Bu bilgiler ışığında konunun önemine binaen bizde Bu çalışmamızda Ermeni Sorununun Osmanlı döneminden başlayarak Cumhuriyet dönemine uzanan bir kaynak araştırması yapılmaya çalışılacaktır. Fakat Kaynakçada araştırma eserlerine yer verilmeyecektir. Şüphesiz yinede Herhangi bir konuda araştırma yapacak olan kişilerin ilk yapmaları gereken iş ele alacakları konuda daha önce yazılmış eserleri tespit ederek incelemektir. Dolayısıyla, özellikle uzmanlık kaynakçaları akademisyenler, araştırmacılar ve daha genel olarak öğrenciler için vazgeçilmez ilk başvuru eserleri olmaktadır.

Bu tür çalışmaların henüz kurumsallaşmadığı ülkemizde, ne yazık ki çeşitli konularda hazırlanmış kaynakçalar çok sınırlı sayıdadır. Milli Kütüphane Müdürlüğü tarafından yayına hazırlanan Türkiye Bibliyografyası ve Türkiye Makaleler Bibliyografyası, geniş kapsamlı olmakla beraber, son yıllara kadar sistematik olmayan yapılarıyla, bu ihtiyaca yeterince cevap verebilecek durumda değildir. Öte yandan, belirli bir konuyu tüm yönleriyle ele alan ve o konunun uzmanı kişilerce hazırlanmış olan uzmanlık kaynakçaları kavramı ise ülkemize neredeyse tamamen yabancıdır.

Sonuçta Kaynakçalar akademik dünyanın en zahmetli ve ne yazık ki en az takdir gören çalışmalarıdır. Veri toplamanın zahmetleri ve zorlukları bir yana, bunların tasnifi, sıklıkla ve rahatlıkla gözden kaçan yazılım hatalarının düzeltilmesi gereği ve çalışma, özellikle Türkçe yayınlar taranır, sık sık karşılaşılan sorunların büyük önem arz etmektedir.

Şüphesiz Ermeni sorunu ile ilgili olarak da yaptığımız bu çalışma bazı eksiklikleri gidermesi açısından önemli olacağı kanaatiyle ele alınmıştır.

Araştırmamızda, Milli Kütüphane, Gazi Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı, Ankara Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, YÖK Kütüphanesi, Çukurova Üniversitesi Kütüphanesi kaynaklarından yararlanılmıştır.

Gayrimüslim Cemaatlere Ait Defterler

Divan-ı Hümâyûn tarafından tutulan bu defterler, gayrimüslimlerle ilgili konularla, gayrimüslim cemaatin her türlü hak, imtiyaz ve muâmelatına ait hükümleri ihtiva etmektedir. Papazlara verilen beratlar da bu kalemde hazırlanırdı.

Gayrimüslim Cemaat Defterleri, Evâmîr-i Maliye Kalemi'ne bağlı olup, 1837 senesinde Piskopos Halifeliği'nin Divan-ı Hümâyûn'a bağlanması üzerine Divan-ı Hümâyûn tarafından tutulmaya başlamıştır. Bu defterler arasında bulunan Şurût-ı Milel-i Muhtelif Defterleri; muhtelif

Hristiyan cemaatlerinin bağlı buldukları mezheplerin patrik ve metropolitlerine ait hükümleri muhtevîdir.

Bu hükümlerde ruhanî reislerin vazife ve selâhiyetleri ile gerek devlet ve gerekse cemaatleriyle olan münasebetleri tayin ve tasrih edilmiştir. Defterlerde şu ruhanî reislere ait hükümler vardır:

İstanbul Rum Patrikliği ve buna bağlı metropolitler, Kudüs Rum Patrikliği, Antakya Rum Patrikliği ve buna tâbi metropolitler, Kıbrıs Başpiskoposluğu'na tâbi piskoposlar; Mısır ve İskenderiye Patrikliği, Tûr-ı Sina Keşişleri, Efrenc (Fransız) Piskoposluğu, İstanbul ve tevâbii Ermeni Patrikliği ve buna bağlı murahhaslıklar, Kudüs Ermeni Patrikliği, Üç Kilise Katogikosluğu, Çanlı Kilise Murahhaslığı, Atina ve Sis Murahhaslığı, Nasturi Murahhaslığı, Yahudi ve Süryani Patrikliği, Ermeni ve Katolik Patrikliklerinin tashih olunan beratları.

989 Numaralı Divan-ı Hümâyûn Defterleri Kataloğu'ndaki Gayrimüslim Cemaatlere ait Defterler (A. DVNS. GMC. d): Bu katalogda, 1236-1337/1820-1918 tarihleri arasında gayrimüslimlerle ilgili konuları ihtiva eden, toplam 18 adet defter mevcuttur.

Katalog	Sıra No	Defterin Adı	Tarih	Sayfa Adedi
No:989		Hicri	Milâdî	
8. Ermenilerin Ahkâm Defteri		1277-	1322 1860-1904	194
9. Ermenilerin Berat Defteri		1255-	1328 1839-1910	38
10. Ermenilerin Atik Ahkâm Defterleri		1236-1274	1820-1857	180
11. Ermenilerin Berat Defteri		1329-1334	1911-1915	286

Kilise Defterleri: Divan-ı Hümâyûn defter serilerinden birini teşkil eden Kilise Defterleri, gayrimüslim cemâatlere ait kilise, sinagog, havra, mezarlık, okul ve yetimhâne inşasına, tamirine veya buraların genişletilmesine dair sadır olan fermanların kayıtlarını ihtiva etmektedir.

980 Numaralı Bâb-ı Âsafî Defterleri Kataloğu'ndaki Kilise Defterleri (A. DVN. KLS. d): Bu katalogda, A. DVN. KLS. d koduyla Gayrimüslimlere Ait Dinî ve Hayrî İşler Defteri başlığıyla 930 genel numarada kayıtlı ve 1237/1822 tarihli 16 sayfalık 1 adet Kilise Defteri parçası mevcuttur.

989 Numaralı Divan-ı Hümâyûn Defterleri Kataloğu'ndaki Kilise Defterleri (A. DVNS. KLS. d): Bu katalogda, 860-1340/1456-1922 tarihleri arasındaki kayıtları ihtiva eden 10 adet Kilise Defteri mevcuttur. Bu seride 8, 9 ve 10 numaralı defterler Kamâme adıyla kayıtlıdır.

Mesâil-i Mühimme İrâdeleri (İ. MSM): Hazine-i Evrak'ın kuruluşu sırasında yapılan ilk tasnif talimatnâmesi esaslarına göre arşiv malzemeleri, devletin kuruluşundan 1255/1839'a kadar olanlar, 1255-1265/1839-1849 tarihleri arası ve bu tarihten sonra teşekkül edecek olanlar olmak üzere üç ana gruba ayrılmıştır. Yapılacak tasnif çalışmalarına esas ve örnek olmak üzere, ikinci grup olan 1255-1265 yılları arasındaki evrakın tasnifi gerçekleştirilmiş ve buna "Mesâil-i Mühimme İrâdesi" adı verilmiş ve konularına göre tasnif edilmiştir. Sultan Abdülmecid'in tahta çıkış tarihinden itibaren 1265 yılına kadar mühim meselelere dair irâdeli evrak bölümlere ayrılarak gruplandırılmıştır. Hazine-i Evrak'ta yapılan ilk tasnif bu olup, orijinal katalogları ile günümüze kadar tertibi muhafaza edilmiştir. 3 adet katalogu vardır.

Katalog	Sıra No	Defterin Adı	Tarih	Sayfa Adedi
	No		Hicri	Milâdî
399	22	Ermeni Meselesine Dair	935-942	1258-1264 1842-1847

Yıldız Sarayı Arşivi Belgeleri: Sultan İkinci Abdülhamid devrinde (1876-1909), Yıldız Sarayı'nda biriken defter, belge ve gazetelerden oluşan fondur. Bu fonda, Sultan İkinci Abdülhamid'in özel olarak ilgilendiği konular, Sadâret'ten saraya sunulmuş, ancak irâdeleri sâdir olmamış tezkireler; şahısların Yıldız Sarayı'na sundukları çeşitli arıza, rapor ve ihbarlar; Kâmil Paşa, Cevdet Paşa, Namık Kemal, Midhat Paşa gibi önemli şahsiyetlerin metrukâtı, dış basında

Devlet-i Aliyye ile ilgili çıkan yazılar, albüm ve resimler, kanun ve nizamnâme suretleri, Sultan İkinci Abdülhamid'e ait hususî el defterleri ve cüzdanlar ile haritalar bulunmaktadır. Yıldız evrakı, devletler arası ilişkiler, Şarkî Rumeli, Ermeni ve Mısır meseleleri, Girid Hadisesi, sınır olayları gibi önemli devlet meselelerinden, zabtiye jurnallerinde geçen adi vukuata kadar bu dönemin çeşitli özelliklerini yansıtan mühim bir fondur.

Sadriazam Kâmil Paşa Evrakı -Yıldız Esas Evrakı'na Ek (Y. EE. KP):Sadriazam Mehmed Kâmil Paşa (1832-1913), Birinci ve İkinci Meşrutiyet dönemlerinde Sadâret makamında bulunmuş, uzun seneler devlet hizmeti yapmış, Osmanlı Devleti'nin son devir meşhur devlet adamlarındandır. Dârülaceze'nin kuruluşu, Polis Teşkilatı'nın eğitimi, Ziraat Bankası'nın teşkilatlanması gibi önemli bir takım hizmetler onun sadâreti döneminde tahakkuk etmiştir.

Osmanlı Arşivi'nde, 86 numaralı Yıldız Evrakı dosyasında Kâmil Paşa'ya ait hayli miktarda arz tezkireleri mevcut olduğu için, 1985 yılında Arşive intikal eden Kâmil Paşa Evrakı, bahsi geçen bu dosyaya 86/1, 86/2 şeklinde numaralanmak suretiyle ilave edilmiştir. Vesikaların büyük çoğunluğu Kâmil Paşa'nın Aydın Valiliği dönemine ait olup şifreleri çözülmüş telgraflardan ve paşanın kendi el yazısıyla kaleme aldığı müsvedde hâlde bulunan yazışma, lâyiha ve tezkirelerden meydana gelmiştir. Belgeler arasında son döneme ait hemen bütün konularda Kâmil Paşa'nın görüşlerini aksettiren lâyihalar, mütalaalar mevcuttur.

Zararlı yayınların yurda sokulmaması, Şarkî Rumeli, Mısır ve Makedonya meseleleri, Ermeni fesat ve anarşi hareketleri, Devlet-i Aliyye'de yapılacak ıslahatlar, malî sıkıntılara karşı tedbirler, Çakırcalı İsyanı gibi konular belgelerin belli başlı mevzularını teşkil etmektedir. Kâmil Paşa Evrakı 41 dosyadan ve iki ciltten ibaret olup, 1274-1335/1857-1917 yılları arasını ihtiva etmektedir.

Sadâret Hususî Maruzât Evrakı (Y. A. HUS): Sadâret makamının, yapılan işlerin neticeleri, dahilî veya haricî bazı mesele ve hâdiseler hakkında padişaha bilgi vermek maksadıyla, saraya takdim ettiği hususî maruzâtı muhtevî olup umumiyetle beyân-ı hâl ve arz-ı malumattan ibarettir. Yıldız Sadâret Hususî Maruzâtı, büyük bir ekseriyetle haricî meselelere, özellikle Şarkî Rumeli, Ermeni meseleleri, Girid hâdisâtı, Mısır meselesi, İtalya'nın Afrika'ya dahli ve benzeri hâdiselere dairdir. Devletler arası münasebetler ve Osmanlı Devleti'nin takip ettiği siyaset ile dış basında Osmanlı Devleti'ni ilgilendiren yazılar ve bunlarla ilgili yazışmalar bu fonda ehemmiyet arzeder. Bu evraka ait Yıldız Sadâret Hususî Maruzât Evrakı ismiyle 13 cilt katalog hazırlanmış olup bu kataloglar 1294-1323/1877-1905 tarihleri arasındaki belgeleri ihtiva etmektedir.

Mütenevvî Maruzat Evrakı (Y. MTV):Mütenevvî Maruzât Evrakı, daha evvel bahsi geçen Yıldız Tasnifi bölümlerinin ihtiva ettiği vesikaların dışında kalan Seraskerlik, Bahriye, Tophâne-i Âmire, Adliye ve Mezâhib Nezâreti, Evkâf, Maârif, Ticaret-Nâfia ve Zabtiye Nezâretleri ile diğer nezâretler ve Meşihat Dairesince Mâbeyn'e doğrudan sunulan tezkire, arıza, istîzân, ve benzeri vesikalardan oluşmaktadır. Ayrıca ahalinin Mâbeyn'e doğrudan gönderdikleri arzuhâl, şikâyet, teşekkürnâme ve mahzar gibi vesikalar da bu bölüm evrakı arasında bulunmaktadır.Mütenevvî Maruzat Evrakı'nın ekserisi askerî konularla alakalıdır. Bunlar genellikle içte ve dışta cereyan eden hâdiseler, asayiş, Ermeni meselesi ve şekâvet ve sınır hâdiseleri, ataşemiliterlerin buldukları ülkelerin askerî ahvâline dair verdiği bilgilerden oluşmaktadır. Vesikalardaki diğer belli başlı konuları ise şu şekilde sıralamak mümkündür:

Adlî Konular, Malî Konular, Haricî Konular.

Perakende Evrakı - Gazeteler Kısmı (Y. PRK. GZT):Bu fona ait arşiv malzemesi Almanca, Arapça, Bulgarca, Ermenice, Farsça, Fransızca, İngilizce, İspanyolca, İtalyanca, Rusça, Sırpça, Türkçe, Urduca ve Yunanca yazılmış gazete, gazete küpürleri ve mecmualardan mürekkep 64 dosya 3. 215 gömlekten oluşmaktadır. Ekseriya Sultan İkinci Abdülhamid devrini ve kısmen sonraki devri kapsayan bu gazetelerin bir kısmı küpür ya da tek sayfa hâlinedir. Birçoğunun kenarlarına kalem görevlileri tarafından notlar düşülmüştür.

Gazeteler koleksiyonu 64 dosya olup, iki bölüm hâlinde tasnif edilmiştir. İlk 46 dosyadaki gazeteler Batı dillerinde kaleme alınmış yabancı gazeteler olup, miladî tarihe göre kronolojik sıraya konulmuştur. Bu gazeteler 13 Ağustos 1850-8 Temmuz 1922 tarihleri arasındaki günleri ihtiva

etmektedir. 47 numarada 64 numaralı dosyaya kadar olan gazeteler Türkçe olup, aralarında az miktarda Arapça, Farsça ve Urduca gazeteler de vardır. Bu gazeteler hicrî tarihe göre kronolojik sıraya konulmuştur. 5 Zilkade 1275-7 Zilhicce 1340/6 Haziran 1859-1 Ağustos 1922 tarihleri arasındaki günleri ihtiva etmektedir. 64 numaralı dosya ise; sonradan ortaya çıkan gazetelerin dahil edilmesiyle oluşturulmuştur.

Bu dosyadaki gazeteler kendi içerisinde kronolojik sıraya konularak kataloga yazılmıştır. 20 Safer 1279 tarihiyle 7 Zilhicce 1340 tarihleri arasındaki günleri ihtiva etmektedir. Asayiş Kalemî Belgeleri (DH. EUM. AYS)Asayiş Müdüriyeti, Emniyet-i Umumiye'de 1337 yılında yapılan yeni düzenleme neticesinde kurulmuştur.

Bu fonda bulunan belgeler genel olarak şu konuları ihtiva etmektedir: Şekâvet ve çeteler; katil, yaralama, hırsızlık ve tecavüz olayları; cerâim istatistik cetvelleri ve vukuat raporları; cemiyetlerin faaliyetleri ve bunların takibi; işgal kuvvetlerinin kontrolü ve bu işgal kuvvetlerinin halka karşı muameleleri ile jandarma kuvvetlerine ve resmî görevlilere yönelik kötü muamelelerinin takibi; jandarma kuvvetleri muamelâtı (komutan tayinleri vs.); Kuvâ-yı Milliye'nin faaliyetleri; düşman donanmalarının faaliyetleri; Anadolu'nun muhtelif yerlerinde Rum ve Ermenilerin Müslüman halka tecavüzleri.

Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti İkinci Şube (DH. EUM. 2. Şb):İkinci Şube'nin görevi, Ermeni meselesi, Kürt Meselesi, Protestan muhacirlerin durumu, Ermeni aileleri, Ermeni tehciri esnasında karşılaşılan meselelerin halli ve kürd aşiretlerinin kontrol altında bulundurulmasıdır.

Dahiliye Nezâreti Tesrî-i Muamelât (DH. TMİK. M): Tesrî-i Muâmelât ve Islâhât Komisyonu'nun Muamelât (DH. TMİK. M) kısmı katalogunda; Ermeni meselesi, muhacirîn-i İslâmiye'nin iskânı, gayr-ı müslim müesseselerinin tamir ve inşası, eski eser kaçakçılığı, aşiret çatışmaları gibi konular yer almaktadır.

Mektubî Kalemî Belgeleri (HR. MKT): 1251/1835 yılında Reisülküttablık'ın yerine kurulan Hariciye Nezâreti 1295 yılına kadar Bâb-ı Âlî'nin içinde yer almış ve Sadâret'le iç içe vazife icra etmiştir. Bu yıldan sonra bütün kurum ve kuruluşlarıyla müstakil bir hal almıştır. Nâzırın Özel Kalem Müdürlüğü'nü yürüten Mektubî Kalemî, özel kalem müdürü durumundaki mektubî efendinin maiyyetinde çalışan müsevvid, mübeyyiz, mümeyyiz, serhalife ve mühimme müdüründen oluşmaktadır.

Evrakın hıfızıyla görevli olan Mektubî Hariciye Evrak Odası da mektubî efendiye bağlı olarak çalışmaktadır. Mektubî Kalemî, nezâretin kuruluşunu müteakip teşekkül ettirilmiştir. Kalemin müdürü olan mektubî ilk defa 1268 yılı Devlet Salnâmesi'nde yer almıştır. Kalem 1327/1909 yılında Kalem-i Mahsus Müdürlüğü'ne çevrilmiştir. Kalem-i Mahsus evrakı değişik konu tasniflerinin içinde yer almıştır. Mektubî Kalemî 1919 yılı Devlet Salnâmesi'nde Kalem-i Mahsus Müdürlüğü ile beraber tekrar yer almıştır. Kalemin görevi, nazır adına yazılacak yazıları hazırlamak ve gerekli onayları aldıktan sonra Evrak Odası vasıtasıyla ilgili yerlere gönderilmesini sağlamaktadır. Mektubî Kalemî, nezâretin gerek İstanbul'daki diğer nezâret ve dairelerle gerekse taşradaki kurum ve kuruluşlarla olan yazışmalarını sağlayan önemli bir kalemdir.

Taşra yazışmaları valilik, mutasarrıflık, kaymakamlık ve diğer idarî kuruluşlarla sefâret-i seniyye, şehbenderlikler ve nezâretin İstanbul dışındaki görevlileriyle yaptığı yazışmalardan oluşmaktadır. Maliye Nezâreti, Dahiliye Nezâreti, Rusûmât Emaneti, Sadâret, Zaptiye Nezâreti, Seraskerlik, Rum Patrikliği, Ermeni Patrikliği gibi nezâret ve devâirle yaptığı yazışmalar da merkezî yazışmalardır. Hariciye Nezâreti 1295 yılına kadar Sadâret'le iç içe vazife icra ettiğinden doğrudan kendi adına yazışma kabul edip cevap verdiği gibi, Sadâret adına da yazışmalar yapmıştır.

Bu yazışmalar sadriazamın onayından sonra ilgili yerlere gönderilmiştir. İlk yıllarda (1254-1263), Mektubî Kalemî evrakının arka yüzünde "hariciye" kaydı vardı. 1263 yılından itibaren belgenin arka yüzünde hülâsası yer almış ve bu kalem evrakının sonuna kadar bu usul devam etmiştir. Belgelerin bir diğer özelliği ise arka yüzlerinde, defter kayıtlarına uygun olarak "mesalih", "Yunan", "Ermeni", "Rum", "İtalya", "İngiltere", "Rusya", "İsveç ve Norveç", "İran", "telgraf" gibi kayıtlar bulunmasıdır. Ancak bu usul 1295 yılında terkedilmiştir. Aynı şekilde Sadâret adına tezkire ve tahrirat yazma usulü de terkedilmiş ve nezâret sadece kendi adına yazışma yapmaya başlamıştır.

Toprak İskân Genel Müdürlüğü Kataloğu:Bu fonda, kaybedilen Osmanlı topraklarıyla, Türklerin bulunduğu Kafkasya, İran, Kırım ve diğer yerlerden gelen mülteci, muhacir, mübâdil ve gayr-ı mübâdillerin ülkemiz topraklarına yerleştirilmesi, tehcire uğrayan veya iskân yerleri değiştirilen Arap, Rum ve Ermenilerin iâşe, iskân, tedavi ve nakil masraflarının karşılanması ile ilgili belgeler bulunmaktadır.

KISALTMALAR

Adana Vilayeti Şifre Telgrafi	:AVŞT.
Adana Vilayeti Tahrirâtı:	AVT.
Adliye Nezareti Tezkeresi:	AV. T.
Adliye ve Mezâhib Nezareti Tezkeresi:	AMNT.
Arşiv Nu:A. Nu.	
Askeri Tarih Belgeleri Dergisi:	ATBD
Askeri Tarih Belgeleri Dergisi:	ATBD
Avusturya Sefareti Muhtırası:	ASM.
Azerbaycan Milli Devlet Tarih Arşivi, Azerbaycan Devlet Tarih Arşivi:	AMDA
Bab-ı Ali Dâhiliye Nezareti İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti:	BDNİAMM.
Bab-ı Ali Evrak Odası	:BEO.
Bab-ı Defteri:	BD.
Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü:	BDAGM.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi Mühimme Defteri:	A. DVN. MHM,
Başbakanlık Osmanlı Arşivi:	BOA
Başbakanlık Yıldız Arşivi:	BYA.
Başbakanlık Osmanlı Arşivleri Dairesi:	BOAD.
Belge Nu:	B.N
Belge:	B.
Belgelerle Ermeni Sorunu:	BES.
Belgelerle Türk Tarih Dergisi:	B. T. T. D.
Buyruldu Defteri:	BD.
Cevdet Maarif:	CM.
Cilt:	C.
Cizye Muhasebesi:	Cm.
Dâhiliye Mektubî Kalemî:	DH. MKT.
Dâhiliye Nezareti:	DH.
Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye 3. Şube:	DH. EUM. 3. ŞUBE.
Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye 5. Şube Müdüriyeti:	DH. EUM. 5. Şb.
Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Asayiş Kalemî:	DH. EUM. AYŞ.
Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti:	EUM.
Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Asayiş:	DH. E. UM. AYŞ.
Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Seyrüsefer Kalemî:	DH. EUM. SM.
Dâhiliye Nezareti İdare-i Umumiye Belgeleri:	DH. İUM.
Dâhiliye Nezareti İrade-i Umumîye Müdüriyeti:	DH. İ. UM.
Dâhiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti:	DH. KMS.
Dahiliye Nezareti Muhaberât ve Tensikât	

Müdüriyeti Belgeleri:	DH. EUM. MTK.
Dâhiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye Nezareti:	DH. MUI.
Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi:	DH. ŞFR.
Dâhiliye Nezareti Tezkeresi:	DNT.
Dâhiliye Nezareti Umûr-ı Mahalliye-i Vilâyât Müdüriyeti Belgeleri:	DH. UMVM.
Dahiliye Nezareti Sicill-i Ahval Defteri:	DH. SAİD.
Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi:	DH. ŞFR.
Dâhiliye Nezareti:	DH.
Dahiliye Siyasî Evrakı:	DH. SYS.
Dahiliye Nazareti İdare:	DH. İD.
Dahiliye Nezareti Asayiş Şubesi:	DH. EUM. AYŞ.
Dâhiliye Nezâreti Emniyet i Umûmiyye Müdüriyeti Umûm:	DH. EUM. EMN.
Dâhiliye Nezâreti Mektubî Kalemi:	DH. MKT.
Dahiliye, Muhaberat-ı Umumiye İdaresi:	DH. MUI.
Devlet İstatistik Enstitüsü:	DE.
Dosy:	D.
Dosya Usulü İrade Tasnif:	DUİT.
Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti:	EUM
Ermeniler Kataloğu:	EK.
Erzurum Ahkâm Deferi:	EAD.
Evrak No:	Ev. no.
Evrak:	e.
Fihrist:	F.
Genelkurmay Askeri Tarih Ve Stratejik Etüt Başkanlığı:	ATASE
Gömlek:	G.
Hâriciye Arşivi:	HA.
Hariciye Nezareti Siyasi Kısım Evrakı:	HR. SYS.
Hariciye Nezareti Tercüme Odası:	HR. TO.
Hariciye Nezareti:	HN.
Hariciye Siyasi:	HR. SYS.
Hâriciye Siyasî Harb-i Umûmî:	HSHU.
Hariciye Umumi	:HU.
Harp Tarihi Vesikaları Dergisi:	HTVD.
Hatt-ı Humayun:	HH:
Hatt-ı Humayun:	HH.
Hukuk Müşavirliği İstişare Odası:	HR. HMŞ. İSO.
Hukuk Müşavirliği Kalemi:	DH. HMŞ.
Hukuk Müşavirliği Odası:	HM. İO
İdâre:	İ.
İdâre-i Umumiye:	DH. İUM.
İdarî Kısım:	DH. İD.
İrâde Dahiliye:	İ. DH.
İrâde Hususi:	İ. Hus.
İrade Maarif:	İ. MF.
İradeler Adliye ve Mezahib:	İ. AZN.
Kalem-i Mahsûs Müdüriyeti:	DH. KMS.
Karton:	kr.
Katalog:	KTLG.
Kısım No:	K. Nu.

Kısım	:K.
Klasör:	KLS
Kodu	:Kd.
Karton:	Krt.
Kutu:	KT.
Mebânî-i Emîriye ve Hapishâneler Müdüriyet-i:	DH. MB. HPS.
Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi:	MMZC
Meclis-i Vükela Mazbataları:	MVM.
Mektubî Kalemî Mühimme Kalemî:	A. MKT. MHM.
Muhaberât-ı Umumiye İdaresi:	DH. MUI.
Mühimme Defteri:	MD.
Mütareke:	MÜ
Müteferrik Tercüme:	MT.
Numara:	Nr.
Orijinal:	Orj.
Osmanlı Belgelerinde Ermeniler Kataloğu:	OBEK.
Osmanlı Belgelerinde Ermeniler:	OBE.
Paris Türk Büyükelçiliği Arşivi:	PTBA.
Perakende Evrakı Yâveran ve Maiyet-i.	
Seniyye Erkân-ı Harbiye Dairesi:	Y. PRK. ASK.
Rusya Askeri Tarih Devlet Arşivi	:RGVIA
Sadâret Mektubî Kalemî Meclis-i Vâlâ:	A. MKT. MVL.
Sadâret Mektubî Kalemî Umum Vilayet	
Yazışmalarına Ait Belgeler:	A. MKT. UM.
Sadâret Mühime Kalemî Evrak:	A. MKT. MHM.
Siyasî I:	S. I.
Siyasî II:	S. II.
Siyasî III:	S. III.
Siyasi Kalemî:	SYS.
Siyasî Kısım:	DH. SYS.
Şifre Kalemî:	DH. ŞFR.
Şifre:	ŞFR
Şube:	Şb.
Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü, Kuyud-u	
Kadime:	TKGM. KK.
Tapu Tahrir Defterleri:	TTD.
Tasnif Kodu:	TKd.
Tercüme:	T.
Tercüme Hukuk:	TH.
Tercüme Siyasî:	S.
Yaveran ve Maiyyet-i Seniyye Erkan-Harbiye	
Dairesi:	Y. PRK. MYD.
Yıldız Esas Evrakı:	YEE.
Yıldız Esas ve Sadrazam Kâmil Paşa Belgeleri:	Y. EE.
Yıldız Müfettişlikler ve Komiserlikler Tahrirâtı:	Y. PRK. MK.
Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrak:	Y. MTV.
Yıldız Perakende Evrak Arzuhal ve Journaller:	Y. PRK. AZJ.
Yıldız Perakende Evrak Askeri Maruzat:	. PRK. ASK.
Yıldız Perakende Evrak Mabeyn Başkitabeti:	Y. PRK. B K.
Yıldız Perakende Evrakı Posta ve Telgraf Nezareti	
Maruzatı:	Y. PRK. PT.
Yıldız Perakende Evrakı Tahrirat-ı Ecnebiye	

ve Mabeyn Mütercimliği:	Y. PRK. TKM.
Yıldız Perakende Evrakı Umum Vilayet:	Y. PRK. UM.
Yıldız Perakende Evrakı, Sadaret:	Y. PRK. A.
Yıldız Perakende Mütenevvia Maruzat Belgeleri:	Y. MTV.
Yıldız Perakende Umum Vilayetler:	Y. PRK. UM.
Yıldız Perakende Askeri Maruzat Evrakı:	Y. PRK. ASK.
Yıldız Perakende Evrakı Adliye ve Mezâhib Nezâreti Maruzatı:	Y. PRK. AZN.
Yıldız Perakende Evrakı Mabeyn Başkitabeti:	Y. PRK. BŞK.
Yıldız Sadaret Belgeleri:	Y. PRK. A.
Yıldız Sadret Resmî:	YSR
Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Dahiliye Nezaretî Maruzatı:	Y. PRK. DH.
Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Elçilik ve Şehbenderlikler Tahriratı:	Y. PRK. EŞA.
Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Hariciye Nezaretî Maruzatı:	Y. PRK. HR.
Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Maliye Nezaretî Maruzatı:	YPRK. ML.
Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Müfettişlik ve Komiserlikler Tahriratı:	Y. PRK. MK.
Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği:	Y. PRK. TKM.
Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Umum Vilayetler Tahriratı:	Y. PRK. UM.
Yıldız Perakende Evrakı Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği:	Y. PRK. TKM.
Yıldız Perakende Yaveran ve Maiyet-i Seniyye Erkan-ı Harbiye Dairesi:	Y. PRK. MYD.
Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrak:	Y. MTV.
Yıldız Perakende Evrak Arzuhal ve Jurnaller:	Y. PRK. AZJ.
Zabtiye Nezaretî Tezkeresi:	ZNT.
Zarf	:Z.

ARŞİV BELGELERİ

HARİCİYE NEZARETİ (HNA) BELGELERİ:

HA. İ/147, 148, Le Moniteur Universel du 2 Janvier 1864.

Hariciye Müteferrikası

Hariciye Umumi, 10490, Hususi 102, Kr. 124.

Hattı Hümayun, HH. Nr, 910; 110.

Hazîne-i E. Genel Sıra:No:330, 355, 401, 555, 588, 807, 815, 1009, 1020,
HH, 13182-A, B, C.

HH. Nr. 6677-A.

HNA, End. MS, Kr.:85, Ev. no. 182; HNA, End. MT, Kr.:405, İçno:2098;

HNA, End. MT, Kr.:575, İç no:99; HNA, End. MT, Kr.:597; HNA, End. MT, Kr.:737;
HNA, End. MT, Kr.:762, Ev. no:831; HNA, End. S-2, Kr.:328/2, İçno:5803/103; HNA, End. S-III,
Kr, 284, D. 7, Ev. no. 17857/546; HNA, End. S-III, Kr, 284, D. 7, Ev. no. 368; HNA, End. S-III,
Kr, 284, D. 7, İç no. 125; HNA, End. S-III, Kr, 300, D. 32, Ev. no. 19669/358; HNA, End. S-III,
Kr, 300, D. 32, Ev. no. 5505/133; HNA, End. S-III, Kr.:284, D. 5; HNA, End. S-III, Kr.:284, D. 7,
İçno:76; HNA, End. S-III, Kr.:305, D. No:51; HNA, End. S-III, Kr.:314; HNA, End. S-III, Kr.:5-

288, D. 11, İç no:28; HNA, End. TS, Kr.:13, D. 7, İç no:53; HNA, End. TS, Kr.:73/1, Ev, 308; HNA, End. TS, Kr.:85, Ev. No:207; HNA, End. TS-2, Kr, 73

HR, HU, KR. 122. 4. 6.

HR. H, 911/2, 03. 02. 1898; HR. H, 911/2, 18 Temmuz 1899; HR. H, 911/2, 19 Kasım 1902; HR. H, 911/2, 25 Ocak 1898, Avusturya Sefareti Takriri

HR. H, 911/2, 4 Kasım 1897; HR. HMS. İŞO, 108/2, Lef. 2, 6/1, 6/2, 11/2, 13, 32, 36, 36/1, 62, 63.

HR. MÜ. 43/17, 34.

HR. SYS 2555-2/55; HR. SYS 2555-2/56; HR. SYS 2555-2/69-70; HR. SYS 2555-3/5; HR. SYS 2555-3/64; HR. SYS 2602-1/23-24; HR. SYS, 1261-5/26-28; 2822/5; 2816-1/13; HR. SYS, 1342/3; HR. SYS, 2363/1; HR. SYS, 2363/5- 11-12, 29, 31; HR. SYS, 2733/1; 2734/1; HR. SYS, 2735/1; HR. SYS, 2736/1; HR. SYS, 2746/1; HR. SYS, 2748/2; HR. SYS, 2749/1; HR. SYS, 2750/1; HR. SYS, 2751/19, 20; HR. SYS, 2752/1; HR. SYS, 2753/1; HR. SYS, 2768/3; HR. SYS, 2769/1; HR. SYS, 2770/1; HR. SYS, 2776/1; HR. SYS, 2770/2; HR. SYS, 2803/1; HR. SYS, 2804/3; HR. SYS, 2805/1; HR. SYS, 2820/6, 07. 04. 1898, Adliye Nezareti Tezkeresi; HR. SYS, 2820/6, 08. 10. 1897, Adana Vilayeti Tahriratı; HR. SYS, 2820/6, 17. 11. 1897; HR. SYS, 2820/6, 2 Temmuz 1897; HR. SYS, 2820/6, 22. 01. 1898; HR. SYS, 2820/6, 29. 10. 1897, Adana Vilayetine Şifre Telgraf; HR. SYS, 2820/6, 4 Haziran 1897; HR. SYS, 2823/22; 2821/53; HR. SYS, 2823/60; HR. SYS, 2825/1; HR. SYS, 2871/1-125; HR. SYS, 2871/1-27; HR. SYS, 2871/1-28; HR. SYS, 2871/1-4; HR. SYS, 2871/1-7; HR. SYS, 2872/2- 135143; HR. SYS, 2872/2- 167-175; HR. SYS, 2872/2- 1933; HR. SYS, 2872/2- 7591, 103106, 111113, 163166; HR. SYS, 2872/2-117-123; HR. SYS, 2872/4-110-113; HR. SYS, 2876/2; HR. SYS, 2879/6; HR. SYS, 30/26, 03. 04. 1895; 54/4, 13. 08. 1896; 55/1, 10. 10. 1896; 61/3; HR. SYS, 36/24, 30 12 1895; HR. SYS, 820/6, 23 Mayıs 1897; HR. SYS. 2542-3/24-25; HR. SYS. 2542-3/4-5, 2542-5/38-40, 2542-3/8-10; HR. SYS. 2542-5/38-40; HR. SYS. 2542-9/26-28; HR. SYS. 2543-4/11-12; HR. SYS. 2543-6/17; HR. SYS. 2543-7/33, 34; HR. SYS. 2543-7/43; HR. SYS. 2554-4/62; HR. SYS. 2555-2/18; HR. SYS. 2555-2/26; HR. SYS. 2555-2/33-36; HR. SYS. 2555-3/55-56; HR. SYS. 2555-4/79-82; HR. SYS. 2555-3/57; HR. SYS. 2555-2/39-45; 2555-2/71; HR. SYS. 2555-2/77; HR. SYS. 2555-3/89; HR. SYS. 2555-4/12, 15; HR. SYS. 2555-4/12, 15; HR. SYS. 2555-4/26; HR. SYS. 2555-4/116; HR. SYS. 2555-4/121; HR. SYS. 2555-4/133-135; HR. SYS. 2555-4/147; HR. SYS. 2555-4/149-150; HR. SYS. 2555-4/96-97; HR. SYS. 2556-1/171, 05. 06. 1920; HR. SYS. 2556-3/73-74; HR. SYS. 2557-3/17-18; HR. SYS. 2569-2/56-58, 2556-3/78; HR. SYS. 2635-3/31, 29. 02. 1920; HR. SYS. 2812/4; HR. SYS. 2871/2 B. NO:70; HR. SYS. 2872/2, 9-11, 17; HR. SYS. 2872/2, Belge no:117-123; HR. SYS. 2872/2, Belge no:34-55; HR. SYS. 2872/2, Belge no:92-98; HR. SYS. 2872/3-53; HR. SYS. 2872/4 B. NO:3, 4; HR. SYS. 2872/4, Belge no:100-113; HR. SYS. 2876/2 B. NO:3; HR. SYS. 2876/2 B. NO:5, 6...11; HR. SYS. 2876/3-1; HR. SYS. 2878/1, B. No:2; HR. SYS. 2878/27-, 04. 06. 1920; HR. SYS. 2878/9; HR. SYS. 2879/19 B. NO:2; HR. SYS. 2882/31 B. NO:1; HR. SYS. 2882/7 B. NO:1; HR. SYS. 59; HR. SYS. 73/23, 1895 1 28; HR. SYS. 73/43, 1895 12 4; HR. SYS. 73/49, 1895 12 29; HR. SYS. 73/57, 1896 1 29; HR. SYS. 73/65, 1896 2 26; HR. SYS. 73/77, 1896 3 25; HR. SYS. 73/79, 1896 3 28; HR. SYS. 74/22, 1896 8 11; HR. SYS. 74/26, 1896 8 22; HR. SYS. 74/40, 16 Kasım 1896; HR. SYS. 74/41, 20 Kasım 1896; HR. SYS. 74/46, 3 Aralık 1896; HR. SYS. 74/47, 4 Aralık 1896; HR. SYS. 83/45, 30 Eylül 1902; HR. SYS. 84/83-1a; HR. SYS. 84/83-3; HR. SYS. 84/83-4; HR. SYS. D. No:2877/71; HR-SYS, 2884/27.

HR. SYS. HU, D. No:110/12-1; HR. SYS. HU. 136, 07. 06. 1919; HR. SYS. HU. 136, 08. 07. 1919; HR. SYS. HU. 136, 10. 07. 1919; HR. SYS. HU. 136, 14. 07. 1919; HR. SYS. HU. 136, 18. 07. 1919; HR. SYS. HU. 136, 19. 07. 1919; HR. SYS. HU. 136, 21. 06. 1919; HR. SYS. HU. 136, 21. 07. 1919; HR. SYS. HU. 136, 25. 07. 1919; HR. SYS. HU. 136, 26. 07. 1919; HR. SYS. HU. 137, 09. 07. 1919; HR. SYS. MÜ, 1/13059-26; HR. SYS. MÜ. 160-51, 01. 06. 1919; HR. SYS. MÜ. 57/4, 07. 07. 1919; HR. SYS. MÜ. 57/4, 19. 07. 1919; HR. SYS. MÜ. 57/4, 21. 06. 1919.

HR. TO., HR. TO, 146/66, 10. 05. 1860.

HSHU, D. No:110/12-1, 2

SADARET BELGELERİ:

3. Kolordu Kumandanlığının Sivas Vilayetine yazdığı 18 Şubat 1920 tarih ve 744 sayılı yazı, TİTEA, KT. no 18, B. no 19.

A. DVN. MHM, MD, 9/A/53.

A. MKT, MHM, 535/40; A. MKT. MHM, 538/127, 1314 B 3/8 Aralık 1896; A. MKT, MHM, 535/40; A. MKT. MHM, 637/23; 655/16, Ca. 1313; 655/16, 16 Ca. 1313; 657/45, 12 C. 1313; 658/14, 19 Ş. 1313; 667/11, 1 M. 1313; 694/1, 5 Z. 1312; 694/6, 9 L. 1313; 695/13, 15 L. 1311; 702/19, 23 N. 1313; 733/1, 20 Ş. 1310; 733/8, 22 Ş. 1310; 733/28, 13 N. 1310; 749/5, 16 Za. 1310; A. MKT. MHM, 644/11; A. MKT. MHM, 653/3, 20. 12. 1898, HA. Tezkeresi; A. MKT. MHM, 653/4, 01. 06. 1898, ZNT; A. MKT. MHM, 653/4, 02. 01. 1898, Sadaret Tezkeresi; A. MKT. MHM, 653/4, 03. 01. 1898, Avusturya Sefareti Muhtırası; A. MKT. MHM, 653/4, 03. 02. 1898, Sadaret Tezkeresi; A. MKT. MHM, 653/4, 04. 11. 1897, Avusturya Sefareti Takriri.

A. MKT. MHM, 653/4, 08. 01. 1898, Sadaret Tezkeresi; A. MKT. MHM, 653/4, 11. 12. 1897; A. MKT. MHM, 653/4, 15. 12. 1897, DNT; A. MKT. MHM, 653/4, 16. 01. 1898, Sadaret Tezkeresi; A. MKT. MHM, 653/4, 16. 10. 1897, DNT; A. MKT. MHM, 653/4, 17. 01. 1898, Adliye ve Mezâhib Nezareti Tezkeresi; A. MKT. MHM, 653/4, 21. 10. 1897, Adana Vilayeti şifre Telgrafı; A. MKT. MHM, 653/4, 23. 10. 1897, HA. Tezkeresi; A. MKT. MHM, 653/4, 27. 10. 1897, Adana Vilayeti şifre Telgrafı; A. MKT. MHM, 653/4, 28. 04. 1898, Sadaret Tezkeresi; A. MKT. MHM, 653/4, 29. 10. 1897, 04. 11. 1897, HA. Tezkereleri; A. MKT. MHM, 653/4, 30. 10. 1897, Adana Vilayeti Şifre Telgrafı; A. MKT. MHM, 653/4, 31. 01. 1898, Sadaret Tezkeresi; A. MKT. MHM, D. no:536, G. no:18; A. MKT. MHM, Mektubî Kalemi Mühimme Kalemi, 701/27; A. MKT. MHM, nr. 616/11; nr. 619/17; nr. 657/23; nr. 657/34; nr. 657/45, nr. 662/5; A. MKT. MHM, 663/2; A. MKT. MHM, 687/3; A. MKT. MVL, Sadâret Mektubî Kalemi Meclis-i Vâlâ, 113/42., 22 C. 1276; A. MKT. UM, nr. 554/74.

Arşiv Belgelerine Göre Kafkaslarda ve Anadolu'da Ermeni Mezalimi, c. I, II, III, IV, Ankara, 1995-1998, BDAGM. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları.

Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914-1918, 2005, C. I-II, Genelkurmay ATASE ve Genelkurmay Denetleme Başkanlığı Yayınları, Ankara, C. I:717, s. C. II:653 s.

Askeri Tarih Belgeler Dergisi, Ermeni Belge. Özel Sayı:2-3, 81, 83, Genelkurmay ATASE.

Askeri Tarih Semineri Bildirileri I, -25 Ekim 1995-İstanbul, Ankara, 1996, s. 144 vd.

ATASE, Arşiv Nu:1-1, KLS, 44, D. 207, F, 2-1, 2-2., 1/139; ATASE, Arşiv Nu:1-131, KLS, 2287, D. 13, F, 3., 3/103; ATASE, Arşiv Nu:1-131, KLS, 2287, D. 32-12, F, 6-2, 6-3., 1/59; ATASE, Arşiv Nu:1-131, KLS, 2703, D. 308, F, 23-1., 2/5; ATASE, Arşiv Nu:1-2, KLS, 2818, D. 59, F, 1-32, 1-33., 4/17; ATASE, Arşiv Nu:1-2, KLS, 361, D. 1030, 1445, F, 1., 1/147; ATASE, Arşiv Nu:1-2, KLS, 361, D. 1445, F, 1-3., 2/129; ATASE, Arşiv Nu:1-2, KLS, 361, D. 1445, F, 15-22, 15-23., 1/1845; ATASE, Arşiv Nu:1-2, KLS, 361, D. 1445, F, 3., 4/31; ATASE, Arşiv Nu:1-2, KLS, 361, D. 1445, F, 3-1., 4/35; ATASE, Arşiv Nu:1-2, KLS, 361, D. 1445, F, 3-3., 2/151; ATASE, Arşiv Nu:1-2, KLS, 483, D. 1893, F, 1., 2/121; ATASE, Arşiv Nu:1-2, KLS, 521, D. 2029, F, 2., 2/33; ATASE, Arşiv Nu:1-2, KLS, 528, D. 2061, F, 21, 21-18., 2/61; ATASE, Arşiv Nu:4-3641, KLS, 2820, D. 69, F, 3-45, 3-46., 2/109; ATASE, Arşiv Nu:4-3671, KLS, 2811, D. 26, F, 23-1., 2/1; ATASE, Arşiv Nu:4-3671, KLS, 2818, D. 59, F, 2-23, 2-24, 1/31; ATASE, Arşiv Nu:4-3671, KLS, 2818, D. 59, F, 2-54., 1/47; ATASE, Arşiv Nu:4-3671, KLS, 2820, D. 69, F, 1-15., 2/25; ATASE, Arşiv Nu:4-3671, KLS, 2820, D. 69, F, 3-26., 2/97; ATASE, Arşiv Nu:4-3671, KLS, 2820, D. 69, F, 3-52., 2/113; ATASE, Arşiv Nu:4-3671, KLS, 2820, D. A-69, F, 3-6., 1/125; ATASE, Arşiv Nu:4-3671, KLS, 2835, D. 127, F, 1-11., 2/139; ATASE, Arşiv Nu:4-3671, KLS, 2947, D. 628, F, 3-4., 1/121

ATASE, Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi, C. II. Küba'da Ermeni Zulmü 125

ATASE, I. Dünya Savaşı Sırasında Ermenilerin Türklere Yaptığı Katliam, Fotoğraflar, Ankara, 2000.

ATASE, İstiklal Harbi, İSH Kataloğu.

ATASE, KLS, 1, D. 126, F, 95, ATASE, KLS, 152, D. 376-681, F, 9, ATASE, KLS, 152, D. 376-681, F, 9-1, ATASE, KLS, 152, D. 380-682, F, 1-2, ATASE, KLS, 152, D. 380-682, F, 19-2, 19-3, ATASE, KLS, 189, D. 33-102, F, 35, ATASE, KLS, 23, D. 151, F, 4, 8, ATASE, KLS, 2490, D., 1, 2, F, 49, ATASE, KLS, 251, D. 7, F, 7-41, 7-42, ATASE, KLS, 2811, D. 26, F, 24-1, ATASE, KLS, 2811, D. 26, F, 15-1, ATASE, KLS, 2905, D. 433, F, 5-24, ATASE, KLS, 2921, D. 159-510, F, 1-17, ATASE, KLS, 2921, D. 511, F, 1-17, ATASE, KLS, 2921, D. 511, F, 1-18,

ATASE, KLS, 2921, D. 511, F, 1-24, ATASE, KLS, 2921, D. 511, F, 1-37, ATASE, KLS, 2921, D. 511, F, 1-55, ATASE, KLS, 2922, D. 515, F, 3-1, ATASE, KLS, 307, D. 25-34, F, 15, ATASE, KLS, 318, D. 1287, F, 1-31, ATASE, KLS, 340, D. 406-1366, F, 1-29, ATASE, KLS, 3916, D. 11, F, 3-135, ATASE, KLS, 3916, D. 11, F, 3-2, ATASE, KLS, 3916, D. 11, F, 3-3, ATASE, KLS, 3916, D. 11, F, 3-39, ATASE, KLS, 3916, D. 11, F, 3-41, ATASE, KLS, 3916, D. 11, F, 3-42, 3-43, ATASE, KLS, 3916, D. 11, F, 3-49, ATASE, KLS, 3916, D. 11, F, 3-80, ATASE, KLS, 3941, D. 13, F, 1-9, 1-23, ATASE, KLS, 4838, D. 287, F, 51-2, ATASE, KLS, 524, D. 706-2044, F, 13-2, ATASE, KLS, 525, D. 1024, F, 23, ATASE, KLS, 529, D, 357-2067, F, 1, ATASE, KLS, 532, D. 2080, F, 7, 7-1, ATASE, KLS, 593, D. 5-139, F, 3, ATASE, KLS, 593, D. 5-139, F, 40, ATASE, KLS, 593, D. 5-139, F, 40-2, 12/13 Haziran 1920 Tarihli Telgraf Metni., ATASE, KLS, 593, D. 5-139, F, 56, ATASE, KLS, 594, D. 9. 140, F, 42, 24; ATASE, KLS, 594, D. 9. 140, F, 65, ATASE, KLS, 595, D., 1, 2, F, 40-2, ATASE, KLS, 597, D., 1, 2, F, 53, ATASE, KLS, 725, D., 1, 2, F, 28-3, ATASE, KLS, 725, D., 1, 2, F, 30, ATASE, KLS, 725, D., 1, 2, F, 31, ATASE, KLS, 726, D., 1, 2, F, 149, ATASE, KLS, 726, D., 1, 2, F, 2, ATASE, KLS, 726, D. 6, F, 83, ATASE, KLS, 726, D. 6, F, 84, ATASE, KLS, 872, D. II, F, 13, ATASE, KLS, 872, D. II, F, 14, ATASE, KLS, 872, D. II-3, F, 12, ATASE, KLS, 93, D. 169-337, F, 23, ATASE, KLS, 93, D. 169-337, F, 25-1, ATASE, KLS, 946 D. 4. 5, F, 80, 88, ATASE, KLS, 946, D. 4-4, F, 65, 9, 169, ATASE, KTLG, 10a, KT. 570, G. 50, Sıra:4345, B. 50-2, ATASE, KTLG, 10a, KT. 578, G. 105, Sıra:1019, B. 105-1, ATASE, KTLG, 10a, KT. 613, G. 45, Sıra:1062, B. 45-2, ATASE, KTLG, 10a, KT. 613, G. 96, Sıra:1886, B. 96-1. 128, ATASE, KTLG, 10a, KT. 614, G. 4, Sıra:2178, B. 4-1, ATASE, KTLG, 10a, KT. 615, G. 25, Sıra:4560, B. 25-1, 25-2, ATASE, KTLG, 10a, KT. 615, G. 42, Sıra:5423, B. 42-1, 42-2, ATASE, KTLG, 10a, KT. 615, G. 55, Sıra:5874, B. 55-1, 55-5, ATASE, KTLG, 132, D. 611, F. 5. 6-2, 27, 47, ATASE, KTLG, 136, D. 626, F. 41-10, 42, ATASE, KTLG, 13a, KT. 911, G. 17, Sıra:3913, B. 17-1, 17-2, 17-3, 17-4, ATASE, KTLG, 16b, KT. 1167, G. 127, Sıra:9041, B. 127-1, ATASE, KTLG, 1848 D. 99, Fon:001-68, ATASE, KTLG, 2, KT. 33, G. 10, Sıra:2020, B. 10-1, ATASE, KTLG, 2, KT. 33, G. 46, Sıra:2774, B. 46-1, ATASE, KTLG, 2, KT. 50, G. 111, Sıra:134, B. 11-2, ATASE, KTLG, 2673, D. 177, F. 15, ATASE, KTLG, 2922, D. 512, F, 017, ATASE, KTLG, 2922-D. 512-F. 017-04, ATASE, KTLG, 3632, D. 136 F. 003, ATASE, KTLG, 3632, D. 136 F. 003-01, ATASE, KTLG, 3632-D. 136-F. 004, ATASE, KTLG, 3632-D. 136-F. 006, ATASE, KTLG, 3632-D. 136-F. 006a, ATASE, KTLG, 3632-D. 136-F. 009, ATASE, KTLG, 3632-D. 136-F. 012, ATASE, KTLG, 3632-D. 136-F. 013, ATASE, KTLG, 3632-D. 136-F. 013a, ATASE, KTLG, 3632-D. 136-F. 021, ATASE, KTLG, 3632-D. 136-F. 021-02, ATASE, KTLG, 3632-D. 136-F. 028-04, ATASE, KTLG, 3632-D. 136-F. 029-04, ATASE, KTLG, 3632-D. 136-F. 042, ATASE, KTLG, 3663, D. 129-276 F. 003-01, ATASE, KTLG, 378, D. 1505, F, 30, ATASE, KTLG, 400, D. 1575, F, 003-10, ATASE, KTLG, 4334, D. 573a, F, 237-024, ATASE, KTLG, 7c, KT. 349, G. 25, Sıra:13728, B. 25-1, 25-2, 25-3, ATASE, KTLG, 8c, KT. 393, G. 197, Sıra:11949, B. 197-1, 197-2, ATASE, KTLG. 10a, KT. 570, G. 50, Sıra:4345, B. 50-1, 50-1a, ATASE, No. 1-B5, KLS, 1879, D. B1, 89, ATASE, Yıl:32, S:83, Mart 1983, ATASE Arşivi, Numara 1/1, KLS, 13, D. 63, F, 16.

ATBD, Sayı:76, B. No:1645, ATBD, Sayı:81, Aralık 1982, B. No:1871, ATBD, Sayı:81, Aralık 1982, B. No:1850, ATBD, Sayı:81, Aralık 1982, B. No:1851, ATBD, Sayı:81, Aralık 1982, B. No:1857, ATBD, Sayı:81, Aralık 1982, B. No:1880, ATBD, Sayı:83, B. No:1941, ATBD, Sayı:86, Nisan 1987, B. No:2061, ATBD. Sayı:81, Aralık 1982, s. 141-43. B. No:1830.

Atı, 22 Teşrin-i evvel 1334/22 Ekim 1918, No:285.

Azaların Divan-ı Aliye Sevkleri Hakkında Beşinci Şubece İcra Kılınan Tahkikat, Azerbaycan Belgelerinde Ermeni Sorunu, 1918-1920, BDAGM. CADB'ği Yay, No:28, Ankara, 2001, Azerbaycan Belgelerinde Ermeni Sorunu, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2001, BDAGM, Azerbaycan Belgelerinde Ermeni Sorunu, 1918-1920, Ankara, 2001.

Azınlık ve Yabancı Okullar Müfettişliği Yardımcısı ve Başkâtibi Mehmet Şükrü Bey'den Padişah Yüksek Makamına sunulan "Ermenilerin Türkiye Aleyhine Yaptıkları Propagandalar ve Ermenilerin Tezlerinin Çürütülmesi Hakkında Verdiği Rapor", Osmanlı Arşivi Yıldız Tasnifi Ermeni Meselesi, İstanbul, 1989, C. 3, Kr. No:56, K. No:19, Z. No:143, E. No:123.

B. T. T D. 1968, №8. -S. 32-33.

Bab-ı Ali DH. İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti, Talimatname, 30 Mayıs 1915, B. No:1916, ATBD, Mart 1983, Sa:83, s. 131-133.

Balıkesir Şer'iyeye Sicilleri No, 693, 694, 695, 696, 697, 698, 699, 703.

Başbakanlık Arşivi Osmanlı Belgeleri, EK, C. 10, s. 193.

Başkomutanlık Vekâletinden İçişleri Bakanlığına, 2 Mayıs 1915, B. No:1830, ATBD, Aralık 1982, Sa:81.

BCA, 930 01. 5. 104. 1; BCA, D, 4923, Fon:Kd.:30. 10. 0. 0, Yer No:258. 735. 1; BCA, D. 1061-13, Fon:Kd.:930. 1. 0. 0, Yer No:5. 80. 1; BCA, D. 1141, Fon:Kd.:30. 10. 0. 0, Yer No:131. 936. 1; BCA, D. 28-182, Fon:Kd.:930. 1, Yer No:3. 40. 1; BCA, D. 4314, Fon:Kd.:30. 10. 0. 0, Yer no:247. 671. 4; BCA, D. 435A1, Fon:Kd.:30. 10. 0. 0, Yer No:258. 735. 1; BCA, Sayı:2710, D, 86-20, Fon:Kd.:30. 18. 1. 1, Yer No:7. 30. 11; BCA, Sayı:273, D. 431-4, Fon:Kd.:30. 18. 1. 1, Yer No:1. 15. 9; BCA, Sayı:713, D. 49-2, Fon:Kd.:30. 18. 1. 1, Yer No:2. 17. 39; BCA, Sayı:731, Fon:Kd.:30. 18. 1. 1, Yer no:2. 38. 18.

BD, Cm, 26639.

BDAGM, Ermeni Komiteleri, 1891-1895, Ankara, 2001.

BDAGM, Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri, I, 1914-1919, II, 1919-1921, Ankara, 2001; BDAGM, Osmanlı Belgelerinde Ermeniler 1915-1920, Ankara, 1994, s. 68-69, B. No:71; BEO, 1533, 134493, 11276, 10507.

BEO, Sadaret E. I, A. VRK. 817/40, La Sivil Gazetesi'nin 18 Kanun-ı Sani 1918 tarihli nüshasından; BEO, Umum No:338597; BEO, Umum No:340382; BOA. 628, 633, 637, 681, 727, 895, 898, 901, 913 numaralı 9 adet Revan Tapu Tahrir Defteri.

BOAD, İH. 1276; CM., CM. 6277, 1760, 4946, 2188; Cevdet Hariciye, CH. 3358, 3813, 374.

BOAD. CM. 1296; BOAD. SA. 4/270.

Bomba Hâdisesi Fezlekesi, İstanbul, 1321.

Buyruldu Defteri, c. 1, Devre:3, İçtima Senesi:5, TBMM, 1993; Buyruldu Defteri, Nu. 5 s. 44-57.

Cemiyet-i Akvâm ve Türkiye'de Ermeni ve Rumlar, DH. Muhacirîn Müdüriyet-i Umumiyesi neş. Nu, 6, İstanbul, 1337.

CM. 4002, 2359, İH. 39, 5852, CM. 4002, 2359; İH. 39, 5852, CM. 4002, 2359; İH. 39, 7448, 8176.

Cumhurbaşkanlığı Arşivi, dol. 6, KT. 65-1, D. 65-1, D. 65-1, F. 2/102, 2:75, Taşnak Teşkilatı,

Cumhuriyet Özel Sayısı-II, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, C. 11, Sayı32.

D. CRD, nr. 1693

DAGMOAD Başkanlığı, Yayın No:15, Ankara 1994.

Dahiliye Nezareti, Sicil-i Nüfus İdare-i Umumiyesi, Memalik-i Osmaniye'nin 1330, 1914, Senesi Nüfus İstatistiği. Dersaadet, Hilal Matbaası, 1336.

DAHİLİYE NEZÂRETİ

Dahiliye 5. Şube Belgeleri:nr. 2/59.

DH, ŞFR, nr. 60/48

DH. EUM, 5/279; DH. EUM. 2. Şb. 74/37-1; DH. EUM. 5. Şb. 30/1, 1 M. 1335.

DH. EUM. AYŞ. 56/49 B. No:3, 4, 5...9

DH. EUM. EMN. 28/2 B. No:1, 2; DH. EUM. KLU 10/24, 1333. 2a. 21; Y, EE 37/37; DH. EUM. MTK, nr. 80/29; DH. EUM. SM, nr. 37/59; DH. HMS, 6-2/12-30; DH. İD, DH. İD. 30-1/62; DH. İUM. 77-2/18-36; DH. KMS 49-1/85; DH. KMS, nr. 28/26; DH. KMS, nr. 49-2/50; 53-1/56; 53-2/30, 104; 53-3/15, 64.

DH. MB. HPS, nr. 154/27.

DH. MKT, 2841/86, 1327 Ca 24; DH. MKT, 2875/38, 1327 C 25; DH. MKT. 1509/67.

DH. MUİ, 1-10/9, 1328 Ca 5; DH. MUİ, 2-6/6, 1328 R 15; DH. MUİ, 31-1/49, 1327 L 24; DH. MUİ, 6-2/22, 1328 B 27/3 Ağustos 1910; DH. MUİ, 83/33, 1328 Ra 30/11 Nisan 1910.

DH. SAİD. 0036/237.

DH. SYS, 23/16, DH. SYS, 712/4; DH. SYS, D. No:82, Sıra:No:2 Tarih:1330. 3. 15; DH. SYS, nr. 67/1-6.

DH. ŞFR, 50/210; DH. ŞFR, 54/9, 54/10, 54/270-1, 54/411, 54-A/167, 55/292, 55-A/14, 56/186, 56/236, 57/105, 57/155, 57/157-158, 57/313, 58/124, 58/141, 59/19, 60/10, 60/35, 62/276, 63/136, 63/145 a, 145 b, 63/307, 64/293, 66/192, 67/28, 67/130, 69/71, 72/66, 72/224, 74/275, 74/281, 76/147, 80/86, 82/72, 82/98; DH. ŞFR, 55/59; DH. ŞFR, 59/222; DH. ŞFR, 63/137; DH. ŞFR, 63/37; DH. ŞFR, 77/47; H. ŞFR, 87/246; DH. ŞFR, 87/258; DH. ŞFR, 92/196, 93/171, 94/56, 94/182, 96/15; DH. ŞFR, 92/74; DH. ŞFR, D. 100, Belge:5; DH. ŞFR, D. 100, Belge:50; DH. ŞFR, D. 100, Belge:81; DH. ŞFR, D. 93, Belge:108; DH. ŞFR, D. 94, Belge:138; DH. ŞFR, D. 94, Belge:188; DH. ŞFR, D. 94, Belge:80; DH. ŞFR, D. 95, Belge:103; DH. ŞFR, D. 95, Belge:124; 95/123; 95/125; 95/136; DH. ŞFR, D. 95, Belge:130; DH. ŞFR, D. 95, Belge:137; DH. ŞFR, D. 95, Belge:178; DH. ŞFR, D. 95, Belge:87; DH. ŞFR, D. 95, Belge:90; 95/91; 95/92; DH. ŞFR, nr. 54/238; DH. ŞFR, nr. 62/209; DH. ŞFR, nr. 62/220; DH. ŞFR, nr. 63/137; DH. ŞFR, Umum 1053, 50/127; DH. ŞFR., DH. ŞFR, 92-187; DH. ŞFR. 100/77; DH. ŞFR. 102/302; DH. ŞFR. 102/334; DH. ŞFR. 54-A/10 B. No:1; DH. ŞFR. 55/196 B. No:1; DH. ŞFR. 58/124 B. No:1; DH. ŞFR. 85/256; DH. ŞFR. Nr. 53/295; DH. ŞFR. Nr. 53/303. OBE, s. 40; DH. ŞFR. nr. 54/162, 406; 57/105, 116, 135, 309; 95/106; DH. ŞFR. Nr. 54/55, Nr. 54-A/252, Nr. 55/292'den naklen OBE, s. 10. 23 Temmuz 1915. B. Nu:173/2. Protestanlar hakkındaki B. No. 172/11.

DH. UMVM, nr. 123/71.

DH. İ. UM, 20-18/12-15, lef. 3-4.

Dışişleri Bakanlığı Stratejik Araştırmalar Merkezi, Allegations Armeniennes et Faits Historiques, Dix Questions-Dix Reponses, Proces de l'Attentat d'Orly, Declaration des Ununiversitaires, Centre de Recherches Strategiques, Ankara, 1998.

Dışişleri Bakanlığı Stratejik Araştırmalar Merkezi, Armenian Atrocities, A Compilation of Views, Ministry of Foreign Affairs, Ankara, 1999.

DİE, 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Ankara, 1929, s. XV;DİE, 1935 Genel Nüfus Sayımı, İstanbul, 1937, C. 39, S. 75, s. 5;DİE, 1935 Genel Nüfus Sayımı, s. 37 ;DİE, 1940 Genel Nüfus Sayımı, s. 10 ;DİE, 1945 Genel Nüfus Sayımı, T. C. B. İstatistik Genel Müd, Ankara 1949, s. LVIII ;DİE, 1960 Genel Nüfus Sayımı Sonuçları, s. 503;DİE, Türkiye İstatistik Yıllığı 1996;DİE, Umumi Nüfus Sayımı, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, 22-Ekim-1950.

DUİT, nr. 67/1-1; 74-2, 81-2; 74-1/24, 76, 93.

Erkân-ı Harbiye Reisinin Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Sivas Heyet-i Merkeziyesi'ne yazdığı 3 Mayıs 1920 tarih ve 3264 sayılı yazı. TİTEA, KT. no 17, B. no 57.

Erkân-ı Harbiye Reisinin Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Sivas Heyet-i Merkeziyesi'ne yazdığı 24 Şubat 1920 tarih ve 1434 sayılı yazı. TİTEA, KT. no 18, B. no 12.

Erzurum Ahkâm Defteri, nr. 18

Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, BES, Ankara, 1992, s. 434-435.

Genelkurmay, ½, KLS 361, D. 1445, F. 15-22.

Gizli ve Bilinmeyen Belgelerle Ermeni Meselesi, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Mayıs, 1970.

HTVD, Gnkur. Basımevi, Ankara, Haziran 1956, Sayı:16

HTVD, Haziran 1955, sayı:12, B. no:308.

Hüseyin Nâzım Paşa, Ermeni Olayları Tarihi I-II, Hazırlayanlar: Necati Aktaş Mustafa Oğuz, Mustafa Küçük, T. C. Başbakanlık

Hüseyin Nazım Paşa, Ermeni Olayları Tarihi, I. yay. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 1994.

İ. ASK. 1314 S 28/29.

İ. AZN. 21/1314/R-14; İ. AZN. 36/1317/Ş-04; İ. AZN. 42/1319/M-19; İ. AZN. 44/1319/B-13; İ. AZN. 49/1320/Z-08

İ. DH. 1057/82951., 23 S 1305; İ. DH. 1127/88079; İ. DH. 1137/88788; İ. DH. 133/1313 L-48; 83576, 11 Ca. 1305.

İ. Hus. 8/1310 B-36, 11 B. 1310; 78, 18 R. 1315;

İ. MF. 18/1329/Z-3.

İD, 1317 nr. 36; 315 B. 38.

İH. 39; CM. 4002, 2359; İH. 556, 14412; CM. 2360; İH. 5852, 12192.

İrade-i Hususi 1317, No:706-75, Tarih 29 Ş. 1317; İrade-i Hususi 1318, No:819-36, Tarih:15. Z. A. 1318, Yıldız Sarayı Hümayunu Başkitabet Dairesi No:86/4, 21 Şubat 316

- Maarif-i Umumiye Nezareti İstatistiği, Matbaa-i Amire, 1318.
MD, No:85/82/7
Meclis-i Mebusan Encümen Mazbataları ve Levayih-i Kanuniye, 1332-1333,
Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Said Halim ve Talat Pahsalar Kabineleri
Meclis-i Vükelâ Mazbataları MV. 217/137
Mehmed Esad, Mir'at-ı Mühendishâne-i Berrî-i Hümayûn, İstanbul 1312, s. 120, 121'de
Mühimme Kalemi A Dersaadet Devre:3, İçtima Senesi:3, TBMM, 1992.
Mühimme Kalemi Muzır Gazete
Mühimme Kalemi Müteferrik
MV, 216/87; MV. 217/77; MVM., MV, 132/69, 1327 N 25.
OBE, c. 15, B. No:126; OBE, c. 16, B. No:69; OBE, c. 7, B. No. 41OBE, c. 7, B. No. 7;
OBE, İstanbul, 1988, c. 15, B. No:12; OBE, İstanbul, 1988, c. 15, B. No:7; OBE, İstanbul, 1988, c.
15, B. No:89; OBE, İstanbul, 1988, c. 6, B. No. 109; OBE, İstanbul, 1988, c. 6, B. no:85; OBE,
İstanbul, 1988, c. 6, B. No:95; OBE, İstanbul, 1988, c. 7, B. No. 102; OBE, İstanbul, 1988, c. 7, B.
No. 3; OBE, İstanbul, 1988, c. 7, B. No. 35; OBE, İstanbul, 1988, c. 7, B. No. 50; OBE, İstanbul,
1988, c. 7, B. No:4; OBE, İstanbul, 1988, c. 8, B. No:58; OBE, İstanbul, 1989, c. 16, B. No. 47;
OBE, İstanbul, 1989, c. 16, B. No:24; OBE, İstanbul, 1989, c. 16, B. No:80; OBE, İstanbul, 1989,
c. 17, B. No. 38; OBE, İstanbul, 1990, c. 23, B. No. 127; OBE, İstanbul, 1990, c. 23, B. No. 20;
OBE, İstanbul, 1990, c. 23, B. No. 24; OBE, İstanbul, 1990, c. 23, B. No. 30, 40; OBE, İstanbul,
1990, c. 23, B. No. 53; OBE, İstanbul, 1990, c. 24, B. No. 19, 127; OBE, İstanbul, 1990, c. 24, B.
No. 56; OBE, İstanbul, 1990, c. 26, B. No:58; OBE, İstanbul, 1990, c. 26, B. No:67; OBE. İstanbul,
1988, c. 12, B. No:146; OBE. İstanbul, 1988, c. 15, B. No:55; OBEK, C. 17, Sayı 41, 19
Osmanlı Arşivi, Yıldız tasnifi, Ermeni Meselesi, Talori Olayları, C. 1, s. XV; N. Banoğlu.
Ermeninin Ermeniyeye Zülmü, Belgeleri ile. Ankara, 1976. -S. 14.
Osmanlı Belgelerinde Ermeni Rus İlişkileri, T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel
Müdürlüğü, Ankara, 2006.
Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Amerikan İlişkileri, 1896-1919, T. C. Başbakanlık Devlet
Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivleri Daire Başkanlığı, Ankara, 2007.
Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri III, 1920-1922. Ankara, T. C. Başbakanlık
Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No:66, 2004.
Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri, 1879-1918, Devlet Arşivleri Genel
Müdürlüğü, Ankara, 2002
Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri, 1918-1919, Osmanlı Arşivi Daire
Başkanlığı, Ankara, 2002
Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri, 1920-1922, Osmanlı Arşivi Daire
Başkanlığı, Ankara, 2004
Osmanlı Belgelerinde Ermeniler, 1915-1920, Ankara, 1995; Ermeniler Tarafından Yapılan
Katliam Belgeleri, 1912-1919, I, 1919-1921, II, Ankara, 2001.
Osmanlı Belgelerinde Ermeniler, 1915-1920, yay. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü,
Ankara, 1994.
Osmanlı Belgelerinde Ermeniler, KTLG, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi
Daire Başkanlığı,
Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskânı, [Relocation and Resettlement of
Armenians in the Ottoman Documents], BDAGM, Ankara, 2007.
Osmanlı Devleti, Aspirations et Agissements Révolutionnaires des Comités Arméniens avant
et après la proclamation de la Constitution Ottomane, Constantinople, 1917.
Osmanlı Devleti, Ermeni Komiteleri'nin Âmâl ve Harekât-ı İhtilâliyyesi:İ'lân-ı
Meşrûtiyyet'den Evvel ve Sonra, Matbaa-i Orhaniye, İstanbul, 1332, 1916
Osmanlı Devleti, The Turco-Armenian Question: Turkish Point of View, The National
Congres of Turkey, Constantinople, 1919.
Osmanlı'nın Son Dönemlerinde Ermeniler. Ankara, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu
Yayınları, Yayın, No:94, Editör:Türkkaya Ataöv, 2002.

Ottoman Archives, Yıldız Collection the Armenian Question-Osmanlı Arşivi-Yıldız Tasnifi-Ermeni Meselesi, İstanbul, 1989, C.:1-4 Tarihi Araştırmalar ve Dokümanlar Merkezi Kurma ve Geliştirme Vakfı.

Rehberi, İstanbul, 2000.

Revan Tapu Tahrir Defteri

Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, 1321.

Salnâmelere Göre Karesi, 1847-1922, Yay. haz. Abdülmecit Mutaf, Balıkesir 2003.

Sivas Valiliği'nin Müdafaa-i Hukuk-u Millîye Cemiyeti Sivas Heyet-i Merkeziyesi'ne gönderdiği 12 Şubat 1920 tarihli yazısı, Sivas Valiliği aynı tarihli yazıyı Anadolu Kadınlar Cemiyeti Riyaseti'ne gönderdi. TİTEA, KT. no 20, B. no:1.

TİTEA, KT. no 20, B. no 30.

Sivas Valiliği'nin Müdafaa-i Hukuk-u Millîye Cemiyeti Sivas Heyet-i Merkeziyesi'ne gönderdiği 12 Şubat 1920 tarihli yazının ekinde bulunan Aziziye Kaymakamlığından cevaben alına 11 Şubat 1920 tarihli telgrafın suretidir. TİTEA, KT. no 20, B. no 6.

Tasnif Kd.:A. MKT. MHM, Mektubî Kalemi Mühimme Kalemi, Mektubî Kalemi Mühimme Kalemi, D.No:551,G.No:2,Tarih:1324. B. 23.

Tasnif Kd.:Y. MTV, D. No:309, G. Sıra:No:161, Tarih:1326, R. 19.

Tasnif Kd.:Y. MTV. D. No:307, G. Sıra:No:193, Tarih 1326. S. 26.

Tasnif Kd.:Y. MTV. Yıldız Perakende Mütenevvia Maruzat Belgeleri, D. No:307, G. Sıra:No:193, Tarih:1326. S. 26.

Tasnifin Kd.:A, MKT. MHM, D. No:541, G. Sıra:No:30, Tarih:1315. Ca. 23.

Tasnifin Kd.:A. MKT. MHM, D. No:537, G. Sıra:No:11, Tarih:1313. Z. 19.

Tasnifin Kd.:A.MKT.MHM, D. No:551, G. No:2, Tarih:1324. B. 23.

Tasnifin Kd.:A. MKT. MHM, D No:615, G No:5, Tarih:1323. B. 30.

TasnifinKd.:A.MKT.MHM, D.No:615, G.Sıra:No:3,Tarih:1323.Ş. 1.

Tasnifin Kd.:AMKT MHM,D.No:537,G.Sıra:No:14 tarih:1313Z. 27.

Tasnifin Kd.:Y. MTV, D. No:12, G. Sıra:No:77, Tarih:1312. S. 10.

Tasnifin Kd.:Y. MTV, D. No:312, G. Sıra:No:23, Tarih:1326 C. 5.

Tasnifin Kd.:Y. PRK. ASK, D. No:164, G. Sıra:No:33.

Tasnifin Kd.:Y PRK. ASK, D.No:83 G. Sıra:No:32,Tarih:1309, Z. 8.

Tasnifin Kd.: PRK BŞK, D.No:78, G.Sıra:No:21, Tarih:1326. M. 3.

Tasnifin Kd.:Y. PRK. BŞK, Y, D. No:68, G. Sıra:No:76, Tarih:1320.

Tasnifin Kd.:Y. PRK. ML, D. No:15,G. Sıra:No:82, Tarih 1312 Z. 8.

Tasnifin Kd.Y PRK.MYD, D.No:8,G.Sıra:No:24,Tarih:1306. Ca. 24.

Tasnifin Kd.:Y. PRK. MYD, Perakende E. ı Yâveran ve Maiyet-i. Seniyye Erkân-ıHarbiyeDaires D.No:16 G.Sıra:No:36, Tarih:1312 Za. 21.

Tasnifin Kd.Y.PRK.TKM, D.No:38,G.Sıra:No:72,Tarih:1314. Z. 21.

Tasnifin Kd.:Y. PRK. UM, D. No:29, G. Sıra:No:9, Tarih 131. B. 1

Tasnifin Kd.:Y. PRK.UM, D. No:53,G. Sıra:No:71,Tarih:1318. Z. 4.

TBMM Gizli Celse Zabıtları

TBMM Gizli Celse Zabıtları, C. 3, Ankara, 1985.

TBMM Kütüphanesi Mikrofilm Bölümü Gazeteler Arşivi

TBMM Zabıtları

TİTE Arşivi, KT. No:52, 57, B. No:131, 139.

TKGM. KK. no:585

TTD, no:111, TTD, no:166, TTD, no:23, TTD, no:45.

Türk Tarih Kurumu Enver Paşa Arşivi, Nr. 1200.

Y. A. HUS, 216/42; Y. A. HUS, 239/31; Y. A. HUS, 239/69; Y. A. HUS, 240/60; Y. A. HUS, 266/44; Y. A. HUS, 511/115; Y. A. HUS, 520/131; Y. A. HUS, 520/56; Y. A. HUS. 279/54; Y. A. HUS. 498/141; Y. A. HUS. 501/65; Y. A. HUS. 502/114; Y. A. HUS. 518/78

Y. EE, D. 553/159, Ks. 18, İçno: 457; Y. EE, Kar. 96, Ks. 35, Z. 30-85, Ev. no:33/4297; Y. EE, Kar. XV, Ks. 36, Z. 146-419; Y. EE. 36/131; Y. EE. 81/16

Y. HUS, 337/121

- Y. MTV, 302/94; Y. MTV, 77/64, 15 B. 1310; 77/81; Y. MTV, 87/67; Y. MTV. 233/80; Y. MTV, Dosya no:102, Gömlek no:11; Dosya no:153, Gömlek No:32; Y. MTV, nr. 87/67; Y. MTV. 130/64; Y. MTV. 237/67; Y. MTV. 37/14; Y. MTV. 436/3017; Y. MTV. 86/99; Y. MTV. 87/53; Y. MTV. D. no:102, G. no:11; D. no:153, G. No:32.
- Y. PRK. ASK, D. no:110, G. no:52; Y. PRK. ASK, nr. 94/20; Y. PRK. ASK. 136/32.
- Y. PRK. AZJ, 55/102, t. y. ; Y. PRK. AZJ, D. no:31, G. no:84; Y. PRK. AZJ, Dosya no:31, Gömlek no:84.
- Y. PRK. B K, D. no:43, G. no:80
- Y. PRK. BŞK, 33/96; Y. PRK. BŞK, 43/111; Y. PRK. BŞK. nr. 43/98; nr. 44/13.
- Y. PRK. HR, 13/81; Y. PRK. HR, 19/37; Y. PRK. HR, 24/65, HA. Tezkeresi; Y. PRK. HR, 35/39.
- Y. PRK. MYD, 13/31, 13; Y. PRK. MYD, D. no:17, G. no:46.
- Y. PRK. TKM, 36/27, 24 Ca. 1313; Y. PRK. TKM. 30/50.
- Y. PRK. UM, nr. 28/74; nr. 63/53; nr. 24/104; nr. 46/19; nr. 58/61; nr. 52/62.
- YA. HUS, 212/62; 225/11; 226/43, 44, 49; 227/32; 240/10; 319/13; 339/37, 74; 343/31; 345/26, 94; 359/89; 377/50; 382/31; 383/32; 385; 385/84; 386/4; 388/56; 392/120, 127; 396/20, 111; 403/52; 404/5; 405/38; 406/86; 457/108; 460/22; 491/80.
- YA. RES, 54/26; 63/30; 67/31.
- YEE, 102/38; YEE, 9, 1073, 72, 4; 9, 1075, 72, 4; 9, 1820; 9, 2610, 72, 4; 9, 2639; K. 1, E. 156/25, Z. 156; 156/XXI, 156, 3; 18/553-116/93-34, 205/93-35.
- Yıldız Arşivi, Nazım Paşa Raporu
- Yıldız Arşivi, Resm. 75, No:236. H. 1313, 1895.
- Yıldız E. I no:Kısım-36, Zarf-152, E. no:131/41, Kr. no:8; Yıldız E. I, Zarf-156, iç no:24 vö s. ; Yıldız E. I, D. no:K. 36, Zarf-152, E. no:131/41, Kr. no:8.
- Yıldız E. I, Z. no:156, iç no:24; E. Z. Karal, Osmanlı Tarihi, VIII c, Ankara, 1983. -S. 484.
- Yıldız Esas ve Sadrazam Kâmil Paşa Belgeleri, Y. EE, nr. 136/96.
- Yıldız Esas. E. I. K. No:35, E. No:232, Z. No:100, Kr. KT. No:102
- Yıldız Sadaret Husûsî Maruzat E. I, D. nr. 491, G. nr. 14.
- Yıldız Saray-ı Hümayunu Baş kitabet Dairesi, No:7003.
- Yıldız. E. I, D. no:Kısım-36, Zarf-152, no:131/41, Kr. no:8; OBE., 19. VII-15. VIII. 1895. İstanbul, 1991, s. X; Yıldız E. ı, Z. no:15, iç no:24 vs.
- ZB, 426/93, 1322; 590/129, 1322.
- Hicri 1300, Miladi 1882, Tarihli Salname-i Devlet-i Osmâniye.
- Hicri 1312, Miladi 1895, Tarihli Halep Vilayeti Salnamesi.
- Hicri 1313, Miladi 1896, Tarihli Halep Vilayeti Salnamesi.
- Hicri 1318, Miladi 1900, Tarihli Halep Vilayeti Salnamesi.
- Hicri 1320, Miladi 1902, Tarihli Halep Vilayeti Salnamesi.
- Hicri 1326, Miladi 1908, Tarihli Halep Vilayeti Salnamesi.
- Dışişleri Bakanlığı 26 Nisan 2007 tarihli ve 72 numaralı açıklaması.
- Dışişleri Bakanlığı Arşivi, d. 54. 862, l. 25-28 Mart. Kardokyan. 1831-1931 Döneminde Sovyet Ermenistan Nüfusu,
- DİE, Genel Nüfus Sayımı 23 Ekim 1955, Ankara, 1961, s. 477
- DİE, Genel Nüfus Sayımı, 23. 10. 1960, s. 503
- DUİT, Nu. 67/1-1
- Genelkurmay, nr. 1/1, KLS 44, D. 207, F, 2-3, nakleden, K. Gürün, Ermeni Dosyası, Ankara, 1983, s. 213.
- HTVD, E. U. Basımevi. Ankara, Eylül 1953, Sayı:4; HTVD, E. U. Basımevi. Ankara, Eylül 1953, Sayı:5; HTVD, Gnkur. Basımevi, Ankara, Eylül 1956, Sayı:17; HTVD, Gnkur. Basımevi. Ankara, Eylül 1963, Sayı:45
- İ. ASK. 1314 S 28
- İ. HUS, No. 10, 11, 66, 134; 48, 22 Z 1323, vesika 1-7.
- MD, No:3/1082; MD, No:6/1200; MD, No:7/1989.
- Meclis-i Ayan Zabıt Ceridesi, c. 2, Devre:3, İçtima Senesi:4, 5 Mart 1334-31 Mart

- Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, c. 1, Devre:3, İctima Senesi:1, 1 Kanunuevvel
Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, c. 1, Devre:3, İctima Senesi:3, 1 Teşrinisani
Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, c. 1, Devre:3, İctima Senesi:4, 1 Teşrinisani 1333-
MKT. MHM. 687/3
MMZC, 24 Teşrin-i evvel 1334/24 Ekim 1918, 5. ictimâî, 6. in'ikad, Devre:3, s. 30.
MV, 138/9, 1328 Ra 01; MV, 95/30, 17. 05. 1898; MV, nr. 115/4; MV. 222/4; MVM., MV,
4/71, 8 Za. 1302; 20/54, 6 N. 1304; MVM., MVM, 10 Nisan 1334/1918, 211/169.
OBEK, C. 17, Sayı 23, Tarih:9 Ocak 1894, s. 43; OBEK, C. 3, No:50, 22 Ocak 1879, s. 200;
OBEK, C. 3, Sayı 69, 11 Nisan 1879, s. 984; OBEK, C. 4, Sayı 12, 17 ekim 1879, s. 34; OBEK, C.
6, Sayı 112, 8 Aralık 1888, s. 485.
Osmanlı Belgelerinde Ermeniler CİLT:1-33.
PTBA. 29/3, 34/1, 54/5, 58/1; PTBA. 29/3, 34/1, 54/5, 59/2, 60/1; PTBA. 29/3, 34/1, 54/5,
69/3; PTBA. 29/3, 34/1; PTBA. 5/1.
Tasnifin Kd.:Y. PRK. AZN, D. No:24, G. Sıra:No:35, Tarih:1323. C. 2. 8 yapraklı, 16 sayfa,
olan defterin 7 sayfası yazılıdır.
Y. A. HUS, 285/44-1, 2
Y. EE, D, 49/2-4-3, Ev. no. 11
Y. MTV, 309/7; Y. MTV. 39/9
Y. PRK. 9/21
Y. PRK. A, nr. 8/66.
Y. PRK. ASK, 151/110, 27 M. 1317; 215/44, 8 M. 1322.
Y. PRK. AZJ, 15/50, 6 L. 1306; 21/53, 17 Ş. 1309; 26/80, 29 Z. 1310; 52/28;
Y. PRK. BŞK, 1/43; Y. PRK. BŞK, 19/27, 27 M. 1308; 34/28, 3 C. 1311; Y. PRK. BŞK.
48/68, 1314 C 5/11 Kasım 1896.
Y. PRK. DH, 5/15, 12 C. 1309; 5/83, 15 N. 1310; 8/6, 22 M. 1312; 10/58, 29 Z. 1315
Y. PRK. DH. 7/8
Y. PRK. EŞA, 12/25; Y. PRK. EŞA, 16/96; 17/19, 3 N. 1310; Y. PRK. EŞA, 4/20.
Y. PRK. HR, 25/51, 12 Z. 1315.
Y. PRK. MK, 9/49, 9 Ş. 1317; Y. PRK. MK. nr. 9/49.
Y. PRK. MVD, 21/74, 05. 10. 1898.
Y. PRK. PT, nr. 4/49.
Y. PRK. TKM, 5/4.
Y. PRK. UM, 26/67, 3 Ca 1313; Y. PRK. UM, 40/17, 04. 10. 1897.
Y. PRK. ZB, 6/42; HR. SYS, 2768/58.
YA. HUS, 381/25, 04. 02. 1898.
Yıldız Arşivi Resmi Maruzat Tas, D. No:76, Sıra:No:45, Tarih:9. 4. 1313, Bab-ı Alî Meclis-i
Mahsûs No 788, 9 Rebî-ül-âhır 313/17 Eylül 311.
Yıldız Arşivi Resmi Maruzat Tas, D. No:80, Sıra:No:102, Tarih:21. 2. 1314, Daire-i Sadaret,
No. 662, 21 Safer 314/20 Temmuz 312
Yıldız Arşivi Resmi Maruzat Tas, D. No:80, Sıra:No:102, Tarih:21. 2. 1314, Daire-i
Hariciye N0 1806, 9 Safer 314/8 Temmuz 312
Yıldız Arşivi Resmi Maruzat, D. No:115, Sıra:No:28, Tarih:26. 10. 1319
Yıldız Perakende E. I, Sadaret, Y. PRK. A, 9/4.
YPRK. MF, 3/31, 131; 5/20, 2 R. 1325.
YPRK. ML, 18/3.
Zaptiye Nezareti Belgeleri ZB, 31/82-1

KAYNAKÇA

- BARTON, Jame L., Turkish Atrocities- Statements of American Missionaries on the Destruction of
Christian Communities in Ottoman Turkey, Ann Arbor. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi,
İstanbul,1998.
ÇİÇEK, Kemal, Ermenilerin Zorunlu Göçü (1915-1917), Ankara.

- DADRİAN, Vahakn N. The History of the Armenian Genocide, Oxford,1995.
- GRABER, G. S. Caravans of Oblivion- The Armenian Genocide 1915, New York, 1996.
- GÜLER, Ali, Sorun Olan Ermeniler, İstanbul, 2003.
- HALAÇOĞLU, Yusuf,, Ermeni Tehciri ve Gerçekler (1914-1918., Ankara, 2001.
- HOVANNISSIAN, Richard G.,Remembrance and Denial- The Case of the Armenian Genocide, Detroit, 1998.
- KOÇAŞ, Sadi Tarihte Türk ve Ermeni İlişkiler, İstanbul,1990.
- MELSON, Robert,, On the Origins of the Armenian Genocide and the Holocaust, Chicago,1996.
- MILLER, Donald E.,, An Oral History of the Armenian Genocide, Berkeley, 1993.
- MINASSIAN, Gaidz, Guerre et Terrorisme Arméniens, Paris, 2002.
- OREL, Şinasi, Talat Paşa Telgraflarının İyüzü.
- ÖKE, Kemal M., Yüzyılın Kan Davası Ermeni Sorunu (1914-1923, İstanbul,2003.
- ÖZDEMİR, Hikmet,, Salgın Hastalıklardan Ölenler (1914-1918., Ankara,2005.
- SÜSLÜ, Azmi, Türk Tarihinde Ermeniler (Temel Kitap., Ankara, 1995.
- ŞİMŞİR, Bilal N.,5, Ermeni Meselesi 1774, Ankara,2005.
- TERNON, Yves, Les Arméniens- Histoire d'un Génocide, Paris, 1996.
- TÜRKDOĞAN, Berna, 1915'ten Günümüze Tehcir (Türk Ermeni İlişkileri, İstanbul,2006.
- YERASİMOS, Stefanos Birinci Dünya Savaşı ve Ermeni Sorunu, Ankara, 2002.

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

Bingol University
Journal of Social Sciences Institute
ISSN: 1309-6672

YAYIN İLKELERİ / THE PRINCIPLES OF THE PUBLICATION

Ulusal Hakemli olan Dergimiz, yılda en az iki sayı hâlinde yayımlanır.

This journal is published two issues in every year.

Dergide sosyal bilimler alanlarında Türkçe ve yabancı dillerde yazılmış özgün araştırma makaleleri yayımlanır.

Original articles written in Turkish or in any foreign languages are published in the area of social science in this journal.

Yazılar yayınlama ve danışma kurulunun onayından geçtikten sonra yayımlanır.

Articles are published after approving of editorial and advisory boards.

Yazıların içeriğinden yazarları sorumludur.

All writers are responsible for the content of the articles.

Tüm hakları saklıdır. Derginin adı belirtilmeden hiçbir alıntı yapılamaz.

No part of this publication may be reproduced or utilized in any form without referring the name of the journal.

MAKALE YAZIM KURALLARI

Dergide yayımlanması istenen yazılar, sosyal bilimler alanında, bilime katkısı olan, özgün çalışmalar olmalı ve aşağıda belirtilen nitelikleri taşımalıdır.

1- Türkçe ve yabancı dildeki başlıklar; yazının kapsamıyla uyumlu; yazının konusunu kısa, açık ve yeterli ölçüde yansıtmalıdır.

2- Türkçe ve yabancı dildeki özetler; yazının amacını, kapsamını ve sonuçlarını yansıtmalı ve yazının diğer bölümlerinden ayrı olarak yayımlanabilecek biçimde hazırlanmış olmalıdır.

3- Türkçe ve yabancı dildeki özetlere beşer tane anahtar kelime eklenmelidir.

4- Yazı, dil ve ifade yönünden, dilbilgisi kurallarına uygun olmalı, açık ve yalın bir anlatım yolu izlemeli, amaç ve kapsam dışına taşan gereksiz bilgilere yer verilmemeli ve makale yazım kurallarına uygun olmalıdır.

5- Makalenin hazırlanmasında bilinen bilimsel yöntemlere uyulmalı, çalışmanın konusu, amacı, kapsamı, hazırlanma gerekçesi vb. bilgiler yeterli ölçüde ve belirli bir düzen içinde verilmelidir. Makalede kullanılan şekil, tablo, fotoğraf ve diğer belgeler, bilimsel kurallara uygun olarak hazırlanmalı, yazının amacına ve kapsamına uygun olarak seçilmeli, yazıda değinilmemiş gereksiz belgelere ve kaynaklara yer verilmemelidir.

6- Makalede kullanılan şekil, tablo, fotoğraf ve diğer belgelerin kolayca anlaşılacak biçimde yalın ve yeterli bir açıklaması bulunmalıdır.

7- Yazıda kullanılan kaynaklar yazım kurallarına uygun olarak düzenlenmeli, değinilen her belge kaynaklar kısmında yer almalı, ancak yazıda değinilmeyen belgelere kaynaklar kısmında yer verilmemelidir.

8- Sonuçlar, araştırmanın amaç ve kapsamına uygun olmalı, ana çizgileriyle ve öz olarak verilmeli, metinde sözü edilmeyen veri ya da bulgulara yer verilmemelidir.

Makale aşağıdaki biçimde düzenlenmiş olmalıdır:

1- Kâğıt boyutu, 21x29,7 ebadına ayarlanır.

2- Yazılar kâğıdın bir yüzüne 16x24 cm. boyutunda basılır. (Kenar boşlukları üstten 2,50 alttan 2,50, iç kenar 3,15 dış kenar 2,50 cm. olacaktır.) ilk sayfada üstten 2 satır boşluk bırakılır.

3- Yazılar PC bilgisayarda Microsoft Word programında 11 punto Times New Roman karakteri ile 1,2 nk. satır aralıklı olarak yazılır.

4- Özetler 10 punto, yazı içindeki tablolar, fotoğraflar ve şekil adları ile dipnotlar 9 punto ile yazılır.

5- Makalenin başlığı ilk sayfanın başına kalın 14 punto büyük harflerle sayfa ortalanarak yazılır. Türkçe başlığın altına yabancı dilde başlık ilk harfler büyük diğerleri küçük olarak yazılır. Metin içindeki başlıklar öncesinde 12 punto sonrasında 6 nk boşluk bırakılır.

6- Başlıktan sonra 12 punto aralık verilerek yazar ad(lar)ı unvansız olarak yan yana sayfa ortalanarak yazılır. Unvan, çalıştığı kurum ve e.mail adresi dipnot olarak belirtilir.

7- Çalışma herhangi bir kurumun desteği ile gerçekleşmiş ise kurumun adı ilk sayfanın altında dipnot olarak belirtilir.

8- Yazar adından sonra 12 nk boşluk bırakılarak Türkçe ve yabancı dilde 150 kelimeyi geçmeyen özet yazılır ve yazının ana konusunu tanımlayan anahtar kelimeler bu özetlerde belirtilir.

9- Makale; tablo, şekil ve fotoğraf ve kaynaklar dâhil 30 sayfayı geçmemelidir. Makalenin toplam boyutu 3 mb'ı aşmamalıdır

10- Şekil, tablo ve fotoğraflar bilgisayar ortamında hazırlanıp metin içinde ya da sonunda sayfa boyutlarını (11,5x19,5cm.) aşmayacak şekilde yerleştirilir. Sayfa boyutlarını aşan şekil, tablo ve fotoğraflar ile renkli basılan sayfaların basım masrafları yazar tarafından karşılanır. Makalede yer alan fotoğraf ve şekillerin yoğunluğu düşük olmalıdır.

11- Tablo, şekil, fotoğraf başlıkları ile altlarındaki tablo, fotoğraf veya şekil arasında 6 nk ara bulunacaktır. Tablo, şekil ve fotoğraf başlıkları, bold,(siyah), 1 cm içeriden sağa yaslı, 9 punto yazı ile ve "**Tablo 1:**" şeklinde olacaktır.

12- Atıfta bulunan kaynakların dipnotta gösterilmesi esastır. Dipnotlar, ilk yazılıştta yazarın adı, soyadı, " " arasında makale adı, kitap veya dergi adı, yayın yeri ve yılı sıralamasına göre gösterilir. Kitap adı, dergi adı veya benzeri kaynaklar, italik olarak yazılacaktır.

13- Açıklamalar ise, aynı şekilde sayfa altında dipnotta verilir. Aynı sıralamaya göre kaynağı gösterilir.

14. Yararlanılan kaynakların, metin içerisinde gösterilmesi mecburi görülen bazı durumlarda, uluslar arası kaynak gösterme esaslarına uyulur. Ancak açıklamalar yine dipnotta gösterilir.

15- Metin içinde ve dipnotta gösterilen bütün kaynaklar makalenin sonundaki Kaynakça listesine eklenir. Kaynakça, bölümünün boyutu10 puntoya ayarlanır. Bu bölümde yazar soyadı (büyük harf) ve adına göre alfabetik olarak dizilir. Çok yazarlı kaynak gösterimlerinde, ilk yazarın soyadından sonraki yazarların soyadlarının sadece ilk harfi büyük yazılır ve yazar soyağları aynı şekilde öne alınır. Kaynakça listesinde, yazar adının bulunduğu ilk satır sonraki satırlara göre, 1 cm. içeriden asılı şekilde ayarlanır.

16- Kaynakların önüne sıra numarası konulmaz ve diğer bibliyografya kurallarına uyulur.

Makale teslim edilirken;

1- Yayınlanması istenen makaleler, yayın ve yazım ilkelerine göre A4 formatında bilgisayar ortamında hazırlanıp [www.bingol.edu.tr/ Fakülteler&Bölümler/Enstitüler/Sosyal](http://www.bingol.edu.tr/Fakülteler&Bölümler/Enstitüler/Sosyal) Bilimler Enstitüsü/Sosyal Bilimler Dergisi adresinden alınan başvuru formu ile birlikte sosbil@bingol.edu.tr e-posta adresine gönderilecektir. Aynı yazının, 1 nüsha bilgisayar çıktısı alınıp yazarlar tarafından imzalanarak Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Sekreteryasına ulaştırılacaktır.

2- Hakem önerileri doğrultusunda yeniden düzenlenen makalenin son şekli, yeniden ve aynı şekilde sosbil@bingol.edu.tr adresine ve bir nüshası imzalanarak Enstitü Sekreteryasına gönderilir.

3- Hakemlerden olumlu rapor alamayan ve dergimiz yazım kurallarına göre hazırlanmayan makale yayınlanmaz, yazarına iade edilmez; bu konuda idari ve adli bir sorumluluk kabul edilmez.

Yazışma Adresi:

Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü 12100 BİNGÖL

Tlf: 0 (426) 2150072 Faks: 0 (424) 215 0072

e-posta: sosbil@bingol.edu.tr